# ASPECTE ALE ISTORIEI SI SPIRITUALITATII BIZANTULUI

# Introducere

Introducere

Rolul Imperiului bizantin în istoria europeanasi a poporului român nu poate fi neglijat chiar daca multi îl trec uneori cu vederea. De fapt întreaga istorie a crestinismului, din momentul în care a devenit religie libera, s-a desfasurat în cadrul acestui Imperiu. Prin studierea Istoriei si Spiritualitatatii Bizantului putem întelege mai bine cadrul si modul în care crestinismul s-a dezvoltat, si-a formulat dogmele si normele sale de baza, a creat opere de cultura, artasi arhitectura, a dat viata unor forme superioare de traire spiritualasi s-a impus în viata societatii determinându-i cursul. Bizantul a fost, asa cum spune bizantinologul, Steven Runciman, «imperiul lui Dumnezeu pe pamânt, o palida imagine a Împaratiei lui Dumnezeu din Cer».

În ceea ce ne priveste pe noi românii, Bizantul a avut un rol hotarâtor în continuitatea dacoromana, în crestinarea noastra, în procesul de formare a poporului si a limbii române, în organizarea si viata bisericeasca, în culturasi arta. În perioada migratiei popoarelor, Imperiul bizantin a reprezentat singura formatiune politica din sud-estul european care a reusit sa se impuna în fata barbarilor, obligându-i pe acestia sa dea libertate de viata si de credinta autohtonilor daco-romani. De la Bizant a fost condusa activitatea misionara de crestinare în partile noastre. Mai târziu, când s-au constituit Statele feudale independente românesti, în secolul al XIV-lea, întemeierea mitropoliilor si organizarea bisericeasca, formele pe care le-a îmbracat monahismul, toate s-au facut în strânsa legatura cu Bizantul.

Orasul Byzantion, de unde vine numele de Bizant, a fost fondat pe malul vestic al Bosforului în jurul anului 660 î.d.Hr. Pozitia sa geografica deosebit de favorabila, i-a permis sa aiba succese economice si politice notabile înca de la înfiintarea sa. Acest oras domina comertul dintre Marea Neagrasi Marea Egee, dintre Europa si Asia Mica, fiind usor de aparat, înconjurat pe trei laturi de ape. Cu toate acestea Bizantul nu si-a putut apara granitele sale, fiind cucerit pentru o scurta perioada de persi, la sfârsitul secolului al VI-lea. Adevarata glorie a orasului va începe însa în timpul domniei lui Constantin cel Mare cel care îl va transforma în capitala Imperiului.

Foarte multi cercetatori au considerat ca Imperiul bizantin a fost o continuare directa a Imperiului roman, numindu-l chiar la un moment dat (395), Imperiul roman de rasarit. Afirmatia nu este lipsita de temei deoarece Împaratii bizantini au pastrat o lunga perioada de timp titulatura

Împaratilor romani, s-au considerat pâna la sfârsitul Imperiului urmasii acestora, revendicând toate teritoriile asupra carora acestia stapânisera. În Imperiul bizantin au supravietuit forme de organizare statala, administrativa ori sociala de traditie romana. Dreptul si normele juridice romane au ramas în vigoare multa vreme, cu modificari neesentiale. Chiar si limba oficiala a Imperiului a fost pâna la începutul secolului al VII-lea, latina. La rândul lor locuitorii Imperiului bizantin se numeau pe sine romei, iar tara lor era Romania sau pamântul roman.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea, cu domnia împaratului Heraclius, când latina este înlocuita cu greaca. Grecismul va deveni mai pregnant în secolele urmatoare, când între Apus si Rasarit vor interveni disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schisme) si chiar conflicte politice ca în cazul cruciadelor.Vom întâlni pentru bizantini tot în aceasta perioadasi termeni ca: helleni sau helladikoi, dar în mod izolat si fara sa-l înlocuiasca pe cel de romei. Persistenta traditiilor grecesti si a populatiei de limba greaca în Imperiul bizantin a determinat pe istoricul August Heisenberg sa spuna ca: «Bizantul este Imperiul roman devenit crestin, dar de nationalitate greaca» iar pe Karl Krumbacher sa considere elenismul ca al doilea element fundamental al civilizatiei noastre. De altfel grecii de astazi considera istoria Bizantului drept istoria lor nationala. În definitia lui Krumbacher si a altor cercetatori, se mentioneaza ca al treilea element constitutiv: crestinismul. De altfel, cum se stie, religia crestina a reprezentat osatura spirituala a Imperiului bizantin. Întreaga viata publicasi particulara a bizantinilor era patrunsa de învatatura crestina. Literatura bizantina, ca si majoritatea creatiilor artistice si arhitectonice, îsi au sursa de inspiratie în crestinism. De aceea Istoria si Spiritualitatea Bizantului presupune preocuparea pentru cunoasterea istoriei crestine pe o perioada de 1.000 de ani, atât cât a durat Imperiul bizantin.

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu secolul al VII-lea, cu domnia împaratului Heraclius, când latina este înlocuita cu greaca. Grecismul va deveni mai pregnant în secolele urmatoare, când între Apus si Rasarit vor interveni disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schisme) si chiar conflicte politice ca în cazul cruciadelor.Vom întâlni pentru bizantini tot în aceasta perioadasi termeni ca: helleni sau helladikoi, dar în mod izolat si fara sa-l înlocuiasca pe cel de romei. Persistenta traditiilor grecesti si a populatiei de limba greaca în Imperiul bizantin a determinat pe istoricul August Heisenberg sa spuna ca: «Bizantul este Imperiul roman devenit crestin, dar de nationalitate greaca» iar pe Karl Krumbacher sa considere elenismul ca al doilea element fundamental al civilizatiei noastre. De altfel grecii de astazi considera istoria Bizantului drept istoria lor nationala. În definitia lui Krumbacher si a altor cercetatori, se mentioneaza ca al treilea element constitutiv: crestinismul. De altfel, cum se stie, religia crestina a reprezentat osatura spirituala a Imperiului bizantin. Întreaga viata publicasi particulara a bizantinilor era patrunsa de învatatura crestina. Literatura bizantina, ca si majoritatea creatiilor artistice si arhitectonice, îsi au sursa de inspiratie în crestinism. De aceea Istor

ia si Spiritualitatea
Bizantului presupune preocuparea pentru cunoasterea istoriei crestine pe o perioada de 1.000 de ani,
atât cât a durat Imperiul bizantin.
a
domeniul ei de cercetare este complex, meritând din plin a fi studiata în cadrul Facultatilor de
Teologie Ortodoxa.

Multumiri Prea Fericitului Parinte Patriarh TEOCTIST, Parintelui Arhim. Grigorie BABUS,
D-lui. Prof. Emilian POPESCU, Familiei

Scurt istoric al cercetarilor privind Istoria si Spiritualitatea Bizantului

Bizantinologia a aparut ca stiinta
si ca disciplina aparte destul de târziu, la sfârsitul
secolului al XIX-lea, mai ales prin contributia germanului Karl Krumbacher (1845-1909). Interesul
pentru ea s-a manifestat mai întâi prin editii si traduceri de texte, Germania Reformei, în cautarea
celuilalt crestinism, constituind un teren favorabil. Eruditi ca Jérôme Wolf (1516-1580) dar mai ales
Johann Löwenklau (Leunclavius) (1533-1593), au reusit sa faca accesibile în latina lucrari ale unor
cronicari bizantini cum ar fi: Zonaras, Manases etc. Italia, Olanda sau Franta, sunt tari în care
interesul pentru Bizant a fost evident, fenomen favorizat si de relatiile privilegiate pe care îndeosebi
Franta le-a întretinut cu Imperiul otoman începând cu secolul al XVI-lea. Astfel naturalistul Pierre
Gilles calatorind la Constantinopol a descoperit si cercetat cu pasiune vestigiile bizantine care vor
împodobi cele 4 volume postume ale cartii : Topographia Constantinopoleos et de illius
antiquitatibus, publicate la Lyon în 1561. Lui i se alatura iezuitul Denis Pétau (Petavius) teolog si
initiator al cronologiei bizantine autorul cartii : Byzantine du Louvre primul veritabil corpus de texte
istorice bizantine. În tarile germanofone îl amintim pe Karl Krumbacher care publica în 1891
lucrarea sa de neînlocuit pâna astazi Geschichte der byzantinischen Literatur, iar un an mai târziu
revista Byzantinische Zeischrift, a carui principal merit este acela ca ne ofera pâna astazi un index
exhaustiv cu toate publicatiile ce fac referire la Istoria bizantului. În timp ce Heinrich Gelzer studia
structurile administrative ale Imperiului, von Lingenthal, cu al sau Jus Graeco-Romanum dadea
acces ansamblului de texte juridice bizantine.

Pentru secolul al XX-lea, orasul München ramâne centrul principal al studiilor bizantine
germane, iar dintre reprezentantii acestei perioade mentionam pe Franz Dölger unul dintre primii
care subliniaza dimensiunea europeana a fenomenului bizantin, repertoriul sau de acte emise de

puterea imperiala intitulat: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, fiind un instrument de lucru pe care-l foloseste orice cercetator al Bizantinologiei. Un alt reprezentant al scolii müncheneze este si Hans-Georg Beck. Ar fi nedrept sa enumeram aici numai pe

reprezentantii fostei Germanii de Vest, pentru ca o contributie apreciabila la dezvoltarea studiilor privind Istoria bizantului au avut-o si cercetatori din fosta Germanie de Est ce-i drept influentati adesea de gândirea marxista. Aici îi putem aminti pe istorici precum : Hans Ditten, Helga Köpstein sau Johannes Irmscher. Pentru Austria putem saluta activitatea multipla în domeniu, a unui Herbert Hünger sau a unui Johannes Köder.

puterea imperiala intitulat: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, fiind un instrument de lucru pe care-l foloseste orice cercetator al Bizantinologiei. Un alt reprezentant al scolii müncheneze este si Hans-Georg Beck. Ar fi nedrept sa enumeram aici numai pe

reprezentantii fostei Germanii de Vest, pentru ca o contributie apreciabila la dezvoltarea studiilor privind Istoria bizantului au avut-o si cercetatori din fosta Germanie de Est ce-i drept influentati adesea de gândirea marxista. Aici îi putem aminti pe istorici precum : Hans Ditten, Helga Köpstein sau Johannes Irmscher. Pentru Austria putem saluta activitatea multipla în domeniu, a unui Herbert Hünger sau a unui Johannes Köder.

o reala autoritate aceasta se datoreaza în buna parte lui Paul Lemerle care la Sorbona sau la Collège de France a stiut sa combine forta învatamântului sau cu rigoarea lucrarilor sale personale. De la istoria agrara la analiza fenomenului eretic, el a inspirat si îndrumat majoritatea istoricilor actuali: Hélène Ahrweiler, Gilbert Dagron, Michel Balard, Michel Kaplan, Alain Ducellier, Cécile Morisson. Parisul este astazi o etapa esentiala pentru toti bizantinistii, iar publicatia Travaux et Mémoires, a Centrului de cercetari istorice si civilizatie bizantina marturiseste din plin vigoarea cercetarii franceze.
Pentru Belgia, o altatara francofona, îl mentionam pe Henri Grégoire principalul animator de la Liége al revistei Byzantion, cel care alaturi de Charles Delvoye a fost atras catre istoria artei bizantine sau împreuna cu François Halkin si André Jacob catre aghiografie1.

La rândul ei Italia s-a remarcat prin varietatea cercetarilor si aici îl mentionam pe Agostino Pertusi atras catre istoria ideologiilor sau cea administrativa. Tot în Italia nu trebuie neglijat si faptul ca la Vatican exista un important centru de studii al manuscriselor si textelor bizantine.

Înainte de 1917 Rusia i-a dat pe: V.G. Vasilievsky, F.O. Uspenskij si A.A. Vasilie

v. Revista Vivantijskij Vremennik fondata de Vasilievskij în 1894 si suspendata în 1927, a redevenit dupa cel de-a doilea razboi mondial un instrument indispensabil pentru specialisti. Trebuie subliniat si faptul ca în Rusia a existat si o scoala solida în domeniul artei bizantine si aici îi enumeram pe V. Lazarev si A.P. Kajdan.

Pentru tarile balcanice putem aminti mai întâi Iugoslavia cu un G. Ostrogorsky autorul unei Istorii a statului bizantin, apoi în tara noastra avem prezenta înca mitica a lui N. Iorga, sau pe N. Banescu si Gh.I. Bratianu, iar dupa cel de-al doilea razboi pe Alexandru Elian, Nicolae Stanescu, Vasile Grecu, Emilian Popescu, Stelian Brezeanu etc.

În Ungaria ar fi de remarcat numai Gyula Moravscsik, iar în fosta Cehoslovacie trebuie mentionata binecunoscuta revista Byzantinoslavica, cu articole ce pun accentul îndeosebi pe relatiile slavo-bizantine. Pentru o altatara vecina, Bulgaria, avem revista Etudes balkaniques redactata de Institutul de studii balcanice de la Sofia unde au activat cercetatori ca: Vasilka Tapkova-Zaimova, Elisabeta Todorova, Petar Angelov, cu totii urmasi ai lui Ivan Dujcev, mort în 1985.

Nimeni nu se va mira de locul pe care-l ocupa Grecia în studiile bizantine. Nume de bizantinologi în Grecia avem pe: D. Zakythinos si N. Svoronos. Cercetarea este bipolara: la Atena ca si la Tesalonic ea se sprijina pe Universitati si pe doua organisme foarte active, Centrul de cercetari bizantine si Institutul de studii balcanice. Putine subiecte au scapat istoricilor greci, ei fiind astazi din ce în ce mai deschisi pentru vecinii lor din Balcani. Ei îsi publica articolele în reviste ca: Anuarul Asociatiei de studii bizantine (Epétèris Hetaireias byzantinôn spoudôn), Studii balcanice, sau Cyrillomethodianum. Din acest spatiu geografic nu putem uita nici aportul Ciprului, contributia

1 Alain DUCELLIER, Le Byzantins, histoire et culture, Seuil, Paris, 1988, p. 28.

în domeniul arheologiei si artei, studiile lui Th. Papadopoullos si C. Kyrris asupra istoriei culturale si a sistemului educativ.

în domeniul arheologiei si artei, studiile lui Th. Papadopoullos si C. Kyrris asupra istoriei culturale si a sistemului educativ.

În Statele Unite ale Americii toate marile Universitati de la Princeton pâna la Los Angeles, au bizantinistii lor, în marea lor majoritate proveniti din Europa, la care se adauga binecunoscutul centru Dumbarton Oaks de la Washington, cel mai important din lume. Aici se afla o colectie importanta de texte, o biblioteca, facilitati de cazare pentru cercetatorii din strainatate si de asemenea centrul publica o revista Dumbarton Oaks Papers.

Asadar Bizantul este prezent practic în întreaga lume. Exista preocupari în acest domeniu chiar si în Australia, Canada, Africa de Sud, Japonia, Guadelupa si în unele tari arabe, aici neavând de-a face întotdeauna cu lucrari originale. Existasi o Asociatie internationala de studii bizantine care organizeaza congresele internationale de studii bizantine în întreaga lume, primul având loc la Bucuresti în 19242.

Periodizarea istoriei bizantine

Delimitarea în timp a Imperiului bizantin a fost destul de fluctuanta. Nu însasi pentru anul caderii sale: Imperiul ia sfârsit odata cu ultimul sau suveran, Constantin al XI-lea, în dimineata zilei de 29 mai 1453. În schimb, data sa de nastere ramâne controversata, chiar daca bizantinii nu au avut nici o ezitare asupra ei: Imperiul lor începe odata cu Augustus, fapt în buna parte adevarat pentru ca evolutia de 15 secole, de la principat la ultimul basileu, a consemnat o serie de mutatii fara a înregistra veritabile rupturi. Începutul istoriei bizantine este stabilit de diversi cercetatori în functie de momentul pâna la care ei considera ca se poate vorbi înca de Imperiul Roman. Ei s-au oprit la urmatoarele date:

..
anul 284, momentul urcarii pe tronul Imperiului Roman a împaratului Diocletian (284-305), cel care a introdus o serie de reforme militare si administrative, care vor dura si în vremea succesorilor sai.

..
anul 330, când a fost inaugurat orasul Constantinopol, noua capitala a Imperiului.

..
anul 395, atunci când, dupa moartea lui Teodosie I cel Mare, Imperiul a fost împarti

t în cel de
Rasarit si cel de Apus.
..
anul 476, care corespunde momentului caderii Romei în mâinile herulilor lui Odoacru si a
ultimului împarat roman, Romulus Augustus.
..
domnia împaratului Justinian, care reprezinta o etapa noua pe plan militar, politic, cultural si
artistic.
..
anul 632, momentul declansarii cuceririlor arabe în Orient, cu consecinte economice si
politice nefaste pentru Imperiul bizantin.
..
prima jumatate a sec. al VIII-lea, mai precis anul 717, când pe tronul Imperiului a ajuns Leon
al III-lea, initiatorul iconoclasmului.

2 Lista cercetarilor în domeniul Istoriei Bizantului este mult mai mare. Prezentarea noastra este deosebit de sumara, cu
atât mai mult cu cât nume, articole, studii, diferite aparitii editoriale, conferinte, pot fi gasite relativ usor prin
intermediul mijloacelor moderne de informare.

Dupa parerea noastrasi a altor istorici, începutul istoriei bizantine trebuie asezat în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai precis odata cu întemeierea Constantinopolului. Transformarea vechiului Byzantion în capitala Imperiului a atras dupa sine o serie de schimbari structurale în organizarea administrativa, economica, militara, economicasi politica a statului. Un alt element esential care a avut loc tot acum, a fost introducerea crestinismului ca religie libera prin edictul de la Milan si prin masurile de sprijinire luate dupa aceea de Constantin cel Mare. Din punct de vedere teologic, Sinodul de la Niceea din 325, reprezintasi el o rascruce, întrucât este momentul din care religia crestina începe sa se manifeste în mod liber, trecându-se de asemenea la elaborarea învataturilor sale dogmatice. De aceea prima etapa din Istoria bizantina o putem delimita între 324 si 632, o perioada numitasi romana târzie, din cauza predominarii elementelor romanice sau etapa proto-bizantina.

Dupa parerea noastrasi a altor istorici, începutul istoriei bizantine trebuie asezat în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai precis odata cu întemeierea Constantinopolului. Transformarea vechiului Byzantion în capitala Imperiului a atras dupa sine o serie de schimbari structurale în organizarea administrativa, economica, militara, economicasi politica a statului. Un alt element esential care a avut loc tot acum, a fost introducerea crestinismului ca religie libera prin edictul de la Milan si prin masurile de sprijinire luate dupa aceea de Constantin cel Mare. Din punct de vedere teologic, Sinodul de la Niceea din 325, reprezintasi el o rascruce, întrucât este momentul din care religia crestina începe sa se manifeste în mod liber, trecându-se de asemenea la elaborarea învataturilor sale dogmatice. De aceea prima etapa din Istoria bizantina o putem delimita între 324 si 632, o perioada numitasi romana târzie, din cauza predominarii elementelor romanice sau etapa proto-bizantina.
a
târzie, de la 1025 la 1204. Anul 1204 constituie momentul în care Imperiul bizantin este destramat în urma cruciadei a IV-a si se formeaza pe o buna parte a teritoriului sau Imperiul latin de rasarit cu capitala la Constantinopol si alte regate si despotate occidentale. Imperiul latin de rasarit va dura 57 de ani, pâna în anul 1261, când bizantinii vor reusi sa recucereasca Constantinopolul. De asemenea, anul 1204 reprezintasi momentul în care Imperiul bizantin, izgonit din Constantinopol si de pe o buna parte a Peninsulei Balcanice si a Asiei Mici, se va reorganiza în trei centre: Niceea, sub conducerea împaratilor dinastiei Lascarizilor, Trapezunt condus de Comneni si Arta, în Epir, sub dinastia Anghelilor.

Etapa târzie bizantina este cuprinsa între 1204-1453, fiind caracterizata de numeroase dificultati politice, economice si sociale, atât pe plan intern cât si pe plan extern. Ziua în care a cazut Constantinopolul nu va reprezenta si disparitia completa a Bizantului, formula lansata de Nicolae Iorga, Bizant dupa Bizant , exprimând foarte bine continuitatea civilizatiei bizantine si dupa 1453, atât pe teritoriul fostului Imperiu, cât mai ales în teritoriile libere: Tarile Române, Rusia, Italia.

Constantin cel Mare: monarhia crestinasi orientala

Domnia lui Constantin cel Mare, care va transforma Imperiul pagân într-unul crestin, iar Roma va fi deposedata de primatul ei în favoarea Constantinopolului, marcheaza începutul istoriei bizantine. Trebuie însa mentionat faptul ca nu vom asista acum la o ruptura neta între istoria romana si cea bizantina: timp de trei secole pâna la esecul lui Justinian în încercarea sa de a reface unitatea Imperiului, el va aparea mai degraba ca o continuare a romanitatii. Timp de 300 de ani mostenirea Romei si a Greciei, amenintata de invaziile popoarelor barbare, a fost treptat transferata la Bizant, iar Imperiul a capatat caracterele esentiale ale Imperiului bizantin. De aceea fara sa ne hazardam putem spune ca istoria bizantina are un sfârsit sigur: cucerirea Constantinopolului de catre otomani pe 29 mai 1453. În schimb, actul fondator este crearea noii Rome decisa de catre Constantin cel Mare, pe malurile Bosforului si care va purta numele sau: Constantinopol, inaugurat pe data de 11 mai 330. Prin aceasta, împaratul urmarea apropierea de frontierele cele mai amenintate, Dunarea si Eufratul, fara a urmari neaparat crearea unui nou Imperiu.

În 330, Imperiul roman continua. Atunci când valul invaziilor va acoperi partea occidentala a acestuia, iar vechea Roma va cadea în 476, Imperiul roman va continua în Orient: nu exista o alta solutie de continuitate.

Constantinopolul a fost întemeiat pe locul anticului Bizant, dar locuitorii noii Rome ca si cei ai Imperiului nu-si vor lua numele de bizantini; ei vor fi în continuare romani, Imperiul lor va

ramâne Imperiul roman, iar împaratul va fi în continuare împaratul romanilor. Numai câtiva

pasionati de literatura antica vor avea constiinta acestei îndepartate preistorii a orasului si îl vor numi ocazional Bizant.

ramâne Imperiul roman, iar împaratul va fi în continuare împaratul romanilor. Numai câtiva

pasionati de literatura antica vor avea constiinta acestei îndepartate preistorii a orasului si îl vor numi ocazional Bizant.

Nici un suveran în istorie poate ca nu merita mai mult titlul de «Mare» ca în cazul lui Constantin, deoarece în 15 ani el a luat 2 decizii care au modificat viitorul lumii civilizate. Prima a fost adoptarea crestinismului drept religie oficiala a Imperiului roman. A doua a fost transferul capitalei acestui Imperiu de la Roma la Constantinopol. Aceste doua decizii cu consecintele pe care le vom vedea pe parcurs, i-au conferit lui Constantin dreptul de a concura pentru titlul de omul cel mai influent în istorie.

Constantin cel Mare s-a nascut în orasul Naissus din Moesia Superior (Nis, Iugoslavia) în jurul anului 274, ca fiul mai mare a lui Constantius Chlor si al Elenei. Ne aflam în perioada în care Imperiul roman era condus de împaratii Diocletian si Maximian, cu titlul de augusti si de Galeriu si Constantius în calitate de cezari. Pentru o mai buna cunoastere a treburilor statului, Diocletian (284305) prim august si împarat în Orient si-a luat un coleg cu titlul de augustus si anume pe Maximian, caruia i-a repartizat pentru administrare Apusul. Asa a luat nastere sistemul de conducere în doi, cunoscut sub numele de diarhie. Mai târziu fiecare august si-a luat câte un ajutor, cu titlul de cezar, si anume Diocletian pe Galeriu, iar Maximian pe Constantius Chlor luând nastere conducerea în patru, tetrarhia.

La 1 mai 305 Diocletian si Maximian se retrag iar în locul lor devin augusti Galeriu pentru Orient si Constantius Chlor în Occident. Dupa moartea acestuia din urma în anul 306, armata îl proclama drept august pe Constantin care pâna la moartea lui Maximian îsi ia ca patron divin pe Hercule (protectorul socrului sau, Constantin luând de sotie pe fiica lui Maximian, Fausta). Dupa aceasta data el se pune sub obladuirea lui Sol invictus (soarele neînvins) divinitate orientala adoptata si de romani. În anul 311 el se aliaza cu Licinius, noul august în Orient, dupa moartea lui Galeriu si lupta împotriva lui Maxentiu instalat la Roma dupa ce îl înlaturase pe Severus (adjunctul în calitate de cezar a lui Constantiu Chlor în Occident). La 28 octombrie 312 Maxentiu este înfrânt la Pons Milvius (Podul Vulturului) sau Saxa Rubra (stâncile rosii) pe Via Flaminia la aprox. 10-12 km. N-E

de Roma. În acest loc Constantin are celebra viziune relatata de istoricul Eusebiu de Cezareea în lucrarea sa Vita Constantini, precum si de apologetul crestin Lactantiu, tutorele lui Crispus, fiul lui Constantin (De mortibus persecutorum).[3] Evenimentul relatat în cele doua lucrari constituie actul prin care s-a explicat convertirea lui Constantin cel Mare la crestinism. Unii pun însa la îndoiala valoarea documentara a celor doi autori, mai ales a lui Eusebiu. Între argumentele pe care le aduc ar fi faptul ca întâmplarea de la Pons Milvius nu este relatata de Eusebiu în Istoria sa bisericeasca[4] de la 324, ori daca ar fi avut loc, autorul nu ar fi trecut-o cu vederea. Deci ar fi vorba de o interpolare mai târzie în Vita Constantini. Noi trebuie însa satinem cont de faptul ca nucleul evenimentului a fost real, chiar daca a cunoscut si unele înfloriri, dar despre el Eusebiu vorbeste si în Discursul sau festiv tinut cu ocazia a 30 de ani de domnie a lui Constantin[5].

3 LACTANTIU, De mortibus persecutorum, 48, în Sources Chrétiennes, 38, p. 132-134 si traducerea în limba româna: LACTANTIU, Despre moartea persecutorilor, ed. Amarcord, Timisoara, 2000.
4 EUSEBIU DE CEZAREEA, Istoria bisericeasca, traducere, studii si note de pr. prof. T. Bodogae, col. PSB, vol. 13, Bucuresti, 1987.
5 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea Imperiului bizantin, curs pentru anul I, sectia Pastorala, Facultatea de Teologie Ortodoxa, Bucuresti, 1993, vol. I, p.25.

Relevanta în aceasta privinta este si comportarea pe care a avut-o dupa acest eveniment Constantin cel Mare fata de crestinism. El nu a repudiat dintr-o data toata mostenirea pagânismului ci ca si tatal sau care fusese monoteist, el a continut sa considere soarele ca mediator vizibil între Dumnezeul suprem si oameni. El va înclina însa din ce în ce mai mult spre crestinism si dovada cea mai clara a atitudinii sale din aceasta vreme o va constitui statuia sa din Forum, care dupa instructiunile sale trebuia sa poarte în mâna dreapta o cruce. Batalia de la Pons Milvius a facut din Constantin stapânul absolut al Europei. Ea a marcat totodata, daca nu propria sa convertire, cel putin momentul din care el a devenit protectorul crestinilor. La începutul lunii ianuarie a anului 313 Constantin parasea Roma pentru Milan, unde va avea loc o întâlnire cu Licinius. Discutiile au fost amicale cu atât mai mult cu cât Licinius se va casatori cu Constantia, sora lui Constantin. Aceasta întâlnire a fost urmata imediat si de binecunoscutul edict de toleranta de la Milan[6].

Cu toate acestea Licinius era un pagân convins si la scurt timp nu va mai accepta edictul, fapt atestat de inscriptia de la Salsovia[7]. Textul acestei inscriptii aminteste si de un dux Scythia:
«Dei Sanctis Solis/Simulacrum consecratum/die XIV kalendis Decembribus/debet singulis annis/ iusso sacro Dominorum Nostrorum Licini Augusti et Licini Caesaris / ture cercisis et profu/ sionibus eodem die/a praepositis et vexillationibus dux/secutus iussionem describsit» (chipul sfântului zeu Soare, consacrat la 18 noiembrie trebuie sa fie închinat în fiecare an, dupa porunca sacra a stapânilor nostri Licinius Augustul si Licinius Caesarul, cu tamâie, lumini si libatii, în aceeasi zi de catre comandantii si detasamentele stationate în castrul Salsovia. Valerius Romulus, barbat de rang ecvestru si ducele provinciei, urmând porunca a pus sa se transcrie).[8] Datorita încalcarii întelegerii religioase si politice în special, Constantin îl ataca pe Licinius si îl înfrânge la Carpus Ardiensis în 314: « totusi Constantin a pornit cu razboi împotriva lui Licinius si d în stapânire toata Dardania, Moesia si Macedonia a ocupat numeroase provincii [9]; «Licinius cerea pace si promitea sa îndeplineasca cele cerute pacea a fost încheiata de catre cei doi cu conditia ca Licinius sa pastreze Orientul, Asia Mica, Tracia, Moesia si Scythia Minor»[10].

Din pacate relatiile dintre cei doi se vor deteriora din nou între anii 319-320, tensiunea atingând punctul maxim în 324, când în lupta de la Chrysopolis, de lânga Calcedon, Licinius este înfrânt. Ramas singur împarat, Constantin a instaurat monarhia

ereditara, asigurata pâna în 361 de fiii sai, luînd sfârsit în acest fel sistemul colegial de conducere, instaurat de Diocletian[11].

6 Pierre MARAVAL, Le Christianisme de Constantin à la conquête arabe, PUF, Paris, 19
97, p.6-7; Lector Dr. Adrian
GABOR, Bisericasi Stat în secolul al IV-lea. Modelul teodosian, în Anuarul Facultati
i de Teologie Ortodoxa
Universitatea Bucuresti, 2001, p. 194-195; T. CHRISTENSEN, The so-colled Edit of
Milan, în Classica Medievalia,
35, 1984, p. 129-175.7 Ioan BARNEA, Octavian ILIESCU, Constantin cel Mare, Bucur
esti, 1982, p. 40.
8 Emilian POPESCU, Inscriptiile grecesti si latine din secolele IV-XIII, descope
rite în România, Bucuresti, 1976, p.
283-284.
9 FLAVIUS EUTROPIUS, Brevirum ab urbe condita, X , 5, trad. GH. H. Serban, ed. I
stros, Braila, 1997, pp. 219-220.
10 ANONIMUS VALESII, V, 18, în Fontes Historie Daco-Romanae, vol. II, Bucuresti, 1
964, 1970, p. 82-83.
11 Diocletian este autorul unor importante reforme atât administrative, cât si milit
are sau politice. Pe plan politic el a
instaurat tetrahia sau conducerea în patru. De fapt nu era vorba de o divizare a I
mperiului care ramânea patrimonium
indivisum ci de o înmultire cu patru a aceleiasi conduceri. Potrivit acestei refor
me Diocletian guverna Egiptul, Siria si
Asia Mica; Maximianus Italia si Africa; Constantius Galia si Britania; Galerius
Illyricum. Împartirea în patru nu a
condus la o împartire fiscala, economicasi juridica a Imperiului. Decuziile erau l
uate de catre augusti, iar caesarii
trebuiau sa le execute indifirent de la cine venea ordinul. Tetrarhia prezenta a
vantajul ca asigura o stabilitate politica, în
momentul retragerii augustilor. La rândul lor, caesarii deveniti augusti, trebuiau
sa aleaga noi caesari, astfel încât
exista o continuitate a împaratilor, evitându-se luptele pentru putere.

Noua capitala a Imperiului

a

deja gravata pe unul din stâlpii curtii de justitie recent construita12. În vechea Roma, bineînteles ca cetatenii pastrau vechile privilegii, comertul era acelasi, portul Ostia ramânând deosebit de activ. Numai ca mai multe familii senatoriale romane încep sa ia drumul Bosforului, atrase de perspectiva locuirii într-un palat somptuos în noua capitala, sau de marile domenii din Tracia, Bitinia si Pont. În plus, un Senat incomparabil mai luxos îi astepta în «Noua Roma». Succesul va fi deplin. La sfârsitul domniei lui Constantin în 337, orasul va numara deja mai multe zeci de mii de locuitori; la începutul sec. al V-lea zidurile construite de Constantin, care cuprindeau o suprafata de 750 ha., se vor dovedi prea strâmte; Teodosie al II-lea va dubla suprafata acestuia ajungând pâna la 1.450 ha., o noua extindere având loc în sec. al VII-lea prin includerea cartierului de N. al Vlahernelor în care se afla celebrul sanctuar al Maicii Domnului. Strada principala era plina de porticuri si forumuri. Din pacate contrastul era evident între splendoarea palatelor si constructiilor publice si micile locuinte din lemn. La început orasul va fi deosebit de aerisit, plin de gradini de agrement si de cele cu zarzavaturi, de terase cu vita de vie si livezi precum si de diverse culturi de câmp. Aceste caracteristici ale noii capitale le vom gasi si în timpul lui Justinian, când populatia va ajunge la aprox. 400.000 de locuitori.

Crestinarea Imperiului

Prin Edictul de la Milan din 313, Constantin acorda crestinilor libertate de cult. La sfârsitul secolului al IV-lea Teodosie I va face din religia crestina singura religie autorizata: crestinismul înlocuia religia imperiala. Universalismul religios se adauga celui politic. Împaratia terestra era privita ca imaginea pamânteasca a Împaratiei lui Dumnezeu, iar împaratul devenea locotenentul lui Dumnezeu pe pamânt; Bisericasi Stat se completeazasi se întrepatrund. În timp ce legislatia civila se va ocupa de organizarea materiala a Bisericii, decretele canonice devin legi civile.

Biserica urmeaza ca organizare pe cea de Stat: se aplica asa-numitul principiu al acomodarii. Ea ia nastere în orase si se organizeaza în acest cadru: conducatorul comunitatii locale este episcopul iar orasul este administrat bineînteles prin episcopie. Biserica adoptasi modelul provinciei care regrupa mai multe orase ce deveneau provincie ecleziastica sau bisericeasca; episcopul principalului oras devenea episcop mitropolitan, înconjurat de principalii sai sufragani.

Adaptarea cadrului diocezan civil va fi ceva mai dificila. Astfel Antiohia era în mod firesc în

12 G. DAGRON, Naissance d  une capitale.Constantinopole et ses institutions de 330 à 451, Paris, 1974, p. 34.

fruntea diocezei Orientului, precum Alexandria pentru Egipt. În schimb importanta pe care o capata acum Cezareea în cadrul diocezei Pontului si Efesul în aceea a Asiei, umbreste într-o oarecare masura Constantinopolul. În acest caz vedem cum functioneaza din nou foarte bine principul acomodarii: fiind vorba de noua capitala, va evolua din sufragan al Heracleei Traciei în mitropolie; notiunea de patriarhat se va degaja treptat, iar la Sinodul Ecumenic de la Calcedon din 451, se va fixa numarul de 5: Noii Rome se acorda rangul al doilea, vechea capitala îsi pastreaza locul, organizarea globala începând sa aiba un caracter politic.

Raporturile dintre Bisericasi Imperiu vor depasi destul de repede cadrul administrativ. Episcopii sunt alesi din rândul aristocratiei municipale, devenind în scurt timp membrii marcanti ai inteligentei oraselor. De fapt, crestinismul devine singura garantie a civilizatiei împotriva barbarilor: el salveaza Imperiul roman, filozofia si etica cetatii grecesti de la distrugere. Pentru aristocratia oraselor, episcopul elenofon este de preferat soldatului barbar latinofon; el devine misionarul unei culturi cu care se identifica. Un prim exemplu în acest sens este Eusebiu, episcopul Cezareei, care-si va pune pana în slujba lui Constantin cu atâta entuziasm încât contrasta în mod evident cu atitudinea retinuta a retorilor greci cu privire la puterea imperiala. Astfel în multe situatii si locuri, misionarul va fi acela care încheia procesul de elenizare.

Raporturile lui Constantin cel Mare cu Biserica

O religie care creste prin propria sa energie, cum era cazul religiei crestine, nu îsi putea dori altceva decât sa fie liberasi în siguranta; acest lucru i-a fost acordat de catre Constantin. De aceea, în vremea sa vedem cum în lumea romana se înmultesc bisericile, are loc o activitate teologica intensa. El a favorizat pe crestini sa intre în administratie si a încurajat chiar comunitatile compuse îndeosebi din crestini. Astfel portul crestin al Gazei, Maiuma, obtine rangul de cetate, iar Orikistos, un sat din Frigia, primeste rangul de civitas, «pentru ca toti locuitorii sunt cunoscuti a fi adepti ai celei mai sfinte religii». Din pacate, în aceasta perioada se vor dezvolta si ereziile.

Astfel, în Nordul Africii, mai cu seama în provincia Numidia, au aparut o serie de tulburari provocate de atitudinea aripei rigoriste a crestinilor, care pretindea ca cei ce nu avusesera un comportament demn în timpul persecutiilor, considerati a fi niste tradatori (traditores) si cazuti (lapsi), trebuie condamnati pentru totdeauna. Episcopul Cartaginei, Mensurius, era aparatorul tendintei moderate, dar dupa moartea sa, a fost ales ca episcop diaconul Cecilian în anul 312. La

hirotonia sa a participat numai episcopul Felix dintr-un oras mic pe nume Abtuni
, fara sa fi asteptat
venirea celorlalti episcopi din Numidia, asa cum era normal. În plus, acest Felix
era considerat a fi
un traditor, iar Cecilian devenea automat tot un tradator care trebuia exclus au
tomat din Biserica
împreuna cu partizanii sai. Acesti episcopi au considerat hirotonia nulasi au ales
 în locul lui
Cecilian pe Majorin, succedat la scurt timp de Donatus, de la care vine si numel
e acestei miscari
eretice. Chiar daca a avut la prima vedere mai degraba un caracter disciplinar,
donatismul[13] a
capatat în timp o forma doctrinara opusa credintei traditionale. De aceea nu poate
 fi considerata ca o
simpla schisma, ci ca o criza care are un aspect doctrinar evident. Pentru donat
isti faptul de a fi
traditor era o crima, iar legatura cu cel care era considerat culpabil, însemna a
fi la fel cu el. De
aceea donatistii se situau la un moment dat pe linia Sfântului Ciprian al Cartagin
ei (+258) care
spunea ca «în afara de Biserica nu este mântuire». Pentru ca ei considerau ca singura Bi
serica este
cea a Sfintilor, ei rebotezau pe cei care proveneau din comunitatile lui Cecilia
n si a succesorilor
acestuia. Convingera lor ca sunt singura Biserica, îi va conduce de-a lungul timpu
lui la un conflict

13 W .H.C FREND, The Donatist Church. A movement of protest in Roman North Afric
a, Oxford, 1952,1971,1985;
E.L.GRASMUCK, Coercitio.Staat und Kirche in Donatistenstreit, Bonn, 1964; J.L. M
AIER, Le dossier du donatisme,
I:Des origines à la mort de Constance (303-361); II:De Julien l Apostat à Saint Jean D
amascène, Berlin, 1987.

deschis cu puterea civila. Astfel în anul 314, Constantin a convocat un sinod la Arles, unde au participat 33 de episcopi din Occident, care i-au condamnat pe donatisti. Mai târziu, în 316 este convocat un alt sinod la Milan, care confirma hotarârile de la Arles. Prin libertatea în cult, pe care le-o acorda Constantin cel Mare în anul 321, se încerca o aplanare a tensiunilor, dar tulburarile provocate de ei vor continua pâna în vremea invaziilor arabe.

deschis cu puterea civila. Astfel în anul 314, Constantin a convocat un sinod la Arles, unde au participat 33 de episcopi din Occident, care i-au condamnat pe donatisti. Mai târziu, în 316 este convocat un alt sinod la Milan, care confirma hotarârile de la Arles. Prin libertatea în cult, pe care le-o acorda Constantin cel Mare în anul 321, se încerca o aplanare a tensiunilor, dar tulburarile provocate de ei vor continua pâna în vremea invaziilor arabe.
14. Cu acest nume distingem o doctrina aparuta în sec. al III-lea în Siria si dezvoltata în secolul urmator de catre Arie, un preot din Alexandria. El nu admitea ca cele 3 persoane ale Sfintei Treimi pot fi egale: el sustinea ca daca Tatal sau Dumnezeu este vesnic, atunci Fiul este creatura Tatalui, negând divinitatea celei de a doua persoane a Sf. Treimi. Arie este excomunicat de episcopul Alexandriei decizie ce va fi validata printr-un sinod local.

Criza ariana marcheaza debutul marilor controverse teologice, care vor persista pe durata a 5 secole, lasându-ne ca mostenire scrierile inspirate ale Parintilor bisericesti si formulele adoptate la Sinoadele Ecumenice. Cauzele controversei care a luat nastere la Alexandria, capitala gândirii crestine, poate parea crestinilor de astazi greu de înteles, numai ca pentru cei din secolul al IV-lea teologia reprezenta «o problema de viata si de moarte, o îndatorire spirituala, o marturisire a credintei lor, o solutie pozitiva la problemele lor de viata»15. În aceste dispute care aparent pareau ca se opreau asupra unor termeni si definitii abstracte, participantii aparau si protejau de fapt sensul concret si esential al crestinismului, care se rezuma în notiunea de «mântuire». De fapt mântuirea nu rezulta dintr-un act magic, împlinit din exterior, ci depinde de gradul de acceptare si apropriere de catre om al darului primit de la Dumnezeu. Teologia este expresia credintei Bisericii în termenii ratiunii, prin largirea acesteia pâna la dimensiunea Revelatiei, punerea ei în acord cu evidenta adevaratei credinte. Credinta precede teologia si pentru aceasta este unica ratiune care ne permite sa vorbim despre o evolutie teologica, ca receptare, explicare si precizare progresiva a plenitudinii originale a credintei. Exemplele lui Origen sau Tertulian ne arata ca primele tentative de explicare au fost imperfecte si chiar eretice. Aceasta ne permite sa masuram întreaga dificu

ltate în gasirea
cuvintelor adecvate pentru exprimarea credintei. A fost nevoie de mai multe secole pentru remodelarea gândirii umane în spiritul crestinismului.

În secolul al II-lea, Apologetii, aparatori ai credintei crestine în fata Imperiului si a societatii, au încercat sa explice credinta în Treime plecând de la conceptul de Logos, familiar filozofilor greci. Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Cuvântul Tatalui, prin care Acesta a creat si mântuit lumea, fiind legatura Sa cu aceasta. În Cuvânt, noi Îl recunoastem pe Dumnezeu si ne unim cu El. Pericolul într-o astfel de explicatie tine de faptul ca în filozofia greaca, conceptul de Logos, poseda o natura «instrumentala». Logosul este întotdeauna un intermediar, un principiu unificator, fara a fi o instanta independenta, cu o existenta proprie. În Evanghelia dupa Ioan, Cuvântul , este înteles în spiritul si în lumina Vechiului Testament, ca Dumnezeu dinamic, activ, ori în conceptia grecilor El putea fi foarte usor considerat o calitate divina sau o forta acordata omului Iisus pentru a se distinge de restul umanitatii. Altfel spus, conceptul de Logos, comun crestinismului si elenismului, trebuia sa se debaraseze de sensul cosmologic pe care-l poseda în filozofia greaca[16].
Numai ca Apologetilor din secolul al II-lea le lipseau cuvintele filozofice necesare. Scrierile lor

14 Sintezele cele mai recente asupra acestei erezii ar fi: M. SIMONETTI, La crisi ariana nel quarto secolo, Roma, 1975 ; R.P.C. HONSON, The search for the Christian Doctrine of God, The Arian Controversy 318-381, Edinburg, 1988; M.R. BARNES, D.H. WILLIAMS, Arianism after Arius. Essays on the Development of the Fourth Century Trinitarian Conflicts, Edinburg, 1993.
15 G. FLOROVSKY, Les voies de la theologie russe, Paris, 1991
16 P. AUBIN, Le problème de la conversion. Etudes sur un thème commun à l hellénisme et au christianisme des trois premiers siècles, Paris, 1963, pp. 74-78. Pe aceasta tema mai mentionam lucrarile: G. ANDRESEN, Logos und Nomos. Die Polemik des Kelsos winder das Christentum, Berlin, 1955; E. BEVAN, Hellenism and Christianity, Londra, 1921;

J. CARCOPINO, De Pytagore aux Apôtres, Paris, 1956; H. CHADWICK, Early Christian Thought and the Classical Tradition, Oxford, 1966; E. HATCH, The Influence of Greek Ideas on Christianity, Londra, 1957.

erau uneori confuze si pline de ambiguitati: perfect ortodoxe pentru Biserica, care le citea în termenii propriei credinte, ele puteau fi întelese în exterior ca identificând pe Tatal cu Fiul, în sensul în care un om poate fi identificat cu ratiunea sau gândirea sa.

erau uneori confuze si pline de ambiguitati: perfect ortodoxe pentru Biserica, care le citea în termenii propriei credinte, ele puteau fi întelese în exterior ca identificând pe Tatal cu Fiul, în sensul în care un om poate fi identificat cu ratiunea sau gândirea sa.

De la lupta împotriva ereziilor au luat nastere primele încercari ortodoxe de a  descrie  taina Sfintei Treimi si de a o exprima într-un limbaj accesibil oamenilor. În Occident acest fapt s-a materializat în teologia lui Tertulian, înaintea trecerii lui la montanism, iar în Orient, în opera lui Origen. În ciuda eforturilor evidente, cei doi pacatuiesc prin acelasi defect: amândoi admit identificarea lui Dumnezeu cu Tatal, ceea ce constituia sursa monarhianismului. Gândirea era înca în urma credintei, cuvintele se dovedeau incapabile sa exprime o experienta. Aceasta era situatia la aparitia arianismului: insuficienta limbajului antrena o deviere a gândirii si implicit a credintei, denaturând adevarurile fundamentale ale revelatiei neo-testamentare. În acest sens criza ariana punea capat acestor confuzii: ea da Bisericii posibilitatea exprimarii credintei sale în Sfânta Treime.

Arie se însela pentru ca el adopta o apropiere exclusiv filozofica pentru rezolvareaproblemei teologice a Treimii. În cele doua adevaruri esentiale din viata crestina: unitatea lui Dumnezeu si mântuirea lumii prin Fiul, el vedea doua principii abstracte. Monoteist convins, el nu era în sensul Vechiului Testament, ci în spiritul monoteismului filozofic, predominant în lumea elenistica. Era vorba despre recunoasterea Unului, acea unitate abstracta de la baza oricarei existente, principiu si instanta, unificator al multiplului. Pentru Arie, Dumnezeu este Unul si nu poate exista în El multiplicitate: daca El are un Fiu, Acesta este distinct de El, nu este Dumnezeu. Chiar daca Fiul S-a întrupat pentru mântuirea oamenilor, El nu este Dumnezeu în sensul unic si absolut, asa cum putem vorbi despre Tatal. Arianismul era o rationalizare a crestinismului, care convenea spiritului epocii printr-un monoteism strict. Prima reactie împotriva arianismului a fost o credinta puternica, care nu vedea cu ochi buni pericolul distorsionarii principiilor sfinte ale Bisericii. Arie a fost combatut chiar de propriul episcop, Alexandru al Alexandriei, numai ca în acele vremuri exista o clasa de  intelectuali  care aspirau la explicarea  rationala  a credintei, deranjati de natura prea putin filozofica a învataturii Bisericii17. Erezia ariana le parea o interpretare  moderna , susceptibila s-o faca acceptabila pentru cercul oamenilor instruiti. Din

pacate, ceea ce la început parea o controversa localizata la Alexandria, se va întinde putin câte putin în tot Orientul.

Orientul crestin a avut mult de suferit de pe urma acestor neîntelegeri, iar împaratul Constantin se va hotarî în cele din urma sa intervina personal pentru pastrarea ordinii si linistii în Imperiu. Ne putem imagina ce reprezenta acum pentru Biserica, dupa trei secole de persecutii convertirea împaratului. Împaratul si Imperiul deveneau deodata instrumentele providentiale ale Împaratiei lui Hristos. Chiar daca nu a putut sesiza personal fondul controversei teologice, el a fost deosebit de afectat de noua disensiune aparuta în sânul Bisericii. De aceea convoaca primul Sinod Ecumenic de la Niceea din anul 325, unde dupa lungi dezbateri învatatura lui Arie a fost condamnatasi s-a adoptat formula ca Fiul lui Dumnezeu este de o fiinta cu Tatal si deci, din veci cu

17 Alexandre SCHMEMANN, Le chemin historique de l Orthodoxie, YMCA-PRESS, Paris, 1995, p. 95.

El. La sinod au fost alcatuite si primele 7 articole ale Simbolului de credinta (Crezul), care sunt de atunci si pâna astazi rostite în Biserica. Tot cu acest prilej s-a încercat sa se stabileascasi data Pastelui, care se tinea diferit în diverse locuri ale Imperiului si s-a hotarât ca întreaga crestinatate sa sarbatoreasca aceasta zi în prima duminica dupa luna plina, care urmeaza echinoctiului de primavara. Daca se întâmpla sa coincida aceasta zi cu Pastele evreilor, atunci crestinii trebuiau sa amâne sarbatorirea în Duminica urmatoare sau cu o saptamâna mai înainte. Dupa Sinod în anul 327, Constantin încearca sa readuca în Biserica pe Arie si pe discipolii sai, Eusebiu de Nicomidia si Teognis de Niceea, dar se opune episcopul Alexandru al Alexandriei si apoi succesorul sau, Atanasie. Acesta din urma va fi chiar exilat la Augusta Treverorum.

Importanta Sinodului de la Niceea este legata în primul rând de victoria Adevarului. Fata de celelalte sinoade, de la cel de la Niceea nu ne-a parvenit nici un act sau protocol. Stim numai ca arianismul a fost condamnat, iar în formula Crezului, a fost introdusa precizarea asupra relatiei dintre Tatal si Fiul, în care Fiul este consubstantial cu Tatal (homousios), deci egal cu El în dumnezeire. Chiar daca aceasta condamnare a arianismului a fost fara drept de apel, termenul homousios a fost adeseori un prilej de scandal si de neîntelegere în sânul Bisericii. Confuzia va marca cei 56 de ani care vor separa lucrarile primul Sinod Ecumenic de cel de-al doilea (381).

Cauzele externe ale acestei crize tin mai mult de faptul ca arienii nu vor depune armele nici dupa condamnarea învataturii lor. Intrigi subtile le vor permite sa atraga de partea lor chiar si pe reprezentantii puterii politice. Studiind mai atent semnificatia teologica a tulburarilor din aceasta vreme, vom vedea ca secolul al IV-lea a avut un rol pozitiv, demonstrând în conditii dificile puterea finala a Adevarului în viata Bisericii.

Majoritatea participantilor la Sinodul de la Niceea au acceptat condamnarea lui Arie, care reprezenta o distorsionare evidenta a traditiei originale a Bisericii, dar aveau dificultati în întelegerea termenului de consubstantial. Cuvântul fusese propus lui Constantin de un mic grup de teologi  luminati , care întelegeau ca o condamnare a lui Arie era insuficienta, impunându-se de fapt folosirea unui concept fara echivoc. Pentru majoritatea episcopilor cuvântul era greu de înteles, iar participarea lor la Niceea reprezenta condamnarea unei erezii. Chiar daca sinodul s-a încheiat cu un succes, Constantin a comis o greseala, aceea a exilarii lui Arie si a partizanilor acestuia, confundând astfel judecata Bisericii cu cea a Cezarului. Acum vor interveni câtiva episcopi, prieteni

ai lui Arie, în frunte cu Eusebiu de Nicomidia. Ei au acceptat hotarârile de la Niceea pentru ca majoritatea participantilor erau împotriva lui Arie, dar asteptau cu nerabdare ziua revansei. În aceste conditii cea mai eficienta metoda era intriga. Profitând de indiferenta celorlalti episcopi fata de formula pozitiva adoptata la Niceea, ei se vor concentra asupra grupului de teologi care întelegea greutatea hotarârilor. Prima victima care va cadea va fi Eustatie al Antiohiei, pe care au reusit sa-l discrediteze în ochii împaratului si sa-l exileze. Dupa aceasta urmatoarele atacuri au fost îndreptate împotriva lui Atanasie, noul episcop al Alexandriei, principalul inspirator al termenului consubstantial. Exilat de împarat, Atanasie va trece în ochii acestuia drept un rebel.

Urmarile convertirii lui Constantin

Pe la sfârsitul sec. al IV-lea, în timpul pastoririi Sf. Ambrozie, episcopul Mediolanului, se vorbea despre o calatorie facuta de mama lui Constantin cel Mare, Sf. Elena, la Locurile Sfinte. Cu acel prilej ea ar fi gasit si Crucea pe care a fost rastignit Mântuitorul, îngropata cu celelalte doua ale tâlharilor. Locul exact al descoperirii i-ar fi fost aratat de un evreu. Pentru a sti care este Crucea cea

adevarata, a rastignirii Mântuitorului, Sf. Elena a facut sa se atinga de ea de trei ori trupul unui tânar bolnav. Aceea care l-a vindecat a fost considerata Crucea lui Iisus. O parte din cuiele Crucii au fost topite, iar materialul utilizat la o casca de fier a împaratului precum si pentru frâul calului. Sf. Elena ar fi murit la Constantinopol pe la vârsta de 80 de ani, corpul ei fiind asezat într-un sarcofag de porfirasi transportat la Roma. Astazi în Muzeul Vaticanului se poate vedea un sarcofag de porfira atribuit Sf. Elena.

Revenind la fiul sau Constantin, convertirea sa a fost un act de o importanta capitala. Pâna atunci crestinii constituiau o minoritate în Imperiu si apartineau mai cu seama populatiei modeste de la orase. Aristocratia senatoriala era în marea ei majoritate pagâna, în afara poate de Africa si Egipt. În aceste conditii sansele crestinilor de a avea un împarat dintre ei erau mici si fara un împarat crestin convertirea populatiei ar fi fost înca multa vreme amânata. Prin convertirea lui Constantin la crestinism s-au modificat si raporturile dintre Bisericasi Stat. Socotindu-se slujitorul lui Dumnezeu, responsabil în fata Lui de buna rânduiala în Biserica, el nu a ezitat niciodata sa intervina în treburile acesteia în mod hotarâtor cum a fost cazul cu convocarea Sinodului de la Niceea. El a creat precedentul dupa care numai împaratul putea sa convoace un Sinod Ecumenic, iar Biserica a acceptat autoritatea sa fara discutie.

Politica interna a împaratului Constantin cel Mare

Grija deosebita pe care a manifestat-o Constantin pentru Biserica crestina, straduindu-se sa contribuie la asigurarea unitatii sale, pornea nu numai dintr-un adânc sentiment religios, ci si din necesitati practice, politice. El era convins ca unitatii Imperiului, trebuie sa-i corespunda unitatea de credinta. Apararea Imperiului, ordinea si unitatea sa interna, au fost teluri urmarite în tot cursul vietii sale de Constantin cel Mare. Pe plan administrativ si militar el a pastrat orientarile generale ale lui Diocletian (împartirea Imperiului în peste 100 de provincii, guvernate de conducatori laicipraesides si militari-duces, apoi gruparea acestora în unitati mai mari numite dioceze). De aceea în literatura de specialitate toate acestea sunt cunoscute sub numele de reformele diocletianoconstantinopolitane.

Tot lui Constantin cel Mare i se atribuie si înfiintarea între anii 318-326 a prefecturilor praetorio, adica unitati administrative mai mari decât diocezele. La început au fost înfiintate trei: a Orientului, care cuprindea tot Orientul (Armenia, Palestina, Siria si Egiptul), Asia Micasi Balcanii; a Italiei, în care intra Italia si Nordul Africii (Mauritania, Numidia si Libia); a Galiei, cu Spania, Galia, Britania si o parte buna a Germaniei. Dupa 326 au mai fost formate înca

doua: prefectura Iliricului (partea de Vest a Pen. Balcanice) si prefectura Africii în Apus, desprinsa din cea a Italiei. Numarul prefecturilor a variat, iar la sfârsitul secolului al IV-lea (395) vor ramâne stabile 4: Illiricum si Orientul care vor apartine Împaratului din Rasarit, Galia si Italia, subconducerea Împaratului de Apus. La conducerea prefecturii pretorio se afla un prefect pretorio, iar

o dioceza era condusa de un vicar.
În domeniul economic Constantin ia o serie de masuri cu scopul de a consolida procesul de stabilizare a preturilor, initiat de Diocletian printr-un edict în anul 301, iar în domeniul financiar emite moneda de aur cunoscuta sub numele de aureus sau solidus, ce va ramâne etalonul de schimb pentru lumea de atunci pâna în vremea împaratilor Comneni. Tot Constantin va emite si o moneda noua de argint (siliqua) si una de bronz (follis), care vor reprezenta banii obisnuiti folositi în afacerile curente.

În raporturile cu Licinius, Constantin a fost o vreme destul de apropiat cu atât mai mult cu cât sora sa Constantia era sotia acestuia. Cu toate acestea raporturile dintre cei doi s-au deteriorat dupa 320. Cauzele disensiunilor dintre ei sunt multiple, dar una dintre cele mai importante a fost atitudinea dusmanoasa adoptata de Licinius fata de crestini. Conflictul dintre cei doi va atinge

punctul maxim în anul 324, când la Chrysopolis, lânga Calcedon, Licinius este înfrânt dupa
 o lupta
crâncena. Ramas singur împarat în anul 324 peste tot Imperiul, Constantin va instaura
monarhia
ereditara, asigurata pâna în 361 de fiii sai. Astfel ia sfârsit sistemul colegial de c
onducere instaurat
de Diocletian.

Constantin cel Mare a murit în 337, fiind singurul dintre toti împaratii Romei care
l-a
preaslavit pe Dumnezeu, Împaratul a toate.

Limesul dunarean în vremea lui Constantin cel Mare

Din cele mai vechi timpuri spatiul danubiano-pontic a constituit un punct de int
eres pentru
Imperiul roman, mai ales datorita coloniilor grecesti, importante centre comerci
ale. Acestea au
intrat în sfera de influenta romana în anul 71 î.d.Hr., dar întreg spatiul a fost cuceri
t de împaratul
Traian (98-117d.Hr.) În perioada imperiala Statul roman prefera sa-si întinda fronti
erele de-a lungul
unor obstacole naturale, cum ar fi fluviile, pe malul carora sa ridice fortarete
 si castre organizate în
limes18. Elementele componente ale unui limes erau: valul (vallum), castrele (ca
stri), castelele
(castelii), turnurile (burgi, turris) si santul (fossa). În spatele valului erau c
onstruite, la distante ce
puteau varia între 5 si 10 kilometri, castrele si turnurile de supraveghere care u
tilizau diverse
mijloace de semnalizare, iar miscarea trupelor se efectua pe drumul strategic (v
ia) ce unea castrele,
urmând castrele si linia limesului19. Limesul dobrogean a cunoscut o evidenta dete
riorare în timpul
invaziilor carpo-goto-costoboco-sarmatice din 242 si 245-247, fapt dovedit si de
 descoperirile
arheologice din Dobrogea20. Refacerea limesului s-a facut dupa 50 de ani în vremea
 lui Diocletian
(284-305) si Constantin cel Mare (306-337).

Principala sursa despre organizarea militara a teritoriului dobrogean în secolul a
l IV-lea o
constituie Notitia Dignitatum21 care este datata din vremea lui Constantiu al II
-lea (337-361), la care
se adauga informatiile oferite de Itinerarium Antonini alcatuit pe baza unui mod
el din vremea lui
Diocletian22. Notitia Dignitatum ne arata ca la Noviodunum se afla comandantul l
egiunii I Iovia, la
Troesmis se afla comandantul legiunii a II-a Herculia, iar Itinenrarium Antonini
 situeaza la
Noviodunum legiunea a II-a Herculia, iar la Troesmis legiunea I Iovia. De aici r
ezulta ca unul din
cele doua izvoare literare prezinta unele informatii gresite. Rezolvarea acestei
 probleme a fost adusa
de descoperirea unor inscriptii, dintre care una la Troesmis:  Dis Manibus/Valerio
 Thiumpo qui
militavit in legione XI Claudia lectus in sacro/comitatu lanciarius deinde prote
xit/annis V missus
praefectus legionibus II Herculiae/egit annis/XXXXV mensibus III diebus XI Aurel

ius zeilor
Mani. Lui Valerius Thiumpus, care a fost ostas în legiunea XI Claudia, ales apoi lancier în trupele
de garda ale împaratului, dupa aceea a fost protector timp de 5 ani, lasat la vatrasi apoi facut prefect
al legiunii II Herculia, în care functie a ramas doi ani si jumatate, încetând din viata, în vârsta de 45

18 Cu un sens exclusiv civil, termenul este folosit pentru prima data în perioada republicana, desemnând frontiera de la
Est la Vest dintre doua provincii. Cf. François-Oliver TOUATI, Vocabulaire historique du Moyen Âge (Occident,
Byzance, Islam), Paris, 2000, p. 184.
19 D. M. PIPPIDI, Dictionar de istorie veche a României,(paleolitic-secolul al X-lea), Bucuresti, 1976, pp. 373-374.
20 E. CONDURACHI, Santierul arheologic Histria (1954), în Studii si cercetari de istorie veche si arheologie, VI
Bucuresti, 1955, nr. 3-4, p. 528-529; Gheorghe STEFAN, Santierul arheologic de la Histria, în Studii si cerecetari de
istorie veche si arheologie, V (1954), nr. 1-2, p. 78; Iorgu STOIAN, Tomitana. Contributii epigrafice la istoria cetatii
Tomis, Bucuresti, 1962, p. 50; Al. SUCEVEANU, C. SCORPAN, Stratigrafia Histriei romane târzii în lumina
sapaturilor din 1969 si 1970 în sectorul central, în Pontica, IV, (1971), p. 137-153; V.H. BAUMANN, Cercetarile
arheologice de pe valea Telitei (jud. Tulcea); Sondajul de la Frecatei, în Peuce (Studii si comunicari de istorie si
arheologie), Muzeul Delta Dunarii, Tulcea, X, 1991, p. 157..
21 Fontes Historiae Daco-Romanae, vol II, p. 207-213.
22 Fontes ad Historiam dacoromaniae Pertinentes I Ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini, Bucuresti, 1964, 787 p.

de ani, 3 luni si 11 zile. Aurelius i-a pus lespedea de mormânt de ani, 3 luni si 11 zile. Aurelius i-a pus lespedea de mormânt . Aparitia limesului scitic se datoreaza numeroaselor invazii ale bastanilor, gotilor, carpilor si sarmatilor din 280-295, înabusite de armatele imperiale conduse de augustul de Rasarit si de caesarul Galerius, care-si muta capitala la Sirmium.

Textele care mentioneaza refacerea limesului sunt dublate si de marturiile arheologice. Astfel au fost descoperiti stâlpi militari cu numele lui Diocletian la Tomis, pe drumul ce leaga Tomisul de Histria, la Arrubium, la Carsium si la Tegulicum24. În anul 1987, la Dunavat, cercetarile arheologice au scos la iveala o inscriptie edificatoare pentru lucrarile efectuate pe limesul scitic în timpul tetrarhiei. Textul relateaza despre întemeierea cetatii de aici, a Halmyrisului, întâlnita în antichitate si cu alte nume precum Salmorus sau Thalamonium25. Multi cercetatori atribuie acestei perioade si începutul lucrarilor de refacere la o serie de cetati precum Carsium, Capidava, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Noviodunum si Troesmis26, lucrari care au fost terminate în timpul împaratului crestin Constantin cel Mare.

Ridicarea din temelii a unor cetati din Dobrogea în vremea lui Constantin cel Mare rezulta din inscriptia descoperita la Tropaeum Traiani, datata 315-317. Redam în continuare un fragment al ei:  Romanae securitas libertatisque vindicibus/Dominis nostris Flavio Valerio Constantino et Liciniano/Licinio piis felicibus aeternis Augustis/quorum virtute et providentia edomitis/ubique barbarum gentium populis/ad confirmandam limitis tutelam etiam/Tropaensium civitas auspicato a fundamentis/feliciter opere constructa est  (  Fiind aparatori ai securitatii si libertatii romane Domnii nostri Flavius Valerius Constantinus si Licinianus Licinius, piosi, fericiti si vesnic augusti, prin a caror virtute si întelepciune au fost supuse pretutindeni popoarele de semintie straina, în scopul asigurarii durabile a fost zidita cu succes, din temelii si cetatea Tropeenilor, pe vremea când prefecti ai preotoriului erau Petronius Annianus, barbat de rang senatorial si Iulius Iulianus, barbat de rang ecvestru, prea credinciosi vointei divine a acestora)27. Asupra continutului acestui fragment, istoricul Ioan Barnea emite ipoteza ca gotii patrunsesera la Sud de Dunare, în toamna anului 314, chemati în ajutor de Licinius, în luptele sale cu Constantin. Dupa ce a fost restabilita pacea între cei doi, trupele unite au pornit împotriva gotilor28. În amintirea acestei victorii Constantin a luat titlul de Gothicus Maximus. În ceea ce priveste a doua parte a inscriptiei, ea ridica unele semne de întrebare asupra dimensiunilor limesului scythic, mai ales datorita termenului de tutela ce înseamna paza, aparare, ajutor si sprijin29. Acest cuvânt împreuna cu celelalte ad confirmand

am limitis
exprima ideea ca cetatea a fost construita pentru a reprezenta un sprijin al zon
ei de frontiera. Civitas

23 Emilian POPESCU, Op. cit, p. 247.
24 Radu VULPE, Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucuresti, 1938, p. 286.
25 Tabula Imperii Romani: Romula-Durostorum-Tomis, Bucarest, 1969, p. 63. Fragme
tul edificator din acesta inscriptie
este:  Imperatoribus Caessaribus. Caio. Aurelio, Valerio, Diocletiano/et Marco Aur
elio, Maximiano. Piis feliciis
invictis Augustis/ et Flavio Valerio Constantio et Galerio Valerio Maximiano/nob
illissimis Caesaribus Germanicis
Maximis, Gothicis Maximis,/Sarmaticis Maximis, Britanicis Maximis, Persicis/Maxi
mis post debellatas hostiumgentes/pro futurum in aeternum reibulicae/praesidium
constituerunt ,   Împaratilor Caesari, lui Caius Aurelius
Valerius Diocletianus si lui Marcus Aurelius Maximianus, piosilor fericiti si neîn
frânti Augusti si lui Flavius Valerius
Constantius si lui Galerius Valerius Maximianus, celor mai nobili Caesari, maril
or învingatori ai germanilor, marilor
învingatori ai gotilor, marilor învingatori ai sarmatilor, marilor învingatori ai brit
anicilor, marilor învingatori ai persilor
care dupa ce popoarele dusmane au fost înfrânte au pus apararea care va fi în folosul
statului pentru eternitate . Despre
aceasta inscriptie a mai scris un articol si Mihail ZAHARIADE, Inscriptia de fun
datie din timpul primei tetrarhii de la
Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea), în Pontica, XXVII (1984), p. 181-182.26 Andrei
ARICESCU, Noi date despre cetatea Hârsova, în Pontica, IV (1971), p. 356; Gr. FLORES
CU, Capidava.
Raport asupra activitatii din 1956, în Materiale si Cercetari Arheologice, II, Buc
uresti, 1958, p. 556; P. DIACONU,
Capidava. Monografie arheologica, Bucuresti, 1958, vol. I, p. 14; Gh. STEFAN, Sa
ntierul arheologic Garvan
(Dinogetia), în SCIV, V, 1954, nr. 1-2, p. 164.27 Emilian POPESCU, Op. cit., p. 18
4.28 Ioan BARNEA, Preocupari ale Sfântului Constantin cel Mare la Dunarea de Jos, în
 M.O., XXXII (1980), nr. 1, p. 2.
29 G. GUTU, Dictionar Latin-Român, Bucuresti, 1983, p. 1258.

Tropaensium se afla la o distanta de aproximativ 20 de kilometri în linie dreapta
fata de Dunare,
putând fi considerata drept componenta a limesului scythicTropaensium se afla la o
distanta de aproximativ 20 de kilometri în linie dreapta fata de Dunare,
putând fi considerata drept componenta a limesului scythic. Ipoteza ramâne valabilas
i pentru alte
cetati precum Ibida, Ulmetum si Zaldapa31, aflate într-o situatie asemanatoare cu
cea a cetatii
Tropaeum.

Importanta limesului scythic este aratatasi de numirea lui Flavius Dalmatius, fr
atele vitreg
al lui Constantin cel Mare în functia de comandant al malului gotic (ripam Gothicu
m Dalmatius)32.
Pornind de la descoperirile arheologice carea atesta existenta gotilor în Nordul D
unarii si de la
faptul ca acestui frate al lui Constantin i se rezervase dupa moartea împaratului
administrarea
provinciilor din Moesia Secunda si Scythia Minor, termenul de ripa gothica poate
fi aplicat asupra
întregii linii a Dunarii de la varsarea Oltului pâna în Delta. De asemenea, linistea a
sigurata de
victoriile obtinute asupra sarmatilor si gotilor au permis consolidarea unor vec
hi fortarete si
ridicarea altora. Putem aminti în acest sens asa-numitele castre si castella, nu n
umai pe malul drept
al fluviului, dar si pe cel stâng, cum este castrul de la Barbosi, situat în apropie
re de Dinogetia, unde
este atestata o ultima faza de vietuire în prima jumatate a secolului al IV-lea. D
intre celelalte cetati
ridicate din temelii sau reconstruite, avem informatii sigure despre Flaviana id
entificata cu satul
Rasova, de pe malul lacului Baciu în punctul  Pescarie  si despre Constantiniana Daphn
ae33.

Efortul de reconstructie este însotit în perioada domniei lui Constantin cel Mare de
o
circulatie monetara intensasi de prezenta pe limesul scitic a unui important efe
ctiv de trupe
auxiliare. În Scythia Minor sunt mentionate acele unitati de cavalerie cunei equit
um, care erau
formate din stablesiani, proveniti din garzile imperiale si stratores, proveniti
din rândul garzilor
provincile. Chiar daca în Notitia Dignitatum34, apare un singur cuneus equitum cat
afractorium la
Arrubium, la Histria s-a descoperit o inscriptie din perioada tetrahiei, despre
un cuneus equitum
catafractorium, cu numarul XII, care-si avea sediul în castelul de la Trimamium. S
ituatia poate fi
explicata prin faptul ca mutarea unitatii dintr-o cetate din interiorul provinci
ei într-una de pe limes,
transformata în trupa de manevra era un procedeu întâlnit destul de des. Tot Notitia D
ignitatum
mentioneaza o a doua categorie de trupe auxilire stationate pe limesul scitic si
anume aceea numita
milites, unitati exclusiv de infanterie asemanatoare cu auxilires din Moesia Pri
ma. S-a sugerat la un
moment dat posibilitatea ca milites sa fi provenit din transformarea unor trupe
retrase din legiunile

de granita în unitati de sine statatoare si prin desprinderea unor efective din au
xilia. Divizarea unei
cohorte mai vechi, prezenta în vremea lui Constantin cel Mare în regiunile de Nord-V
est ale
Scythiei sau recrutarea din rândul populatiei locale a dus la formarea celor doua
unitati milites
Scythici35. Din aceste câteva exemple putem vedea cum prin inititive de reconstruc
tie, misiuni
miltare ofensive, numarul mare de trupe stationate în zona, împaratul Constantin cel
 Mare a fost
creatorul limesului scitic36.

30 G. MURNU, Noi sapaturi în cetatea Tropaeum Traiani. Canalul cetatii, în BCMI, IV
(1911), pp. 1-12; Vasile
PÂRVAN, Cetatea Tropaeum: consideratii istorice, în BCMI, IV (1911), pp. 1-12; Al. B
ARNEA, Descoperiri
epigrafice noi în cetatea Tropaeum Traiani, în Pontica, X, (1977), pp. 349-357.
31 Andrei OPAIT, O sapatura de salvare în orasul antic Ibida, în SCIVA, XXLII (1991)
, pp. 21-56; Vasile PÂRVAN,
Cetatea Ulmetum.Descoperirile primei campanii de sapaturi din vara anului 1911, în
 AARMSI, s. II, XXXIV (19111912),
pp. 497-608; IDEM, Cetatea Ulmetum, Descoperirile campaniei a doua si a treia de
 sapaturi din anii 19121913,
în AARMSI, s. II, XXXV (1913-1914), pp. 245-420.
32 Anonimus Valesii, VI, 35, în FHDR, vol. II, pp. 48-49.
33 Petre DIACONU, În cautarea Dafnei , în Pontica, IV (1971), p. 317. Prin intermediu
argumentelor de ordin literar
sau a celor arheologice, cetatea este identificata cu Sucidava (Pârjoaia-Izvoarele
).
34 Notitia Dignitatum, XXXIX, 16, în FHDR, vol.II, pp. 208-209.
35 IBIDEM, pp. 210-211.
36 A.H.M. JONES, The Later Roman Empire. A social economic and administrative su
rvey, Oxford, 1964, vol. I, p. 99.

Imperiul bizantin sub urmasii lui Constantin cel Mare
a
sarcina apararea lui împotriva ereziilor si a invaziilor barbare. În plus, la moartea sa, Imperiul nu avea înca un Augustus desemnat. În anul 335, cu prilejul sarbatoririi a 30 de ani de domnie, împaratul defunct a împartit Imperiul între cei trei fii ai sai si cei doi nepoti, fara sa fi indicat fiului cel mare, Constantin al II-lea, ca ar avea drepturi deosebite. Nepotilor Dalmatius si Hanibalianus li s-a refuzat din start de catre armata un rol politic. Astfel cei trei frati s-au întâlnit la Viminacium, în Moesia Superior si si-au împartit teritoriile mostenite de la tatal lor astfel: Constantius al II-lea (337-360) a avut mai întâi Orientul (Asia Mica, Siria, Palestina, Egiptul) la care se adauga Tracia, iar mai apoi tot Imperiul. Constantin al II-lea (337-340) primeste Occidentul (Bretania, Galia, Spania), iar Constans (337-350), care avea numai 14 ani primeste Italia, Africa si Illyricul Oriental.
Constans îsi fixeaza mai întâi capitala la Sirmium, iar mai târziu la Roma. Cucerind Nordul Italiei, Constantius al II-lea si Constans domnesc fiecare în buna întelegere, cu toate ca între ei existau deosebiri de credinta, Constans fiind ortodox iar Constantius al II-lea arian. Dorinta de a scapa de sub tutela fratelui sau, Constantin al II-lea, îl va determina pe Constans sa declanseze un razboi fratricid, soldat cu moartea celui din urma în anul 350.

Ramas singur împarat Constantius al II-lea are de facut fata unor situatii delicate de natura politicasi militara, atât în Occident cât si în Orient. Începând cu anul 338, când Sapor a-lea asediaza cetatea Nisibis, conflictul cu persii va fi practic permanent pâna în 350.

În ceea ce priveste situatia Imperiului la Dunarea de Jos, putem spune ca sub Constantius al II-lea este continuata politica dusa de Diocletian si de Constantin cel Mare. El instaleaza noi trupe în Scythia Minor cum ar fi milites primi Constantiniani, la Noviodunum. În aceasta perioada a fost renovata cetatea Capidava, iar Constantiniana, oras de pe malul Marii Negre, la N. de Histria, pare sa fi fost refacuta tot acum. O importanta inscriptie descoperita pe teritoriul cetatii Troesmis, ne da amanunte interesante cu privire la masurile suplimentare întreprinse de Constantius pentru paza acestor locuri de granita. Masura se impunea pentru a face fata gotilor, care adesea navaleau dincolo de fluviu, treceau Dunarea pe furis, primejduind viata pasnica a locuitorilor din aceasta zona.

Pe plan religios, Constantius al II-lea a continuat sa sprijine activ crestinismul, dar spre deosebire de tatal sau el a fost adeptul arianismului. El a cautat sa promoveze aceasta erezie, reusind

catre sfârsitul domniei s-o impuna ca doctrina oficiala a Imperiului. Prin faptul ca a încercat sa impuna o linie de conduita favorabila arienilor, multi l-au considerat interventionist, fiind chiar asimilat cu  primul caz de cezaro-papism 37. Cearta dintre niceeni si arieni va continua, Sfântul Atanasie reîntors din exil în 338 fiind nevoit sa faca fata reactiei violente a arienilor. Acestia din urma se vor împarti tot acum în doua grupe: semiarienii, care admiteau numai o asemanare între Fiul si Tatal, numiti eusebieni deoarece îl aveau în frunte pe Eusebiu de Nicomidia si arieni radicali, sau eunomieni, de la numele conducatorului lor Eunomiu; acestia din urma considerau ca între Tatal si Fiul exista o deosebire fundamentala, de substanta. Prin hotarârea împaratului, Sf. Atanasie este alungat iar în locul sau este pus Grigorie. Atanasie fuge în Italia, unde cere ajutorul papei Iulius, care îl gaseste nevinovat (340). În Orient, episcopii tin mai multe sinoade, în care se încearca alcatuirea unui Crez propriu. În Occident, papa îl convinge pe Constans sa faca presiuni asupra fratelui sau Constantius al II-lea, pentru a fi convocat un sinod care sa discute cazul lui Atanasie. În 342 sau 343 are loc un sinod la Sardica (Sofia), la care participasi Atanasie. Din cauza neîntelegerilor reprezentatii celor doua parti a Imperiului se aduna separat. Occidentalii îl declara pe Atanasie nevinovat, iar orientalii dupa mai multe sedinte se muta la Adrianopol, unde îl condamna

37 A. PIETRI, Histoire du christinisme des origines à nos jours: naissance d une chrétienté (250-430), Paris, 1995, p. 289.

pe Atanasie si alcatuiesc un nou Credo. La moartea lui Grigorie în 345, sub presiu
nea fratelui sau,
Constantius permite lui Atanasie sa-si ocupe scaunul din Alexandria. Din pacate
lucrurilor nu se vor
opri aici, în urma sinodului de la Rimini din 356 cu episcopii occidentali, Consta
ntius al II-lea îl va
exila pe Atanasie pentru a treia oara. Tot sub presiunea lui Constantius al II-l
ea, la un alt sinod de la
Seleucia din Palestina, se va adopta ca formula de credinta oficiala arianismul.

pe Atanasie si alcatuiesc un nou Credo. La moartea lui Grigorie în 345, sub presiu
nea fratelui sau,
Constantius permite lui Atanasie sa-si ocupe scaunul din Alexandria. Din pacate
lucrurilor nu se vor
opri aici, în urma sinodului de la Rimini din 356 cu episcopii occidentali, Consta
ntius al II-lea îl va
exila pe Atanasie pentru a treia oara. Tot sub presiunea lui Constantius al II-l
ea, la un alt sinod de la
Seleucia din Palestina, se va adopta ca formula de credinta oficiala arianismul.

38.

Constatius al II-lea moare în 361 într-o lupta cu varul sau Iulian, cel care îi va fi
succesor.

Iulian Apostatul (361-363)

Iulian Apostatul era fiul lui Iulius Constantius (frate vitreg cu Constantin), p
rimind o
educatie crestina aleasa. Din pacate în 351 se converteste în secret la pagânism si fr
ecventeaza pe
unii filozofi din Asia Mica. De asemenea se simte atras de taumaturgul Maximus d
in Efes, care l-a
învatat cum sa comunice cu zeii. Convertirea sa la pagânism, de unde îsi va lua si num
ele de
Apostatul , pare sa fi fost determinata de aversiunea pe care o avea fata de Consta
ntius, cel care
omorâse mai multi membri ai familiei sale, apoi imaginea negativa oferita de dispu
tele teologice.
Studiile sale literare si filozofice la Marcellum în Capadocia (unde fusese exilat
dupa masacrarea
fmiliei sale) iar apoi la Efes si Atena, l-au condus catre o forma de religiozit
ate particulara dominata
de neo-platonism39. Particularismul acestei alegeri consta într-o filozofie de tip
spiritual, o apropiere
de mistere realizându-se prin ritualuri secrete, practici magice, prin care era in
vocata puterea zeilor
si a demonilor pe pamânt si în sufletele celor initiati40. De asemenea, credinta lui
Iulian era
sincretista, amestecând elemente preluate din oracolele caldeene, cu religiile ori
entale si misterele,
mitologie clasica cu orfism, doctrinele lui Pitagora cu cele ale lui Platon. Teo
logia sa pe care o
putem califica de tip gnostic-pagân, avea pronuntate caractere monoteiste, fiind a
propiata mai
degraba de crestinism decât de pagânismul clasic: Iulian îl venera pe Zeus (tatal), pe
Helios (fiul
asemenea tatalui, mediator între ideea binelui si creatie) si un al treilea iposta

s, mama zeilor, o
fecioara nascuta fara mama.

Dupa ce în noiembrie 361 este desemnat succesorul lui Constantiu al II-lea, Iulian a încearcat sa restaureze pagânismul. În acest sens îsi asuma în mod deplin titlul de pontifex maximus anulând masurile luate anterior împotriva religiei traditionale, deschizând templele si obligând pe crestini la restituirea cladirilor si materialelor care le fusesera oferite dupa confiscarea acestora de la pagâni. Masurilor de restituire, Iulian a adaugat o serie de favoruri: donatii de bani pentru constructia si repararea templelor, scutiri fiscale pentru orasele majoritar pagâne, angajarea preferentiala a functionarilor pagâni. Ceea ce urmarea Iulian era o reforma religioasasi morala, inspirata în buna parte tot din crestinism. Astfel încearca mai întâi sa reformeze clerul pagân, instituind în fiecare provincie un fel de sef al preotilor, care asemenea episcopului mitropolitan supraveghea activitatea celor subordonati. Acest cler beneficia de cantitati anuale de grâu si de vin, iar surplusul trebuia împartit saracilor. Iulian impunea preotilor pagâni si o serie de datorii cultuale:

38 Pierre MARAVAL, Op. cit. p.12.
39 IBIDEM,p. 13.
40 IBIDEM.

învatarea cântarilor, rugaciunea de trei ori pe zi, postul, studiul filozofilor reco
mandati (erau
exceptati Epicur si scepticii), interdictia citirii romanelor. Cei care nu respe
ctau aceste recomndari
riscau excluderea din cler. Fata de crestinism Iulian afisa o orecare toleranta
contrazisa însa de
masurile pe care le va lua. Atitudinea sa a fost mereu însotita de suprimarea unor
hotarâri luate în
vremea lui Constantin cel Mare: amenzi mari erau date comunitatilor crestine car
e distrusesera
templele pagâne, li se interzice crestinilor exercitarea meseriei de profesor41, i
ar în ultimele luni de
domnie Iulian exclude pe crestini din functiile importante ale Statului si nu le
mai permite sa
savârsesca înmormântari în timpul zilei. La începutul anului 363 Iulian a permis evreilor
reconstruirea templului din Ierusalim, initiativa esuata în urma unui cutremur de
pamânt42.
Consecintele acestui demers au fost grave pentru evrei, carora li s-a reprosat u
lterior alianta cu un
împarat anticrestin. Ostilitatea lui Iulian fata de crestini mai poate fi observat
asi din propria lucrare
polemica intitulata
Împotriva galileenilor43.

Politica anticrestina a lui Iulian a facut numeroase victime printre crestini: m
ulti episcopi au
fost exilati, au fost distruse biserici (la Panias, la Damasc, în Samaria) unii ep
iscopi au fost
masacrati44 iar în Dobrogea Sf. Emilian a fost martirizat la 18 iulie 362 în localit
atea Durostorum
(Silistra).

Campania militara împotriva persilor din primavara anului 363, ar fi trebuit sa re
prezinte în
viziunea lui Iulian, o proba ca zeii pagâni îi sustin pe adoratori. Pâna la urma totul
s-a încheiat cu un
dezastru, sanctionat prin pierderea provinciilor orientale ale Imperiului. Pe 26
iunie 363, în timpul
unor tratative cu persii, Iulian este asasinat45, iar odata cu moartea sa se pun
ea capat unei scurte
perioade de reconsiderare a crestinismului în Imperiu.

Valens (364-378)

Trecerea de la domnia lui Iulian la cea a lui Valens a fost facuta de împaratul Io
vian, crestin
care a domnit foarte putin (363-364), gasindu-si sfârsitul în Galia. În ceea ce-l priv
este pe Valens
(364-378) a avut de luptat împotriva gotilor la Dunarea de Jos. De fapt, dupa moar
tea lui Iovian,
gotii s-au amestecat în luptele interne pentru ocuparea tronului de la Constantino
pol, sustinându-l pe
Procopiu, considerat singurul descendent al lui Constantin cel Mare46. Pâna la urm
a învingatorul a
fost Valens care organizeaza imediat o expeditie de pedepsire a gotilor nord-dun
areni. Pentru
aceasta îsi stabileste cartierul general la Marcianopolis, de unde întreprinde între a
nii 367-369,
expeditii în stânga Dunarii. Prima campanie a început în Muntenia, împaratul trecând Dunar

pe
un pod de vase si urmarindu-i pe goti pâna în muntii Buzaului, dar fara sa poarte o lupta decisiva.
Din discursul tinut de retorul Themistios la 28 martie 368, cu prilejul a 5 ani de domnie a lui

41 Era vorba de doua edicte date în 362, primul impunând în cazul numirii unui profesor aprobarea autoritatilor imperiale locale, iar al doilea interzicând crestinilor sa mai predea în scoli.
42 D. LEVENSON, Julian and Jerusalem. The Sources and the Tradition, Leyde, 1995, p. 62.
43 Nume folosit frecvent de Iulian pentru a-i desemna pe crestini.
44 Episcopul Gheorghe al Alexandriei a fost masacrat de catre pagânii din Alexandria, iar episcopul Marcu de Artusa a fost maltratat de catre pagânii din localitatea sa pentru ca nu dorea sa înapoieze obiectele luate de crestini dintr-un templu pagân.
45 Unii sunt de parere ca a fost omorât de un crestin, iar istoricul pagân Ammianus Marcellinus atribuie evenimentul unui tragic accident. Cf. AMMIEN MARCELLIN, Rerum gestarum libri qui supersunt, ed. V. Seyfarth, Leipzig, 1978;

J. BIDEZ, La vie de l empereur Julien, Paris, 1930; J. BOUFFARTIGUE, L empereur et la culture de son temps, Paris, 1992; R. BRAUN, J. RICHER, L  empereur Julien. De l histoire à la légende (331-1715). De la légende au mythe, 2 vol., Paris, 1978-1981.
46 E. POPESCU, Crestinismul în eparhia Buzaului pâna în secolul al VII-lea, în vol. Spiritualitate si istorie, vol. I, Bucuresti, 1983, p. 269.

Valens, aflam o serie de informatii interesante si despre istoria Dobrogei. Astf
el, populatia de aici se
arata nerabdatoare pentru ca împaratul sa restaureze linistea si pacea la Dunare.
De aceea Valens
doreste sa reia în 368 campania împotriva gotilor, dar este împiedicat de inundatiile
provocate de
fluviu. Armata sa ramâne toata vara la Vicus Carporum (satul Carpilor), probabil în
apropiere de
Hârsova (Carsium), singurul vad din zona Durostorum si Noviodunum. Expeditia este
reluata în
369, dar de data aceasta în N. Scytiei Minor, în regiunea dintre Carpati si Nistru.
Atanarich,
conducatorul gotilor, este silit sa ceara pacea, ale carei conditii sunt discuta
te în 369. Conditiile
pacii sunt favorabile romanilor, barbarii luându-si obligatia de a nu mai trece în I
mperiu, stabilinduse
pentru schimburile comerciale doua puncte de granita: Constantiniana Daphne si N
oviodunum.
De asemenea lui Atanarich i se cerea sa nu-i mai persecute pe crestinii autohton
i sau goti, aflati în
stapânirea sa. În aceasta perioada vor fi construite doua fortarete cunoscute dupa n
ume, fara sa fi
fost identificate si pe teren: Valentiniana, de la numele fratelui lui Valens, s
i Gratiana, dupa numele
nepotului sau Gratian. Atanarich nu a respectat toate prevederile pacii încheiate în
369, prigoana
împotriva crestinilor fiind îndrepata atât catre populatia autohtona cât si asupra gotil
orValens, aflam o serie de informatii interesante si despre istoria Dobrogei. As
tfel, populatia de aici se
arata nerabdatoare pentru ca împaratul sa restaureze linistea si pacea la Dunare.
De aceea Valens
doreste sa reia în 368 campania împotriva gotilor, dar este împiedicat de inundatiile
provocate de
fluviu. Armata sa ramâne toata vara la Vicus Carporum (satul Carpilor), probabil în
apropiere de
Hârsova (Carsium), singurul vad din zona Durostorum si Noviodunum. Expeditia este
reluata în
369, dar de data aceasta în N. Scytiei Minor, în regiunea dintre Carpati si Nistru.
Atanarich,
conducatorul gotilor, este silit sa ceara pacea, ale carei conditii sunt discuta
te în 369. Conditiile
pacii sunt favorabile romanilor, barbarii luându-si obligatia de a nu mai trece în I
mperiu, stabilinduse
pentru schimburile comerciale doua puncte de granita: Constantiniana Daphne si N
oviodunum.
De asemenea lui Atanarich i se cerea sa nu-i mai persecute pe crestinii autohton
i sau goti, aflati în
stapânirea sa. În aceasta perioada vor fi construite doua fortarete cunoscute dupa n
ume, fara sa fi
fost identificate si pe teren: Valentiniana, de la numele fratelui lui Valens, s
i Gratiana, dupa numele
nepotului sau Gratian. Atanarich nu a respectat toate prevederile pacii încheiate în
369, prigoana
împotriva crestinilor fiind îndrepata atât catre populatia autohtona cât si asupra gotil
or.

Crestinismul fusese predicat în stânga Dunarii de misionarii trimisi de autoritatile
bisericesti
din Scythia Minor, dar si din Capadocia prin grija Sf. Vasile cel Mare48. Astfel

religia crestina prinsese radacini adânci atât printre autohtoni, cât si în rândul gotilor. Misiunea ortodoxa exercitata în stânga Dunarii a fost deosebit de activasi a dus la instaurarea unei organizari temeinice cu parohii în sate si cetati, cu populatie mixta: autohtonasi gota. În fruntea acestor parohii erau desigur preotii, protopopii si bineînteles episcopii. Dintre acestia din urma cunoastem pâna acum urmatoarele nume: Teofil, Ulfila (apostolul gotilor, botezat în rit arian de episcopul Eusebiu de Nicomidia, cel care traduce Biblia în limba germana în 350), Godas sau Silvanus49. Toate parohiile dimpreuna cu preotii lor si cu episcopii formau asa-numita Biserica a lui Dumnezeu care se afla în tara gotilor. Titulatura ei era: Biserica lui Dumnezeu si a tuturor parohiilor Sfintei Biserici Ortodoxe din Capadocia , condusa în vremea aceea de Sf. Vasile cel Mare. La construirea acestei Biserici a contribuit în mod deosebit Sava Gotul, misionar crestin din Capadocia, care a suferit martiriul în anul 372, cu ocazia persecutiei dezlantuite de Atanarich. Din Actul martiric al Sfântului Sava50, ca si din activitatea cunoscuta a episcopilor mentionati mai sus, deducem ca Biserica existenta în regiunea dominata de goti, avea edificii de cult (bazilici) si a activat pentru raspândirea crestinismului în masa autohtonilor si a barbarilor.

Pacea din 369 cu gotii nu a avut consecinte durabile, deoarece patrunderea hunilor în 375376 în regiunile nord-dunarene a tulburat echilibrul care se stabilise, obligând populatiile germanice sa se deplaseze spre sud.

47 Stefan ALEXE, 1600 de ani de la moartea Sfântului Sava Gotul, în B.O.R., XC, nr. 5-6, 1972, p. 556-568; Ioan IONESCU, Pomenirea Sfântului martir Sava Gotul, în M.O., XXIV, nr. 3-4, 1972, p. 180-183.
48 Informatii de mare valoare putem gasi în Actul martiric al Sfântului Sava Gotul, martirizat la 12 aprilie 372 în apele Buzaului. Foarte importanta era titulatura: Biserica sfântasi ortodoxa ce se afla în Gothia care purta corespondente cu Biserica Ortodoxa a Capadociei condusa de Sfântul Vasile cel Mare. Istorisirea este considerata veridica de majoritatea specialistilor în acte martirice, datele din act fiind considerate ca furnizate de un martor ocular, poate de preotul Sansalas. Informatii complementare putem gasi la: Vasile Gh. SIBIESCU, Legaturile Sfântului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea), în Ortodoxia, XXXI, nr. 1, 1979, p. 146-149; Emilian POPESCU, Crestinismul pe teritoriul României pâna în secolul al VII-lea în lumina noilor cercetari, în M.B., XXXVII, nr. 4, 1987, p. 43; Ioan IONESCU, Sansala, primul preot crestin daco-roman atestat documentar, în M.O., XXII, nr. 5-6, 1970, p. 485-490; Mircea PACURARIU, Crestinismul daco-roman în nordul Dunarii în secolul al IV-lea.La 1600 de ani de la moartea Sfântului Sava Gotul (12 aprilie 372), în M.A.,. XVII, nr. 3-4, 1972, p. 191-200.49 Dan Gh. TEODOR, Crestinismul la est de Carpati de la origini pâna în secolul al XIV-lea, Iasi,

p. 56; Ioan Gh.
COMAN, Elemente de continuitate spirituala geto-daco-romanasi crestina în regiunea
 râului Mousaios-Buzau dupa
marturii patristice si arheologice, în vol. Spiritualitate si istorie, vol. I, Buc
uresti, 1983, p. 241.
50 Vezi nota 47.

Atacat de huniAtacat de huni în regiunile Nistrului, Atanarich se va retrage spre Siret si Muntii Carpati, unde va încerca sa-si organizeze rezistenta. Este foare probabil ca în aceasta perioada sa fi fost construit santul de aparare împotriva hunilor, între Siret si Prut, în dreptul localitatii Stoicani (jud. Galati). Nesiguranta creata de deplasarea hunilor, precum si o serie de neîntelegeri aparute între Atanarich si unii principi goti precum Frithrigen sau Alaviv, îi va determina pe acestia din urma sa ceara împaratului Valens permisiunea de a imigra în Imperiu, promitând în schimb sa devina crestini si sa apere provinciile dunarene împotriva unor atacuri. Valens a consimtit la aceasta, dar aflându-se în Orient, unde lupta cu persii, nu a putut controla îndeaproape modul în care se desfasura întelegerea. Gotii trec Dunarea pe la Durostorum, dar administratia romana, în special conducatorii diocezei Tracia, Lucinus si Maximus, nu le-au asigurat hrana necesara pâna când acestia trebuiau asezati în calitate de coloni. Mai mult decât atât au fost si înfometati, pentru a supravietui fiind nevoiti sa-si vânda obiectele de pretsi copiii ca sclavi. În mod firesc gotii aflati deja în Imperiu se vor revolta, având de partea lor si pe cei de dincolo de Dunare. Armatele romane vor fi înfrânte, iar mai multe provincii vor fi devastate. Presat pe de-o parte de populatia romana, iar pe de alta de ravagiile barbarilor, Valens se va angaja într-o lupta directa, soldata însa cu înfrângerea sa la Adrianopol în 378. Dezastrul din acest an va avea consecinte grave pentru Imperiu: de acum încolo gotii vor ramâne pentru totdeauna în granitele Imperiului, se vor amesteca în treburile sale interne, detinând o pondere de care conducerea de la Constantinopol va trebui sa tina seama52. În batalia de la Adrianopol moare si Valens, ars probabil de viu într-o casa în care se retrasese pentru a-si lega ranile.

Politica religioasa în Imperiu de la Iulian Apostatul si pâna în vremea lui Teodosie I cel Mare

Succesorii imediati ai lui Iulian Apostatul, nu revin în întregime la politica religioasa dusa de predecesorii lor. Iovian a carui domnie a fost efemera, era crestin, el abrogând o serie de masuri discriminatorii, cum ar fi interdictia de a învata si a restitui Bisericii o serie de privilegii. Însa el nu s-a angajat în luptele interne ale Bisericii, ramânând chiar tolerant fata de pagânism, limitându-se numai la interzicerea superstitiilor53.

Cei care i-au succedat lui Iovian, Valentinian I (364-375) în Occident si Valens (364-378) în Orient, au fost crestini, politica lor religioasa fiind marcata de o atitudine favorabila crestinilor. Câteva din legile date acum, tind sa previna unele excese: limitarea intrarii în cler, nu exagereaza cu

privilegiile acordate clerului; în plus, Valentinian se abtine în Occident de la interventia puterii seculare în problemele interne ale Bisericii, declarând ca acestea trebuie rezolvate de episcopi.

Politica celor doi împarati fata de pagânism a fost relativ toleranta. Una din primele legi date acum si reînnoita în 370, mentinea libertatea de cult. Sacrificiile nocturne erau interzise înca din 364 , mai degraba din teama fata de magie decât din ostilitate fata de pagânism, dar prin interventia proconsulului Ahaiei, Valentinian, misterele lui Eleusis vor fi autorizate. Nu trebuie exagerata nici toleranta lui Valentinian fata de crestini: una din legile sale înscrisa mai târziu într-un capitol consacrat crestinismului din Codexul lui Teodosie al II-lea, interzicea folosirea soldatilor pentru

51 Prima populatie de origine turca care invadeaza Europa.

52 Sf. Ambrozie al Mediolanumului spunea ca Imperiul se afla acum într-o perioada de decadere.

53 « Legea lui Dumnezeu, care este de asemenea si a ta confera sufletului fiecaruia da a alege drumul sau propriu spre credinta » în G.DAGRON, L Empire d Orient au IV e siècle et les traditions politique de l hellénism le témoignage de Thémistios.Travaux et mémoires 3,Paris, 1968.

paza templelor pagâne, inclusiv a templelor unde era celebrat cultul public. Acest lucru atesta o
atitudine discriminatorie bazata pe criterii religioase din partea Statuluipaza
templelor pagâne, inclusiv a templelor unde era celebrat cultul public. Acest lucru atesta o
atitudine discriminatorie bazata pe criterii religioase din partea Statului.

În privinta lui Valens, acesta va favoriza pe arieni, atitudine determinata de faptul ca fusese
botezat de un arian moderat, episcopul Eudoxius. De aceea arianismul se va raspândi în rândul
populatiilor germane din stânga Dunarii si chiar din interiorul Imperiului, provocând mari tulburari
în rândul autoritatilor bisericesti si a populatiei crestine. Începând cu anul 365 foarte multi episcopi
vor fi alungati de pe scaunele lor. În atitudinea sa Valens nu va avea succesul scontat, pentru ca atât
în Apus cât si în Rasarit traiau mari personalitati cum au fost Parintii Capadocieni, între care s-a
distins Vasile cel Mare (episcop între 370-379), Meletie al Antiohiei, Atanasie (+ 373), fratele si
succesorul sau Petru al Alexandriei. În Apus trebuie amintiti papa Damasus si Sf. Ambrozie al
Mediolanumului. Valens a încercat sa-si impuna politica sa arianasi în Dobrogea, unde pastorea în
acea vreme episcopul Bretanion, sarbatorit în calendarul ortodox la 25 ianuarie. Atunci când Valens
se afla în Dobrogea cu prilejul campaniilor sale împotriva gotilor si a vrut sa-l determine pe
Bretanion sa treaca la arianism. În Istoria bisericeasca, Sozomen ne relateaza acest eveniment,
spunând ca împaratul a intrat în bisericasi l-a îndemnat pe Bretanion sa se uneasca cu arienii.
Episcopul de la Tomis si-a sustinut cu mult curaj punctul sau de vedere cu privire la învatatura
Sinodului I Ecumenic de la Niceea, iar poporul l-a însotit. Afrontul adus împaratului prin acesta
atitudine a atras dupa sine exilarea lui Bretanion, iar Biserica din Tomis a ramas astfel fidela
Ortodoxiei.

În Occident, dupa moartea lui Valentinian I a urmat fiul sau Gratian (375-378), un crestin
pios chiar  prea credincios decât ar fi trebuit pentru un sef de Stat  asa cum afirma Rufin în Istoria
bisericeasca55. Politica sa religioasa este în primii ani de domnie asemanatoare celei duse de tatal
sau. El confirma faptul ca problemele de ordin bisericesc trebuie rezolvate de episcopi, dar impune
judecarea preotilor implicati în crime, de catre magistrati civili. În urma cererii formulate de papa
Damasus (378) la un sinod local tinut la Roma, împaratul accepta ca Statul sa se îngrijeasca de
punerea în aplicare a hotarârilor luate de sinoade (expulzarea episcopilor depusi din scaun).
Interesant pare si edictul formulat de Gratian, prin care era permisa  libertatea de a se însela
(securitas erroris humani). Acest edict impus cu siguranta de catre arieni în timpul unei scurte

vizite întreprinse de împarat la Sirmium, va fi aplicabil pentru o perioada scurta.

Tulburarile provocate de arianism în perioada de dupa moartea lui Cosntantin cel Mare, au scos la lumina întreaga complexitate a noii situatii în care se gasea Biserica în raport cu lumea. Adesea victoria risca sa se transforme în înfrângere, iar sfârsitul unor persecutii în dependenta fata de autoritati. Adesea suntem foarte sensibili la riscul pe care îl poate avea colaborarea excesiva a Bisericii cu Statul. Durerea unor perioade sumbre din istorie ne determina sa vedem cu ochi buni si obiectivitate un proces deosebit de complex: implicarea Bisericii în lume. Prin aceasta nu întelegem un particularism aparte al relatiei dintre Bisericasi Stat, nici adoptia formala de catre societate a unor ceremonii, simboluri sau rituri crestine, ci o profunda transformare a spiritului uman, care are loc la adapostul acestui proces, transformare greu de sesizat, dar deosebit de importanta prin consecinte. Este vorba de includerea în spiritul si constiinta umana a lui Iisus. Dupa Constantin, crestinismul devine cu adevarat destinul lumii, aceasta fiind si importanta deosebita a acestei perioade. Prima impresie lasata de secolul al IV-lea este aceea a unei convertiri ramasa nominala 56. În aparenta, atât pe timpul lui Constantin cât si a urmasilor acestuia au loc foarte multe controverse legate de crestinism; în acelasi timp biserici splendide sunt ridicate în orase, sunt oficiate cu multa solemnitate slujbe, vesmintele liturgice sunt confectionate din aur si pietre pretioase. Întrebarea pe care ne-o punem este urmatoarea: putem observa o reînnoire morala sau

54 Pierre MARAVAL, Op.cit., p. 17-18.
55 RUFIN D AQUILEE, Histoire ecclésiastique, ed. Th. MOMMSEN, GCS 9, 2, 1909.
56 Alexandre SCHMEMANN, op.cit., p. 84.

crestinismul a influentat pur si simplu legile, obiceiurile si principiile Statului care l-a adoptat? Constantin a decretat Duminica zi de odihna, a scutit de impozite Biserica si clerul, a acordat putere judiciara episcopilor, a protejat familia. Din pacate o parte a acestei legislatii crestine tindea sa acorde privilegii Bisericii, iar pentru a umaniza un pic viata era pastrata linia dreptului roman. În orice caz nu observam acum o o anumita criza de constiinta. Au fost în secolul al IV-lea domenii în care s-a înregistrat chiar o crestere a servilismului omului fata de Stat. Judecând aceasta perioada suntem tentati sa o facem în raport cu problemele pe care crestinismul le are astazi. Raportul dintre Bisericasi Stat, problemele de cultura sau societate au evoluat mult, astfel încât trebuie satinem cont de o crestere dificila, în care idealul crestin nu a fost atât de usor de impus. Primul obstacol al Bisericii din acesta perioada nu era nici imperfetiunea particulara, sau a Statului si societatii, ci pagânismul. Nu putem judeca în mod corect realizarile din acesta epoca fara a întelege natura luptei.

Pagânismul îl reprezentam de obicei ca pe un cult adus idolilor, iar victoria Bisericii pare ceva simplu si firesc. Lucrurile sunt însa ceva mai complicate. În spatele adorarii idolilor se ascund mentalitati specifice si coerente, un ansamblu de idei si credinte profund înradacinate în oameni, care nu erau usor de eliminat si care nu au disparut nici pâna astazi. Într-un mod foarte general am putea descrie acesta viziune a lumii ca fiind legata de tendinta omului de a se lasa supus uneori irationalului din natura. Acesta ar conduce destinul pamântului si al celor care locuiesc pe el, omul prin aceasta fragilitate ajungând la un cult dominat de sacrificii. Pâna la un oarecare punct omul poate ajunge sa domine aceste forte cu ajutorul magiei, dar nu reuseste sa le cunoasca pâna la capat. Atitudinea fata de lume este dominata de teama, de un sentiment al dependentei fata de anumite forte misterioase: omul le poate invoca, dar nu le poate face inteligibile[57].

Crestinismul vedea în pagânism o mare minciuna, o minciuna la adresa lui Dumnezeu: el se va concentra acum asupra luptei împotriva pagânismului. Era vorba de o lupta pentru sufletul uman, pentru eliberarea sa din iadul care-i otravea constiinta si viata. În lumina acestui conflict întelegem mai bine ceea ce suntem tentati sa numim astazi un compromis cu lumea. Pe vremea persecutiilor, micul grup de crestini era prin lege exclus din viata publica. Urmasii lui Hristos nu puteau avea un rol activ în lume, ci numai de a-L marturisi pe Domnul prin cuvinte si sânge. Odata cu edictul de la Milan lucrurile se schimba în mod radical: tot mai multi oameni vin la biserici, Biserica fiind

plasata în centrul vietii Imperiului. Marturia martirilor a demonstrat inseparabilitatea religiei crestine de viata, afirmând ca omul apartine Împaratiei lui Hristos. Sensul mesajului crestin era ca Împaratia lui Dumnezeu s-a apropiat odata cu întruparea lui Hristos, devenind început al unei vieti noi în lume. În lumina acestei Împaratii nimic în lume nu mai putea pretinde pe viitor ca reprezenta

o valoare absoluta: nici Statul, nici cultura sau familia. Totul era subordonat unicului Domn. De aici si refuzul crestin de a acorda împaratului apelativul de Domn . Împaratul plasase Imperiul sau sub acesta protectie si se pregatea sa fie sanctionat acum de Bisericasi nu de idoli, asa cum o facuse mai înainte. Putea Biserica sa se eschiveze de la o astfel de sarcina? Nu, în masura în care folosind termenii Sfântului Atanasie, afirma: Crucea nu a fost un dezastru pentru creatura, ci tamaduire 58.
Abolirea pagânismului însemna nu numai înlaturarea idolilor si a cultului acestora, ci si etanseizarea nevoii care hranise aceasta necesitate59. Pentru aceasta era nevoie de un sens autentic

57 Putem cita aici câtiva autori care s-au ocupat de aceasta problema: G. BOISSIER, La fin du paganisme. Etude sur les dernières luttes religieuses en Occident au IVe siècle I-II , Paris, 1891 ; P. CHUVIN, Chronique des derniers païens. La disparition du pganisme dans l Empire romain du règne de Constantin à celui de Justinien, Paris, 1991 ; P. de LABRIOLLE, La réaction païenne. Etude sur la polémique antichrétienne du Ie au VIe siècle, Paris, 1934; A. MOMIGLIANO, The conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century, Oxford, 1963; F. RUGGIERO, La follia dei cristiani. Su un aspetto della reazione pagana trai I e il V secolo, Milan, 1992; E.R. TROMBLEY, Hellenic Religion and Christianization. 370-529., 2 vol., Leyde, 1993-1994.
58 ATHANASE D ALEXANDRIE, Contre les paiens, Sources Chretiennes 18 , Paris, 1947, p. 108.
59 Vezi nota 56.

dat vietii, iar eventualele analogii între crestinism si anumite forme pagâne nu tre
buie sa ne mire.
Crestinismul a adoptat si asimilat chiar unele forme ale religiei pagâne, pentru c
a intentia sa era de a
completa cu sensuri noi si autentice toate formele acestei lumi. Biserica nu a n
egat legatura sa cu
religiile naturale, ci din primele veacuri a conferit acestei relatii semnificat
ia contrara pe care
istoricii moderni ar fi dorit s-o vada. Ei explica totul prin  împrumut  sau  influente ,
 timp ce
Biserica prin gura lui Tertulian a afirmat întotdeauna ca  sufletul uman este natura
l crestin
dat vietii, iar eventualele analogii între crestinism si anumite forme pagâne nu tre
buie sa ne mire.
Crestinismul a adoptat si asimilat chiar unele forme ale religiei pagâne, pentru c
a intentia sa era de a
completa cu sensuri noi si autentice toate formele acestei lumi. Biserica nu a n
egat legatura sa cu
religiile naturale, ci din primele veacuri a conferit acestei relatii semnificat
ia contrara pe care
istoricii moderni ar fi dorit s-o vada. Ei explica totul prin  împrumut  sau  influente ,
 timp ce
Biserica prin gura lui Tertulian a afirmat întotdeauna ca  sufletul uman este natura
l crestin . În
consecinta religiile naturale si pagânismul nu erau decât distorsiuni a ceea ce prin
 natura era
adevarat si bun. Prin acceptarea unor forme preexistente Biserica nu facea altce
va decât sa restituie
lui Dumnezeu ceea ce-i apartinea, restaurând totodata  imaginea cazuta  a umanitatii.
De aceea ar
trebui sa ne întrebam mai degraba ce sens a dat Biserica formelor particulare pe c
are le-a adoptat.
Din acest punct de vedere, arhitectura sacra, care cunoaste o dezvoltare deosebi
ta odata cu
Constantin cel Mare este un exemplu interesant. Daca în perioada persecutiilor Bis
erica nu avea
cladiri speciale pentru cult, aceasta se datora faptului ca era împiedicata sa aib
a. Era vorba în
aceasta reactie si de opozitia crestinilor fata de doua atitudini religioase rep
rezentate pe de-o parte
de raportul evreilor cu Templul lor din Ierusalim, iar pe de alta de functia pe
care o avea Templu la
pagâni. Pentru acestia din urma, templul era un habitaclu sacru al divinitatii, da
r sacru estediametral opus profanului. În interiorul Templului puteau fi aduse sac
rificii pentru oameni pentru a
se concilia cu divinitatea, dar în afara lumea ramânea profanasi îndepartata de Dumnez
eu61.

Vestea cea noua adusa de crestinism consta într-o schimbare de atitudine: de acum
Dumnezeu a ales pentru templu pe om, El nelocuind în  templele facute de mâna omeneasc
a  (I
Corinteni VI, 19). Astfel opozitia dintre sacru si profan era surmontata, pentru
 ca Hristos s-a
întrupat, pentru a-l sfinti pe om si viata, pentru a-l uni cu Dumnezeu. Templul ce
l nou erau crestinii,
iar adunarea lor era Biserica. Nu mai era ca altadata un  templu facut de mâna omene
asca , ci
Duhul Sfânt facea din om, prin unire cu ceilalti frati ai sai, un templu viu. Locu
l unde se adunau

crestinii era sfânt, iar aceasta sfintenie se putea raspândi în întreaga lume. Crestinii încep sa-si construiasca templele lor, iar aceasta lucrare devine începând cu Constantin una din principalele manifestari ale vietii bisericesti. Forma principala a templelor crestine a fost în sec. al IV-lea cea basilicala, ori acesta avea la origine un edificiu profan, destinat adunarilor numeroase, de genul tribunalelor, pietelor sau reuniunilor publice. Aceasta însemna ca prin construire a propriilor temple, crestinii respingeau deliberat atât modelul Templului din Ierusalim, cât si pe cel al templului pagân.

Templul crestin era supus în întregime viziunii Bisericii ca o adunare a crestinilor. El are în centru o masa pentru savârsirea Euharistiei, care transforma aceasta adunare în Biserica, care îi uneste pe crestini, devenind templu al Trupului lui Hristos. Astfel existenta templelor crestine nu aducea nici o schimbare de fond Bisericii, dar îi conferea templului o semnificatie noua. Dupa edictul de la Milan, templul crestin înceta de a mai fi un loc de întâlnire semi-clandestin, devenind centrul întregii vieti religioase din cetate. Odata cu inaugurarea Constantinopolului, Constantin punea bazele unui urbanism crestin, care va servi drept referinta pentru tot Evul Mediu crestin.
Biserica va încorona prin cupola ei întreaga cetate, protejând-o cu umbra ei, iar Constantinopolul va deveni centrul crestin al Imperiului. Tot acum o noua legatura  fizica  se stabilea între Bisericasi lume. În fiecare oras martirul local este considerat drept  Sfântul Patron  al cetatii, iar rugaciunea din biserica  pentru toti si pentru toate  va fi considerata pentru acest spatiu precis. Biserica si cultul ei devenea principala forma de predicare a crestinismului într-o lume înca pe jumatate pagâna, scoala noii societati crestine. Raspunzând nevoilor acestei lumi, asumând-si functia de altadata a pagânismului, Biserica plasa imaginea lui Hristos în centrul lumii.

60 TERTULIAN, Despre marturia sufletului (De testimonio amimae), în Apologeti de limba latina, col. PSB, Bucuresti, 1981, pp. 118-125.
61 Alexandre SCHMEMANN, Op.cit., p. 121.

Sanctificarea timpului, a naturii, a vietii, ferma convingere ca  prin Cruce am fost vindecati , iata sensul care uneori a fost considerat drept un  compromis  progresiv al Bisericii cu lumea. El trebuie masurat în functie de inspiratia sa initialasi nu în raport cu unele distorsiuni sau inadecvari aparute pe parcurs.

Sanctificarea timpului, a naturii, a vietii, ferma convingere ca  prin Cruce am fost vindecati , iata sensul care uneori a fost considerat drept un  compromis  progresiv al Bisericii cu lumea. El trebuie masurat în functie de inspiratia sa initialasi nu în raport cu unele distorsiuni sau inadecvari aparute pe parcurs.
a
viata cu placere de anii tineretii lor la Universitatea pagâna din Atena (împreuna cu Iulian Apostatul). Reconcilierea s-a facut însa sub semnul Sfintei Cruci, lumea a capatat o finalitate, este conceputa ca o cale, o luptasi un progres.

Teodosie I cel Mare. Credinta ortodoxa devine religie oficiala de Stat

În urma dezastrului lui Valens de la Adrianopol, împaratul Gratian (367-383), nepot al lui Valens, proclama la 19 ianuarie 379, la Sirmium, ca Augustus pe Teodosie, caruia îi încredinteaza spre administrare provinciile orientale ale Imperiului, precum si diocezele Dacia si Macedonia.
Teodosie era un general de origine spaniola, el domnind alaturi de Gratian pâna în anul 383, data la care Maxim, conducator al trupelor din Bretania, îl omoara pe cel din urma. Recunoscut o vreme de Teodosie, Maxim îsi exercita puterea în Occident (Galia, Spania, Bretania) în perioada în care fiul lui Gratian, tânarul Valentinian al II-lea, sub regenta mamei sale Iustina, administra Illyricul, Italia si Africa. Valentinian al II-lea moare în 392, el fiind urmat de un alt uzurpator Eugen, care va domni în Occident pâna în 394.

Revenind la Teodosie putem spune ca pe plan extern este confruntat cu problema gotica. În acest sens el încearca sa reorganizeze armata, lucru deosebit de dificil din cauza numarului mare de barbari instalati pe teritoriul Imperiului. Din Sirmium împaratul porneste spre Tesalonic, unde va ramâne mai multa vreme. Pe drumul spre Tesalonic el a încercat sa câstige bunavointa gotilor, atât a celor din interiorul Imperiului, cât si din afara lui. Unora le-a trimis cadouri iar altora bani în aur.
Asemenea  atentii  au fost descoperite si pe teritoriul tarii noastre, ele constând în monede de aur, dar mai ales în lingouri. Cele de la Crasna si Feldioara au legatura cu aceste evenimente de la începutul domniei lui Teodosie. În afara acestui procedeu Teodosie a apelat si la lupta armata.
Trupele sunt trimise în Moesia si Tracia, obtinând în iulie 379 o victorie importanta îm

potriva gotilor. Tot acum sunt alungati dincolo de Balcani alanii si hunii. Beneficiind de ajutorul lui Gratian, care-i trimite trupe conduse de generali vestiti precum Bauto si Arbogastes, Teodosie reuseste sa anihileze pericolul gotic, intrând triumfator în Constantinopol. La rândul lor ostrogotii vor pleca în Occident, de unde se vor reîntoarce, fiind si ei învinsi de comandantul Traciei. Atanarich amenintat de huni va cere azil în Imperiu, fiind primit cu onoruri la Constantinopol în ianuarie 381. Prea obositi dupa atâtea lupte, gotii cer pace, încheiata la 3 octombrie 382, în baza careia ei deveneau foederati (aliati) ai Imperiului si primeau pamânturi în zona dintre Dunare si Balcani[62]. Spre deosebire de tratatele de pace anterioare, cel din 382 a fost discutat de goti de pe pozitia unora care se aflau deja în interiorul Imperiului, cerând sa fie colonizati, sa fie autonomi si

62 L. HALPHEN, Les barbares des grandes invasions aux conquetes turques du Xie siècle, Paris, 1940, p. 15.

sa fie scutiti de impozite. Ei acceptau sa fie angajati în armata, unii ajungând chiar sa ocupe functii importante, situatie ce va crea unele dificultati politice si militare.

sa fie scutiti de impozite. Ei acceptau sa fie angajati în armata, unii ajungând chiar sa ocupe functii importante, situatie ce va crea unele dificultati politice si militare.
a
barbarii urmariti de Gherontius[63].

Pacea din 382 a fost de scurta durata deoarece barbarii nu erau oameni care sa stea prea mult într-un loc, astfel încât conflictul cu gotii a continuat în iarna anilor 384 - 385 si 385 386. În acesti ani Imperiul nu a reusit sa împiedice atacul unor barbari împotriva cetatii Halmyris, de pe malul lacului Razelm. Cu toate acestea în toamna anului 386 armatele romane obtin o victorie importanta împotriva unui grup însemnat de ostrogoti, refugiati din stepele de sud ale Rusiei sub conducerea lui Odoteus, ajunsi în aceasta zona din cauza presiunii hunice. Ostrogotii cer si ei azil în Imperiu, dar bizantinii îi refuza având deja experienta trista cu ceilalti. Victoria din 386 a contribuit mult la ridicarea prestigiului romanilor în fata barbarilor, împaratul ridicând în amintirea acestui eveniment

o columna în cartierul Taurus din Constantinopol (înalta de 42 m.)[64].
În Occident, Gratian este ucis la Lugdunum, Teodosie fiind nevoit sa-l recunoasca pe Maximus drept conducator în regiunile de dincolo de Alpi; Italia si Africa ramân mai departe lui Valentinian al II-lea (375-392), patronat de mama sa Iustina. Profitând de nemultumirea populatiei fata de masurile de încurajare a arianismului luate de Iustina, Maximus trece în Italia, Valentinian al II-lea si mama sa fiind obligati sa se refugieze la Tesalonic si sa ceara ajutorul lui Teodosie. Sora lui Valentinian al II-lea devine sotia lui Teodosie, caruia îi daruieste o fiica pe Galla Placidia. În urma contraofensivei declansate în 388 de Teodosie, Maximus este înfrânt si omorât, iar Valentinian repus în scaun. Pâna la urma Valentinian este si el asasinat în 392 de catre Arbogastes, un franc numit de Teodosie magister millitum. Locul ramas liber în Occident, este luat de un functionar al Curtii, Eugenius, înfrânt la rândul sau de Teodosie în batalia de la Aquileea, armata imperiala fiind formata în buna parte din goti, alani, huni si iberi din Caucaz, iar printre ofiteri îi aveau pe Gainas, Alaric, Stilichon, care vor juca un rol important în cursul anilor urmatori. Dupa aceasta victorie Teodosie ramâne singur împarat peste tot Imperiul.

63 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea Bizantului, curs pentru anul I, Facultatea de Teologie Ortodoxa, Bucuresti, 1993, p. 59.
64 IBIDEM, p. 60.

Politica fata de crestinism a împaratului Teodosie I cel Mare

Politica fata de crestinism a împaratului Teodosie I cel Mare
65. Domnia lui Teodosie a însemnat si revenirea la cârma Imperiului a împaratilor ortodocsi, Teodosie fiind primul care a renuntat la titlul de pontifex Maximus, obligatoriu în titulatura unui împarat roman66. Înca de la începutul domniei sale, alaturi de Gratian va încerca sa apere adevarata credinta ortodoxa, credinta universala. Aceasta atitudine este i lustrata printr-o opozitie evidenta fata de diferitele dizidente ariene , sau fata de donatisti, mani heeni, apolinaristi etc.67. La venirea la Constantinopol a lui Teodosie, episcop era Damofilus (aria n), iar conducatorul anomeilor, Eunomius, traia la Calcedon, influenta arienilor fiind deosebit de pu ternica. Dupa moartea Sfântului Vasile cel Mare (379), Sfântul Grigorie de Nazianz este chemat de clerul si populatia capitalei, pentru a deveni episcopul lor. Grigorie vine la Constantino pol, unde întemeiaza biserica Învierii (Anastasis), în care pronunta între 379-380 cunoscutele cuvântari împotr iva anomeilor si a pnevmatomahilor, numite cele 5 Cuvântari Teologice, care vor provoc a mari tulburari68.

Membrii tuturor acestor dizidente erau considerati drept eretici si supusi rigoril or legii69.
La 3 august 379, Gratian anulase deja masurile luate la Sirmium cu un an mai înain te: el interzicea adunarile ereticilor, nu le recunoaste conducatorilor lor calitatea de clerici, aceasta masura vizându-i se pare în mod special pe donatisti. Câteva luni mai târziu, la 28 februarie 380, un e dict promulgat de Teodosie I la Tesalonic, fara consultarea prealabila a episcopilor, preciza c riteriile care dadeau dreptul la titlul de crestin al Bisericii universale 70; un alt edict din 10 ianuar ie 381 reamintea acelasi lucru ca dealtfel si cel emis în iulie 381, dupa Sinodul al II-lea ecumeni c de la Constantinopol. Toate aceste edicte mentionau cel putin pentru partea orientala a Imperiului, ca religia crestina adevarata este cea care se acorda cu credinta marturisita la si nodul de la Niceea, fiind mentionat pe scurt si continutul; erau citati si episcopii considerati gar anti ai acestei credinte.

65 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea , p. 61.
66 J.R. PALANQUE, Saint Ambroise et l Empire romain, Paris, 1933, p.52.
67 P. BROWN, The Diffusion of Manichaeism in the Roman Empire, în Journal of Roman Studies, 59, 1969, p. 92-103;

S.N.C. LIEU, The Manicheism in the Later Roman Empire and Medieval China. A Hist orical Survey, Manchester, 1985.
68 Dupa condamnarea arianismului de la Sinodul I Ecumenic, erezia nu a încetat. Sub împarati i Valentinian I, Gratian si

Valentinian al II-lea în Apus, dar mai ales sub Teodosie I cel Mare (369-395) în Ras arit, Ortodoxia a putut obtine
victoria definitiva
asupra arianismului. Astfel în iulie 378, la sinodul care a avut loc la Sirmium, în prezenta împaratului
Gratian s-a urmarit nimicirea ultimelor ramasite ariene în provinciile illirice, p recum si combaterea ereziei
macedonienilor sau a pnevmatomahilor, care tagaduiau dumnezeirea Sfântului Duh si deofiintimea Sa cu Tatal si cu
Fiul. De asemenea, la sinodul de la Aquileea din 381, unde s-au remarcat prin lu arile de cuvânt Sfântul Ambrozie al
Mediolanului si Anemius din Sirmium, episcopii arieni din vremea aceea, Secundia nus din Singidunum si Palladius din
Ratiaria au fost anatematizati. Din acest moment, cu exceptia gotilor, arianismu l si-a încetat oficial existenta în
provinciile dunarene. Cf. M.R. BARNES, D.H. WILLIAMS, Arianism after rius. Essay s on the Development of the
Fourth Century Trinitrian Conflicts. Edimbourg, 1993;. M. RITTER, Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol.
Studien zur Geschichte und Theologie des II. Ökumenischen Konzils, Göttingen, 1965; Idem, Arius redivivus? Ein
Jahrzwölft Arianismusforschung, în Theologische Rundshau, 55, 1990, p. 153-187; Ioan I. RAMUREANU,
Crestinismul în provinciile romane dunarene ale Illiricului la sfârsitul secolului a l IV-lea. Sinodul de la Sirmium din
378 si Aquileea din 381 , în S.T., XVI, nr. 7-8, 1964, p. 408-450.69 Pierre MARAVAL, Op.cit., p. 18-19.70 Practic acest edict declara Ortodoxia drept credinta ofici ala
a Imperiului. Textul edictului este reprodus în limba
romåna în studiul parintelui profesor Vasile MUNTEAN, Edictele religioase ale lui Te odosie cel Mare, în M.B., XXIV,
nr. 4-6, 1974, p. 223-224.

Deodata toti dizidentii se vedeau în postura de a fi considerati eretici, construirea de biserici le era interzisa, ca dealtfel si reuniunile liturgice, chiar si în case particulare, iar clerul lor era alungat din capitala. Cu toate acestea în 386 un edict al lui Valentinian al II-lea restituia pentru eternitate drepturile sale unei fractiuni ariene: aici era desigur si influenta mamei sale Iustina. Acest edict era trecut si în Codex Teodosianus, permitând multor arieni sa-si pastreze bisericile din afara oraselorDeodata toti dizidentii se vedeau în postura de a fi considerati eretici, construirea de biserici le era interzisa, ca dealtfel si reuniunile liturgice, chiar si în case particulare, iar clerul lor era alungat din capitala. Cu toate acestea în 386 un edict al lui Valentinian al II-lea restituia pentru eternitate drepturile sale unei fractiuni ariene: aici era desigur si influenta mamei sale Iustina. Acest edict era trecut si în Codex Teodosianus, permitând multor arieni sa-si pastreze bisericile din afara oraselor. Aceasta constituia singura exceptie, în anii care au urmat Teodosie I luând masuri drastice împotriva tuturor ereticilor: ei nu aveau nici un drept asa cum avea Biserica Universalasi faceau obiectul mai multor interdictii, cum ar fi interdictia de a avea locuri de cult, de a se reuni, de a hirotoni preoti. Altii cum ar fi maniheii, erau reprimati foarte dur, fiind privati chiar de o serie de drepturi civice, din 389 având si interdictul de a mai locui la Roma. Sub incidenta lipsirii de drepturi civile de genul de a lasa testamente sau mosteniri, au fost arienii începând din anul 38972.

Daca prin edictul de la Milan din 313, crestinismul devenea numai o religie licita, alaturi de alte culte pagâne, acum se facea un pas înainte, decisiv, prin care Ortodoxia era declarata singura credinta permisa în Imperiu: în edictele date acum se facea o distinctie clara între catolicus si ereticus, primul termen desemnându-i pe ortodocsi, adepti ai hotarârilor Sinodului de la Niceea, iar al doilea pe toti partizanii celorlalte culte religioase. Pagânii erau considerati o categorie aparte.
Drept urmare nu era permisa decât existenta Bisericii Catolice. Prin decretul lui Teodosie din 28 februarie 380, se adauga termenului catolicus, care însemna universal, adica Biserica universala, spre deosebire de secte asa cum precizase pentru prima oara Sfântul Ignatie al Antiohiei, si semnificatia de ortodox, drept credincios.

Cu siguranta ca aceste masuri nu au fost puse în practica cu strictete, dar ne dau indicatii precise cu privire la orientarea politica a Statului, garant de acum al Ortodoxiei. La aceasta legislatie trebuie amintitasi preocuparea pentru conduita preotilor, a clerului în general, tradusa prin numeroase exigente de ordin moral: adulterul si homosexualitatea fiind sever pedepsite.

Dupa moartea lui Gratian în 383, uzurpatorul Maxim era convins ca Imperiul i-a fost dat de Dumnezeu, interesându-se de problemele Bisericii si condamnându-l pe Valentinian pentru politica sa de favorizare a arianismului, persecuta pe manihei. În 384, tribunalul imperial pe care-l prezida, confirma condamnarea la moarte a lui Priscilian, un episcop spaniol pe care un sinod local tinut la Bordeaux îl declarase maniheu, fapt care a suscitat oprobiul a numerosi episcopi printre care Martin de Tours si totodata începutul unei schisme în rândul episcopatului din Galia. El va fi considerat de discipolii sai drept martir. Aceasta miscare declansata de omorârea lui Priscilian va dura pâna în sec. V-VI.

Pentru aceasta perioada nu pot fi uitate lucrarile Sinodului al II-lea ecumenic tinute la Constantinopol în primavara anului 381. Tema acestui sinod a fost erezia lui Macedonie, cunoscuta sub numele de erezia pnevmatomaha, deoarece era împotriva dumnezeirii Sfântului Duh.

Macedonie facea din Sfântul Duh o creatura, o persoana mai mica decât Tatal si Fiul. Erezia sa a fost combatutasi s-a hotarât ca Sfântul Duh este a treia persoana a Sfintei Treimi, egala cu ele si prin urmare i se cuvine aceeasi cinstire. S-au redactat acum si ultimele 5 articole ale Crezului, confirmându-se totodata valabilitatea hotarârilor Sinodului de la Niceea. Garanti pentru toate acestea au fost numiti: Nectarie, episcopul Constantinopolului, Timotei al Alexandriei, Grigorie de Nyssa, Diodor de Tars, la care s-a alaturat chiar si episcopul Tomisului, Gherontie. Prezenta sa ne arata prestigiul de care se bucura Biserica pe care o reprezenta, pastratoare a credintei adevarate. La Sinodul al II-lea s-au luat de asemenea importante hotarâri în privinta organizarii bisericesti. Astfel,

71 Codex Theodosianus.Theodosiani libri XVI cum Constututionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, ed. Th. MOMMSEN si P.M. MEYER, 2 vol., Berlin, 1904 si 1905. Un comentariu despre acest cod de legi avem în limba engleza la C. PHARR, The Theodosian Code and Novels and Sirmondian Constitutions, Princeton, 1952 precum si o traducere partiala în limba franceza a lui J. ROUGE, La législation de Théodose contre les héretiques: traduction de Codex Theodosianus, XVI, 5, p. 6-24, Epektasis Mélanges Jean Daniélou, Paris, 1972, p. 635 -649.

72 Pierre MARAVAL, Op.cit., p. 18-20.

în privinta comunitatilor bisericesti din provincii, acestea urmau sa fie grupate în unitati mai mari corespunzatoare diocezelor laice. La Niceea se hotarâse deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) sa aiba autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum se face un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocezei avea autoritate asupra celorlalti mitropoliti. De aceasta hotarâre profita mitropolitii din Antiohia, care îsi exercita autoritatea asupra diocezei Orientului, de Alexandria asupra Egiptului si Nubiei, Cezareea Capadociei asupra diocezei Pontului, de Efes asupra diocezei Asia, de Heracleea asupra diocezei Traciei.

în privinta comunitatilor bisericesti din provincii, acestea urmau sa fie grupate în unitati mai mari corespunzatoare diocezelor laice. La Niceea se hotarâse deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) sa aiba autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum se face un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocezei avea autoritate asupra celorlalti mitropoliti. De aceasta hotarâre profita mitropolitii din Antiohia, care îsi exercita autoritatea asupra diocezei Orientului, de Alexandria asupra Egiptului si Nubiei, Cezareea Capadociei asupra diocezei Pontului, de Efes asupra diocezei Asia, de Heracleea asupra diocezei Traciei.
a
poarte numele de patriarh si sa fie în rang primul dupa episcopul Romei , deoarece Constantinopolul era noua Roma. Observam ca în justificarea rangului episcopului de Constantinopol se tinea seama de faptul ca el era capitala Imperiului. Ridicarea în rang a episcopului de Constantinopol a nemultumit pe ceilalti episcopi din centre apostolice precum: Roma, Antiohia, Alexandria. Papa Damasus nu a recunoscut aceste hotarâri ale canonului al III-lea, convocând chiar un sinod la Roma, la care a invitat si episcopi din Orient, dar acestia nu au venit, ei participând la un alt sinod local organizat de Teodosie I la Constantinopol. La Roma nu au fost trimisi decât niste observatori, iar papa Damasus împreuna cu Ambrozie al Mediolanului au suportat cu greu acest afront. Se pare ca Teodosie a dat un ordin prin care urma sa se alcatuiasca ordinea de întâietate pentru toate scaunele mitropolitane din Imperiu, luând nastere astfel prima Notitia episcopatum.

Atitudinea lui Teodosie I cel Mare fata de pagânism

Politica religioasa a lui Gratian si Teodosie, apoi a lui Teodosie singur, contine un alt aspect, acela îndreptat împotriva pagânilor. Spuneam mai înainte ca înca de la urcarea sa pe tron Teodosie a renuntat la titlul de pontifex maximus, gest pe care-l va face la scurt timp si Gratian. Primele edicte au fost îndreptate împotriva apostatilor (crestini redeveniti pagâni), care vor pierde în 381 dreptul de

a-si alcatui testamente. Aceasta lege este reînnoita în 383, dar îmbunatatita: ea se aplica în mod strict crestinilor botezati care au abandonat credinta considerându-se straini dreptului roman , dar ea lasa celor care fusesera numai catehumeni dreptul de a mai încerca o data prin familiile lor. Gratian reia si completeaza aceasta legislatie în acelasi an. Ea este înasprita de Teodosie în 391 pe motiv ca cel care abandonase comuniunea crestina se îndeparteaza de specia umana. În 381 si 382, sacrificiile sângeroase sunt interzise sub pedeapsa deportarii[73]. Aceste câteva masuri nu mergeau prea departe fata de cele luate în vremea lui Constantin, dar cei doi împarati Gratian si Teodosie I vor ataca în urmatorii ani institutiile cultului pagân: în toamna lui 382 Gratian va scoate din Senatul de la Roma statuia zeitei Victoria, va suprima imunitatile Vestalelor si ale sacerdotiului pagân, va confisca averile si alocatiile; la Constantinopol si în alte orase din Orient, Teodosie ordona închiderea templelor: ramâneau deschise în scop cultural, cele care contineau opere de arta. În 384 trimite pe prefectul pretoriului Synegios în Egipt pentru a închide principalele temple.

Dupa 391 aceasta politica oarecum radicala, este temperata din cauza conflictului cu Maximus, Teodosie cautând ca si Iustina sprijinul aristocratiei pagâne, unele personalitati pagâne primind chiar înalte functii. În acest context, senatorii de la Roma vor încerca în 384 sa anuleze masura luata anterior în 382 de excludere a altarului Victoriei din Senat. Senatorul Symachus face acum o nota prin care chema la toleranta, la întelegere, la posibilitatea existentei mai multor cai de a ajunge la adevarul de credinta, dar Ambrozie al Mediolanului reuseste prin invocarea libertatii de constiinta a senatorilor crestini, sa-l împiedice pe Valentinian II sa fie de acord cu interventia

73 Pierre MARAVAL, Op.cit., p. 21-22.

senatorului pagân. Aceasta interventie din partea lui Ambrozie, nu va fi si ultima, el va întreprinde o alta pe lânga Teodosie, care va avea drept consecinta o perioada destul de încordata între cei doi. De fapt Sfântul Ambrozie l-a împiedicat pe împarat dupa 388 sa faca dreptate evreilor din Callinicumsenatorului pagân. Aceasta interventie din partea lui Ambrozie, nu va fi si ultima, el va întreprinde o alta pe lânga Teodosie, care va avea drept consecinta o perioada destul de încordata între cei doi. De fapt Sfântul Ambrozie l-a împiedicat pe împarat dupa 388 sa faca dreptate evreilor din Callinicuma caror sinagoga le fusese incendiata de crestini: Teodosie îl condamnase pe episcopul din acel loc, cu reconstruirea cladirii, dar Ambrozie obiectase, spunând ca un episcop nu putea sa recladeasca un templu al greselii , cerând si obtinând anularea deciziei. De aici si iritarea împaratului explicatasi de încercarea sa de apropiere fata de aristocratia pagâna din Roma. În ciuda acestor neântelegeri cu Sf. Ambrozie, Teodosie a fost pâna la sfârsitul vietii un luptator pentru interesele Bisericii si ale Imperiului75.

O serie de legi date între 391 si 394, reactiveaza lupta împotriva pagânismului, ajungându-se la interzicerea oricarui cult pagân: legea din 24 ianuarie 391 era valabila pentru Roma, cea din 16 iunie pentru Egipt, iar cea din 8 noiembrie 392 pentru întregul Imperiu. Pe viitor toate sacrificiile, fie publice, fie particulare, inclusiv cele domestice erau interzise indiferent de rangul social, cei care încalcau legea fiind supusi unor amenzi consistente. În acest context înceteaza în 394, celebrarea Jocurilor olimpice, iar în 396 sunt interzise misterele lui Eleusis. Astfel religia traditionala pierde orice drept legal de exprimare, Imperiul devenind în mod oficial crestin. Exista însa o singura exceptie: cea a evreilor, care conservau libertatea de cult.

Severitatea acestor masuri politice, va declansa o reactie din partea pagânilor. Uzurpatorul Eugen, ajuns la putere în Galia prin intermediul lui Arbogastes în 392, în momentul în care preia controlul asupra Italiei în primavara lui 393, va cauta, chiar daca era crestin, sa se reconcilieze cu pagânii prin restituirea bunurilor acestora si prin restabilirea cultelor interzise; la Roma altarul Victoriei va fi reinstalat în Senat. Dupa victoria lui Teodosie împotriva lui Eugen în septembrie 394, toate aceste masuri au fost reportate, iar interdictiile din 392 puse în aplicare si în Italia76.

Teodosie I cel Mare a murit la 17 ianuarie 395 la Milano, cuvântul funebru fiind rostit chiar de episcopul locului Ambrozie. Mostenirea politicasi religioasa pe care a lasat-o era deosebita. Hotarele Imperiului erau sigure, cuprinse între Atlantic si Eufrat, din Africa si pâna la Marea Neagrasi Dunare. Partea Orientala a acestui vast teritoriu cuprindea doua mari prefecturi ale

pretoriului, a Illyricului si a Orientului. În prefectura Illyricum erau diocezele Dacia si Macedonia însumând 12 provincii, iar prefectura Orientului avea 5 dioceze: Tracia, Asia, Pontul, Orientul si Egiptul, cu un total de 48 de provincii. În Occident erau marile prefecturi ale Galiei si Italiei cu diocezele si provinciile, asa cum fusesera pe vremea lui Diocletian si Constantin.

Dezvoltarea structurilor regionale ale Bisericii în secolul al IV-lea

Pe plan religios, decisive au fost numeroasele realizari ale lui Constantin cel Mare sau ale lui Teodosie I cel Mare, ilustrate de legile promulgate în favoarea Ortodoxiei. În vremea lui Teodosie I cel Mare, Ortodoxia devine religia oficiala a Imperiului, iar teologia politica de stat. Secolul al IV-lea a marcat astfel o evolutie interesanta legata de noua pozitie pe care o va ocupa de acum Biserica

74 Th. C. LAMBERT, Saint Ambroise et les Juifs à la fin du IV e siècle, în Politique et Religion dans le judaisme ancien et médieval, Colocviu organizat între 8-9 decembrie 1987 de Centrul de Studii Iudaice al Universitatii Paris IV-Sorbona, p. 77-84.
75 Lector dr. Adrian GABOR, art. cit. , p. 211. Pentru problema complexa a raportului dintre Bisericasi Stat în secolul al IV-lea, cu referire speciala asupra modelului Teodosian recomandam teza de doctorat a lector Dr. Adrian GABOR, L Eglise et l Etat au temps de Théodose le Grand (379-395), redactatasi sustinuta la Facultatea de Teologie Catolica a Universitatii de Stiinte Umaniste din Strasbourg (în curs de aparitie în limba româna).
76 J. GAUDERMET, La législation anti-païenne de Constantin à Justinien, în Cristianisimo nella Storia 11, 1990, pp. 449-468.

în cadrul Imperiului. Este vorba în linii mari, asa cum am vazut de încercarea de a acomoda structura exterioara a Bisericii cu cea administrativa. Acest lucru nu reprezenta ceva revolutionar, deoarece tendinta era practic de prelungire a unui fenomen aparut înca de pe timpul lui Constantin cel Mare si chiar înaintea lui: mai multe teritorii bisericesti, adunate în jurul Bisericii mame. Canonul al VI-lea dat la sinodul I de la Niceea consfintea aceasta situatie. Era recunoascuta de facto întâietatea Romei în Occident, Alexandriei în Egipt si a Antiohiei în Siria. Constituindu-se aproape spontan, toate aceste întâietati purtau marca unor conditii specific locale si a particularitatilor progresului Bisericii în diferite regiuni ale Imperiului Roman. Astfel Roma, singurul scaun apostolic din Occident avea locul sau unic. Exista însa o diferenta între întâietatea canonicasi cea jurisdictionala a Romei asupra Bisericilor italiene învecinate pe de-o parte, si autoritatea sa morala, recunoscuta în afara frontierelor Italiei, în Africa, Spania sau Galia[77].

Biserica din Africa avea înca de la început o structurasi o practica canonica speciala: autoritatea suprema era detinuta de sinodul episcopilor, care se reuneau în mod regulat de 2 ori pe an[78]. În Orient, forma canonica a unitatii bisericesti varia de asemenea de la o regiune la alta. În Egipt, centralismul era practic complet: întreaga autoritate era în mâna episcopului de la Alexandria, în raport cu care ceilalti episcopi aveau practic o pozitie asemanatoare cu cea a episcopilor vicari de astazi. În Siria însa, episcopul locului era mult mai independent, în ciuda autoritatii avuta înca de la început de Biserica din Antiohia, al doilea oras al Imperiului. Fara a rivaliza cu cele trei scaune apostolice, Efesul ramânea totusi centrul bisericesc al Asiei Mici. În celelalte regiuni unde nu exista vreun pol de atractie la fel de important ca cele deja mentionate, Bisericile se regrupau în jurul unei metropole sau a unei capitale provinciale. Este semnificativ cazul Bisericii din Ierusalim, leaganul crestinatatii care la sfârsitul sec. al III-lea nu reprezenta decât un simplu scaun episcopal aflat în orbita metropolei de Cezareea, capitala administrativa a Palestinei. În secolul al IV-lea creste importanta sa bisericeasca, fapt explicabil prin interesul lui Constantin cel Mare pentru Locurile Sfinte si a fluxului tot mai mare de pelerini atrasi de locurile în care a trait si activat Iisus Hristos.

Chiar daca la început, la baza structurii bisericesti a stat Biserica locala, adica comunitatea sau adunarea reunita sub îndrumarea si conducerea unui episcop, a preotilor si a diaconilor, este clar ca în privinta caracterului relatiilor si legaturilor canonice dintre Biserici existau diferente, acestea

fiind în strânsa legaturasi cu viitoarea dezvoltare a crestinismului79. Un lucru ramâne însa esential: legatura dintre comunitati era traitasi considerata la fel de importanta ca si structura fiecareia dintre ele; nici o Biserica nu putea accepta sentimentul autosuficientei. Legatura care unea diferitele comunitati putea capata în functie de loc, forme variabile. În unele regiuni întinderea teritoriala a autoritatii canonice cuprindea dioceze de la tara situate în jurul bisericii din orasul cel mai important, al carui episcop era recunoscut drept mitropolit; în alte regiuni, provinciile intrau chiar ele însele în orbita unei Biserici care se distingea prin vechime sau prestigiu apostolic, formând o asa-numita  regiune bisericeasca . Egiptul reprezenta însa o exceptie prin absenta unui esalon intermediar care era de altfel metropola provinciala: toti episcopii aveau drept primat pe arhiepiscopul din Alexandria.

Sinoadele mitropolitane aveau sarcina sa rezolve problemele de ordin general. Existau chiar Curti de apel pentru plângeri împotriva episcopului locului, ele reglând relatiile între episcopi, sau modificau în caz de necesitate limitele diocezei. La hirotonia noilor episcopi, participau toti episcopii unei provincii în frunte cu mitropolitul. Pentru organizarea si disciplina bisericeasca, la sinoade erau date binecunoscutele canoane sau reguli, primele culegeri existând începând cu secolul al IV-lea. Acum erau cunoscute 85 de canoane numite si  apostolice  care formeaza pâna astazi

77 Alexandre SCHMEMANN, Op. cit., p. 140-141
78 P. ZMIRE, Recherches sur la collégialité épiscopale dans l Eglise d Afrique, în Rechug, , 1971, p. 3-72.
79 Jean MEYENDORFF,Unité de l Empire et divisions des chrétiens, Paris, 1993, p. 58.

traditia canonica ortodoxa. La acestea se vor adauga în timp canoanele Sinoadelor Ecumenice si cele ale Sinoadelor locale, acceptate de întreaga Biserica. Demn de remarcat este si faptul ca înca din secolul al IV-lea poate fi observata o diferenta între evolutia canonica a Occidentului si Orientului. Niceea înregistrase si sanctionase modelul unitatii universale a Bisericii, universalitatea sa, daca vrem catolicitatea sa, asa cum era la sfârsitul sec. al III-lea[80]. Totusi numic nu putea împiedica evolutia acestui model. În sec. al IV-lea observam o coordonare din ce în ce mai strânsa între structurile Bisericii si cele ale Statului. Imperiul era împartit în dioceze, iar canonul al II-lea de la Sinodul Ecumenic din 381 stabileste împartirea Bisericii în dioceze: regiunea bisericeasca a Egiptului avea drept centru Alexandria, Orientul-Antiohia, Pontul-Cezareea Capadociei, Asia-Efesul, Tracia-Heracleea. Vechea organizare era fundamentata pe cea noua, unde criteriul decisiv era importanta orasului. La rândul lor, diocezele au fost împartite în provincii, iar acestea din urma în eparhii, terminologia fiind de origine romana.

## Ideea bizantina de Bisericasi Stat

În paralel cu acest proces natural de coordonare, perceptibil înca înainte de convertirea lui Constantin cel Mare, putem observa nasterea unui centru bisericesc nou, legat în dezvoltarea sa de situatia noua a Bisericii în Imperiu. Cu privire la modul în care trebuie sa întelegem originalitatea si profunzimea solutiei aduse de Bizant problemei raportului dintre Bisericasi Stat, este nevoie de multa precautie[81]. Biserica si Statul nu erau unite printr-un contract de tip juridic, ci prin singurul adevar, adica credinta Bisericii precum ca împaratul si prin el întregul Imperiu, recunosteau drept propriul Adevar pe Dumnezeu, plasându-l deasupra lor. Pe de alta parte, Biserica nu putea sa se arate indiferenta fata de conceptiile religioase ale Imperiului. Un împarat eretic, un apostat ar fi însemnat sfârsitul crestinismului si prin aceasta a proiectului unei lumi crestine, a unei înfrângeri a Adevarului în fata minciunii, a unei renegari a lui Hristos din partea lumii. Crestinismul era trait în primele secole mai întâi ca o victorie cereasca a lui Hristos asupra raului din lume. În perspectiva acestei victorii, convertirea lui Constantin capata o perspectiva noua, speciala. Prin acest act, Statul, care pâna acum fusese instrumentul principal al urii diavolului fata de Biserica, se înclina în fata lui Hristos. Întelegem de ce neutralitatea Statului în materie de religie era un fapt strain crestinilor, cum le era strain si clericalismul , adica subordonarea ierarhiei fata de Stat, care va apare mai târziu în Occident. În conceptia ortodoxa, Biserica îmbratiseaza întreaga lume: ea este însasi fiinta sa intima, masura sa; izvor de har, dar nu de putere. Aceasta este acordata împaratilor si gu

vernantilor. În
aceasta viziune trebuie sa întelegem de ce ortodocsii au cautat sa-l influenteze p
e împarat, fara ca
oportunismul sau ambitia sa reprezinte vreun motiv în sine. Drama Orientului a fos
t însa faptul ca
acest proiect s-a dovedit imposibil de realizat, iar tentativele de a-l pune în pr
actica au avut destul
de des consecinte nefericite. Statul în sine era prea legat de categoriile gândirii
pagâne; el continua

80 G. ROUTHIER, La réception d un concile, Paris, 1993.
81 Mentionam aici o parte din bibliografia referitoare la relatiile dintre Biser
icasi puterea politica în Imperiul bizantin:

G. BARDY, L Eglise et les derniers Romans, Paris, 1948; H. AHRWEILLER, L ideologie p
olitique de Byzance, Paris,
1975; Michel CLEVENOT, Les chrétiens et le Pouvoir, Paris, 1981; K.M. SETTON, Chri
stian attitude towards the
Emperors in the Fourth Century, especialy as shown in Addresses to the Emperor,
New-York, 1941; Rafaelo FARINA,
L Impero e l imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politic d
el cristinesimo, Zürich, 1966; F.
HEIM, La théologie de la Victoire de Constantin à Théodose, Paris, 1992; F. DVORNIK, E
arly Christian and
Byzantine Political Philosophy. Origins and Background, 2 vol.. Washington, 1966
; Lector Dr. Adrian GABOR,
L Eglise et l Etat au temps de Théodose le Grand . În general, cercetarile care s-au facut
 pe aceasta tema au calificat
relatiile dintre Bisericasi Stat în Imperiul bizantin drept un cezaropapism, o teo
cratie, iar unii s-au oprit asupra
caracterului simfonic, în ciuda unor interventii dinamice ale împaratilor în viata Bis
ericii. Cf. D.J. GEANAKOPOLOS,
Church and State in the Byzantine Empire: a Reconsideration of Caesaropapism, în C
hurch History, XXXIV, 1965.

sa se creada înca ultimul scop, valoarea ultima, iar religia nu era decât un mijloc pentru a realiza acest tel. Daca destinul Bisericii, precum si luptele doctrinare nu-l lasau indiferent, atitudinea se datora unor ratiuni proprii. Orice divizare sau neîntelegere în interiorul Bisericii, reprezenta o amenintare directa pentru partea civila.

sa se creada înca ultimul scop, valoarea ultima, iar religia nu era decât un mijloc pentru a realiza acest tel. Daca destinul Bisericii, precum si luptele doctrinare nu-l lasau indiferent, atitudinea se datora unor ratiuni proprii. Orice divizare sau neîntelegere în interiorul Bisericii, reprezenta o amenintare directa pentru partea civila.

82. Interesul lui Constantin pentru Tara Sfânta, unde mama sa Elena cauta lemnul Sfintei Cruci, era semnificativ, dacatinem cont de faptul ca al doilea oras sfânt era pentru el Constantinopolul, pe care-l întemeiase. Constantin se simtea poate în mod inconstient, investit cu o misiune speciala în istoria mântuirii: orasul Crucii si cel care rasarise prin victoria Crucii, cele doua centre ale lumii, regele iudeilor si cel al romanilor, reconciliati în persoana sa. De-a lungul secolelor aceasta conceptie mistica despre Constantinopol ca oras sfânt, se va largi si aprofunda, dar initiativa va ramâne a primului împarat. Întemeierea noii capitale în 330 a dat centrului imperial o noua dimensiune bisericeasca: dintr-un modest sediu episcopal, Constantinopolul era condamnat practic cresterii. Este adevarat ca la început nu lasa sa se întrevada viitorul sau: o perioada destul de lunga, el a fost centrul arianismului, în timp ce Atanasie întarea în ochii Bisericii prestigiul Alexandriei, prin combativitatea sa pentru adevar si libertate. Chiar si atunci când Constantinopolul devine ortodox, ostilitatea Alexandriei nu slabeste: exemplul cel mai bun îl vom avea în disputa dintre Chiril al Alexandriei si Nestorie, justa de altfel, dar care în materie de putere si de primat nu ocupau chiar un loc secundar. Cu toate acestea la 50 de ani dupa întemeierea orasului, Parintii participanti la al II-lea Sinod Ecumenic au proclamat pentru episcopul de la Constantinopol o întâietate de onoare dupa cel al Romei, pentru ca orasul lui Constantin era noua Roma, orasul Împaratului si al Senatului (canonul al III-lea). Constantinopolul nu era pus în fruntea unei regiuni, iar pe plan administrativ, episcopul sau continua sa fie unul dintre episcopii diocezei Traciei, condusa de mitropolitul Heracleei. În realitate, canonul care-i acorda o întâietate de onoare transformându-l dintr-o data într-un centru bisericesc pentru întreg Orientul, era clar ca cele doua structuri ecleziastice nu coincideau, iar una dintre ele mai devreme sau mai târziu trebuia sa se supuna celeilalte. Acesta este secretul conflictului, care va anima în urmatoarele secolele Alexandria si Constantinopolul.

Comunitatile crestine din marile centre urbane, au organizat asa-numitele sinoade provinciale pentru rezolvarea problemelor de disciplina sau de doctrina. Primele sinoade interprovinciale au fost convocate pentru a elimina curentele considerate eretice. Sinoadele de la Antiohia din anii 264 si 268 s-au încheiat cu condamnarea episcopului sirian Pavel de Samosata, caruia i se reprosau inovatii de natura liturgica, disciplinara sau doctrinara. Acceptat de episcopii din Alexandria si Roma, hotarârile acestui sinod interprovincial au fost aplicate de împaratul Aurelian. În aceste conditii avem de-a face cu prima recunoastere oficiala a unei autoritati bisericesti de catre Statul roman. Sinoadele interprovinciale au fost decisive în constituirea religiei crestine ca religie de Stat, în special în ceea ce priveste întarirea disciplinei bisericesti prin publicarea unor impresionante liste de interdictii si sanctiuni.

Pentru crestini totul se va schimba în momentul în care Constantin cel Mare si succesorii sai crestini au ales  religia lui Hristos , iar Crucea a devenit însemnul Imperiului. Acest lucru s-a realizat în doua etape. Mai întâi este vorba despre anul 313, când crestinismul este autorizat în mod oficial în tot Imperiul. Preluarea puterii de catre Constantin în 306 a marcat sfârsitul unei perioade destul de confuze, Imperiul fiind condus de mai multi împarati cu titlul de august sau cesar. Dupa ce si-a eliminat rivalii si s-a plasat sub protectia Dumnezeului crestinilor (caruia i-a atribuit victoria sa asupra lui Maxentiu, în apropierea Romei - 313), Constantin a favorizat religia lor în cadrul unei politici tolerante si a unui sincretism care-i permitea sa asocieze cultului  soarelui neînvins  si

82 A. DUCELLIER, L Eglise byzantine. Entre pouvoire et esprit (330-1204). Desclée, Paris, p. 21.

teologiei pagâne (Constantin ramânea pontifex maximus, adica Mare Preot al pagânilor), noua sa cinstire pentru Hristos.

teologiei pagâne (Constantin ramânea pontifex maximus, adica Mare Preot al pagânilor), noua sa cinstire pentru Hristos.

a

recunoasterea crestinismului de catre puterea imperiala. Din acest moment crestinismul a beneficiat de privilegii din partea Statului. Pentru a controla mai bine religia, Constantin a încercat sa realizeze

o unificare a ei, dar politica sa a trebuit sa faca fata diferitelor doctrine si antagonisme. În aceasta perioada existau unele dispute pe plan teologic; provenind din diversele traditii iudaice sau elenocrestine din primele trei secole, aceste curente au devenit expresia unor conflicte politice si sociale.

Disputele hristologice, însotite de excomunicari si tot felul de acuzatii de deviere, schisme sau erezii au atins zonele cele mai crestinizate. De asemenea exilul unor episcopi sau definitiile luate în cadrul sinoadelor generale ca cele ecumenice, au reprezentat un pas spre devenirea religiei crestine, religie de Stat83.

În timpul lui Constantin cele mai bune exemple ale acestor dispute au fost:

..

Donatismul african: conservator si intransigent, s-a transformat în timp într-o revolta sociala împotriva nedreptatii si a dominatiei straine. Problema aceasta a aparut cam în aceeasi perioada cu persecutiile din anii 303-305 si a durat mai bine de trei secole si jumatate, pâna la invazia araba. La început era vorba despre o problema disciplinara la Cartagina: este bine sau nu sa fie reintegrati în Biserica acei crestini care au cedat exigentelor lui Diocletian sau ale lui Galeriu? Cel mai intransigent s-a aratat episcopul Donat, ale carui idei s-au raspândit cu repeziciune în toata Africa romana (aproape 100 de episcopi erau de partea sa). Chiar daca a luat pozitie împotriva lor, împaratul Constantin ezita între o atitudine represivasi una toleranta.

..

Arianismul alexandrin:a capatat dimensiunile unui conflict religios la scara întregului Imperiu. Nesupunerea ereticului Arie fata de episcopul Alexandru a avut

un impact deosebit, suscitând pasiuni si divizând profund comunitatile crestine.

Pentru a fi combatuta aceasta erezie, am putut observa cum Constantin a convocat primul Sinod Ecumenic de la Niceea pe data de 20 mai 325. Astfel, acest Sinod a fost convocat de catre împarat, iar hotarârile au fost împotriva lui Arie, consacrând victoria Sfântului Atanasie, viitorul episcop al Alexandriei. Constantin cel Mare în calitatatea sa de singur august, a identificat în mod progresiv Divinitatea suprema pe care el o cinstea din anii tineretii cu Hristos

. Încercarea de a reconcilia în propria constiinta si în teorie datoriile unui principe roman cu exigentele etice personale ale unui crestin l-au facut sa întârzie primirea botezului pâna înaintea mortii (337).

Transformarea progresiva a Imperiului într-o societate formal crestina a continuat pe vremea succesorilor lui Constantin, dar acest fenomen a fost plin de contraste si paradoxuri. Cei doi fii ai lui Constantin, Constantiu al II-lea (337-361) si Constans (337-350) care au stapânit în Orient, respectiv în Occident, au extins legislatia constantiniana în favoarea crestinismului si au luat parte activ la în problemele unei Biserici divizata de criza ariana. Ca si tatal lor, ei au amânat propriul botez pâna în ceasul mortii. În constiinta sociala a timpului, marturisirea credintei crestine nu era perceputa ca o conditie pentru a deveni împarat: Iulian Apostatul (361-363) a restabilit chiar pagânismul, iar un alt pagân, prefectul pretoriului Secundus Solutius, a obtinut la un moment dat sustinerea unanima a armatei pentru a-i succeda la tron lui Iulian. În cele din urma Secundus a refuzat deoarece era în vârstasi bolnav84. Printre împaratii care s-au succedat la sfârsitul secolului al

83 J. BOOJAMRA, The Emperor Theodosius and the Legal Establishment of Christianity, în Byzantina, IX, 1977.84 E. STEIN, Histoire du Bas- Empire. I.De l Etat romain à l Etat byzantin (284-476), Paris, 1959, pp. 170-172.

IV-lea, cazul lui Valentinian I (364-375)IV-lea, cazul lui Valentinian I (364-37
5) este considerat ca o exceptie printre contemporani,
deoarece în calitatea sa de comandant militar pe vremea lui Iulian, a refuzat sa o
fere sacrificii
pagâne86.

Teodosie I (379-395) si colegul sau occidental, Gratian (375-383), au început sa c
onsidere
crestinismul ca o religie de Stat. Gratian a renuntat la titlul pagân de pontifex
maximus în 381, iar
Teodosie a fost primul împarat botezat la începutul domniei. El a rupt total legatur
ile cu cultele
pagâne, aprobând cererea episcopilor crestini de închidere a templelor. În unele locuri
au izbucnit
incidente între crestini si pagâni, Teofil arhiepiscopul Alexandriei trnsformând de ex
emplu templul
lui Dionysos în bisericasi a distrus templul lui Serapis. În anii 391-392, Teodosie
I a publicat doua
decrete prin care erau interzise cultele pagâne publice sau private87. Din acest m
oment Imperiul
devenea din punct de vedere constitutional un Stat crestin, în care pagânismul era r
edus la stadiul de
minoritate tolerata. Politica riguroasa de mai târziu a lui Justinian I (527-565)
a eliminat complet
pagânsimul din viata publica.

## Succesorii lui Teodosie I cel Mare: Arcadius si Honorius.
## Divizarea Imperiului

Dupa moartea lui Teodosie I cel Mare la 17 ianuarie 395, Imperiul a fost împartit în
tre cei doi
fii ai sai: Arcadius (395-408) în Orient, iar Honorius în Occident (395-423). Chiar
daca cele doua
parti ramâneau elemente ale aceluiasi corp, anul 395 a constituit un moment de ras
cruce în istoria
Statului roman, deoarece de acum si pâna la caderea Imperiului Roman de Apus în 476,
vor exista
practic doua Imperii: cel de Rasarit, cu capitala la Constantinopol, si cel de A
pus, cu capitala la
Roma, Mediolanum sau Ravenna. Desi Imperiul a fost împartit, aceasta nu a însemnat o
divizare a
lui, ci mai degraba o descentralizare de Stat. Cele doua parti se considerau uni
te, iar împaratii erau
numiti în documente împreuna, chiar daca era vorba de faptele unuia singur. De acum
Imperiul va fi
când în mâna unui împarat unic, când împartit între doi împarati, unul în Orient celalalt
t.
Cu toate acestea unitatea de guvernare a Imperiului subzista. Ea se va mentine în
drept, pentru ca
unul dintre împarati tine în mod direct de acceptul celuilalt la investitura, dar se
va mentine si pentru
ca unul dintre cei doi împarati îsi va pastra suficienta autoritate în vederea impuner
ii celuilalt a unor
puncte de vedere care sa fie în beneficiul celor doua parti. Unitatea Imperiului s
e va pastra si la
nivelul constiintei populare. Nici romanii, nici barbarii nu vor avea sentimentu
l ca Orientul si
Occidentul formează entitati distincte. Este inexacta chiar afirmatia ca la moarte
a lui Teodosie I în

395, Imperiul a fost împartit în doua, asistând astfel la separarea definitiva dintre Orient si Occident.
De fapt, Teodosie I este surprins de moarte chiar în momentul în care ca atâtia alti predecesori desemnase un august pentru Occident si unul pentru Orient, fara sa se gândeasca la o separare.
Patruzeci de ani mai târziu, Teodosie al II-lea publicând celebru Cod care îi poarta numele si care reunea legile tuturor împaratilor de la Constantin cel Mare, face acest lucru în numele împaratului care domnea atunci în Occident, Valentinian III, amintind ca pentru a fi valabila o lege, aceasta trebuie adusasi la cunostiinta unuia dintre cei doi împarati. Daca unitatea constitutionala a Imperiului subzista, nu trebuie neglijat nici faptul ca opozitia dintre Orient si Occident se va agrava, aceasta fiind de altfel si caracteristica perioadei de dupa Teodosie I cel Mare. Cu timpul legaturile

85 Împarat asociat lui Valens (364-378)
86 A.H.M. JONES, The Later Roman Empire, 184-602. A social and Administrative Survey. Oxford, Blackwell, 1964, 3 vol. Vol. III, p. 25.
87 Theodosiani libri XVI cum constitutionibus siromondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, ed. T. MOMMSEN si P.M. MEYER, Berlin, 1954, trad. în engleza Clyde PHARR, Princeton, 1952, p. 473.

dintre Estul si Vestul Imperiului vor slabi, ajungându-se în timp, de multe ori la momente de tensiune.

dintre Estul si Vestul Imperiului vor slabi, ajungându-se în timp, de multe ori la momente de tensiune.
88. Acesti doi împarati vor deveni practic niste jucarii în mâinile celor care-i înconjurau: femei, eunuci, episcopi, demnitari servili, conducatori militari de origine barbara. Bine intentionat, Teodosie I cel Mare a dorit sa asigure copiilor sai un protector, cei mai indicati în acest sens fiind persoane apropiata de cei doi prin legaturi familiare. De aceea, înainte de a muri, el a lasat pe Honorius în grija bravului ofiter de origine vandala, Stilichon, casatorit cu nepoata împaratului, Serena[89].

La moartea tatalui sau, Arcadius în vârsta 18 ani, era lipsit nu numai de experienta, dar si de initiativa, menit parca a fi stapânit de oamenii energici ai curtii sale. Un astfel de om era prefectul pretoriului din Orient, Flavius Rufinus, general de origine celta, inteligent si activ, ambitios si avar, fara principii morale. Scopul sau era de a ajunge la tron ca asociat al lui Arcadius si sa casatoreasca pe împarat cu fiica sa. Planurile lui Rufinus sunt însa dejucate de eunucul Eutropius, care-l determina pe Arcadius sa se casatoreasca cu Eudoxia, fiica puternicului general franc Bauto. Ambitia lui Rufinus îl aduce în conflict cu Stilichon, suspectat ca ar avea aceleasi planuri, pentru fiul sau Eutherius, pe care dorea sa-l casatoreasca cu sora vitrega a împaratului, Galla Placidia.

Conflictul dintre cei doi izbucneste cu ocazia revoltei vizigotilor condusi acum împotriva Imperiului, de Alaric. Ca sef al întregii armate vizigote, acesta a pustiit Tracia si Macedonia, apoi a ajuns aproape de zidurile Constantinopolului, dând miscarii sale un profund caracter national. Alaric trateaza cu Rufinus, care prin abilitatea sa diplomatica reuseste sa-l determine pe barbar sa se îndrepte spre Vest, ocolind capitala. Ajuns în Thesalia, el va intra în conflict cu Stilichon, interesat si el de stapânirea Illyricului oriental. Înainte de anul 379 prefectura Illyricului, care cuprindea Grecia si regiunile centrale ale Balcanilor, facea parte din jumatatea de Apus a Imperiului, dar în acelasi an Gratian, împarat al Occidentului, si nepotul lui Valens o cedase lui Teodosie I[90].

Stilichon spunea acum, ca vointa lui Teodosie fusese ca fii sai sa se întoarca la vechea situatie, iar autoritatea lui Honorius sa atinga doar hotarele Traciei. Cauza principala pentru care Stilichon reclama acest teritoriu era ca Peninsula Balcanica reprezenta furnizorul de baza al celor mai buni luptatori. Temându-se de o victorie, pe care rivalul sau ar fi obtinut-o asup

ra lui Alaric, iar prin aceasta de o crestere a influentei lui Stilichon, Rufinus determina pe Arcadius, sa ordone încetarea oricarei actiuni împotriva vizigotilor. Stilichon surprins poate de hotarârea împaratului, trimite printrun ofiter devotat, Gainas, trupele Orientului, care luptasera în Occident, la Constantinopol împotriva lui Eugenius, iar el în fruntea armatei sale se retrage, lasând libertate trupelor lui Alaric sa-si continue campania de pustiire.

Lui Gainas, ajuns la Constantinopol, îi ies în întâmpinare atât împaratul cât si Curtea pe

a-l saluta. La un semn al lui Gainas însa, un barbar strapunge cu sabia pe Rufinus, chiar sub ochii împaratului. Asasinatul a fost pus la cale de Stilichon. În locul lui Rufinus, Arcadius a ales pe eunucul Eutropius[91].

Arcadius va trece de acum încolo sub influenta eunucului Eutropius, tot atât de avid de putere ca si predecesorul sau. El privea cu gelozie si suspiciune pe prefectul Orientului, cel mai puternic în administratie, dupa împarat. Eunucului i se datoreaza probabil inovatia adusa de

88 J.J. NORWICH, Histoire de Byzance, 330-1453, Paris, 1999, p. 53-55.
89 IBIDEM, p. 54.
90 Ch. DIEHL, G. MARÇAIS, Le monde oriental, de 395 à 1081, Paris, 1944, p. 12.
91 IBIDEM.

Arcadius, de a lua din atributiile prefectului pretoriului, administratia generala a postelor, precum si supravegherea fabricantilor de arme si de a le trece în seama marelui demnitar, magister officiorum (primul ministru).

Arcadius, de a lua din atributiile prefectului pretoriului, administratia generala a postelor, precum si supravegherea fabricantilor de arme si de a le trece în seama marelui demnitar, magister officiorum (primul ministru).
a
partea occidentala a Imperiului, nu a fost de acord, pentru ca pâna atunci nu se mai auzise ca un eunuc sa detina o astfel de functie. Între timp Gainas, ca om al lui Stilichon, dupa ce devine magister militum, urmareste rasturnarea îndraznetului eunuc. La rândul sau, partida romana antibarbara era împotriva lui Eutropius, ca si împotriva cresterii puterii germane în Imperiu. Senatorii si demnitarii legati de traditiile romane, erau indignati de înaltarea unui enunc la consulat si alarmati de detinerea unor importante functii militare de catre germani.

Revolta ostrogotilor din Frigia (încurajati de Gainas), a condus în final la caderea lui Eutropius, declansând în acelasi timp lupta împotriva influentei germane din Imperiul de Rasarit. Armatele romane învinse în Pamfilia de Tribigilol, conducatorul ostrogotilor, au provocat dizgratia împaratului Arcadius fata de Eutropius, care este degradat, exilat în Cipru, iar în cele din urma decapitat la Calcedon. Locul sau este luat de conducatorul partidului antibarbar, Aurelian, gest care echivala cu victoria partidului antigerman si cu o lovitura puternica data lui Gainas, aliat acum cu Tribigilol împotriva Constantinopolului92. În noile conditii Arcadius accepta cererile gotului la tratativele de la Calcedon. Demn de remarcat pentru spiritul acestei epoci sunt cele spuse de episcopul Sinesios din Cyrene în discursul sau Despre suveranitate , un adevarat manifest al partidei antigermane. În el apar unele revendicari cum ar fi: respectul privilegiilor aristocratice, grija fata de supusi, usurarea impozitelor, încurajarea agriculturii, toleranta religioasa, curatarea armatei de goti si trecerea la recrutarea unei armate nationale93. Desi timp de aproape 6 luni gotii au fost stapâni pe destinele Imperiului de Rasarit, tirania lui Gainas a fost de scurta durata, trupele sale fiind învinse de flota lui Fravitta, un alt got casatorit însa cu o romanasi care în ultimii ani ai lui Teodosie I jucase un rol important în politica gotilor sai ca sef al partidei filoromane. Arcadius si populatia Constantinopolului au înteles gravitatea situatiei si profitând de o revolta a gotilor în momentul plecarii temporare din capitala a lui Gainas, determina pe got sa se retraga dincolo de Dunare, unde cade în mâinile lui Uldin, regele hunilor. O data cu înfrângerea lui Gainas, pericolul g

ot lua sfârsit în provinciile Orientului, îndreptându-se catre Occident.

Dupa ce în anul 396 Alaric a navalit în Grecia, trecând prin foc si sabie Beotia, Pireul, Megara si Corintul, dar crutând Atena, un an mai târziu el se retrage din Peloponez, patrunzând însa în Epir. Aici timp de 4 ani, purtând titlul de magister militum per Illyricum, acordat de Arcadius, barbarul este ispitit si de perspectiva cuceririi Italiei[94]. Momentul prielnic este oferit de navalirea în provinciile de pe cursul superior al Dunarii, Raetia si Norricum, a unei mase de triburi germanice pornite dinspre Marea Baltica, la sfârsitul anului 401 sub conducerea lui Radagaisus. Pentru a respinge atacul, Stilichon îsi duce trupele peste Alpi. De acest moment, în care Italia ramâne fara aparare profita Alaric, care trece Alpii italieni si asediaza în 401 Aquileea. Intrarea gotilor în Italia a produs o vie consternare. Honorius ar fi vrut sa fuga în Galia, dar a fost convins sa ramâna la Milan. Stilichon, constient de marele pericol care ameninta Occidentul, sfatuieste pe împarat sa reziste alaturi de curtea sa la Milan, pâna când va strânge trupe suficiente pentru a face fata unei invazii de amploare. În acest scop pleaca în Raetia si Norricum, recrutând mercenari vandali si alani, la care adaugasi trupe rechemate de pe Rin si din Britania. Cu o astfel de mobilizare, Stilichon reuseste sa

92 J.J. NORWICH, Op. cit. p. 55-64; J. BROSSE, Histoire de la chrétienté d Orient et d Occident De la conversion des Barbares au sac de Constantinople (406-1204), ed. Albin Michel, Paris, 1995, p.19-45.
93 Emilin POPESCU, Istoria si spiritualitatea , p. 84.
94 P.VILLARI, Invasioni barbari in Italia, Milano, 1920, p. 65.

salveze in extremis Milanul de asediul lui Alaric. Suferind o puternica înfrângere la Pollentia, vizigotii lui Alaric sunt constrânsi sa paraseasca Italia.

salveze in extremis Milanul de asediul lui Alaric. Suferind o puternica înfrângere la Pollentia, vizigotii lui Alaric sunt constrânsi sa paraseasca Italia.

În timpul domniei lui Honorius apararea frontierei Panoniei a fost practic abandonata, iar provinciile din aceasta zona au avut de suferit din cauza barbarilor, care se aflau atât în interiorul lor, cât si în afara. În ultimele luni ale anului 405, o armata formata îndeosebi din ostrogoti patrunde în Italia. Ei erau condusi de Radagaisus, gonit cu câtiva ani mai înainte de Stilichon. Italia a fost ocupata fara prea multa rezistenta. Pâna la urma Stilichon reuseste sa-l învinga pe Radagaisus în localitatea Fiesole. Conducatorul germanilor este facut prizonier si executat. Italia bine pazita de Stilichon a determinat popoarele germanice sa se îndrepte spre Nord-Vest declansând un vast proces de distrugere în Galia, decisiv pentru istoria viitoare a Europei Occidentale[95]. Capacitatea remarcabila a lui Stilichon de a face fata numeroaselor probleme legate de invazia popoarelor germane, este din nou pusa la încercare în vara anului 407, când sosesc în Galia trupe din Britania dominate de un puternic spirit de revolta. Aceste trupe proclama rând pe rând ca împarati, pe un oarecare Marcus, apoi pe Gratianus si în sfârsit pe Constantin. Acesta din urma cucereste chiar la sfârsitul anului 407 orasul Arles, capitala Galiei, unde îsi stabileste si resedinta. Dupa mai multe dispute armate avute cu Stilichon si trimisul acestuia germanul Sarus, Constantin este înfrânt în 411 si ucis din ordinul împaratului Honorius[96]. Din acest moment pozitia lui Stilichon începe sa devina destul de nesigura. Popularitatea câstigata prin expulzarea lui Alaric din Italia sau victoria asupra lui Radagaisus, încep sa paleasca în fata dificultatilor din Galia ocupata de Constantin si jefuita de barbari. Relatiile sale destul de neclare cu Alaric precum si intentia crearii unei triple diviziuni a Imperiului, în care fiul sau, Eucherius, trebuia sa fie al treilea triumvir imperial, faceau loc unor banuieli. Aristocratia Romei îl ura, ca si pe sotia sa Serena. Aceasta atitudine fata de un om care slujise cu destul devotament destinele Occidentului, îsi gasea explicatia în antigermanismul victorios din Orient, dar care prinsese teren si în Vestul Imperiului, influentând decisiv si pe împarat. Printre numerosii dusmani ai bravului general se numara si Olympus, un perfid demnitar si favorit al împaratului, care prin calomniile sale a stiut sa-l alarmeze pe suveran, îndemnându-l sa scape de sub tutela socrului (Honorius era casatorit cu fiica lui Stilichon, Maria; dupa moartea acesteia se casatoreste cu o alta fata a generalului, Emilia). În urma intrigilor de la Curte,

Stilichon este arestat

95 J. BROSSE, Op. cit. p. 45-48.
96 N. BANESCU, Chipuri din Istoria Bizantului, p. 64.

din ordinul împaratului si executat la 22 august 408, odata cu el pierind ultimul mare general

din ordinul împaratului si executat la 22 august 408, odata cu el pierind ultimul mare general

roman.

Dupa moartea lui Stilichon, Italia nu va fi scutita de noi pericole venite din partea aceluiasi Alaric care nu mai avea acum de cine sa se teama. Dupa ce a pradat Aquileea si Cremona, Alaric ajunge în toamna anului 408 în preajma Romei pe care o asediaza. În urma esecului tratativelor de pace, conducatorul vizigot asediaza pentru a doua oara Cetatea eterna spre sfârsitul anului 409, cerând cetatenilor sa se alieze cu el împotriva împaratului. El ocupa portul de pe Tibru si blocheaza orasul. În ciuda unor noi tratative desfasurate la Rimini, Roma este cucerita în 410, Alaric permitând armatei sale trei zile de jaf si maceluri, populatia asistând la scene teribile, asociate cu incendii, care au avut darul sa mistuiasca în cartierele aristocratice, palate si monumente somptuoase[98]. Cu toate acestea, Alaric nu a permis distrugerea bisericilor, iar dreptul de azil trebuia respectat. Constrâns sa rezolve problema hranei soldatilor sai, Alaric se gândeste la cucerirea Africii, grânarul Imperiului, dar în drum spre Neapole se îmbolnaveste si moare la Consenza la sfârsitului anului 410. Astfel ia sfârsit la numai 40 de ani aventurosul rege vizigot, care a creat mari probleme în provinciile ambelor parti ale Imperiului.

La conducere îi va urma cumnatul sau Athaulf, care având ca obiectiv tot cucerirea Africii, ramâne pentru un timp în Sudul Italiei. În 412 el trece Alpii, ducând cu sine si pe Galla Placidia, fiica marelui Teodosie , luata ostateca de catre Alaric în 410. Atahaulf pune stapânire pe Narbonne, Toulouse, Bordeaux si Marsillia, dupa care în 414 o convinge pe Placidia sa-l ia de sot. Din acest moment, influentat si de sotia sa, el va avea o atitudine concilianta fata de Imperiu. Dupa moartea lui Athaulf a urmat Walia, cu care împaratul va încheia un acord, în schimbul a 600.000 de masuri de grâu, obtinând totodatasi repatrierea sorei sale Galla Placidia. Walia se obliga sa duca razboi si împotriva poparelor barbare: vandali, alani si suevi, care trecusera Pirineii, stabilindu-se în Spania.

Întorcându-se în Italia, Galla Placidia se va casatori în 417 cu Constantiu, comes et magister militum, asociat prin acesta unire ca împarat alaturi de Honorius. Din casatoria lor s-au nascut doi copii, o fatasi un baiat, viitorul împarat al Apusului, Valentinian al III-lea.

Tot acum Walia îi extermina pe barbarii din Spania, care sunt recunoscuti ca foederati, în

timp ce gotii au fost rasplatiti pentru serviciile lor si li s-au dat teritorii în Galia, formându-se astfel doua regate germanice sub autoritate romana: regatul burgund de pe Rin si regatul vizigot la malul Atlanticului. Tot acum Galla Placidia se distanteaza de fratele ei, datorita îndeosebi intrigilor din anturajul ei. Pâna la urma Galla Placidia este izgonita din Ravenna, gasindu-si refugiu la Constantinopol. Câteva luni mai târziu moare Honorius, punând capat unei domnii destul de modeste. În timpul sau, Roma a fost grav lovita, Galia si Spania ruinate de barbari, iar Bretania aproape pierduta. Pâna la moartea sa evenimentele din Occident au fost dominate de invaziile popoarelor germanice, anticipând alaturi de framântarile interne favorizate si de slaba guvernare a urmasului lui Teodosie I cel Mare, dezastrul din anul 476.

Teodosie al II-lea. Activitatea sa legislativa, reorganizarea învatamântului.
Sinodul al III-lea Ecumenic

Dupa moartea lui Arcadius în partea de Rasarit a Imperiului urmeaza la tron Teodosie al II-lea, cunoscut si sub numele de cel Tânar, un minor de 7 ani, proclamat august înca de la nasterea sa în anul 402. La moartea tatalui sau, protectia proaspatului împarat a fost asigurata timp de 6 ani de un colegiu de demnitari în fruntea caruia se gasea Anthemius, prefectul pretoriului, care activeaza acum

97 Eduard GIBBON, Istoria declinului si prabusirii Imperiului roman, Bucuresti, 1976, vol. II, p.152.
98 N. BANESCU, Op.cit., p. 69.

ca regent. Educatia tânarului print era data în sarcina lui Antiochus. De numele lui Anthemius este legata construirea laturei vestice a zidului Constantinopolului, eveniment foarte important pentru aceasta epoca. Înca din perioada lui Constantin cel Mare exista un zid de aparare al noii Rome, care în prezent nu mai facea fata extinderii orasului, impunându-se restructurarea în functie de necesitati, a vechiului zid, pentru a apara orasul în fata pericolelor externeca regent. Educatia tânarului print era data în sarcina lui Antiochus. De numele lui Anthemius este legata construirea laturei vestice a zidului Constantinopolului, eveniment foarte important pentru aceasta epoca. Înca din perioada lui Constantin cel Mare exista un zid de aparare al noii Rome, care în prezent nu mai facea fata extinderii orasului, impunându-se restructurarea în functie de necesitati, a vechiului zid, pentru a apara orasul în fata pericolelor externe. Aceasta initiativa a fost una din marile realizari si servicii aduse Imperiului de catre Anthemius. El a restabilit armonia dintre Curtile de la Ravenna si Constantinopol, iar un nou tratat a fost încheiat pentru asigurarea pacii la frontiera cu Persia.

Pentru a evita invadarea Moesiei inferioare de catre Uldin, regele hunilor, Anthemius a întreprins o vasta operatiune de întarire a flotei stationata la Dunare, construind noi vase si reparându-le pe cele vechi. Pentru eficientizarea expedierii grâului din Egipt la Constantinopol, el a luat o serie de masuri privind transporturile pe mare. Anthemius s-a aratat interesat si de conditiile de viata din orasele prefecturii Illyricum. Se pare însa ca în anul 414, regentul plin de atâtea merite, s-a retras din acesta importanta functie sau a murit.

Prefectura pretoriului este asigurata mai întâi de predecesorul sau, patriciul Aurelian, dupa care la 4 iulie 414, Pulcheria, sora minorului Teodosie al II-lea, devine augusta. Ea îsi va asuma si regenta în numele fratelui ei. Chiar daca era mai mare doar cu 2 ani fata de Teodosie II, proaspata augusta va guverna practic Imperiul aproape 40 de ani. Pulcheria a fost aceea care a supravegheat educatia lui Teodosie al II-lea, cautând sa-l protejeze de intrigile de la Curte, carora, data fiind firea lui slaba, le-ar fi cazut prada usoara.

Politica externa a lui Teodosie al II-lea

Destul de sters ca politician, eclipsat poate si de influenta surorii sale, iar apoi a sotiei si a unor demnitari foarte capabili100, Teodosie al II-lea, în prima perioada a sa de domnie nu a fost confruntat cu evenimente politice deosebite pe plan extern, exceptând poate invazia hunilor din Tracia, dupa care bizantinii au fost obligati sa plateasca un tribut substantial. Tensiunea începe sa creasca abia prin anul 434, când hunii, condusi de Ruas cer bizantinilor sa mareas

ca obligatiile tributare si asa destul de mari, amenintând ca vor invada Imperiul. Acest popor barbar se afla înca din anul 420 în zona centrala a Europei Orientale, formând un Imperiu destul de întins, dar cu o organizare nu prea energica101. În anii urmatori, alaturi de alte triburi germanice, ei navalesc în Câmpia Panonica102. La 430 ei reprezentau deja o putere apreciabila, iar guvernul lui Teodosie al II-lea este obligat sa consimta la încheierea unui tratat de pace cu acesti periculosi vecini, care va dura pâna în 434, când Ruas a acuzat guvernul oriental de primirea unor transfugi huni. În acelasi an, Ruas moare, iar hunii condusi de succesorii sai, Atilla si Bleda, încheie un nou tratat cu bizantinii, în urma caruia Imperiul accepta sa plateasca un tribut enorm, fapt care demonstreaza marea putere politica a hunilor din acel moment. Teodosie al II-lea se angajeaza sa nu mai primeasca transfugi huni, sa trimita înapoi romanii evadati din captivitatea hunilor, sa acorde avantaje comerciale hunilor la frontiera. Tratatul mai continea de asemenea o clauza care interzicea recrutarea de catre Imperiu a

99 C. MANGO, Le développement urbain de Constantinople, IVe-Vie siècle, Paris, 1990, p. 74.

100 Ch. DIEHL, Figuri bizantine, trad. de Ileana Zara, Bucuresti, 1969, vol. I, p.195-216.

101 Cf. Otto. J. MAENCHEN-HELFEN, The World of the Huns, Berkeley, Los Angeles, 1973, p. 76, în 422 Cronica lui Marcellinus Comes mentiona:  hunii devasteaza Thracia.

102 În urma expeditiilor hunice din 421-422 s-a încheiat un tratat de pace cu bizantinii, prin care acestia din urma se obligau sa plateasca hunilor un tribut de 300-350 livre de aur pe an. Cf. lui Andras MOCSY, Panonia&Upper Moesia, Londra, 1990, p. 349, Marcellinus Comes ne relateaza ca în 427 Pannonia a fost recucerita de romani, dupa o dominatie hunica de aproape 50 de ani. Autorul se refera probabil la confederatia condusa de Alatehus si Saphrax, din care faceau parte si hunii si care fusesera asezati în Panonia în anul 379. De asemenea JORDANES în Getica adauga:  hunii, care de 50 de ani invadau Pannonia au fost expulzati de romani si goti , cf. Otto J. MAENCHEN-HELFEN, Op. cit.p.76.

mercenarilor barbari de dincolo de Dunare, considerati cei mai buni soldatimercenarilor barbari de dincolo de Dunare, considerati cei mai buni soldati. Attila si Bleda nu s-au limitat la respectarea tratatului, intensificând lupta de cucerire a unor noi teritorii. La început hunii s-au multumit cu modul lor de trai destul de modest, dar odata cu anul 445, când dupa moartea lui Bleda, Attila ramâne singur conducator, ei vor reprezenta principalul pericol extern pentru Bizant.

Originar dintr-o familie regala, razboiul constituia pentru Attila un lucru facut cu placere, dobândindu-si astfel faima de conducator îndraznetsi de general prudent si norocos. Scopul principal al politicii sale ramânea însa jaful. În anul 441 i se ofera prilejul sa atace provinciile lui Teodosie al II-lea, armata imperiala fiind slabita prin trimiterea de trupe în Apus, în Tracia si Illiric. Invocând nerespectarea tratatului din 434, hunii avanseaza pe Dunare, capturând Ratiaria, Viminacium, Sucidava, Singidunum, Naissus, localitati complet devastate, dupa care se îndreapta catre Constantinopol. Dând dovada de prudenta, Attila nu ataca capitala. Trimisii lui Teodosie al II-lea reusesc pâna la urma sa încheie un nou tratat de pace, foarte umilitor pentru Imperiu. Regatul hunilor este împartit între Attila si Bleda, primul luând în posesie cuceririle din Vest, iar al doilea pe cele estice, de la Dunarea inferioara pâna la Volga. La putin timp dupa încheierea acestei paci, Attila îsi condamna propriul frate la moarte, iar prin unificarea tuturor hunilor devine cel mai puternic om din Europa.

Provinciile tracice vor cunoaste o scurta perioada de respiro pâna în 447, când acelasi Attila reia incursiunile în Sudul Dunarii. Multe localitati din Peninsula Balcanicasi pâna în Grecia sunt complet devastate104. Datorita cruzimii sale, Attila este supranumit  biciul lui Dumnezeu . În cele din urma hunii sunt opriti prin încheierea unui nou tratat de pace, Attila cerând bizantinilor evacuarea populatiei romane de pe malul drept al Dunarii, mai precis de la Singidunum pâna la Novae, pe o distanta de cinci zile de mers pe jos105. Ratiunea acestor noi conditii poate fi explicata prin împiedicarea acum a trecerii eventualilor huni fugiti de la Attila peste frontiera cu Imperiul Roman, unde erau apoi înrolati. Practic, regatul lui Attila a cunoscut în aceasta perioada cea mai mare întindere: de la gurile Dunarii, în Est, pâna la Noricum, în Vest, si o mare parte din Peninsula Balcanica. Acest teritoriu condus de Attila nu era cu mult mai întins decât regatul dac al lui Burebista106.

Incitat de eunucul Chrysaphius, unul dintre confidentii de la Curte, Teodosie al II-lea pune la punct un plan de prindere si ucidere a lui Attila. Tentativa de asasinat este de

jucata, iar conducatorul
hun are pretentia ca eunucul Chrysaphius, autorul principal al complotului, sa fie omorât. Pentru
calmarea barbarului, împaratul trimite doi patricieni, care-i cer clementa în privinta înaltului
demnitar bizantin107. Pâna la sfârsitul domniei lui Teodosie al II-lea, plata tributului s-a facut cu

103 Ernest STEIN, Histoire du Bas-Empire, tome I, Aix-en-Provence, 1959, p. 278.

104 În timpul campaniei militare din 447 este distrusa cetatea Sucidava împreuna cu alte 70 de castre si orase de pe
ambele mluri ale Dunarii. Acest fapt a condus la lichidarea cordonului defensiv roman reprezentat de limesul dunarean.
La Sucidva, refacuta la sfârsitul secolului al IV-lea si dotata cu un sant defensiv lat de 4,50m si adânc de 2,60m, orientat
spre Nord, în stratul de cultura romana din secolele IV-V d.Hr. s-au gasit monede care ne arata circulatia neîntrerupta
pâna în vremea lui Teodosie al II-lea. Acest strat se încheie cu o puternica patura de incendiu total, în care s-au gasit
vetre de foc parasite în graba, între care si 5 tezaure monetare cu piese de la Teodosie al II-lea. În aceste conditii
specialistii au ajuns la concluzia ca membrii garnizoanei romane au parasit cetatea în graba, tot ei fiind cei care i-au dat
foc. Cf. D. TUDOR, Oltenia Romana, Bucuresti, 1968, p. 459. Tot cu acest prilej între huni si armatele romane a avut loc
în fata cetatii Sucidava una dintre cele mai sângeroase lupte, în care a murit Arnogisulus, conducatorul trupelor romane
din Dacia Ripensis. Din acest moment si pâna în timpul împaratului Justinian (527-565) nu mai avem dovezi cu privire la

o stapânire romana pe malul stâng al Dunarii.
105 D. TUDOR, op. cit. p. 459-460; Otto J. MAENCHEN-HELFEN, Op. cit. p.123-124.
106 J. MAENCHEN-HELFEN, Op. cit. p. 125.
107 Solia a fost condusa de Maximin si de Priscus. La ea au mai participat si Bigila si Rusticus, care cunosteau limba
hunilor. Aceasta delegatie s-a întâlnit cu cea a lui Attila formata din: Edecon, Scotta si Orestes (tatal lui Romulus August,
ultimul împarat al Romei). Ambasada lui Priscus constituie singurul document care s-a pastrat si care ne da marturie
despre felul de viata de la Curtea lui Attila precum si despre obiceiurile hunilor. Textul cestui document poate fi gasit în
Izvoarele Istoriei Românilor, vol. VIII, Ambasadele lui Priscus, traducere de G. POPA-LISSEANU, Bucuresti, 1936.

regularitate, dar succesorul sau, Marcian, va refuza sa mai plateasca. Se parea ca provinciile Illiricului vor fi din nou atacate, dar Attila îsi îndreapta privirile spre Vest, unde exista speranta unui jaf mai consistent în regatul lui Valentinian al III-lea.

regularitate, dar succesorul sau, Marcian, va refuza sa mai plateasca. Se parea ca provinciile Illiricului vor fi din nou atacate, dar Attila îsi îndreapta privirile spre Vest, unde exista speranta unui jaf mai consistent în regatul lui Valentinian al III-lea.

Politica interna a lui Teodosie al II-lea

Teodosie al II-lea a stiut sa-si aleaga demnitari capabili. Între acestia amintim: Anthemius, Chrysaphius, Cyrus, Priscus din Panion, care prin diplomatie si abilitate au depasit gravele probleme interne sau externe. Realizarile primilor doi au fost mentionate în mod sumar mai înainte. Trecând la Cyrus, trebuie facuta precizarea ca acesta era favoritul împaratesei Evdochia în anii în care aceasta la influentat mult pe sotul ei. Posesor al unei culturi retorice deosebite, numit prefect al orasului Constantinopol, iar apoi si al Pretoriului, Cyrus are meritul principal ca a încheiat construirea zidului de aparare al capitalei început sub Anthemius, constructie care suferise deja în urma unui cutremur de pamânt. În ceea ce-l priveste pe Priscus, acesta era originar din Tracia, fiind un demnitar de vaza si un mare diplomat, trimis în 448 într-o solie la curtea lui Attila, de unde s-a întors cu pretioase informatii consemnate într-o Istorie a Bizantului. Schitând personalitatea lui Attila, Priscus mentioneaza printre altele ca:  el s-a aratat cumpatat în toate, avânt paharul din care bea, confectionat din lemn. De altfel simpla îi era si îmbracamintea, caci nu se îngrijea de nimic altceva decât sa fie curata. Si nu se deosebeau întru nimic, nici sabia, nici legaturile încaltamintei sale barbare si nici frâul calului sau, care nu avea podoabe de aur, pietre scumpe sau alte lucruri de pret, ca si al celorlalti sciti 108. Priscus ne-a lasat informatii interesante si cu privire la teritoriul patriei noastre, mai precis amanunte privind Banatul, care atesta continuitatea daco-romana dupa retragerea aureliana din 271.

Am pomenit de câteva ori numele sotiei lui Teodosie al II-lea, împarateasa Athenais-Evdochia, atenianasi pagâna, dar ajunsa pe tronul Bizantului si botezata în credinta crestina109. Ea a reusit sa contrabalanseze pentru o buna perioada de timp puterea Pulcheriei, sora lui Teodosie al II-lea. Casatoria cu o ateniana a parut unora drept o victorie a pagânismului, care în prima jumatate a secolului al V-lea era înca prezent la Constantinopol. Nu a fost chiar asa, caci traind de acum înainte în mijlocul unei Curti credincioase, tânara împarateasa se lasa influentata pe nesimtite de influenta

celor piosi. Mai mult chiar, Evdochia era pasionata, ca o adevarata bizantina, d
e discutiile teologice.
Trecerea pe care o avea la Curte, a sporit neîntelegerile cu cumnata sa, avida de putere, care nu
întelegea sa renunte la guvernare. În anul 423, Curtea de la Constantinopol a primit pe sora lui
Honorius, celebra Galla Placidia, venita la Bizant împreuna cu fiica sa, Honoria, si fiul sau,
Valentinian. Cu acest prilej este stabilit un plan de casatorie între micuta Evdoc
hia, nascuta recenta
de Athenais, si caesarul de 5 ani, pe care moartea lui Honorius îl facuse mostenit
orul Imperiului
Occidental. Peste 14 ani, proiectul devenea realitate pentru împarateasa Bizantulu
i, care drept
multumire adusa lui Dumnezeu, pleaca într-un pelerinaj la Locurile Sfinte. Reîntoars
a în 439 basilisa

108 Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. II, p. 289.
109 N. BANESCU, O celebritate pe tronului bizantin: Athenais-Evdochia, în M.O., XI
V, 1962, nr. 7-8, p. 426-433.
Asupra rolului exceptional pe care l-au avut unele împaratese precum Evdochia sau Pulcheria, în rezolvarea unor
probleme de tip dinastic, politic si religios, recomandam lucrarea: K.G. HOLUM, Theodosian Empresses. Women and
Imperial Dominion in Late Antiquity, Berkeley, 1982.

era în culmea gloriei având o fiica maritata cu un împarat. Stapâna pe situatie, Evdochia a gresit totusi, crezând ca Pulcheria ar putea renunta asa de usor la influenta pe care o exercitase la Curte cu putin timp înainte. În urma intrigilor de tot felul, Athenais-Evdochia va parasi palatul imperial în 442, îndreptându-se catre Ierusalim, unde va si muri. Pulcheria a carei influenta scazuse destul de mult, este unanim recunoscuta ca împarateasa dupa moartea lui Teodosie al II-lea la 28 iulie 450, alegându-si drept sotsi coleg la tron pe Marcian.

era în culmea gloriei având o fiica maritata cu un împarat. Stapâna pe situatie, Evdochia a gresit totusi, crezând ca Pulcheria ar putea renunta asa de usor la influenta pe care o exercitase la Curte cu putin timp înainte. În urma intrigilor de tot felul, Athenais-Evdochia va parasi palatul imperial în 442, îndreptându-se catre Ierusalim, unde va si muri. Pulcheria a carei influenta scazuse destul de mult, este unanim recunoscuta ca împarateasa dupa moartea lui Teodosie al II-lea la 28 iulie 450, alegându-si drept sotsi coleg la tron pe Marcian.

Înfiintarea Universitatii din Constantinopol

În istoria milenara a Bizantului, cultura sub diferitele ei forme a reprezentat o preocupare statornica pentru marea majoritate a împaratilor. Crearea Universitatii din Constantinopol si publicarea Codexului Teodosian ramân însa înscrise drept momentele de vârf din istoria civilizatiei Imperiului bizantin, apartinând în exclusivitate perioadei de guvernare a lui Teodosie al II-lea.

Pâna în sec. al V-lea Atena reprezenta principalul centru al învatamântului si al stiintelor pagâne în întreg Imperiul roman. Cu toate acestea triumful crestinismului de la sfârsitul sec. al IV-lea, a adus o sensibila scadere a prestigiului acestei scoli, declin amplificat nu numai de invazia vizigota, dar si de crearea unei Universitati crestine în vremea lui Teodosie al II-lea. Actul care a legitimat înfiintarea noii Universitati de la Constantinopol, a fost dat de catre Teodosie al II-lea la 25 februarie 425. Corpul profesoral era compus din 10 gramaticieni de limba greaca, 10 de limba latina, 5 retori greci si 3 latini, la care se mai adaugau o catedra de Filozofie si 2 de Drept. În luna urmatoare, la 14 martie 425 un text înscris în Codex Teodosianus facea elogiul acestei realizari de prestigiu din viata culturala a noii Rome, dând chiar numele unor profesori. Astfel pentru catedra de Gramatica a limbii grecesti erau Helladios si Syrianus, pentru cea de Gramatica a limbii latine, Teofil, apoi sofistii Martinos si Maximos, juristul Leontiu predând la catedra de Drept[110]. Profesorii erau foarte bine platiti de catre Stat, având obligatia sa-si dedice în exclusivitate timpul lor activitatii

didactice de la Universitate. Pozitia lor sociala în Stat capata un loc aparte, oferindu-li-se onoruri de seama. Fondarea acestui locas de învatamânt nu a avut o destinatie cu totul întâmplatoare, ci a încercat sa contrabalanseze prestigiul vechilor Universitati pagâne din Alexandria si Atena.
Învatamântul se facea în doua limbi: greacasi latina. Chiar daca latina ramânea în continuare limba oficiala, greaca o va înlocui treptat. Aceasta initiativa a fost cultivata tocmai de profesorii de la Universitatea din Constantinopol.

Întemeiata de Teodosie al II-lea, restaurata în secolul al IX-lea, protejata de Constantin Porfirogenetul, Scoala Superioara din Constantinopol, în ciuda multor vicisitudini, a existat atâta vreme cât si Imperiul. Crearea ei în secolul al V-lea, într-o perioada în care vechile scoli ale lumii romane încep sa se închida una dupa alta, ramâne în istorie drept un simbol în jurul caruia s-au grupat cele mai capabile forte spirituale ale Imperiului111.

Codex Theodosianus

Reorganizarea învatamântului superior a avut consecinte deosebit de importante asupra evolutiei culturale ulterioare si în cadrul ei s-a putut elabora si publica  Codex Theodosianus 112, din

110 Paul LEMERLE, Le premier humanisme byzantin, notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle, Paris , 1971, p.63.
111 Nicolae Serban TANASOCA, Literatura Bizantului, antologie, traduceri si prezentare, Bucuresti, 1971, p. 43.
112 Textul Codexului Teodosian a aparut la Berlin între anii 1904-1905, fiind editat de T. MOMMSEN si P.M. MEYER.
Vezi nota 70.

punct de vedere cronologic cea mai veche culegere de legi imperiale, iar ca importanta ocupa locul al II-lea dupa Corpus Juris Civilis. Lucrarea a fost initiata în anul 429 ca urmare a dificultatilor întâlnite în folosirea Dreptului imperial, ca si a cresterii numarului legilor imperiale, necesitatea întocmirii unei culegeri unitare impunându-se acum cu acuitate. Pentru epoca anterioara lui Teodosie al II-lea erau cunoscute doua colectii juridice: Codex Gregorianus si Codex Hermogenianus, numite astfel dupa numele celor doi juristi care le-au alcatuit. Prima culegere marcheaza epoca lui Diocletian, iar a doua se refera la perioada succesorilor lui Diocletian, pâna în sec. al IV-lea, încadrând legile promulgate de la sfârsitul sec. al III-lea pâna la aproximativ anul 360. Ambele au fost pierdute, existenta lor fiind semnalata în fragmente neînsemnate ca si din noua colectie întocmita acum (prima jumatate a sec. al V-lea).

Realizarea acestei vaste lucrari a fost încredintata unei comisii formata din 9 membrii dintre care un rol important l-a avut Appeles. Publicarea noii culegeri, intitulata Codex Theodosianus s-a facut în 438, dupa 9 ani de munca asidua. Codexul cuprindea legile în limba latina, materialul juridic fiind împartit în 16 carti, divizat apoi în numeroase capitole, clasificate la rândul lor pe probleme speciale: administrative, politice, religioase etc. În fiecare titlu decretele erau enumerate în ordinea cronologica iar legile date dupa publicarea Codului au fost numite Novele.

Importanta Codexului Teodosian est deosebita din punct de vedere istoric. Mai întâi, el este izvorul cel mai pretios pe care-l detinem pentru studiul istoriei interne a Imperiului bizantin din sec. IV-V, cuprinzând în egala masura perioada în care crestinismul a devenit religie de Stat. De asemenea, Codul a servit mai mult decât culegerile anterioare, la întocmirea legislatiei lui Justinian. Noul cod dadea în prima jumatate a sec. al V-lea o mai mare stabilitate juridica, descoperind si luminând incertitudinile ivite din lipsa unei culegeri oficiale de legi. Prin Codexul Theodosian ideea de unitate a Imperiului gaseste o viguroasa afirmare, el fiind publicat atât în Orient cât si în Occident în numele celor doi împarati: Teodosie al II-lea si Valentinian al III-lea. Este semnificativ faptul ca dupa publicarea lui, împaratii romani ai Orientului, nu vor mai trimite decât foarte rar legile lor în Occident.

În sfârsit, detinând informatii autentice prezentate într-o forma destul de clara, Codex Theodosianus a exercitat o influenta covârsitoare atât asupra popoarelor barbare din Orient cât si a celor din Occident. Faimoasa lege romana a vizigotilor (lex romana vizigothorum) nu este decât un

rezumat al Codului Teodosian. Lex romana vizigothorum, numitasi Breviarul lui Alaric (Breviarium Alaricianum), a influentat la rândul ei si legislatia Europei Occidentale, devenind principala sursa de Drept roman în Occident113.

Culegerile legislative ale lui Justinian patrund mult mai târziu în Occident, spre sfârsitul Evului Mediu. La rândul lor, bulgarii au primit Codexul Teodosian prin intermediul aceluiasi Breviar al lui Alaric. Breviarium Alaricianum fusese adresat prin papa Nicolae I regelui bulgar Boris, care va trimite o delegatie la papa în anul 866 pentru a-l întreba si a i se da relatii în legatura cu legea lumii , leges mundanale cum o numeste el. Drept raspuns, papa trimite bulgarilor, dupa propriile sale cuvinte venerabila lege romana (venerandae romanorum leges), considerata a fi fara îndoiala Breviarul lui Alaric 114.

Probleme religioase

Alaturi de structura romana de Stat si cultura greaca, credinta crestina a reprezentat un element de baza a Imperiului bizantin. Unitatea acestui Imperiu multinational a fost asigurata de

113 Vasile MUNTEAN, Bizantinologie, Arhiepiscopia Timisoarei, 1999, p. 77.
114 IBIDEM.

religia crestina. Daca nu exista constiinta unei natiuni bizantine, exista în schimb o singura credinta, cea ortodoxa, care îndeplinea în cadrul Bizantului multinational si un rol politic. Despartirea de credinta ortodoxa însemna nu numai lepadarea credintei celei adevarate, dar si lipsa de patriotism.
religia crestina. Daca nu exista constiinta unei natiuni bizantine, exista în schimb o singura credinta, cea ortodoxa, care îndeplinea în cadrul Bizantului multinational si un rol politic. Despartirea de credinta ortodoxa însemna nu numai lepadarea credintei celei adevarate, dar si lipsa de patriotism..
Am vazut ca întelegând rolul si importanta crestinismului în viata publica a Imperiului, Teodosie I cel Mare, a luptat atât împotriva pagânismului cât si a sectelor. Prin masurile si legile sale în favoarea crestinismului, el a spulberat definitiv iluzia pagânilor, mai ales a filozofilor si a retorilor, ca religia lor ar putea sa mai reînvie.

În Imperiul de Rasarit, urmasii sai, Arcadius si fiul acestuia, Teodosie al II-lea, au dus la bun sfârsit hotarârile luate în vremea lui Teodosie I cel Mare. Arcadius a amenintat chiar cu pedeapsa capitala pe toti functionarii care nu vor arata destula vigilenta în aplicarea legilor privitoare la cultul pagân. Din ordinul lui toate chipurile zeilor au fost distruse. De asemenea, Patriarhia de la Constantinopol a fost în chip deosebit reprezentata de Sfântul Ioan Gura de Aur, ales patriarh cu ajutorul eunucului Eutropius116. În vremea lui Arcadius, succesorul în Orient al lui Teodosie I, atitudinea ferma a episcopului de la Constantinopol va consacra triumful învataturii de la Niceea: Sfântul Ioan are meritul de a fi impus aceasta învatatura într-o perioada în care la Constantinopol partidul got era foarte puternic, iar gotii erau arieni. Sub Teodosie al II-lea, a carui domnie lunga acopera prima jumatate a sec. al V-lea, disputele hristologice au reaparut. Prima si una dintre cele mai importante este erezia nestoriana.

Sinodul de la Niceea stabilise ca Mântuitorul era în acelasi timp Dumnezeu si om. Discutiile vor pune accentul acum asupra modului în care cele doua naturi se unesc în persoana lui Iisus. La Antiohia, leaganul arianismului, se formeaza o învatatura conform careia cele doua naturi sunt distincte, iar dintre cele doua, cea umana este cea mai importanta., Hristos fiind un om devenit Dumnezeu. Când aceasta erezie era sustinuta de cineva care va ajunge si patriarh de Constantinopol, în cazul nostru Nestorie, acest lucru va provoca tulburari grave, care nu se vor limita numai la aspectul teologic. Ratacirea lui s-a mai numit si dioprosopism. Nestorie afirma ca persoana dumnezeiasca, este din veci si nu a putut fi nascuta din Sfânta Fecioara, ci aceasta a nascut numai persoana umana a Mântuitorului, cu care s-a unit persoana dumnezeiasca, fara sa pr

ecizeze când si cum. Fecioara Maria nu poate fi numita deci Nascatoare de Dumnezeu, ci Nascatoare a omului Hristos (Antropotokos) sau Nascatoare de Hristos (Hristotokos). Împotriva lui Nestorie si a adeptilor sai au luat atitudine episcopii Alexandriei în frunte cu Chiril. Dincolo de aspectul teologic nu trebuie uitat ca aceasta disputa a capatat pe alocuri si semnficatii politice117.

Prestigiul de care se bucura scaunul de la Alexandria era imens în Orient, iar puterea titularilor sai deosebita în Egipt. Episcopii Alexandriei pretindeau detinerea hegemoniei religioase în Orient si erau acum nelinistiti de primatul acordat de sinodul din 381 Constantinopolului. Prin aceasta se explica în buna masura zelul ortodox împotriva lui Nestorie. Pentru rezolvarea acestei noi dispute, Teodosie al II-lea, ezitând un pic asupra fondului problemei, a convocat al III-lea Sinod Ecumenic care s-a tinut la Efes în anul 431 si la care au participat 187 de Parinti printre care si Timotei I, episcopul Tomisului. Din pacate, dupa Sinod erezia lui Nestorie se raspândeste în Persia, Asia Centralasi chiar India. Multi considera acest Sinod ca fiind în multe privinte mai degraba o victorie a lui Chiril împotriva lui Nestorie, si implicit împotriva Antiohiei118.

115 Ioan RAMUREANU, Evenimentele istorice înainte si dupa Sinodul de la Calcedon, în Studii Teologice, 1970, nr. 3-4,

p. 179.
116 C. BAUR, Der hl. Johannes Chrysostomus und seine Zeit, I: Antiochein; II: Konstantinopel, 2 vol., München, 19291930.
117 Pierre MARAVAL, Op. cit., p. 357; E. AMANN, Nestorius, în Dictionnaire de Théologie Catholique, vol. XI, p. 76157
; Idem, L affaire Nestorius vue de Rome, în Revue des Sciences religieuses, Strasbourg, 23, 1949, p. 5-37, 207-244; 24, 1950, p. 171-190; A. DUCELLIER, M KAPLAN, Byzance IVe-XVe, Hachette, Paris, 1996, p. 11; L.I. SCIPIONI, Nestorio e il concilio di Efeso. Storia, dogma, critica, Milano, 1974.
118 Pr. Prof. Ioan RAMUREANU, Evenimentele istorice înainte si dupa Sinodul de la Calcedon, în S.T., XXII, 1970, nr. 3-4, p. 180-181.

Se parea ca dupa condamnarea nestorianismului, Imperiul crestin va avea o perio
ada de
liniste, numai ca va izbucni o noua erezie, cea eutihiana sau monofizita. Prin o
pozitie fata de
nestorianism s-a nascut erezia monofizita, care admitea în Hristos o singura perso
anasi o singura
fire, cea divina. Initiatorul acestei noi erezii a fost batrânul arhimandrit din C
onstantinopol, Eutihie,
luptator aprig împotriva lui Nestorie. El a dus la extrem învatatura Scolii din Alex
andria despre
unirea celor doua firi în persoana Mântuitorului, ajungând la o noua greseala: monofiz
ismul sau
eutihianismul. Denuntat patriarhului Flavian al Constantinopolului de catre Euse
biu de Dorileum,
arhimandritul Eutihie a fost chemat sa-si spuna punctul de vedere la un sinod lo
cal de la
Constantinopol în noiembrie 448. Aici el a fost clar:  recunosc casi înainte de unirea
 Dumnezeirii cu
umanitatea, Hristos avea doua firi, dar dupa unire nu recunosc decât o singura fir
e . În urma acestei
declaratii Eutihie a fost anatematizat mai întâi de sinodul local din Constantinopol
 în 448. La rândul
sau papa Leon I cel Mare (440-461) fiind informat despre erezia lui Eutihie, a a
dresat la 13 iunie 449
patriarhului Flavian o scrisoare dogmatica, în care expunea clar învatatura ortodoxa
 despre cele doua
firi din persoana Mântuitorului, socotind pe arhimandritul Eutihie  eretic periculos
pe drept
anatematizat de Sinodul din Constantinopol. Fata de aceasta noua tulburare, întrea
ga chestiune a fost
prezentatasi discutata într-un nou Sinod convocat tot la Efes în luna august 449. Pe
ntru violentele la
care s-au dedat participantii în frunte cu Dioscur patriarhul Alexandriei, acest s
inod este cunoscut în
istorie sub numele de  sinodul tâlharesc . Acest sinod a provocat mare confuzie si hao
s. Eparhiile
din Egipt, Tracia si Palestina au trecut de partea lui Dioscur, iar cele din Sir
ia, Pont si Asia Mica au
avut curajul sa se opuna pe fata monofizismului promovat de Eutihie. Ca exponent
 al Bisericii
Apusene, papa Leon cel Mare a condamnat si el pe Eutihie.

Dezbaterile teologice ale primei jumatati a secolului al V-lea au tradat pe lânga
lipsa unei
cristalizari depline a învataturii crestine si o serie de interese politice izvorâte
 mai ales din diferendul
dintre Teodosie al II-lea si sora sa Pulcheria, avida de putere. Totodata, aseme
nea papilor în
Occident, fondatori împreuna cu Leon I cel Mare ai monarhiei pontificale, patriarh
ii Alexandriei,
Chiril si Dioscur, au încercat fara izbânda sa instaureze un fel de papalitate alexa
ndrina. Spre
deosebire de papalitatea occidentala, care tindea spre separarea de autoritatea
imperiala, Biserica
Orientului ramâne acum o Biserica de Stat, supusa vointei împaratului, facând uz din c
e în ce mai
mult de limba greaca. Bizantul va capata astfel o fizionomie nouasi proprie, va
fi locul unde se vor
reuni marile Sinoade, iar Biserica se va acoperi de gloria unor personalitati de

frunte ca cea a
Sfântului Ioan Gura de Aur.

Continuitatea romano-bizantina pe teritoriul tarii noastre
în prima jumatate a sec. al V-lea

Cultura materialasi spirituala a poporului nostru este strâns legata de civilizati
a bizantina.
Teritoriul dintre Dunare, Marea Neagrasi Carpatii Nordici, reprezinta un spatiu
strâns legat de soarta
Bizantului. Procesul de romanizare, care continua neîntrerupt si se generalizase d
upa retragerea
aureliana, cuprinzând treptat si regiunile ce au facut parte din fosta provincie r
omana Dacia, a dus în
prima jumatate a sec. al V-lea la o relativa uniformizare a aspectelor vietii ma
teriale si spirituale din
acest spatiu geografic.

Dovezi ale continuitatii romano-bizantine pe teritoriul tarii noatre

Diversitatea relatiilor pe care populatia autohtona din teritoriul carpato-dunar
ean le-a avut în
secolul al V-lea cu Imperiul bizantin s-au manifestat în numeroase domenii de acti
vitate, influentând

într-o însemnata masura dezvoltarea în ansamblu a societatii din acest spatiu geografi
c. O pondere
însemnata a acestor relatii a avut-o domeniul economic, fapt explicabil prin încerca
rea Bizantului de
a include în sfera sa de interese permanente teritoriul Daciei. Asemenea interese
economice erau
impuse de necesitatea aprovizionarii populatiei din Imperiu, mai ales pentru cei
care locuiau în
tinuturile învecinate Dunarii, cu produse cerealiere si animale domestice. În aceast
a perioada,
populatia de pe teritoriul actual al României practica un gen de agricultura inten
sivasi periodica,
cultivând îndeosebi grâul, meiul si orzul, cele mai cunoscute cereale în zonele carpato-
dunarene,
efectuând totodata, pe scara larga, o serie de lucrari de gradinarit, viticultura
sau îngrijindu-se de
cresterea animalelor. În schimbul bunurilor furnizate, populatia romanica de aici
obtinea anumite
venituri, moneda bizantina servind apoi la procurarea, în perioada de liniste, a u
nor produse de genul:
untdelemn, vin, arme si fier prelucrat. Descoperirea unui numar destul de mare d
e amfore romanobizantine
pe teritoriul carpato-dunarean, a demonstrat intensitatea activitatiilor comerci
ale la nordul
Dunarii. Alaturi de amfore pot fi amintite si oale, strachini sau farfurii, tot
de provenienta bizantina,
descoperite mai ales în asezarile de pe Dunare. De la Sucidava sau Drobeta provin
chiar resturi
ceramice bizantine cu smalt, produse deosebit de scumpe si apreciate în chip deose
bit în acea
vremeîntr-o însemnata masura dezvoltarea în ansamblu a societatii din acest spatiu geo
grafic. O pondere
însemnata a acestor relatii a avut-o domeniul economic, fapt explicabil prin încerca
rea Bizantului de
a include în sfera sa de interese permanente teritoriul Daciei. Asemenea interese
economice erau
impuse de necesitatea aprovizionarii populatiei din Imperiu, mai ales pentru cei
care locuiau în
tinuturile învecinate Dunarii, cu produse cerealiere si animale domestice. În aceast
a perioada,
populatia de pe teritoriul actual al României practica un gen de agricultura inten
sivasi periodica,
cultivând îndeosebi grâul, meiul si orzul, cele mai cunoscute cereale în zonele carpato-
dunarene,
efectuând totodata, pe scara larga, o serie de lucrari de gradinarit, viticultura
sau îngrijindu-se de
cresterea animalelor. În schimbul bunurilor furnizate, populatia romanica de aici
obtinea anumite
venituri, moneda bizantina servind apoi la procurarea, în perioada de liniste, a u
nor produse de genul:
untdelemn, vin, arme si fier prelucrat. Descoperirea unui numar destul de mare d
e amfore romanobizantine
pe teritoriul carpato-dunarean, a demonstrat intensitatea activitatiilor comerci
ale la nordul
Dunarii. Alaturi de amfore pot fi amintite si oale, strachini sau farfurii, tot
de provenienta bizantina,
descoperite mai ales în asezarile de pe Dunare. De la Sucidava sau Drobeta provin
chiar resturi
ceramice bizantine cu smalt, produse deosebit de scumpe si apreciate în chip deose

bit în acea vreme. Exemplare interesante au fost descoperite în cetatile romano-bizantine de pe Dunare, la Sucidava, Drobeta sau Dierna.

În categoria produselor ceramice romano-bizantine raspândite în spatiul carpato-danubian, importante sunt opaitele. De forme si marimi diferite, asemenea produse, tipice pentru maiestria la care mesterii bizantini au ajuns în prelucrarea ceramicii, sunt întâlnite destul de des în asezarile din acesta vreme de pe teritoriul nord-dunarean.

Pe lânga ceramica sau vase de metal, pentru prima jumatate a sec. al V-lea un interes aparte a fost manifestat pentru practicarea unor mestesuguri mentionând aici: tiparele pentru fabricarea bijuteriilor si a unor obiecte auxiliare care cereau pe lânga un deosebit simt artistic si o bogata experienta. Descoperirile de pe întregul teritoriu al Daciei, dovedesc o intensa activitate în acest domeniu, precum si multiple influente si legaturi cu lumea romanica sud-dunareana.

Mai numeroase si mai variate ramân însa obiectele de podoaba de influenta romanobizantina. Unele dintre aceste obiecte au fost importate din anumite centre mestesugaresti ale Imperiului, altele însa au fost lucrate de mesterii locali, imitând adesea originalele romano-bizantine. Cea mai reprezentativa categorie de astfel de obiecte o constituie fara îndoiala fibulele, împartite în doua grupe: cu piciorul înfasurat si fibule turnate. Numarul mare din aceste descoperiri, a condus la concluzia ca de-a lungul sec. al V-lea circulau pe teritoriul tarii noastre numai anumite tipuri de fibule, cele cu piciorul înfasurat, derivate fara îndoiala din prototipurile romane târzii ale sec. al IV-lea. Pe lânga piesele si categoriile de produse enumerate pâna acum, la noi în tara au mai fost gasite si catarame, aplice sau inele etc., datând din sec. al V-lea, având fie o certa origine bizantina, fie produse sub influenta civilizatiei Imperiului, puse în legatura cu relatiile comerciale dintre autohtoni si lumea romano-bizantina sud -dunareana.

În relatiile comerciale ale autohtonilor carpato-dunareni cu Bizantul, pe lânga schimburile în natura, un rol de seama l-a jucat moneda de aramasi de bronz. Emisa în Imperiu în vremea lui Teodosie al II-lea aceasta a circulat intens în spatiul vechii Dacii, fiind acceptata de populatia romanizata de aici. Aceasta atitudine poate fi explicata prin faptul ca romanicii carpato-dunareni s-au considerat ca facând parte din Imperiul roman de Rasarit, autoritatea politica, economicasi militara a Bizantului. Totodata autohtonii nord-dunareni aveau legaturi multiple si permanente cu civilizatia romana, fapt usor explicabil prin punctele comune de ordin etnic si lingvistic cu romanitatea

bizantina sud-dunareana.

În ceea ce priveste relatiile de productie si cele sociale, teritoriul tari noastre a fost supus în prima jumatate a sec. al V-lea, ca si Imperiul bizantin, unui proces de descompunere a

119 Dan Gh. TEODOR, Romanitatea carpato-dunareanasi Bizantul în veacurile V-XI d.Hr., Iasi, 1981, p. 7.

sclavagismului si de trecere la feudalism. Populatia diferita ca origine etnica, romanizata sau în curs de romanizare de pe teritoriul provinciei Scythia Minor în special, reuseste acum sa se integreze în sistemul social complicat al Imperiului, în care distingem în general o clasa suprapusa de explotatori (honestiores) si alta supusa, de exploatati (humiliores). Sclavii ramâneau în continuare clasa cea mai de jos a societatii, folositi atât în centrele urbane, cât si la muncile câmpului. Taranii liberi au cunoscut în prima jumatate a sec. al V-lea, o situatie ceva mai buna, dându-li-se posibilitatea acum sa-si cultive micile loturi de pamânt, pe care le detineau.

sclavagismului si de trecere la feudalism. Populatia diferita ca origine etnica, romanizata sau în curs de romanizare de pe teritoriul provinciei Scythia Minor în special, reuseste acum sa se integreze în sistemul social complicat al Imperiului, în care distingem în general o clasa suprapusa de explotatori (honestiores) si alta supusa, de exploatati (humiliores). Sclavii ramâneau în continuare clasa cea mai de jos a societatii, folositi atât în centrele urbane, cât si la muncile câmpului. Taranii liberi au cunoscut în prima jumatate a sec. al V-lea, o situatie ceva mai buna, dându-li-se posibilitatea acum sa-si cultive micile loturi de pamânt, pe care le detineau.

Alaturi de relatiile comerciale, de sistemul relatiilor de productie asemanator celui romanobizantin, legaturile culturale dintre tinuturile Dunarii de Jos si diferitele centre bizantine în frunte cu Constantinopolul, au jucat în prima jumatate a sec. al V-lea un prim rol în pastrarea continuitatii civilizatiei romano-bizantine pe teritoriul tarii noastre. În acest context factorul principal a fost Biserica crestina prin reprezentantii sai. Crestinismul gasise adepti pe teritoriul tarii noastre, mai precis în provincia Scythia Minor, înca din primele secole dupa Hristos. Cea mai buna dovada în acest sens o constituie însusi faptul ca în momentul în care Diocletian a dezlantuit crunta sa persecutie din anii 303-304, în Dobrogea au  aparut numerosi crestini, cei mai multi din rândul soldatilor, refuzând sa jertfeasca zeilor si sa participe la cultul împaratului . Cu acest prilej, textele martirologiilor crestine înregistreaza un mare numar de martiri în mai multe cetati din Scythia Minor[120].

Viata crestina din Scythia Minor de alta data poate fi reconstituita foarte bine nu numai din actele martirice, dar si din numeroasele urme arheologice cu caracter crestin, scoase la iveala în diferite parti ale Dobrogei. Vestigiile paleocrestine din Dobrogea pot fi împartite în: inscriptii funerare, obiect de cult si bazilici, toate contribuind la cunoasterea vietii crestine în fosta provincie romanasi apoi romano-bizantina din Scythia Minor. Sunt cunoscute pâna în prezent pes

te 70 de
inscriptii crestine din sec. IV-VI, mai ales pe monumente funerare. Mai mult de jumatate provin de la
Tomis, metropola provinciei, iar restul de la Histria, Callatis (Mangalia), Axiopolis (Hinog, lânga
Cernavoda), Tropaeum Traiani (Adamclisi), Dinogetia (Garvan), Ulmetum (Pantelimon, jud.
Constanta) etc. Aproape un sfert dintre acestea sunt în limba latina, iar restul în limba greaca vorbita
mai ales de populatia din centrele urbane de pe tarmul Marii Negre. Dintre cele de limba greaca
amintim mai întâi blocul de calcar cioplit în forma de masa, descoperit într-o camera funerara din
zona fostei gari Constanta. Blocul este rupt în doua bucati mari, în sensul înaltimii, având pe partea
dinainte, în marginea proeminenta de sus, textul unei inscriptii pe doua rânduri. Inscriptia este
închinata fericitului Timotei , probabil fostul episcop de Tomis din prima jumatate a sec. al V-lea,
de catre un oarecare Dinias, care fiind de curând luminat prin Taina Botezului, a primit numele
Emanuel121.

Crestinismul în Scythia Minor este atestat si de bazilici paleocrestine uneori impozante,
atestate în marile centre ca Tomis, Tropaeum Traiani, Callatis, Histria. La Tomis au fost descoperite
patru bazilici, dintre care una este cea mai mare din Dobrogea, prevazuta cu altar, naos cu trei nave si
pronaos; la Tropeum Traiani, cetate întemeiata de Traian, refacuta ulterior de Constantin cel Mare si
Liciniu, au fost descoperite cinci bazilici apartinând secolelor V-VI. Între bazilicile scoase la iveala
prin sapaturile argeologice de la Histria, se remarca bazilica cu cripta din sec. V-VI, formata din
narthex, trei nave separate prin doua rânduri de coloane si o absida semicirculara, la rasarit
corespunzând navei din mijloc.

120 Ion BARNEA, Octavian ILIESCU, Corina NICULESCU, Cultura bizantina în România, Bucuresti, 1971, p. 23.
121 Mircea PACURARIU, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, Bucuresti, 1980, p.145.

Considerata drept o raritate nu numai pentru teritoriul Dobrogei, ci si pentru întreaga Peninsula Balcanica, bazilica paleocrestina de tip sirian descoperita la Callatis se distinge de restul prin trei elemente: orientarea altarului spre sud, lipsa absidei si plasarea laterala a atriumului si nu longitudinal, în continuarea naosului sau a narthexului. Prezenta acestei bazilici de tip sirian la Callatis trebuie pusa în legatura nu numai cu o eventuala influenta orientala, ci chiar cu prezenta unor sirieni în acesta colonie greceasca din Scythia Minor. Trebuie precizat ca la toate aceste câteva bazilici mentionate, s-au descoperit si felurite piese sculpturale (capiteluri de coloane, placi de balustrada), toate decorate cu cruci, romburi si alte motive ornamentale crestine

Considerata drept o raritate nu numai pentru teritoriul Dobrogei, ci si pentru întreaga Peninsula Balcanica, bazilica paleocrestina de tip sirian descoperita la Callatis se distinge de restul prin trei elemente: orientarea altarului spre sud, lipsa absidei si plasarea laterala a atriumului si nu longitudinal, în continuarea naosului sau a narthexului. Prezenta acestei bazilici de tip sirian la Callatis trebuie pusa în legatura nu numai cu o eventuala influenta orientala, ci chiar cu prezenta unor sirieni în acesta colonie greceasca din Scythia Minor. Trebuie precizat ca la toate aceste câteva bazilici mentionate, s-au descoperit si felurite piese sculpturale (capiteluri de coloane, placi de balustrada), toate decorate cu cruci, romburi si alte motive ornamentale crestine. Multimea bazilicilor ne arata clar ca în Scythia Minor pulsa o intensa viata religioasa stimulata îndeosebi de influentele venite din Imperiu. De asemenea, numeroasele edificii crestine nu puteau fi realizate fara existenta unei organizari bisericesti temeinice. Astfel din punct de vedere ierarhic, Biserica era condusa de un singur episcop cu resedinta la Tomis, capitala provinciei. Episcopul de Tomis depindea direct de Bizant, fapt care a contribuit din plin la întarirea legaturilor culturale între metropola Scytiei si capitala Imperiului.

Scaunul episcopal de la Tomis a beneficiat în prima jumatate a sec. al V-lea de personalitati bisericesti marcante. Cel mai renumit a fost Teotim I, om de aleasa cultura, admirat de contemporani pentru scrierile si viata sa, pentru atitudinea pe care a avut-o în favoarea Sfântului Ioan Gura de Aur, la Constantinopol, unde acesta era acuzat de origenism. Sozomen ne relateaza ca Teotim era admirat în propria tara chiar de hunii din regiunea Dunarii, care nu se sfiau sa-l numeasca pentru virtutile sale zeul romanilor 123. Nu se cunoaste cu exactitate contextul în care episcopul Teotim I a ajuns sa poarte legaturi cu patriarhul Constantinopolului, Sfântul Ioan Gura de Aur. Se pare ca Teotim a secondat cu mult succes opera misionara a Sf. Ioan în regiunile de la Dunarea de Jos. Între cei doi a

existat o prietenie sincera demonstrata în pozitia pe care episcopul tomitan a avut-o fata de uneltirile lui Teofil al Alexandriei. Acesta împreuna cu Epifanie al Salaminei, îl acuza pe marele ierarh al capitalei Imperiului de origenism, sentinta careia unii i se opuneau. Printre acestia era si Teotim, care s-a adresat lui Epifanie cu urmatoarele cuvinte:  Eu Epifanie, nu vreau sa necinstesc pe acela care a adormit demult în chip frumos si nu îndraznesc sa savârsesc o blasfemie, codamnând lucruri pe care cei dinaintea noastra nu le-au înlaturat, mai ales castiau ca în cartile lui Origen nu se afla nici o învatatura rea . Imediat a adaugat:  Cei ce spun acestea uita ca insulta chiar textele sacre ale Sf. Scripturi, despre care trateaza aceste carti. Acestea a raspuns lui Epifanie, Teotim cel vestit pentru evlavia si sfintenia vietii , precizeaza Sozomen124.

Succesorul lui Teotim I, Timotei a urmat exemplul predecesorului sau fiind citat printre participantii la lucrarile Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes, semnând cele 12 Anatematisme ale Sfântului Chiril al Alexandriei, precum si sentinta de condamnare a lui Nestorie. Tot pentru aceasta perioada mai trebuie amintiti: episcopul Ioan, aprig adversar al nestorianismului si monofizismului si teologul Sf. Ioan Cassian cel care a dat primele reguli monahale din Apus125.

Cu tot acest dinamism, legaturile tarii noastre cu Imperiul romano-bizantin au fost tulburate de prezenta popoarelor migratoare. Descoperirile arheologice de la Sucidava au aratat ca începând cu epoca marilor expeditii de jaf ale lui Attila, cordonul strategic format de cetatile de pe malul nordic al Dunarii au avut mult de suferit. S-a emis la un moment dat ipoteza lichidarii stapânirii romane nord-dunarene în urma invaziilor din prima jumatate a sec. al V-lea. Distrugerea Sucidavei este

122 Ioan BARNEA, Radu VULPE, Din Istoria Dobrogei, vol. II, Bucuresti, 1968, p.456.
123 Ioan G. COMAN, Însemnari asupra lui Teotim, episcop de Tomis, în G.B., XVI, nr. 1, 1957, p. 46-50; Iosif E. NAGHIU, Teotim, episcop de Tomis, în R.I., XXXI, 1945, p. 167-171.
124 Cf. SOZOMEN, Istoria bisericeasca, VI, 26 citat de Ioan G. COMAN, Scriitori bisericesti din epoca strarromâna, Bucuresti, 1979, p. 186.
125 Niculae SERBANESCU, 1600 de ani de la prima marturie documentara despre existenta Episcopei Tomisului, în B.O.R., LXXXVII, nr. 9-10, 1969, p. 966-1026; Chadwick OWEN, John Cassian, Cambridge, 1968, 171p; H.I. MARROU, La patrie de Jean Cassien, în Orientalia Chritiana Periodica, XIII, nr. 3-4, Roma, 1947, p. 588-596.

plasata în timpul domniei lui Teodosie al II-lea, probabil în campania lui Attila din 447plasata în timpul domniei lui Teodosie al II-lea, probabil în campania lui Attila din 447.
Reinstalarea si refacerea fortei militare bizantine la Dunarea de Jos se va face dupa prabusirea
Imperiului hunic din 454, dar mai ales în urma politicii de refacere economicasi de reconstructie
initiata de împaratul Anasstasius I (491-518). Astfel romanitatea nord-dunareana se va mentine,
subliniind pregnant concluzia fundamentala casi Bizantul s-a aflat la baza originii civilizatiei
medievale românesti de mai târziu.

Imperiul Bizantin de la Marcian la Zenon.
Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Urmarile sale pe plan religios

La 28 iulie 450 când Teodosie al II-lea cel Tânar închidea ochii, el nu lasa urmasi pe linie
barbateasca. În aceasta situatie, respectând traditia, partea de Rasarit a Imperiului trebuia sa revina
varului sau din Apus, Valentinian al III-lea. Dar acest lucru nu era nici pe placul lui Teodosie si nici
al supusilor sai. Se spune ca pe patul de moarte Teodosie ar fi indicat personal pe Marcian sa-i
urmeze la tron. Marcian fusese aghiotantul lui Aspar, un alan care avea sub autoritatea sa trupele
gotice din Imperiu. Pulcheria, sora lui Teodosie, a consimtit sa se casatoreasca cu Marcian,
conferindu-i în felul acesta prestigiul ereditar al dinastiei teodosiene. El a condus destinele
Imperiului numai 7 ani (450-457), având de facut fata la început pericolului hunic. Dupa 453, când
hunii au fost înfrânti la Câmpiile Catalaunice, iar regatul lor s-a descompus, urmeaza o perioada de
liniste, care i-a dat posibilitatea lui Marcian sa refaca tezaurul statului.

Pe plan intern, Marcian s-a dovedit a fi un bun gospodar, eliminând practica vânzarii
servicilor administrative. Problema cea mai dificila careia a trebuit sa-i faca în sa fata, a fost erezia
monoteista, care a determinat convocarea celui de-al IV-lea Sinod Ecumenic de la Calcedon din 451.

Monofizismul

Doctrina profesata de Chril si adeptii sai nu era în întregime ortodoxa. În încercarea de a
diminua importanta naturii umane a lui Iisus, ei se îndepartasera atât de tare încât recunosteau numai
una singura, cea dumnezeiasca: putem vorbi acum de o noua erezie cea monofizita, care din multe
puncte de vedere era inversul ereziilor nestorianasi ariana. Când aceasta noua învatatura a fost
predicata de un calugar de la Constantinopol, Eutihie, ea a obtinut imediat si aprobarea patriarhului
de la Alexandria, Dioscur, cel care-i succedase lui Chiril. Acesta va avea de-a face imediat cu
opozitia papei Leon cel Mare, îngrijorat nu atât de erezie, cât de ambitia patriarhului de Alexandria.

În acest timp împaratul Teodosie al II-lea, aflat ca de obicei într-o situatie delicata, convoaca la Efes în anul 449 un Sinod cunoscut sub numele de «sinodul tâlharesc», pentru ca Dioscur a vrut sa-si impuna punctul de vedere monofizit prin violenta. Dupa moartea lui Teodosie al II-lea, pentru a pune capat situatiei tensionate, noul împarat Marcian convoaca Sinodul de la Calcedon din 451, care constituie al IV-lea Sinod Ecumenic[127]. La lucrari au asistat si trimisii papei, iar hotarârea finala a fost ca în Hristos exista doua naturi, una divinasi una umana, unite într-o singura persoana, neamestecate, neschimbate, neîmpartite si nedespartite[128]. Sinodul a elaborat si un numar de canoane dintre care cel mai important este al XXVIII-lea, care confirma canonul al III-lea de la

126 Vezi nota 103.

127 Jean MEYENDORFF, Op. cit. p. 185-199; R.V. SELLERS, The Council of Chalcedon, Londra, 1951, p. 52; A. GRILLMEIER, Jesus der Christus in der Glaube der Kriche, Band I: Von den Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451), Fribourg, 1979; J. LIBAERT, L Incarnation, I: Des origines au concile de Chalcédoine, Paris, 1965.

128 J. LIBAERT, Op.cit., p. 34; Jean MEYENDORFF, Op. cit. p. 198.

Constantinopol din 381, facându-se un pas înainte în fixarea rangului de întâietate, pe care îl are patriarhul de Constantinopol. Acest canon recunostea papei un primat de onoare, dar afirma si egalitatea scaunului din noua Roma (Constantinopol) cu cel din vechea Roma, justificându-se prin aceea ca la Constantinopol este sediul guvernului, al Senatului si al împaratului. Împotriva acestei hotarâri se va ridica papa, care nu recunoaste canonul, dar si ceilalti patriarhi de Alexandria si Antiohia. Ultimii doi îsi justificau pozitia prin faptul ca erau scaune apostolice si prin renumele scolilor lor de teologie. Tot prin canonul 28 se stabilea aria jurisdictionala a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprindea diocezele : Tracia, Pontul si Asia, la acestea adaugându-se teritoriile din afara granitelor Imperiului, adica crestinii aflati sub dominatie barbaraConstantinopol din 381, facându-se un pas înainte în fixarea rangului de întâietate, pe care are patriarhul de Constantinopol. Acest canon recunostea papei un primat de onoare, dar afirma si egalitatea scaunului din noua Roma (Constantinopol) cu cel din vechea Roma, justificându-se prin aceea ca la Constantinopol este sediul guvernului, al Senatului si al împaratului. Împotriva acestei hotarâri se va ridica papa, care nu recunoaste canonul, dar si ceilalti patriarhi de Alexandria si Antiohia. Ultimii doi îsi justificau pozitia prin faptul ca erau scaune apostolice si prin renumele scolilor lor de teologie. Tot prin canonul 28 se stabilea aria jurisdictionala a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprindea diocezele : Tracia, Pontul si Asia, la acestea adaugându-se teritoriile din afara granitelor Imperiului, adica crestinii aflati sub dominatie barbara. Tot acum se pare ca Biserica din Egipt va abandona limba greaca pentru cea copta. Astfel, disputele teologice vor masca opozitii nationale si aspiratii mai vechi de independenta.

Peste câtiva ani, împaratul Zenon (474-491) va sesiza pericolul si în 482 va da un edict de unire care cauta sa aminteasca cât mai putin despre cele doua naturi ale Mântuitorului sau despre hotarârile Sinodului de la Calcedon. Nici monofizitii, nici ortodocsii nu-l vor accepta, dar nici papa nu va fi de acord cu el, astfel încât se va ajunge la hotarârea extrema de excomunicare si anatematizare a patriarhului de Constantinopol. Acesta, în persoana lui Acaciu, va riposta si va sterge din diptice numele papei, ajungându-se la prima schisma între cele doua Biserici, cea din Orient si cea din Occident. Aceasta separare a durat pâna în anul 518.

În ce priveste atitudinea Bisericii din Tomis fata de Sinodul de la Calcedon, trebuie remarcat ca episcopul Alexandru, nu a putut fi de fata la lucrari, dar a semnat actele un an mai târziu, adica în

452. Prezenta lui Alexandru la acest Sinod a fost împiedicata probabil de situatia

politica destul de tulbure de la Dunare, unde în vremea aceea hunii erau desosebit de periculosi. Marcian a murit în ianuarie 457 si odata cu el a luat sfârsit dinastia teodosiana, pe care el a continuat-o printr-o alianta.

## Reactii împotriva Sinodului de la Calcedon

Datorita împotrivirii monofizitilor de a recunoaste hotarârile dogmatice ale Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon si din dorinta lor de adaptare a formulei monofizite, în secolele V-VI asistam la crearea asa-numitelor Biserici monofizite, numite si necalcedoniene sau Bisericile vechiorientale, care se mentin pâna astazi[130]. În secolele V-VI, problema monofizismului s-a complicat, transformându-se dintr-o problema cu caracter predominant religios într-una cu caracter national[131], care a atins unele provincii ale Imperiului ce se opuneau tendintei centralizatoare a Constantinopolului. Monofizitii erau mai numerosi în provinciile orientale ale Imperiului: în Palestina, Siria si Egipt. Cele doua popoare orientale principale ale Imperiului bizantin, sirienii si

129 Jean MEYENDORFF, Op. cit. p.199-207.

130 În categoria Bisericilor necalcedoniene separate de Roma avem: Biserica copta, Biserica siro-ortodoxa a Antiohiei si a întregului Orient, Biserica apostolica armeniana, Biserica etiopiana ortodoxa, Biserica siro-ortodoxa malankara. Dintre Bisericile necalcedoniene unite cu Roma mentionam: Biserica copta catolica, Biserica siriaca sau siro-catolica, Biserica armeana catolica, Biserica etiopiana catolicasi Biserica malankara catolica. Bisericile calcedoniene sunt: cele 4 patriarhate (Constantinopolul, Alexandria, Antiohia si Ierusalimul); Patriarhiile Rusiei, Serbiei, României, Bulgariei si Georgiei; Bisericile autocefale (Cipru, Grecia, Polonia, Albania). Tot în categoria Bisericilor calcedoniene mai sunt si câteva Biserici unite cu Roma: Biserica greco-melchita catolica, Biserica greco-catolica a Ucrainei sau Biserica ruteana, Biserica greco-catolica din România, Biserica greco-catolica a Georgiei, Biserica greco-catolica din Bulgaria, Biserica maronita din Liban.

131 A. H. M JONES un cunoscut specialist în istoria târzie a Antichitatii, este autorul unui articol intitulat Were Ancient Heresies National or Social Mouvements in Disguise?, publicat în JTS, 10, 1959, Londra, 1899, p. 280-298, în care contesta opinia majoritatii istoricilor contemporani din secolul al XIX-lea, care interpretau raspândirea monofizismului ca pe o miscare de tip national. El este de parere ca acest proces a fost natural pentru secolul al VII-lea, dar nu se justifica pentru secolul al V-lea.

egiptenii, cautau sa se desparta prin monofizism de greci, de «romei», cum erau acestia numiti la Constantinopol, ca urmasi ai Imperiului roman, începând sa graviteze în sfera de influenta politica a Asiei. Din erezia monofizita a secolului al V-lea s-au nascut Bisericile care s-au separat de marea familie a Bisericii Rasaritului: Biserica copta din Egipt, Biserica siro-iacobita (de la organizatorul ei Iacob Baradai, + 477) sau Biserica severiniana (cel care a contribuit în mare masura la raspândirea monofizismului printre sirieni fiind patriarhul Sever al Antiohiei, 512-518), Biserica apostolica armeniana, Biserica etiopiana, Biserica siriana sau Biserica din Malabar (în statul indian Kerala)[132].

În vecinatatea Armeniei se gaseste Georgia, a carei Biserica astazi ortodoxa, a fost de-a lungul secolului al VI-lea anticalcedoniana. De-a lungul veacurilor, aceste Biserici au trait în izolare din cauza diverselor circumstante ale istoriei. Prin intermediul Miscarii Ecumenice, dialogul lor cu celelalte Biserici crestine, îndeosebi cu ortodocsii, este mult mai intens.

Revenind la proclamarea dogmei de la Calcedon, vom spune ca pentru o buna parte a crestinilor de astazi, învatatura despre Sfânta Treime si despre cele doua firi ale lui Hristos ramân formule abstracte si nu întotdeauna joaca un rol decisiv în credinta individuala. În schimb pentru contemporanii Sinodului de la 451, definitia de la Calcedon continea o negare a experientei religioase anterioare. Daca la aceasta adaugam si folosirea limbajului sobru al antiohienilor sau faptul ca principalul dusman, Eutihie, alaturi de vechiul prieten al lui Nestorie, Teodoret de Cyr, au fost primiti în cele din urma la Sfânta Împartasanie, întelegem mai bine de ce acest Sinod a provocat o serie de reactii negative. Hotarârile lui nu au satisfacut decât câtiva antiohieni, la care s-au alaturat si unii moderati din Constantinopol. În Egipt însa, reactia a fost deosebit de negativa, având efectul unei tradari fata de principiile marelui Chiril. Calugarii sirieni s-au alaturat si ei egiptenilor. Înarmati cu sloganul «Calcedonul este o reabilitare a lui Nestorie», miscarea monahala ce se împotrivea acestui Sinod a antrenat de asemenea un numar important de credinciosi[133].

Consecintele tragice ale acestei reactii nu se pot explica decât prin cauze de ordin teologic si cultural. În spatele ereziei monofizite trebuie vazut mai mult decât o simpla recidiva a unor tendinte extreme venite din Alexandria. Importanta acestei crize în istoria Ortodoxiei tine de faptul ca ea a scos la iveala toate contradictiile si tentatiile inerente ale unirii Bisericii cu Imperiul în vremea lui Constantin cel Mare. Daca din punct de vedere spiritual si teologic, Sinodul de la Calcedon a fost o adevarata minune si un izvor inepuizabil de inspiratie teologica, el a marcat însa o brutala ruptura pe plan relational, între Bisericasi Stat în istoria lumii crestine. Pentru a întelege se

nsul opozitiei fata de acest Sinod în Orient, trebuie tinut seama de complexitatea tuturor acestor elemente. Dincolo de triumful adevarului absolut, obiectiv si atemporal, el reprezenta si victoria credintei Imperiului si a Constantinopolului. Daca Imperiul ar fi fost ceea ce pretindea a fi   un Stat crestin universal si supranational   acest triumf al Ortodoxiei imperiale si al Constantinopolului ar fi fost justificat atât din punct de vedere istoric cât si eclezial. Între teorie si practica era însa o distanta. Constiinta imperiala este atestata de unele documente ale vremii, dar realitatea oferea o imagine diferita. Sub masca unui elenism si a unei culturi elenistice ce se faceau resimtite în special în marile orase si printre intelectuali, vechile pasiuni nationaliste si vechile traditii se mentineau. Într-unul din cartierele Antiohiei, Sfântul Ioan Gura de Aur se spune ca era obligat sa predice în siriaca, pentru ca ascultatorii nu întelegeau limba greaca. Cercetatorii moderni au ajuns la concluzia ca masele de sirieni si coptii resimteau puterea Imperiului ca pe un jug odios. În regiunile orientale ale Imperiului începuse sa se dezvolte o literatura crestina de limba siriaca, înca tributara modelului grec, dar având un important potential autonom. În acest sens este suficient de mentionat opera Sfântului Efrem Sirul, din sec. al IV-lea, pentru a masura profunzimea si bogatia potentiala a acestei expresii «orientale» a crestinismului.

132 Vezi si nota 129.
133 Christian CANNUYER, Les coptes, 1990, Maredsous, Brepols, p. 33-34.

În ceea ce priveste mediul monastic putem spune ca a reprezentat un alt factor al curentului anticalcedonian si aceasta pentru ca mânastirile erau prea putin atinse de elenism, recrutând vietuitori îndeosebi din mediul populatiei locale, copte sau siriene. Când calugarii l-au sprijinit pe Chiril, ei aparau de fapt propria lor Biserica împotriva ingerentelor unui centru imperial considerat a fi strain.
În afara semnificatiilor teologice, lupta împotriva Calcedonului a avut o dimensiune religioasasi politica noua. Într-un fel lupta depusa pentru «cele doua firi» ameninta sa se transforme într-o revolta împotriva Imperiului. Când episcopii s-au întors de la Calcedon, ei au trebuit sa fac fata în mai multe rânduri opozitiei populare, fiind nevoie chiar de protectia armatei ca în cazul lui Iuvenalie al Ierusalimului. La Alexandria, soldatii care-l pazeau pe patriarhul Proterius, numit de Constantinopol pentru a-l înlocui pe Dioscur, au fost închisi de multimea furioasasi arsi de vii. Chiar daca într-o prima etapa, în vremea lui Marcian termenii de la Calcedon s-au putut impune, odata cu moartea acestuia în 457, se deschide o perioada de compromis cu monofizitii.

Timp de doua secole, aceasta problema a dominat politica imperiala. În martie 457, poporul si-a ales la Alexandria propriul patriarh monofizit în persoana lui Timotei, iar Proterius a fost omorât. În 475 monofizitii îsi asigurasi scaunul Antiohiei, alegând pe un oarecare Petru. În acest context, autoritatile înteleg ca monofizismul era sustinut de importante forte, amenintând unitatea politica a Imperiului. Totodata în 475 uzurpatorul Basiliskos, care l-a înlaturat pentru scurta vreme pe împaratul Zenon, publica un Enciclikon care condamna Calcedonul si cerea episcopilor sa semneze acest act. Revenit la putere în 476, Zenon sustine mai întâi ortodoxia calcedoniana, dar sub influenta patriarhului de Constantinopol, Acachie, si în fata cresterii opiniei monofizite în Egipt, Siria si în Palestina, publica în 482 Henotikonul, un decret dogmatic în care respingea, fara a le numi, Tomosul papei Leon si definitia de la Calcedon. Actul este semnat de patriarhii monofiziti ai Alexandriei si Antiohiei, împaratul recunoscându-le astfel legitimitatea celor doi. Se produce tot acum si o schismà între Apus si Rasarit, papa Simplicius convocând un sinod la Roma, care i-a excomunicat pe Acachie si pe patriarhul Alexandriei, Petru Mongius. Ruptura a fost prima dintre cele doua Biserici purtând numele de schisma acachianasi a durat pâna în anul 518. În interiorul Imperiului se parea ca
Henotikonul va aduce o destindere la Alexandria, dar pâna la urma el nu
satisfacea nici pe ortodocsi, nici pe monofiziti. Primii nu puteau accepta concesiile fàcute monofizitiilor, iar ceilalti le considerau insuficiente din cauza lipsei de precizare a Henotikonului134.
Astfel acest act a adus noi complicatii în viata religioasa a Bizantului, marind n

umarul dizidentilor:
monofiziti extremisti si moderati. Prin încercarea de a pastra Orientul monofizit, Constantinopolul a pierdut Occidentul ortodox: schisma acachiana a fost unul din elementele de dezacord care au condus pâna la urma la separarea din 1054135.

Împaratul Anastasie (491-518) fost un sustinator deschis al monofizitilor. El a intrat în conflict cu patriarhul Eufemie, pe care l-a condamnat ca fiind nestorian si l-a înlocuit cu Macedonie, calcedonian convins. La început, împaratul a avut ca baza a atitudinii sale religioase Henotikonul lui Zenon, dar cu timpul monofizitismul sau s-a accentuat spre satisfactia coptilor si a sirienilor, dar spre nemultumirea crescânda a ortodocsilor. Anastasius depune din scaun si pe Macedonie, înlocuindu-lcu Timotei, monofizit recunoscut. În 512 el a numit la Antiohia un cunoscut teolog monofizit, Sever al Antiohiei, care a condamnat în mod oficial Sinodul de la Calcedon în 518. Chiar daca în Palestina si în Siria, unii calugari aflati sub conducerea Sfântului Sava, întemeietorul binecunoscutei Lavre a Palestinei, ramâneau ortodocsi si nu recunosteau ierarhia monofizita, cu cît anii treceau prapastia dintre necalcedoneni si ortodocsi crestea. Marea majoritate a sirienilor si practic tot Egiptul era pe drumul ereziei. Nu din întâmplare ortodocsii din aceste regiuni au primit numele de melkiti sau «oamenii împaratului».

134 Vezi si alte amanunte în urmatorul subcapitol.
135 Jean-Pierre VALOGNES, Vie et mort des chrétiens d Orient, Fayard, Paris, 1994, p. 38-39.

Din pacate sinteza teologica a Calcedonului nu s-a putut impune în întreg Imperiul. Schisma monofizita demonstra ca pretul platit pentru unirea dintre Bisericasi Stat sau mai bine zis pretul platit de Biserica pentru pacatele Imperiului, constituia prima tragedie a lumii crestine.

Din pacate sinteza teologica a Calcedonului nu s-a putut impune în întreg Imperiul. Schisma monofizita demonstra ca pretul platit pentru unirea dintre Bisericasi Stat sau mai bine zis pretul platit de Biserica pentru pacatele Imperiului, constituia prima tragedie a lumii crestine.

Dupa moartea lui Marcian, Senatul a ales ca împarat un alt ofiter, pe nume Leon, fost administrator pe domeniile lui Aspar. El a fost primul împarat care a primit coroana imperiala de la patriarhul Constantinopolului. Pâna la el toti ceilalti împarati, respectând traditia romana, au primit coroana din mâinile comandantului suprem al armatei, ori al unui înalt functionar civil. Initiativa din 457 avea la baza prestigiul de care se bucura patriarhul de la Constantinopol, mai ales dupa Sinodul de la Calcedon. De acum înainte toti împaratii bizantini vor fi încoronati de patriarhul capitalei, iar încoronarea capata semnificatia unei consacrari religioase. Încoronarii civile cu caracter militar i se adauga o ceremonie bisericeasca, care va capata din ce în ce mai multa importanta, iar în Evul Mediu va reprezenta actul veritabil al încoronarii136.

În timpul domniei lui Leon, acesta în alianta cu un ofiter isaurian pe nume Tarasikodissa îl vor asasina pe comandantul aramatei, Aspar, magister militum per Orientem, reusind astfel sa elimine influenta germanilor de la Curte. Unii istorici privesc acest eveniment drept o etapa importanta în procesul de nationalizare a armatei bizantine si de slabire a influentei barbare în Imperiu. Dupa victoria împotriva lui Aspar, Tarasikodissa obtine puteri sporite la palat, casatorinduse chiar cu Ariadna, fiica împaratului si îsi schimba numele în Zenon137.

Pe plan militar, bizantinii sufera o mare înfrângere în Africa, flota condusa de cumnatul lui Leon, Basiliskos, fiind înfrânta într-o expeditie împotriva vandalilor regelui Genseric.

La moartea lui Leon în 474, nepotul sau Leon al II-lea, de numai 7 ani, fiul lui Zenon si al Ariadnei, ajunge împarat, iar Zenon devine împarat asociat al fiului sau. Murind Leon al II-lea chiar în toamna anului 474, Zenon va conduce singur Imperiul. Domnia este scurta, pâna în ianuarie 475, când o conspiratie greaca îndreptata împotriva isaurienilor, care capatasera prea mare putere în capitala, îl înlatura de pe tron. Locul îi este luat de cumnatul lui Leon I, Basiliskos. Dupa 20 de luni

Zenon reia însa conducerea Imperiului si domnese linistit pe o durata de 15 ani (4
76-491).

Un eveniment deosebit al domniei sale este caderea Imperiului Roman de Apus sub
herulii lui
Odoacru, care în 476 înlatura de pe tronul Romei pe Romulus Augustus138. Chiar daca
nu se
proclama împarat, recunoscând suveranitatea Imperiului Roman din Rasarit, el este nu
mit de Zenon
magister militum per Italiam, primind în grija administratia provinciei. Dominatia
sa asupra Italiei nu
va fi lunga, deoarece Zenon pentru a se debarasa de ostrogotii din Peninsula Bal
canica (care
întreprindeau multe incursiuni devastatoare), îl convinge pe unul din conducatorii l
or, Teodoric del
Tânar, sa porneasca în 488 împotriva lui Odoacru. Acesta din urma este înfrânt în 493, înv
torul
devenind stapânul Italiei si întemeietorul Regatului ostrogot al Italiei cu capitala
la Ravenna139.
Zenon va rezolva astfel doua probleme deosebit de grave: înlaturarea lui Odoacru s
i îndepartarea
germanilor. Plecarea acestora din urma nu va însemna si rezolvarea unor probleme d
e ordin etnic în
interiorul Imperiului, legate de cresterea exagerata a puterii isaurienilor la C
urte sau de ordin religios
cu privire la disensiunile profunde nascute între ortodocsi si monofiziti, dupa Si
nodul al IV-lea.

136 Alain DUCELLIER, Le drame de Byzance, Paris, 1976, p.122-124.
137 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea p.62.
138 Jacques BROSSE, op. cit., p. 67.
139 IBIDEM, p. 70-73.

Învatatura adoptata la Calcedon nu a fost din pacate acceptata de toata Biserica, conducând la o divizare care se mentine pâna astazi. Reamintim ca pentru crestinul de rând, dogma Sfintei Treimi si a celor doua naturi ale Mântuitorului ramâne o formula abstracta, fara sa joace mereu un rol determinant în credinta lui personala. Pentru crestinii din sec. al V-lea, definitia adoptata la Calcedon era mai degraba o negatie a unei exepriente religioase anterioare, astfel încât hotarârile lui nu multumeau decât pe câtiva antiohieni, pe moderatii de la Constantinopol precum si pe trimisii romani. În Egipt însa, Calcedonul reprezenta o tradare a principiilor marelui Chiril. Calugarii sirieni se vor alia cu egiptenii, sloganul fiind: Calcedonul este o reabilitare a lui Nestorie.

Învatatura adoptata la Calcedon nu a fost din pacate acceptata de toata Biserica, conducând la o divizare care se mentine pâna astazi. Reamintim ca pentru crestinul de rând, dogma Sfintei Treimi si a celor doua naturi ale Mântuitorului ramâne o formula abstracta, fara sa joace mereu un rol determinant în credinta lui personala. Pentru crestinii din sec. al V-lea, definitia adoptata la Calcedon era mai degraba o negatie a unei exepriente religioase anterioare, astfel încât hotarârile lui nu multumeau decât pe câtiva antiohieni, pe moderatii de la Constantinopol precum si pe trimisii romani. În Egipt însa, Calcedonul reprezenta o tradare a principiilor marelui Chiril. Calugarii sirieni se vor alia cu egiptenii, sloganul fiind: Calcedonul este o reabilitare a lui Nestorie.
a
valabilitatea deciziilor celor trei Sinoade Ecumenice, pe care le considera suficiente, anatematizând atât pe Nestorie cât si pe Eutihie, dar si pe cei care învatau o doctrina divergenta.

În forma si continutul sau, Henotikonul era o încercare de a duce dezbaterea la nivelul conceptelor hristologice si de a-l sustrage piedicilor terminologice. Daca nu ar fi avut alte implicatii controversele hristologice puteau fi rezolvate pe baza unei întoarceri la situatia care a urmat reconcilierii dintre Sfântul Chiril si Ioan al Antiohiei din 433. Textul nu crea însa premisele favorabile acestui demers, mentionând pe de-o parte condamnarea eutihienilor la Calcedon, iar pe de alta se referea la Calcedon într-un context defavorabil. Cu toate acestea, pe planul relatiilor bisericesti, au avut loc câteva modificari notabile: toate scaunele episcopale mai importante au intrat din nou în comuniune. Petru Mongius, cel care îl înlocuise pe Timotei Elur, a fost recunoscut arhiepiscop al Alexandriei, iar Acachie al Constantinopolului intra în mod oficial în comuniune cu el.
Deoarece pozitia oficiala a Constantinopolului era în chip firesc cea calcedoniana, Petru scria lui Acachie urmatoarele: Fiind conducatorul nostru al tuturor, ati unit Biserica lui

Dumnezeu si ne-ati convins cu probe de netagaduit ca Sinodul tinut la Calcedon nu a facut nimic contrar celui tinut la Niceea, cofirmând hotarârile Parintilor de la Niceea [140]. Aceasta recunoastere chiar si formala a Calcedonului de catre un sef al opozitiei, a constituit un eveniment ce parea sa justifice politica lui Acachie. Din pacate, Mongius se va confrunta în Egipt cu rebeliunea monastica, care-l condamna pentru faptul ca intrase în comuniune cu calcedoneni. Unii se vor separa de conducatorul lor (numiti acefali, pentru ca nu mai aveau conducator), arhiepiscopul în astfel de conditii , dând dovadasi de multa instabilitate, aruncând anatema asupra Calcedonului si a Tomosului lui Leon I cel Mare, papa Romei.

La Antiohia, arhiepiscopul Calendion, fiind strict calcedonean, a respins Henotikonul, dar este compromis prin implicarea sa într-un complot politic ce viza rasturnarea lui Zenon. Urmarea: este exilat în 484. Scaunul va fi recuperat de Petru Fullon, care nu numai ca recunoaste Henotikonul, dar devine si un propagandist activ, introducând la un moment dat în practica liturgica Trisaghionul. Din pacate, promovarea Trisaghionului si opozitia fata de calcedoneni vor contribui la promovarea unui adevarat slogan monofizit.

Chiar si în Palestina, unde Calcedonul era sustinut de calugari, Henotikonul a fost acceptat la Ierusalim, iar personalitati calcedoniene au salutat unificarea Bisericii[141]. Situatia creata de

140 V. GRUMEL, Les Règestes des Actes du patriarcat de Constantinople, I, Paris, 1932, pp. 156-159, 161, 164 167.
141 A.J. FESTUGIERE, Les moines d  Orient, II, Paris, 1961, pp. 121-122.

Henotikon, asa cum era descrisa de istoricul Evagrie:  în acele zile, Sinodul de la Calcedon a fost declarat în mod deschis ca oficial de Biserica, dar nici respins de toti. Fiecare episcop actiona dupa propria convingere 142, nu putea sa se prelungeasca, doar daca nu exista un real consens asupra fondului hristologic si o interpretare acceptabila pentru traditia Bisericii. Nu mai ca perioada lui Zenon sau cea al lui Anastasius (491-518), nu vor face decât sa favorizeze un monifizism care respingea ambiguitatile si insista asupra respingerii clare a Sinodului. Pentru mai multe decenii, Biserica din Constantinopol, sub Acachie si succesorii sai, a ramas practic singurul centru care a rezistat acestei tendinte. Paradoxal, episcopii capitalei, sustinatorii naturali ai politicii imperiale, erau singurii care se opuneau. Aliatii naturali ai Calcedonului, erau în mod firesc papii de la Roma, relatia dintre cele doua scaune fiind întrerupta însa de atitudinea lui Acachie. Se va ajunge astfel la asanumita schisma acachiana, care va dura pâna în 518143. În privinta lui Acachie, ortodocsii nu-l considerau formal responsabil de un document publicat de împarat, iar legatura sa cu Petru Mongius nu putea fi un argument împotriva sa, deaorece rezulta din recunoasterea formala a Calcedonului de catre acesta din urma.

Anastasius I (492-518). Politica sa religioasa. Revolta lui Vitalian

Dupa moartea lui Zenon, în fruntea Imperiului va fi ales un functionar de la Curte, pe nume Anastasius144. În acea vreme, Imperiul era framântat de doua probleme majore: una de natura religioasa, care diviza populatia înca de la Sinodul al III-lea Ecumenic, dar mai ales dupa Sinodul al IV-lea de la Calcedon, iar alta de natura etnica, anume problema strainilor, mai cu seama a isaurienilor, care devenisera un pericol intern în vremea lui Zenon. De aceea, poporul cerea cu insistanta ca viitorul împarat sa fie un ortodox si un împarat roman. Noul ales, Anastasius, nu era însa un ortodox convins145. Mama sa era ariana, un unchi maniheu, iar el însusi avea înclinatii monofizite. Înainte de alegerea sa ca împarat avusese un conflict cu patriarhul Eufemius, pentru faptul catinuse în Biserica Sfânta Sofia o serie de conferinte cu caracter eterodox. Din acest motiv patriarhul nu a fost mutumit de alegerea împaratesei Ariadna, sotia lui Zenon, de Senat si de armata.
Pâna la urma s-a ajuns la un compromis si anume s-a hotarât ca Anastasius sa se angajeze în scris ca va respecta hotarârile Sinodului de la Calcedon. Anastasius a consimtit la acest lucru, dar cum se va vedea, el nu-si va respecta angajamentul. În mai 492 noul împarat se va casatori cu Ariadna si va domni pâna în 518.

Înca de la începutul domniei sale, Anastasius va rezolva problema isaurienilor. El îl

va omorî
pe fratele lui Zenon, Longinus, care organizase un complot împotriva noului împarat,
 va confisca
bunurile isaurienilor si îi va alunga din capitala. Aceste masuri au fost urmate d
e lupte lungi si
crâncene, care au durat 6 ani, în urma carora isaurienii au fost înfrânti.

În anul 502 împaratul Anastasius are de luptat si împotriva persilor, pentru care anga
jeaza
forte militare considerabile. Dupa lupte indecise, în anul 506 este încheiat un armi
stitiu pe o durata
de 7 ani.

Politica religioasa a lui Anastasius

142 EVAGRIE, Istoria bisericeasca, III , 30, p. 126.
143 Jean MEYENDORFF, op. cit. p. 222.
144 C. CAPIZZI, L imperatore Anastasio I. Studio sulla sua vita, la sua opera e la
 sua personalità, Roma, 1969.
145 H.W.G. LIEBESCHÜTZ, Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the age
of Arcadius and Crysostom,
Oxford, 1992.

Anastasius era un împarat în vârsta (61 ani), dar competent si energic. Cunoscând opozitia fata de Sinodul de la Calcedon, el ramâne fidel Henotikonului, mergând chiar spre o radicalizare a pozitiei anticalcedoniene. În Egipt el sustinea pe scaunul de la Alexandria fara echivoc, pe toti cei care erau împotriva Sinodului al IV-lea: Atanasie al II-lea, Ioan al II-lea, Ioan al III-lea de Nikiu, Dioscur al II-lea si Timotei al IV-leaAnastasius era un împarat în vârsta (61 ani), dar competent si energic. Cunoscând opozitia fata de Sinodul de la Calcedon, el ramâne fidel Henotikonului, mergând chiar spre o radicalizare a pozitiei anticalcedoniene. În Egipt el sustinea pe scaunul de la Alexandria fara echivoc, pe toti cei care erau împotriva Sinodului al IV-lea: Atanasie al II-lea, Ioan al II-lea, Ioan al III-lea de Nikiu, Dioscur al II-lea si Timotei al IV-lea. Cu toate acestea, regimul inaugurat de Henotikon excludea un triumf radical al monofizismului si pemitea afirmarea unui calcedonism puternic, capabil nu numai sa se mentina, dar sa devina chiar dominant în mai multe scaune episcopale importante ale crestinatatii orientale. Acest calcedonism, ca reactie împotriva monofizismului, capata pe alocuri forma unei afirmari a limbajului hristologic antiohian. Asa se întâmpla cu partidul calcedonian de la Constantinopol, în vremea arhiepiscopilor Eufemius si Macedonius. Astfel marii teologi care în tabara monofizita concepeau lupta lor ca pe o aparare a Sfântului Chiril, puteau argumenta cu mai multa convingere ca sinodul de la Calcedon echivala cu o restaurare a nestorianismului. Acesti teologi monofiziti au gasit mai multa audienta la Curtea lui Anastasius, în special catre sfârsitul domniei sale. În afara Constantinopolului, scaunele de la Ierusalim (patriarhul Ilie, 493-516) si Antiohia (Flavian al II-lea, 498-512) erau ocupate de calcedoneni, dar trebuiau sa faca fata unei opozitii puternice si adesea violente.

Tabara anti-calcedoneana numara doi teologi de valoare: Filoxene, episcop de Mabug în Siria si un convertit de la pagânism, Sever. Sirian, Filoxene nu cunostea greaca, fiind autorul mai multor scrieri împotriva Sinodului al IV-lea. Între 506-507, atitudinea sa se va radicaliza prin cererea adresata episcopului sau, Flavian al Antiohiei, de a pronunta anatema împotriva Sinodului de la Calcedon. Dorinta nu i-a fost împlinitasi trimite împaratului o scrisoare în care îsi exprima parerea sa în materie de credinta, cerând sprijin imperial. De data aceasta, având si sprijinul împaratului, Filoxene reuseste sa impuna patriarhului Flavian o retragere partiala: acceptarea condamnarii lui Nestorie si a eutihienilor, dar nu si a definitiei adoptate la Calcedon. În ciuda acestui compromis, monofizitii vor obtine la sinodul de la Sidon din 512, depunerea si exilarea lui Flavian. Noul patriarh va fi Sever, cel care va accepta Henotikonul (ca de altfel marea majoritate a ca

lcedonenilor), dar îi va
anatematiza pe Nestorie, Eutihie, Tomosul lui Leon si Sinodul de la Calcedon147.

Nascut la Sozopolis, în Pisidia, Sever a primit o educatie aleasa în domeniul retori cii,
filozofiei, dreptului si a limbii grecesti, fiind botezat la maturitate în anul 48 8. Atras la un moment
dat de idealul monastic, el este initiat în asceza la Maiuma. Teolog stralucit, ca pabil sa critice
brutalitatea lui Dioscur, dar credincios pozitiilor pe care le considera juste,
el devine purtatorul de
cuvânt al unei hristologii despre care afirma a fi singura expresie legitima a Ort odoxiei chiriliene.
Succesul carierei sale îl datoreaza personalitatii sale impozante si bineînteles pat ronajului imperial.
În capitala Imperiului va sta chiar timp de 3 ani, între 508-511, desconsiderându-l pe arhiepiscopul
ortodox, Macedonie, prin promovarea în cântarea Trisaghion (Sfinte Dumnezeule) a cuv intelor:
«Care Te-ai rastignit pentru noi»148.

Toate acestea au produs agitatie în rândul populatiei ortodoxe, ajungându-se chiar la un sir de
revolte. Între cele mai importante miscari contestatare, care au avut loc acum se numarasi cea
condusa de Vitalian, între anii 513-515149. Acesta era originar din cetatatea Zald apa, în sudul

146 J. MEYENDORFF, Op. cit. p. 222.
147 Vezi cuvântul sau de intronizare în Patrologia Orientalis, II, ed. R. Graffin, 1 907, p. 322.
148 Cu acest prilej împaratul Anstasius a publicat un text intitulat Typos, redact at în buna parte de Sever. În acest text era
anatematizat Sinodul de la Calcedon. Typosul nu a avut niciodata
statutul de edict imperial oficial. Vezi Ch. MOELLER,
Un fragment du Type de l empereur Anastase I-er, în Studia Patristica III, Berlin, 1 951, p. 240-247; E. KLUMBÖHMER,
Das Trisagion als Versöhnungsformel der Christenheit, München-Viena, 1979.
149 I. MICULESCU, Revolta lui Vitalian în contextul politicii religioase si econom ice a lui Anastasius I, în G.B., nr. 3,
1987, p. 569-583.

Dobrogei, unde îndeplinea si functia de comes foederatorum, adica de comandant al
trupelor de
foederati, alcatuite în majoritate din barbari. Vitalian s-a declarat aparatorul c
redintei ortodoxe si a
asociat la rascoala nu numai trupele de barbari, dar si pe cele romane din dioce
za Traciei, precum si
tarani din diverse regiuni. Nemultumirea taranilor se datora noului sistem de im
pozitare, instituit de
Anastasius, care pe de-o parte reprezenta o degrevare a celor care se ocupau cu
comertul si
mestesugurile, dar pe de alta reprezenta o sarcina greu de suportat pentru popul
atia rurala. La acestea
se adaugau unele masuri luate împotriva colonilor, cum ar fi cele înscrise în Constitu
tia din anul 500,
prin care se decreta aservirea tuturor agricultorilor ramasi 30 de ani pe acelas
i pamânt si în general
fiscalitatea severa, ce urmarea realizarea de economii. În aceste conditii, Vitali
an ataca de mai multe
ori trupele imperiale, ajungând chiar pâna sub zidurile Constantinopolului. Tratativ
ele purtate cu
Anastasius vor duce la numirea lui Vitalian în functia de magister militum per Thr
aciam si la
promisiunea convocarii unui Sinod Ecumenic, sub presedentia papei. Numai ca papa
 Hormisdas
punea ca prima conditie ca împaratul si toti episcopii orientali sa aprobe actele
Sinodului de la
Calcedon si Tomosul lui Leon, negocierile fiind în acest fel întrerupte. Vitalian at
aca din nou
Constantinopolul pe mare si pe uscat, flota sa este însa distrusa, iar el chiar da
ca scapa cu viata, îsi va
pierde titlul de magister militum per Thraciam. Obiectivul acestei rascoale a di
sparut odata cu
moartea lui Anastasius în anul 518.

Dobrogei, unde îndeplinea si functia de comes foederatorum, adica de comandant al
trupelor de
foederati, alcatuite în majoritate din barbari. Vitalian s-a declarat aparatorul c
redintei ortodoxe si a
asociat la rascoala nu numai trupele de barbari, dar si pe cele romane din dioce
za Traciei, precum si
tarani din diverse regiuni. Nemultumirea taranilor se datora noului sistem de im
pozitare, instituit de
Anastasius, care pe de-o parte reprezenta o degrevare a celor care se ocupau cu
comertul si
mestesugurile, dar pe de alta reprezenta o sarcina greu de suportat pentru popul
atia rurala. La acestea
se adaugau unele masuri luate împotriva colonilor, cum ar fi cele înscrise în Constitu
tia din anul 500,
prin care se decreta aservirea tuturor agricultorilor ramasi 30 de ani pe acelas
i pamânt si în general
fiscalitatea severa, ce urmarea realizarea de economii. În aceste conditii, Vitali
an ataca de mai multe
ori trupele imperiale, ajungând chiar pâna sub zidurile Constantinopolului. Tratativ
ele purtate cu
Anastasius vor duce la numirea lui Vitalian în functia de magister militum per Thr
aciam si la
promisiunea convocarii unui Sinod Ecumenic, sub presedentia papei. Numai ca papa
 Hormisdas
punea ca prima conditie ca împaratul si toti episcopii orientali sa aprobe actele

Sinodului de la
Calcedon si Tomosul lui Leon, negocierile fiind în acest fel întrerupte. Vitalian ataca din nou
Constantinopolul pe mare si pe uscat, flota sa este însa distrusa, iar el chiar daca scapa cu viata, îsi va
pierde titlul de magister militum per Thraciam. Obiectivul acestei rascoale a disparut odata cu
moartea lui Anastasius în anul 518.
a
politica religioasa a lui Zenon si Anastasius era interpretata în mod diferit în Occident sau în Orient.
Occidentul considera mereu aceasta politica ca pe o tradare a Calcedonului, iar Orientul nu vedea în
schisma dintre calcedoneni si necalcedoneni o ruptura definitiva. Cei care acceptasera
Henotikonul si
care-l interpretasera în sensul calcedonian nu erau considerati ca niste eretici. De aceea, Eufemius si
Macedonius ai Constantinopolului precum si Flavian al Antiohiei si Ilie al Ierusalimului si-au pastrat
reputatia, chiar daca au acceptat Henotikonul. De fapt meritul lor pentru pastrarea credintei
calcedoniene era la fel de mare ca si cel al episcopilor Romei mai putin dispusi la compromis.

Reformele administrative ale lui Anastasius

Unul din marile merite ale lui Anastasius a fost acela de a pune ordine în finantele Statului. El
a procedat la o serie de reforme pe care le-a aplicat metodic. Anastasius a încercat sa dea valoare
stabila monedei de bronz numita
follis, care sa fie cât mai apropiata de valoarea în aur. Pentru
perceperea impozitelor în orase a hotarât ca aceasta colectare sa fie facuta de catre un videx, care
depindea de prefectura praetoriului. Pâna aici impozitele din cetati erau percepute de decuriones,
membrii ai consiliilor municipale, care garantau strângerea regulata a impozitelor cu propriile averi.
Pentru a preveni eventualele abuzuri ale vidicesilor, Anastasius a întarit si largit drepturile celor care
erau chemati sa apere populatia de nedreptati: defensores civitatium si episcopii. Pentru asigurarea
strângerii banilor necesari, s-a hotarât ca întreaga comunitate sa fie privita ca o unitate fiscala,
responsabila pentru încasarea tuturor impozitelor. Deci, daca din diverse motive o proprietate nu mai

era solvabila, ceilalti erau obligati sa plateasca pentru ea. Masurile acestea l
a care s-au mai adaugat si
altele, au contribuit la restabilirea finantelor Statului, la moartea sa, Anasta
sius, lasând o rezerva
apreciabila de aur (cca. 105.000 kg. de aur). Din banii adunati acum împaratul Ana
stasius va construi
un zid de aparare a capitalei, la 40 de km., spre Vest de zidul lui Teodosie al
II-lea, închizând o zona
imensa, el pornind de la Marea de Marmara si mergând pâna la Cornul de Aur150.

## Raporturile cu popoarele barbare din Occident

Dupa moartea lui Odoacru în 493, Anastasius îl accepta pe Teodoric cel Mare ca rege
al
Italiei. Teodoric a pastrat aproape întreaga administratie romana, fiind preocupat
în chip deosebit sa
nu-i supere pe membrii Senatului. O apropiere între populatia romanasi barbari (go
ti), nu a fost
posibila din cauza diferentei de credinta: gotii erau arieni, iar romanii ortodo
csi151. Relatii amicale a
avut Anastasius cu Clovis, regele francilor, caruia îi trimite insemnele demnitati
i de consul,
socotindu-l un reprezentant al puterii imperiale în Apus.

## Politica lui Anastasius la Dunarea de Jos

Domnia lui Anastasius a avut o mare importanta
si pentru Scythia Minor, deaorece în aceasta
perioada se constata o întarire a frontierei dunarene cu noi trupe si fortificatii
. Anastasius nu a
urmarit largirea frontierelor Imperiului, ci întarirea capacitatii de aparare. La
Dunarea de Jos si
Tracia îsi fac aparitia în aceasta perioada bulgarii, care în 493, 499, 502, au pradat
o parte dinImperiu. Împotriva lor si a altor eventuali invadatori, împaratul a luat
masuri de refacere a zidurilor
de incinta a unor cetati precum: Histria, Dinogetia, Capidava, unde au fost desc
operite caramizi
stampilate cu numele împaratului, ceea ce ne demonstreaza ca în aceste locuri s-au f
acut eforturi
importante de fortificare a cetatilor. Tot acum s-au construit în Scythia Minor nu
meroase bazilici
crestine, cum ar fi cele de la Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinog
etia si Capidava152.

Din punct de vedere al organizarii bisericesti înregistram un progres al numarului
de
episcopi; acum se trece de la existenta unui singur episcop la Tomis, la 15 scau
ne întemeiate în
principalele orase ale provinciei: Histria, Callatis, Axiopolis, Tropaeum Traian
i, Zaldapa, Capidava,
Noviodunum, Troesmis, Aegissus, Salsovia, Constantiniana etc.153. Pâna la Anastasi
us, ierarhii de la
Tomis semnau de obicei în actele oficiale cu formula:  X episcopus Tomitanus,  însotit d
e numele
provinciei Scythia, ca de pilda  Ioannes Tomitanae civitatis episcopus provinciae
Scythiae 154. Dupa
Anastasius aceasta formula se schimba. Ea ne apare astfel în anul 520, în actele unu
i sinod de laConstantinopol, care a ales ca patriarh pe Epifanie. Între mitropolit
ii care semneaza o scrisoare de

150 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea p. 75.
151 J. PROSTKO-PROSTYNSKY, Utraeque res pubicae. The Emperor Anastasius I  Gothic Policy, Poznan, 1994.
152 Epifanie NOROCEL Tomitanul, Bazilicile din Tomis, în vol. De la Dunare la Mare . Marturii istorice si monumente
de arta crestina, Galati, 1977, p. 84-89; Adrian RADULESCU, Bazilicile crestine de la Axiopolis, Callatis si Tropaeum
Traiani, în vol. De la Dunare la Mare. Marturii istorice si monumente de arta cres tina. Galati, 1977, p. 90-97
153 Unii afirma ca numarul atât de mare de episcopate este discutabil: vezi L. BÂRZU , S. BREZEANU, Originea si
continuitatea românilor, Bucuresti, 1991, p. 219.
154 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea , p. 77.

informare catre papa Hormisdas se afla la numarul 7 si  Paternus mosericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus
informare catre papa Hormisdas se afla la numarul 7 si  Paternus mosericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus
. Versiunea latina a datelor de mai sus este întarita de un document din anul 518 si anume de o scrisoare a legatilor papali din Constantinopol catre acelasi papa Hormisdas. Acesti reprezentanti ai papei la Constantinopol îl informeaza despre tulburarile pe care  calugarii sciti  le provoaca în legatura cu unele probleme ale dogmei stabilite la Calcedon; ei spuneau printre altele:  acesti monahi îsi acuza episcopii din provinciile lor, între care este si Paternus, întâistatatorul cetatii Tomis . Este vorba deci, de mai multi episcopi, între care este pomenit Paternus, care avea un rol important.

Consideratii asupra perioadei de la Constantin cel Mare pâna la Anastasius

Aceasta perioada de aproape doua secole este destul de confuza, în Orient dar si în Occident asistând la o succesiune de peste 20 de împarati: spanioli, ilirieni, traci si chiar un asiatic. Câteva domnii sunt mai lungi si demne de remarcat: lui Constantiu al II-lea, fiul lui Constantin, i-a urmat varul sau Iulian (361-363), cu care a luat sfârsit dinastia lui Constantiu Chlor. Dupa acestia, în Orient a guvernat Valens (364-378), iar în Occident Valentinian. Lui Valens, i-a urmat Teodosie I cel Mare (379-395), iar fiii sai, Honorius si Arcadius, au condus primul Occidentul, iar cel de-al doilea Orientul. Arcadius l-a avut ca succesor pe Teodosie al II-lea (408-518). La începutul secolului al V-lea, Occidentul s-a confruntat cu o succesiune de invazii barbare, iar Orientul a fost guvernat între 450-518 de împarati ca: Marcian, Leon I, Zenon si Anastasius. În toata aceasta perioadà de fapt numai doua domnii au fost mai importante: aceea a lui Teodosie I, pentru ca acesta a fost ultimul împarat care a condus efectiv Imperiul si cea a lui Teodosie al II-lea, care în ciuda mediocritatii sale, prin lunga perioada în care a condus Imperiul de Rasarit a reusit sa îndeplineasa o opera utila în mare parte, dusa la bun sfârsit de unii dintre ministrii sai sau de sora sa, Pulcheria.

Acest fenomen a fost favorizat de urmatoarele cauze:

.. Fortele vitale ale Imperiului erau concentrate în Orient. Este de fapt ce si-a dorit Constantin odata cu crearea Constantinopolului. În vremea lui Teodosie al II-lea, pe lânga largirea zidului de incinta al orasului, a luat fiinta si o Universitate pe care o înzestreaza cu 31 de catedre, repartizate aproape egal între limbile greacasi latina. Acest fapt este foarte interesant, pentru ca demonstraza vointa Constantinopolului de a fi si capitala intelectuala a Imperiului.

.. Crestinismul s-a dezvoltat diferentiat în Rasarit si în Apus. În secolul al IV  lea cea mai înalta autoritate religiosa în Apus, Sfântul Ambrozie, episcopul Milanului, proclama independenta spirituala în raport cu Statul, în timp ce tot acum, în Orient, Teodosie I facea din crestinism o religie de Stat. În secolul al V-lea, papa Leon cel Mare afirma primatul scaunului de la Roma, în timp ce canonul al XXVIII-lea de la Sinodul al IV-lea Ecumenic plasa Rasaritul sub dependenta canonica a Patriarhiei de la Constantinopol.

.. Socul invaziilor barbare inegal resimtit în Rasarit si Apus. Rasaritul, ceva mai abil si mai puternic, a rezistat mai bine în aceasta perioada invaziilor barbare, în timp ce Occidentul, s-a prabusit. Prin aceasta, ceea ce era un dezechilibru crescând între cele doua parti ale Imperiului, a devenit o ruptura.

155 I. BARNEA, Discul episcopului Paternus, în Analecta, II, 1944, p. 185-197.

Probleme de ordin religios

Probleme de ordin religios
a
observe nestingeriti cultul si obiceiurile lor. Teodosie I a luat însa masuri dure împotriva pagânilor: faimosul edict din 392 interzicea sacrificiile si orice ceremonie pagâna precum si accesul la temple. Jocurile olimpice au fost si ele interzise în 393, iar misterele lui Eleusis în 396. În Occident, episodul cel mai semnificativ ramâne decizia luata de Gratian de a scoate statuia zeitei Victoria din Senatul de la Roma, care simboliza în ochii tuturor grandoarea trecutului roman.

Dupa Sinodul de la Niceea, împaratul Constantin cel Mare nu a dus o politica bine definita cu privire la arieni. Printre succesorii sai, Constantiu si Valens au fost arieni. În vremea lui Teodosie I, acesta va fi însa foarte categoric cu arienii, gonind din Constantinopol pe episcopul arian si dând niceenilor toate bisericile din oras. În 380, el a publicat un edict prin care numai cei care aderau la învatatura niceeana cu privire la Sfânta Treime aveau dreptul sa se considere «crestini catolici», în timp ce ceilalti, arienii, erau considerati eretici. Un sinod convocat de Teodosie I la Constantinopol în 381, confirma simbolul de credinta de la Niceea în ceea ce privea consubstantialitatea Tatalui si a Fiului si completa afirmând consubstantialitatea Sfântului Duh cu celelalte doua Persoane. Acealasi Sinod fixa si locul episcopului de la Constantinopol: primul dupa cel de la Roma. Nu era vorba înca de egalitate, dar asistam deja la pozitia de superioritate a scaunului de la Constantinopol fata de ceilalti confrati din Rasarit. Aceste hotarâri extrem de importante i-au asigurat lui Teodosie I un loc de frunte în istoria crestinismului, alaturi de Constantin cel Mare. Teodosie proclama de fapt ca nu exista toleranta în materie de religie: este o religie de Stat obligatorie, a carei dogma este fixata de împarat, care o impune supusilor sai. Ortodoxie si erezie devin acum subiect politic si religios în acelasi timp sau în unele situatii, puncte de vedere care risca sa se confunde. Trebuie notat faptul ca aceasta politica a lui Teodosie se opunea ideilor pe care le apara în acea vreme în Occident Sfântul Ambrozie, convins ca în problemele bisericesti nu trebuie sa se amestece puterea temporala. Astfel, atitudinea lui Teodosie anunta viitoarele conflicte dintre Rasarit si Apus. În sfârsit, locul pe care-l va ocupa de acum înainte Constantinopolul, va declansa reactia episcopilor de la Antiohia si Alexandria, jucând astfel un rol important în luptele din secolul al V-lea, aspectul teologic mascând uneori interese de ordin material.

Marile migratii si arianismul popoarelor barbare

Barbarii nu au fost mereu tentati sa intre în Imperiu prin violenta sau pentru jaf

: popoarele
germanice nu aveau decât admiratie si respect pentru maretia romana. Ei doreau num
ai sa
beneficieze de binefacerile si de bogatiile sale, de aceea Imperiul i-a primit a
desea cu bunavointa în
armata sau administratie. Asistam uneori la o adevarata «invazie pacifista». În vremea
 lui Teodosie

I, sau mai ales sub Arcadius, gotii devin atotputernici la Constantinopol, iar conducatoarul lor,
Gainas, reuseste chiar sa-l omoare pe Eutropius, unul din favoritii Curtii imperiale. Urmarea acestui
gest: o revolta populara soldata cu asasinarea lui Gainas. Pe timpul lui Marcian si Leon I, un alt
conducator got, Aspar, ajunge sa guverneze Orientul pâna în ziua în care împaratul, avertizat de
pericolul unei nemultumiri generale, îi înlatura atât pe Aspar cât si pe partizanii sai, punând astfel
capat influentei gotilor la Constantinopol. Nu va fi însa usor pentru Imperiu sa faca fata masei
germanice sau altor barbari «agitati», atunci când în fruntea lor s-au aflat conducatori ambitiosi.
Numai ca vizigotii lui Alaric, hunii lui Atilla, sau ostrogotii lui Teodoric, dupa ce vor pune în mare
pericol Orientul, vor fi dirijati catre Occident, ce va fi sacrificat în cele din urma în beneficiul salvarii
celeilalte jumatati a Imperiului.

I, sau mai ales sub Arcadius, gotii devin atotputernici la Constantinopol, iar conducatoarul lor,
Gainas, reuseste chiar sa-l omoare pe Eutropius, unul din favoritii Curtii imperiale. Urmarea acestui
gest: o revolta populara soldata cu asasinarea lui Gainas. Pe timpul lui Marcian si Leon I, un alt
conducator got, Aspar, ajunge sa guverneze Orientul pâna în ziua în care împaratul, avertizat de
pericolul unei nemultumiri generale, îi înlatura atât pe Aspar cât si pe partizanii sai, punând astfel
capat influentei gotilor la Constantinopol. Nu va fi însa usor pentru Imperiu sa faca fata masei
germanice sau altor barbari «agitati», atunci când în fruntea lor s-au aflat conducatori ambitiosi.
Numai ca vizigotii lui Alaric, hunii lui Atilla, sau ostrogotii lui Teodoric, dupa ce vor pune în mare
pericol Orientul, vor fi dirijati catre Occident, ce va fi sacrificat în cele din urma în beneficiul salvarii
celeilalte jumatati a Imperiului.

Imperiul a considerat o buna perioada de timp ca remediul pentru a face fata tendintei de
depopulare a unor zone ar fi stabilirea triburilor germanice cu statut de foederati. Masura era oricum
binevenita, deoarece acestia exercitau presiuni serioase la frontiere. Astfel, în vremea împaratului
Valens, întâlnim în Moesia Inferioara cca. 20.000 de vizigoti, care în scurt timp se vor revolta. În
urma bataliei de la Adrianopol din 378, romani sunt înfrânti, iar împaratul Valens este ucis.Teodosie
I a reusit sa-i mai potoleasca, impunându-le chiar un tratat de pace prin care era mentinuta conditia
lor de foederati. Dupa moartea lui Teodosie, conducatorul vizigot Alaric a declansat o noua ofensiva,
de data aceasta în Tracia, apoi în Macedonia, Tesalia si chiar în Peloponez. În urma negocierilor,
împaratul Arcadius a obtinut instalarea vizigotilor în Illiric, iar Alaric a fost numit magister militum
per Illyricum. Masura se va dovedi abila, atentia lui Alaric îndreptându-se acum cat

re Occident.
Dupa o prima tentativa în 402, când este învins de generalul lui Honorius, Stilichon, Alaric reuseste în 410 sa cucereasca Roma. Dupa aceasta data ei se vor instala în Galia si Spania si nu îi vom mai întâlni în Orient.

Hunii

Ei au fost cei care i-au înlocuit pe vizigoti. Teodosie al II-lea le dadea anual un tribut în aur.
Bienecunoscutul conducator hun Atilla nu se va multumi cu acest tribut si va obtine de la Teodosie al II-lea si titlul de magister militum. Nesatisfacut, Atilla a trecut Dunarea în 441 cucerind orasele Sirmium si Naissus (Nis), îndreptându-se catre Constantinopol. Constrâns si de pericolul persan, Teodosie al II-lea a semnat în 443 un tratat umilitor cu hunii, prin care tributul anterior era triplat. În cele din urma Atilla si-a dirijat fortele catre Vest, iar în 452 e înfrânt de catre împaratul Marcian, Imperiul fiind salvat pentru a doua oara.

Ostrogotii

Supletea diplomatiei bizantine se va manifesta înca odata cu prilejul invaziei ostrogotilor.
Sub Leon I ei au primit pamânturi, numai caseful lor, Teodoric, mândru de serviciile aduse împaratului Zenon, s-a aratat exigent si a invadat Peninsula Balcanica, amenintând Constantinopolul.
Tot acum lucrurile se precipitasi în Occident: în 476, un sef al unor triburi germanice, Odoacru, l-a înlaturat pe ultimul august de sânge roman, Romulus Augustus, cucerind Italia. În plus, el obtine de la Zenon delegatie pentru a guverna Italia. Dându-si seama de pericolul reprezentat de o astfel de autonomie, Zenon se gândeste sa-l pedepseasca atât pe el, cât si pe Teodoric. Planul sau era urmatorul: îl sfatuieste pe acesta din urma sa lupte împotriva lui Odoacru, promitându-i în cazul unei victorii succesiunea. Teodoric reuseste sa-l înfrânga pe Odoacru, cucereste Ravenna, iar Orientul este

salvat pentru a treia oara. Teodoric se instaleaza ca suveran al Italiei având Ravenna drept capitala, cerând împaratului Anastasie legitimitatea. Prin acest gest se poate observa cum împaratul din partea orientala a Imperiului reusea sa-si pastreze înca autoritatea. Aparentele erau salvate: Imperiul îsi conserva unitatea, iar împaratul autoritatea. Vom asista însa la un proces care cu timpul se va accentua, anume acela al opozitiei din ce în ce mai vizibila dintre Orientul intact si Occidentul desirat între ostrogotii ce detineau Italia, francii ce ocupau o buna parte a Galiei, vizigotii care aveau restul Galiei si Spania, iar vandalii detinatori ai Africii. De altfel, încercarile lui Justinian din secolul al VI-lea, de refacere a frontierelor occidentale se vor dovedi în buna masura zadarnice, separatia fiind defintiva.

salvat pentru a treia oara. Teodoric se instaleaza ca suveran al Italiei având Ravenna drept capitala, cerând împaratului Anastasie legitimitatea. Prin acest gest se poate observa cum împaratul din partea orientala a Imperiului reusea sa-si pastreze înca autoritatea. Aparentele erau salvate: Imperiul îsi conserva unitatea, iar împaratul autoritatea. Vom asista însa la un proces care cu timpul se va accentua, anume acela al opozitiei din ce în ce mai vizibila dintre Orientul intact si Occidentul desirat între ostrogotii ce detineau Italia, francii ce ocupau o buna parte a Galiei, vizigotii care aveau restul Galiei si Spania, iar vandalii detinatori ai Africii. De altfel, încercarile lui Justinian din secolul al VI-lea, de refacere a frontierelor occidentale se vor dovedi în buna masura zadarnice, separatia fiind defintiva.

Aceasta situatie necesita de asemenea si o pace durabila pe cel de al doilea front, deschis aproape în permanenta confruntarilor cu persii. Luptele se vor da timp de mai multe decenii pentru controlul câmpiilor bogate situate între Tigru si Eufrat sau pentru orase prospere precum Edessa. În aceasta zona, singura solutie viabila era o pace durabila, pe care o vor încheia în cele din urma Justinian si Cosroe I în anul 532.

## Arianismul popoarelor migratoare

Începând cu a doua jumatate a secolului al IV-lea, arianismul si-a gasit noi adepti printre popoarele migratoare. Astfel, informatii precise despre arianismul acestor popoare avem din 376, când gotii lui Fritrigern, în razboi cu cei ai lui Atanaric[156] si amenintati de huni, au acceptat crestinismul de nuanta ariana impus de împaratul Valens. Privitor la acest moment, Socrate spunea:

Fritrigern ceru ajutorul împaratului Valens, care comanda trupelor ce se aflau în garnizoana în Tracia spre a-l sustine. Fritrigern biruind pe Atanaric cu ajutorul acestei spor

iri de puteri, a vrut sa-si arate recunostiinta pentru binele facut si a îmbratisat credinta împaratului si i-a îndemnat si pe supusi sa faca acelasi lucru 157. La rândul sau, Teodoret de Cyrr spunea ca supusii care au trecut Dunarea si au încheiat pace cu Valens  primisera de multa vreme razele cunostiintei dumnezeiesti si erau hraniti cu dogmele apostolice 158. Din acest citat se poate observa ca ei erau ortodocsii fapt confirmat de raspunsul pe care l-au dat lui Valens:  nu vom suporta sa parasim învatatura parinteasca 159.

Procesul de evanghelizare ariana intreprins de Ulfila la Nordul Dunarii nu poate fi pus la îndoiala160,

156 Fata în fata se aflau pe de-o parte grupurile gotice crestinate ale lui Fritrigern si Alaviv, iar de cealala parte grupurile gotice pagâne, cel mai important fiind cel al lui Atanaric sau cel al lui Winguric, Inguric si altii. Cf. Dan Gh. TEODOR, Crestinismul la est de Carpati de la origini pâna în secolul al XIV-lea, Iasi, 1991, p. 57.

157 SOCRATE, Historia ecclesiastica, IV, p. 33 trad. de I. GHEORGHIAN (1897), text din FHDR, vol. II (H. MIHAILESCU si V. POPESCU), Bucuresti, 1970, p. 222-231.

158 TEODORET DE CIR, Historia ecclesiastica, trad. Pr. V. SIBIESCU, col. P.S.B., p.44.

159 IBIDEM.

160 K. KLEIN, Gotenbischof Wulfilas als Bischof und Missionar, în Festschrift F. Müller, Stuttgart, 1967, p. 84-107.

istoricul Orosiu spunând chiar ca gotii au solicitat împaratului Valens trimiterea de episcopiistoricul Orosiu spunând chiar ca gotii au solicitat împaratului Valens trimiterea de episcopi. La rândul sau, profesorul Emilian Popescu este de parere ca putem afirma ca se aflau arieni printre gotii evanghelizati din stânga Dunarii, dar de data recentasi într-un numar destul de redus; de fapt, ei dateaza din vremea în care la cererea lui Fritrigern, împaratul Valens le-a trimis misionari si episcopi arieni162. De asemenea, trebuie sa luam în consideratie si faptul ca pentru gotii de rând, mai precis pentru marea lor majoritate, diferente între ortodocsi si arieni nu existau163.

În privinta vietii bisericesti a vizigotilor se cunosc foarte putine lucruri. Cu toate acestea putem remarca activitatea misionara a Sfântului Niceta de Remesiana printre vizigotii din Illiric, fara a cunoaste însa rezultatele ei164. Se pare ca pe vremea conducatorului lor Reccared (586), sub influenta episcopului Leandru de Sevilla, ei au renuntat la arianism convertindu-se la Ortodoxie165. Episcopii arieni au fost invitati sa urmeze calea regelui, arianismul disparând din regatul vizigot dupa aproximativ doi ani. Unitatea bisericeasca a fost sarbatorita de Reccared printr-un sinod care a avut loc la Toledo în anul 589, la care regele a marturisit credinta ortodoxasi l-a anatematizat pe Arie. La fel, parintii, episcopii si ceilalti clerici sau persoane din fruntea regatului au semnat o marturisire de credinta împotriva învataturii gresite a lui Arie166. La sinodul de la Toledo se afirma din pacate si purcederea Sfântului Duh si de la Fiul o inovatie care s-a dovedit a fi pâna astazi un serios obstacol pentru restabilirea unitatii bisericesti167. Chiar si în aceste conditii Reccared si vizigotii nu se considerau despartiti de Biserica, iar acest adaos este posibil sa fi fost introdus pentru a accentua puterea dumnezeiasca a Fiului, într-un act de negare a arianismului168.

Pentru ostrogoti putem spune ca au fost barbarii care au primit arianismul de la vizigoti. Cu toate ca este destul de greu de spus când a avut loc convertirea ostrogotilor, se pare ca lucrarea misionara din timpul regilor Valamir, Teodomir si Vidimer, foederati ai Imperiului în Panonia, a jucat un rol important în acest proces. De asemenea, la sfârsitul secolului al V-lea ostrogotii lui Teodoric au fost convertiti la crestinismul arian. Fie ca ne aflam în Tracia, Moesia sau Panonia, cel mai probabil este ca vizigotii, deveniti urmasi ai lui Ulfila, au propovaduit credinta semiariana printre fratii lor goti169. Este de necontestat faptul ca în acest proces o mare importanta a avut si traducerea Bibliei, înteleasasi de ostrogoti. Jordanes este convins de dependenta arianismului ostrogotilor de cel al vizigotilor170. Aceasta filiatie religioasa este demonstratasi de calendarul gotic comun celor doua neamuri. Pe de alta parte este greu de înteles cum misionarii vizigoti arieni au

putut veni la Contantinopol sau din Moesia lui Ulfila sa propovaduiasca ostrogotilor invadati de huni
dupa 370171. De aceea, este mult mai usor sa ne imaginam ca ostrogotii au putut fi adusi la
crestinismul arian în provincia Panonia, deci între anii 456-472. Lex gothica, credinta si legea gotoariana,
au ajuns la cea mai mare înflorire în regatul lui Theodoric cel Mare172. Theodoric a profesat
un arianism generator de cultura: creatiile arhitecturale legate de arianismul ostrogot sunt dintre cele
mai celebre realizari ale antichitatii târzii, nu numai ale perioadei în care Theodoric a condus acest

161 OROSIU, Historiarum adversum paganos libri VII, text si trad în FHDR II, p. 188-197.
162 E. POPESCU, Crestinismul în eparhia Buzaului pâna în secolul al VII-lea, în Spiritualitate si istorie, vol. I, p. 271.
163 Crezul lui Ulfila din Scrisoarea lui Auxentiu de Durostorum, infirma unele supozitii mai vechi conform carora
Ulfila s-ar fi putut întorce la Ortodoxie dupa moartea lui Valens. Cf. R.P.C. Hanson, The Search for the Christian
Doctrine of God. The arian Controversy 318-381. Edinburgh, 1993, p. 590.
164 PAULIN DE NOLLA, Carmen XVII, text si trad. în FHDR, vol. II, p. 176-181.
165 ISIDOR DE SEVILLA, Historia Gothorum Wandalorum Sueborum, p. 52-53, trad. în engleza de G. DONINI si G.B.
FORD jr., History of the Goths, Vandals and Suevi, Leiden, 1970.
166 A.M. JACQUIN, Histoire de l Eglise, t. II, Paris, 1936, p. 389-390.
167 Vezi adaosul Filioque.
168 Vezi J. MEYENDORFF, op. cit. p. 163.
169 H. KUHN, Die gotische Mission, în Saeculum, 27, 1976, p. 50-65.
170 O.J.MAENCHEN-HELFEN, The World of the Huns, Berkeley, Los Angeles, London, 1973, p. 61.
171 E.A. THOMSON, Christianity and the Northern Barbarians, în ed. A.D. MOMIGLIANO, The Conflict between
Paganism and Christianity in the Fourth Century, Oxford, 1963, p. 70.
172 H. WOLFRAM, History of the Goths, Berkeley, Los Angeles, London, 1988, p. 331.

regat. Arianismul în forma în care a fost preluat si dezvoltat de ostrogoti, a avut un rol important în sustinerea si dezvoltarea identitatii lor, iar prin toleranta afisata uneori de Theodoric fata de crestini sau evrei, el a câstigat sprijin politic din partea acestora. Probabil ca daca nu ar fi fost razboiul de pe vremea lui Justinian, ostrogotii ar fi trecut la Ortodoxie odata cu vizigotii. Universul religios al ostrogotilor nu a fost schimbat radical odata cu trecerea la crestinismul arian. Nu trebuie sa credem ca arianismul ostrogotilor era departe de cel nascut la biserica Baucalis din Alexandria. Practicarea acestei forme de crestinism a permis însa nobililor pagâni sa faca parte din Orbis Romanum et Christianum fara sa renunte la vechile traditii pagâneregat. Arianismul în forma în care a fost preluat si dezvoltat de ostrogoti, a avut un rol important în sustinerea si dezvoltarea identitatii lor, iar prin toleranta afisata uneori de Theodoric fata de crestini sau evrei, el a câstigat sprijin politic din partea acestora. Probabil ca daca nu ar fi fost razboiul de pe vremea lui Justinian, ostrogotii ar fi trecut la Ortodoxie odata cu vizigotii. Universul religios al ostrogotilor nu a fost schimbat radical odata cu trecerea la crestinismul arian. Nu trebuie sa credem ca arianismul ostrogotilor era departe de cel nascut la biserica Baucalis din Alexandria. Practicarea acestei forme de crestinism a permis însa nobililor pagâni sa faca parte din Orbis Romanum et Christianum fara sa renunte la vechile traditii pagâne. Dezvoltarea structurala a Bisericii ariene era legatasi de contactul cu Biserica Ortodoxa organizata, iar trairea simpla a crestinismului i-a apropiat pe ostrogotii de rând de arianism. Se poate spune ca a existat un mesaj comun al crestinismului, astfel încât arieni si ortodocsi au putut face unii pasi împreuna.

Crestinismul adoptat de goti sau de alte popoare barbare este diferit prin dogma de cel ortodox, dar în privinta cultului este aproape identic. Procopius de Cezareea scria ca ceremoniile nu difera aproape deloc[174], Salvian ne spune ca gotii citesc din aceleasi carti, din profeti, apostoli si Evanghelii[175], iar Victor de Vita indica faptul ca se serveau de limba lor si ca limba liturgica, gratie îndeosebi traducerii Bibliei de catre Ulfila[176]. O alta particularitate a ritului got era si obiceiul de savârsi slujbele noaptea sau în zori[177]. Acest obicei era atât de reprezentativ pentru arieni încât un episcop italian ajunge sa fie acuzat în aceasta perioada pentru simplu fapt catinea slujbele noaptea[178].

Iconografia baptisteriului arian de la Ravenna ne arata ca Hristos nu este un simplu om: la Botez un înger se afla lânga El. Pe tronul care se vede în ceruri este reprezentata Sfânta Cruce, iar Tatal nu este nicaieri. Cu alte cuvinte, Hristos nu este de aceeasi natura cu Tatal, El are un loc privilegiat, dar nu cu Dumnezeu-Tatal[179]. În acelasi sens, al negarii întruparii Fiu

lui lui Dumnezeu,
arienii nu vedeau natura trupului, astfel încât cultul Sfintilor constituia un alt a
spect care diferentia
arianismul barbar de crestinism180. Gotii arieni aveau propriul calendar liturgi
c si pastrau formulele
traditionale ale clerului: episcopi, preoti, diaconi. În momentul intrarii în granit
ele Imperiului, multor
popoare barbare nu le-a fost greu sa renunte la pagânism, exceptie facând francii si
 suevii, care si-au
mentinut credinta pagâna timp de o generatie. Pâna la urma arianismul nu a avut prea
 mari sanse de
supravietuire, deoarece dupa secolul al IV-lea era asociat barbariei. Sensul civ
ilizator a generat
trecerea crestinismului arian spre crestinismul ortodox.

Secolul lui Justinian (518-610)

La începutul sec. al VI-lea, Imperiul îsi revenise de pe urma socului produs de inva
zii;
politica riguroasa dusa de Anastasie adusese Statului prosperitate financiara, c
onditii care îi vor

173 Th. BURNS, A History of the Ostrogoths, Bloomington, 1984, p. 160-161.
174 PROCOPIU DIN CEZAREEA, De bello gothico, trad. de H. MIHAIESCU, Scriptores b
yzantini, vol. III, Bucuresti,
1963, p. 18,31.
175 SALVIAN, De gubernatione Dei, trad. de D. POPESCU, în vol. Boethius si Salvinu
s. P.S.B., 72, 1992, p. 188-330.
176 Cf. J. ZEILLER, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l Emp
ire romain, Paris, 1918, p. 514.
177 SOCRATE, Op. cit. p. 8.
178 Cf. J. ZEILLER, Op.cit. p. 515.
179 M. ROUCHE, Clovis. Suivi de vingt et un documents traduits et commentés, Paris
, 1996, p. 265.
180 Neasteptând pe Hristos sa se întrupeze în fiecare, sfintii nu reprezentau pentru a
rieni Trupul lui Hristos. De aici si
lipsa unei ecleziologii ariene. Ei dau exemple despre puterea miraculoasa în trup:
 pe de-o parte, minuni precum cele ale
Sfântului Martin de Tours si cele ale Sfântului Hilarie de Poitiers, iar pe de alta
parte, înfricosatorul comportament al
posedatilor.

permite lui Justinian sa se îndrepte mai degraba catre Occidentul roman. Acest mare cuceritor a
cunoscut înca de la început o serie de dificultati. Urmas al unchiului sau Iustin I (518-527)
permite lui Justinian sa se îndrepte mai degraba catre Occidentul roman. Acest mare cuceritor a
cunoscut înca de la început o serie de dificultati. Urmas al unchiului sau Iustin I (518-527), el a
trebuit sa faca fata în anul 532 unei teribile revolte. Unul din locurile privilegiate de dialog si
confruntare între împarat si popor era la vremea aceea hipodromul. O parte a populatiei capitalei era
organizata în factiuni, la început îndeplinind mai degraba rolul unui club însarcinat cu organizarea
curselor: albastrii si verzii. Pentru asigurarea ordinii si apararii zidurilor, aceste factiuni dispuneau de
asa-numitele militii, aproximativ 900 de oameni pentru albastrii si 1500 pentru verzi. Între aceste
partide formate îndeosebi din tineri turbulenti, confruntarile erau frecvente; în plus, între ele aveau
loc si dezbateri religioase, verzii fiind în majoritatea lor monofiziti, iar albastrii calcedoneni. Chiar
daca disputele erau frecvente, în anul 532 cele doua partide se aliaza sub deviza: Nika (învinge).
Debordat de situatie, Justinian se gândeste sa fuga. Din fericire sotia sa Teodora, care provenea din
mediul popular al hipodromului, refuza ideea împaratului si în cele din urma revolta este înabusita182.
Dupa acest eveniment care putea avea consecinte dramatice pentru Justinian, acesta îsi poate pune în
aplicare cele doua obiective ale domniei sale: pe de-o parte restabilirea integritatii teritoriale si
prosperitatea Imperiului, iar de cealalta parte impunerea unei ortodoxii în care împaratul putea decide
asupra dogmelor si a organizarii Bisericii. Astfel se explica întreaga politica externa a lui Justinian,
în care ideea dominanta era recucerirea Occidentului, în timp ce opera sa legislativasi administrativa
viza sa redea Imperiului forma initialasi splendoarea sa.

Pentru problemele de ordin religios, Roma nu mai oferea solutii si de aceea Justinian ezita,
înclinând în cele din urma pentru o întelegere cu Occidentul si cu papalitatea. Sotia sa, Teodora, avea
însa mai mult înclinatii monofizite, întelegând poate mai bine importanta provinciilor orientale.

Expansiunea militara a lui Justinian

Pentru refacerea Imperiului Roman, Justinian avea nevoie de libertate de miscare în partea de
Vest si în acest sens el rezolva chestiunea persilor prin pacea din 532. În baza tratatului încheiat cu
Chosroe I Anuchrirvan (531-579) se dorea realizarea unei paci eterne, în baza careia Bizantul se
obliga sa plateasca cca. 11.000 livre de aur în schimbul apararii de catre persi a Caucazului. În anul
540, Chosroe încalca tratatul de pace încheiat în urma cu 7 ani si invadeaza Siria, distruge Antiohia,

cucerind mai multe orase. În Nord, persii invadeaza Armenia, Iberia si ocupa Lazica, pe malul oriental al Marii Negre. Pentru a rezolva noua situatie, Justinian accepta marirea tributului, obtinând un armistitiu de 5 ani. Acest armistitiu a mai fost prelungit de înca doua ori si nu a putut fi transformat într-un tratat de pace pe o durata de 50 de ani decât în anul 562. Tributul a fost ridicat la

30.000 de solidi, dati de bizantini în schimbul eliberarii de catre persi a Lazicai. Acesti bani erau platiti pentru apararea Caucazului împotriva barbarilor din Nord. Plata a fost facuta în avans pe primii 7 ani, iar în al optulea an trebuia platit în avans pe urmatorii 3 ani. Victoriile persilor în Orient marcau astfel începutul perioadei marilor expansiuni în detrimentul Bizantului.
Dupa pacea din 532, prin generalul Belizarie, Justinian recucereste Africa din mâna vandalilor condusi de Gelimar. Regatul vandal este nimicit, iar teritoriile sale revin Imperiului bizantin, fiind organizate într-o prefectura a pretoriului separata, care cuprindea 6 provincii, inclusiv Sardinia[183]. Luptele de gherila provocate de bastinasii mauri înceteazasi ele în 548, când sunt înfrânti de strategul[184] bizantin Ioan Troglita.

181 A.A. VASILIEV, Justin the first, Cambridge, 1950.
182 R. BROWNING, Justinian and Theodora, Londra, 1971.
183 Ch COURTOIS, Les vandales et l Afrique, Paris, 1955.
184 Strategul era guvernatorul unei teme acumulând puteri civile si militare

În anul 535, acelasi general Belizarie începe recucerirea Italiei din mâna ostrogotilor. Cad pe rând RomaÎn anul 535, acelasi general Belizarie începe recucerirea Italiei din mâna ostrogotilor. Cad pe rând Romasi Ravenna, capitala ostrogotilor, reusind sa-l faca prizonier pe Vitiges, conducatorul ostrogotilor. Cu toate acestea, bizantinii vor fi nevoiti sa mai astepte înca pâna în 552, când un alt ilustru general bizantin, Narses, îi va înfrânge pe ostrogoti la Busta Galorum. În 554, Justinian a dat o lege numita Pragmatica sanctio, prin care restabilea autoritatea Bizantului asupra întregii Italii.

Între anii 550-554, Justinian profitând de un conflict intern al vizigotilor din Spania, trimite trupe pe mare, care reusesc sa cucereasca pentru Imperiu Sud-Estul tarii, inclusiv Cartagina Noua, Malaga si Cordoba186. Chiar daca numai o parte a Imperiului Roman fusese recucerita, Justinian a reusit cel putin sa transforme Marea Mediterana în ceea ce era altadata: un lac roman. Numai ca în Orient apar noi amenitari: persii, hunii si mai nou slavii. Slabit, Justinian se va multumi în cele din urma cu plata unui tribut, iar pe barbari îi va tine la distanta printr-o diplomatie abila.

Implicarea Imperiului la Dunarea de Jos

La Dunarea de Jos Imperiul bizantin a avut de înfruntat incursiunile slavilor si bulgarilor, amestecati cu trupe de huni. În 528 a avut loc prima incursiune la Dunarea de Jos, la care au participat conducatori de elita precum: Baduarius, magister militum et dux Scythiae si Iustinus, magister militum et dux provinciae Moesiae Secundae. Armata bizantina a fost înfrânta, Iustinus a murit pe câmpul de lupta, invadatorii pradând un vast teritoriu pâna în Tracia. În anul 529, cete de sclavini187 în alianta cu bulgarii patrund din nou în Imperiu, dar sunt respinsi de armata imperiala, comandata de gepidul Mundus, numit în acelasi an magister militum per Illyricum. Un an mai târziu Chilbudios, un ofiter de origine slava numit de Justinian magister militum per Thraciam si pus sa pazeasca Istrul, reuseste în numai 3 ani sa-i alunge pe huno-bulgari si pe sclavini din dioceza Traciei.
Procopius de Cezareea, contemporan cu împaratul Justinian, în lucrarea De bello Gothico III, 14, 16, ne spune: «Chilbudios, era asa de temut de barbari, încât timp de trei ani, cât s-a ostenit în acesta cinste, nimeni nu a mai trecut Istrul împotriva romanilor .»188. Cu aceasta ocazie au fost recucerite mai multe puncte strategice din Oltenia, Muntenia si din Banat, între care Drobeta, Sucidava, Turris (Turnu Magurele), Constatiniana Dafne, Liderata si a fost extinsa dominatia bizantina pe o buna parte din teritoriul fostei provincii Dacia. Moartea brutala a lui Chilbudios în 533, în urma unei lupte

cu sclavinii, a permis dupa aceasta data incursiuni repetate ale barbarilor dincolo de Dunare. Pentru a le face fata, Justinian a facut apel de mai multe ori la mijloace diplomatice, a învrajbit populatiile migratoare unele împotriva altora, ori a cumparat pacea în schimbul unor apreciabile sume de bani.
Astfel dominatia bizantina este mentinuta nu numai în dreapta Dunarii, ci si dincolo de fluviu, pe o zona destul de întinsa, în Banat, Oltenia si Muntenia. Documentele arheologice si epigrafice din aceasta zona sunt o marturie elocventa a expansiunii politice si economice bizantine din vremea lui Justinian189.

În Peninsula Balcanica perioadele de pace cu cele de razboi au alternat la intervale scurte. Pe vremea lui Justinian ultimele invazii de mari proportii în acesta zona sunt cele ale kutrigurilor, o

185 Roma a rezistat unui lung asediu, organizat de ostrogotii condusi de Vitiges (536-541)
186 P. GOUBERT, Byzance et l Espagne wisigothes (554-711), în REB, I, 1944, p. 5-78.
187 Sclavinii reprezentau o populatie indo-europeana a carei habitat initial era situat între Nipru si Vistula; ei se vor instala în Balcanii bizantini formând mici principate independente sau sclavinii.
188 PROCOPIUS DE CEZAREEA, Op. cit., p. 35.
189 O. TOROPU, Romanitatea târzie si straromânii în Dacia Traiana sub-carpatica (secolele III-XI), Craiova, 1976, 264 p.; E. POPESCU, Inscriptiile grecesti si latine din secolele IV-XIII descoperite în România, Bucuresti, 1976, p. 293-349; Ion BARNEA, Octavian ILIESCU, Corina NICOLESCU, Cultura bizantina în România, Bucuresti, 1971, p. 30.

ramura a hunilor, condusi de Zaberganramura a hunilor, condusi de Zabergan. Dupa ce au distrus multe cetati în calea lor, printre care si Dinogetia, acestia vor fi înfrânti cu mare greutate de catre generalul Belizarie, chiar sub zidurile Constantinopolului. Spre sfârsitul domniei lui Justinian, la Dunarea de Jos si-a facut aparitia o alta populatie nomada, înrudita cu huno-bulgarii, avarii, pe care împaratul i-a asezat cu statut de foederati la frontiera fluviului.

Pentru a face fata acestor repetate conflicte, Justinian a dat ordin sa se construiasca în Peninsula Balcanicasi la Dunarea de Jos sute de fortificatii dispuse pe mai multe linii de aparare. În Scythia Minor a fost continuata opera de întarire a limesului începuta de Anastasius. Procopius de Cezareea mentioneaza un numar de 40 de asezari la care au fost efectuate lucrari de constructie. Între acestea pot fi amintite: Sucidava, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegissus, Ulmetum, Constantiniana, Tomis, Callatis etc191.

Codul juridic de la Teodosie al II-lea la Justinian

Pentru a conduce pe oameni, Legea divina nu era de ajuns, ori Justinian a fost mostenitorul unei situatii juridice destul de confuze. Cele câteva date mentionate mai sus marcheaza cu siguranta politica externa a lui Justinian, dar au mai putina greutate fata de opera juridica realizata în vremea sa. Cu alte cuvinte Corpus Juris Civilis este încoronarea si punere la punct definitiva a lucrarilor anterioare. Datorita imperfectiunilor întâlnite în Codexul Teodosian, a abundentei legislative din vremea împaratilor din a doua jumatate a secolului al V-lea (Leon, Zenon, Anastasius) se impunea o opera de sinteza. Pentru realizarea acestei lucrari Justinian a avut concursul unor juristi de seama, între care amintim pe Trebonian. Totul a început la 13 februarie 528, atunci când Justinian numeste o comisie formata din 7 membri, în frunte cu Trebonian, având misiunea de a reuni într-un cod toate constitutiile (legile) imperiale în vigoare, de la Hadrian (117-138) si pâna în secolul al VI-lea, eliminând elementele care nu mai corespundeau cerintelor timpului. Comisia trebuia sa utilizeze Codexul Teodosian precum si culegerile particulare alcatuite în timpul lui Diocletian : Codex Gregorianus si Codex Hermogenianus. Demersul lui Justinian s-a concretizat pe 7 aprilie 529, când lucrarea intitulata
Codex Justinianus a fost gata. La 15 decembrie 530, împaratul numeste o noua comisie formata din 16 membri, pusa sub conducerea aceluiasi Trebonian cu misiunea de a codifica lucrarile de interpretarea legilor (jurisprudenta) juristilor romani din secolele II-III. Dupa trei ani lucrarea a fost gata si publicata la 16 decembrie 533 sub numele de Pandecte sau Digeste. La 21 noiembrie 533 a aparut o alta lucrare intitulata

Institutiones, realizata din însarcinarea lui Justinian
de catre Teofil si Dorotei, profesori la scolile de drept din Constantinopol si Beyruth, precum si de
consacratul Trebonian. Lucrarea era de fapt un manual elementar de drept, pus la îndemâna
studentilor în drept si care prezenta un material selectionat din Codex Justinianus si Digeste, fiind
împartit în 4 carti. Numarul mare de legi promulgate de Justinian în cursul celor 5 ani scursi de la
aparitia lui Codex Justinianus (529) a impus publicarea unei noi editii înbogatite a Codexului amintit
si care va apare sub numele de Codex repetitae praeselectionis la 16 noiembrie 534, în 12 carti.
Legile promulgate între anii 535-565 au purtat numele de Novellae, adica legi noi în numar de 154 si
redactate în marea lor majoritate în limba greaca. Unele dintre aceste legi faceau referire si la
teritoriul tarii noastre, dându-ne informatii despre viata politicasi religioasa din acesta zona a

190 Louis BREHIER, Vie et mort de Byzance, editia din 1992, Paris, p. 30-39.
191 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea p. 84-102.

Imperiului. Astfel Novela a XI-a ne vorbeste de arhiepiscopia Iustiniana Prima, întemeiata de Justinian în anul 535 si care avea în subordine doua episcopii din Banat, Lederata si RecidivaImperiului. Astfel Novela a XI-a ne vorbeste de arhiepiscopia Iustiniana Prima, întemeiata de Justinian în anul 535 si care avea în subordine doua episcopii din Banat, Lederata si Recidiva.

Toate lucrarile juridice publicate pe vremea lui Justinian au primit din partea juristilor Universitatii din Bologna, începând cu secolul al XII-lea, denumirea de Corpus Juris Civilis[193]. Cel care adesea este numit «ultimul împarat roman» si «primul bazileu bizantin», a ramas în is rie si prin numeroasele sale initiative legislative. Atât faimosul sau cod de legi, cât si Digeste, Institutiones sau Novelele, reflectau de fapt visul unei ordini universale crestine si romane. Fragmente întregi din aceasta legislatie tratau despre Biserica, despre disciplinasi morala, accentuând conceptia bizantina si medievala asupra Bisericii si societatii. Chiar daca principalele directii ale acestei legislatii urmareau principii stabilite deja din vremea lui Constantin cel Mare si Teodosie I, contributia lui Justinian ramâne profunda. Nenumaratele sectiuni ale Codului sau vorbeau despre proprietatea bisericeasca, despre datoriile clerului, despre drepturile episcopale în cadrul societatii, despre disciplina calugarilor sau despre masurile care trebuiau luate împotriva ereticilor. La rândul lor Novelele 6 si 123 reprezinta un fel de constitutie a Bisericii Imperiale. Întemeiate esential pe legislatia canonica existenta promulgata la Sinoadele Ecumenice, aceste texte depaseau cadrul strict si legiferau în domenii despre care sinoadele nu aminteau nimic. De exemplu Justinian interzicea hirotonia ca episcop a celor care aveau sotii sau copii[194] sau formula faimosul sistem al «pentarhiei», conform caruia Biserica Universala trebuia condusa de 5 patriarhi: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia si Ierusalimul[195]. Sistemul nu a functionat în mod real niciodata, schisma monofizita eliminând de la început influenta Alexandriei si Antiohiei; rezulta mai degraba o suprematie de facto a Constantinopolului în Orient si o autoritate redusa a celorlalte patriarhate ortodoxe.

Arta în perioada lui Justinian

Principala bazilica a capitalei imperiale, consacrata lui Hristos, Întelepciunea lui Dumnezeu (I Corinteni 1, 24) , fusese contruita initial în vremea lui Constantin si Constans. Ea a fost incediata în 404 pe vremea tulburarilor provocate de exilul Sfântului Ioan Gura de Aur. Reconstruita pe timpul lui Teodosie al II-lea ea a fost înca o data distrusa în timpul rascoalei Nika, în 532. Reconstructia edificiului i-a permis lui Justinian sa-si afirme vocatia sa de constructor, exp

rimata atât în capitala cât
si în provincie prin ridicarea de noi biserici sau alte edificii. Împaratul va încredi nta unor savanti
precum geometrului Antemios din Tralles si fizicianului Isidor din Milet, constr uirea unei imense
bazilici cu cupola. În cinci ani edificiul a fost gata, iar la inaugurarea sa pe 2 7 decembrie 537,
Justinian declarând:  Te-am învins Solomoane . Din pacate, în urma unui puternic cutremur de
pamânt, cupola se va darâma si va fi refacuta în 563. Caracteristica acestei biserici era tocmai
marimea cupolei, cu un diametru initial de 31 m., ridicata la o înaltime de 50 m. Aceasta cupola
domina întreg edificiul. Procopius de Cezareea spunea ca ea  este atât de usoarasi aer iana, ca pare

192 Alexandru A. MUNTEANU, Arhiepiscopia Justiniana Prima si jurisdictia ei, în S. T., XIV, nr. 7-8, 1962, p. 441-470;
Emanoil BABUS, Justiniana Prima în lumina noilor cercetari, în S.T., XXXIX, 1987, nr . 1, p. 84; Mircea
PACURARIU, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, Bucuresti, 1980, p. 161.
193 Alain DUCELLIER, Byzance et le monde orthodoxe, Paris, 1997, p. 40-43.
194 Codul lui Justinian, I, 3, 47. Numai prima conditie a ramas valabila dupa Si nodul Trulan din 692.
195 Pentarhia sau conducerea în 5 este un cuvânt care apartine terminologiei oficial e bizantine: Sfântului Maxim
Marturisitorul în secolul al VIII-lea, Sfântului Teodor Studitul în secolul al IX-lea, lui Fotie, Petru al Antiohiei în secolul
al XI-lea, Balsamon al Antiohiei în secolul al XII-lea. Termenul desemna o conduce re colegiala asigurata de Biserica la
nivel universal, prin concertul celor 5 patriarhate majore ale Bisericii primare : Roma, Constantinopol, Alexandria,
Antiohia si Ierusalim.Vezi Elie MELIA, La Pentarchie, son historique, son elucid ation canonique et theologique, în
Témoignage et Pensée Orthodoxe, nr. 46, 1985, p. 42.

ca sta mai putin pe ziduri, decât ca este suspendata cu un lant de aur din înaltul c
erului ca sta mai putin pe ziduri, decât ca este suspendata cu un lant de aur din înal
tul cerului . Sustinuta
de 4 mari arcuri, care se sprijina pe 4 piloni foarte puternici, ea se propteste
la Est si la Vest pe 2
mari semicupole, care la rândul lor au ca punct de sustinere 3 nise semicirculare.
Cupola reprezenta
de fapt Împaratia lui Dumnezeu care domina pe cea a oamenilor. În timpul diverselor
ceremonii ce
vor avea loc pâna la 1453, împaratul ocupa spatiul de sub cupola tocmai pentru a ami
nti asistentei
legatura sa cu Dumnezeu, în centru fiind sfera cereascasi trimisul pe pamânt, împaratu
l[197]. Prin
abilitatea lor extraordinara arhitectii au reusit sa faca în acelasi timp si un ed
ificiu solid, de proportii
armonioase, realizând o adevarata capodopera[198]. Poate ca îndrazneala lor a fost put
in cam mare
dovada fiind cutremurul care a dus la darâmarea cupolei, refacuta ulterior de acel
asi Isidor din Milet.
De atunci încoace, Sfânta Sofia apare ca una dintre cele mai mari creatii ale arhite
cturii, un
monument tipic, în care se rezuma un întreg ansamblu de metode si idealuri de arta.
Cupola vadeveni de acum încolo caracteristica arhitecturii bizantine. În exterior, b
asilica nu are nimic deosebit,
zidurile fiind construite din caramida aparenta. În schimb, interiorul are o bogat
ie si un lux deosebit,
care au devenit de asemenea caracteristice stilului bizantin. Frumusetea pavajul
ui din marmurasi
mozaic, coloanele înalte de marmura, decoratia bogata a capitelurilor lucrate ca n
iste bijuterii,
placajul peretilor cu marmura policroma care vor sa imite covoarele din Orient,
stralucirea
mozaicurilor de pe cupole si abside, minunatele vase din aur si argint, tesaturi
le din matase si aur
care decorau altarul, toate uluiau pe privitori. Acealsi Procopius afirma:  ea est
e opera puterii si
îndemânarii omenesti, precum si a divinitatii . Ea reprezintasi astazi un monument cel
ebru desi dupa
caderea Constantinopolului sub turci a devenit moschee. Azi este muzeu atât pentru
crestini cât si
pentru musulmani.

Sfânta Sofia nu a fost singura opera de arta din timpul lui Justinian. În vremea sa
au fost
construite si alte biserici, într-un stil care dovedeste ingeniozitate si noutate.
Din pacate multe dintre
acestea au fost distruse de-a lungul anilor. La Constantinopol se mai pastreaza
bisericile: Sfintii
Serghie si Vach dupa un plan octogonal, precum si Sfânta Irina[199]. Cel mai bine s-
au conservat
bisericile din Ravenna: Sfântul Apolinarie in Classe, Sfântul Apolinarie il Nuovo (u
ltima tot dupa un
plan octogonal). La Tesalonic Justinian a refacut biserica Sfântul Dumitru, care p
astreaza pâna astazi
forma ei originala, iar la Efes biserica Sfântul Ioan Evanghelistul. Toate acestea
sunt capodopere care
stralucesc prin frumusetea placajelor, a pavimentelor de marmura policroma, ori
a mozaicurilor cu
un decor deosebit de bogat. Mozaicurile de pe bisericile amintite din Ravenna, n

e dau o imagine a
luxului si vietii bizantine din secolul al VI-lea, asupra stralucirii si fastulu
i imperial.

Aceleasi tendinte se întâlnesc si în alte opere din acesta perioada, cum ar fi manuscr
isele cu
litere de aur si argint pe pergament de purpura, tesaturile scoase la iveala cu
prilejul sapaturilor
arheologice din Egipt, sculpturile din fildes, lucrarile de orfevrerie. În toate a
cestea se întâlnesc
elemente traditionale greco-romane, dar si influente orientale, în special siriene
, din a caror
combinatie a iesit arta bizantina200. Constantinopolul va deveni, din vremea lui
 Justinian, un centru
artistic si cultural de prim ordin, preluând în multe privinte rolul pe care l-au av
ut mai înainte orase

196 Emilian POPESCU, Istoria si spiritulitatea , p. 88.
197 A. GRABAR, L Empereur dans l art byzantin, Londra, 1974.
198 C. MANGO, L Architecture byzantine, Paris, 1993; J.M. SPIESER, Histoire de l Art
 et Archéologie de Byzance: de la
vie des formes à leur fonction sociale et à leur foctionnement anthropologique, în Bil
lans et perspectives des Etudes
médiévales en Europe, Actes du 1er Congrès européen de la FIDEM, Spoleto, 27-29 mai 1993
, Louvain-la Neuve, 1995,

p. 81-96; R.J. MAINSTONE, Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of J
ustinian s Great Church, Londra,
1988.
199 Th. F. MATHEWS, The byzantine churches of Istanbul, a photographic survey, P
ennsylvania State University Press,
1976; M HARISSON, A Temple for Byzantium, Londra, 1989 (prezinta biserica Sfântul
Polieuct din Constantinopol); W.
MÜLLER-WIENER, Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen, 1977; P. UNDERWOOD,
Karye Djami, New
York (4 vol.), 1966-1975.
200 A. GRABAR, Sculptures byzantines de Constantinople, IVe-Xe siècle, Paris, 1963
; Idem, L Âge d or de Justinien .
De la mort de Théodose à l Islam, Paris, 1966. C. MANGO, The art of the Byzntine Empir
e 312-1453, Toronto, 1986.

precum: Antiohia, Alexandria si Efes. Va lua nastere o arta noua, iar printre scopurile principale se va numara în primul rând glorificarea lui Dumnezeu si a împaratului. Întreaga arta va fi în serviciul crestinismului.

precum: Antiohia, Alexandria si Efes. Va lua nastere o arta noua, iar printre scopurile principale se va numara în primul rând glorificarea lui Dumnezeu si a împaratului. Întreaga arta va fi în serviciul crestinismului.

În ciuda acestei opere durabile, pe plan intern situatia nu avea însa nimic entuziasmant. Îndeosebi puterea împaratului era inegal respectata. De aceea între 535-536, sub impulsul prefectului pretoriului 201 Ioan de Capadocia, Justinian intreprinde o ampla reforma administrativa. Masurile din acest timp au fost dictate si de tulburarile provocate de rascoala Nika, percum si de presiunile tot mai mari din partea populatiilor migratoare, ori ale persilor. Împaratul era nemultumit de faptul ca functionarii si guvernatorii de provincii erau corupti, se dedau la abuzuri si neglijente grave. În acest sens ia o serie de masuri expuse în Novelele VIII si XVII din anul 535, prin care între altele, se suprima obiceiul de a se cumpara functia de guvernator pentru o anumita suma de bani, urmând ca cel care înaintase suma sa-si recupereze banii ulterior prin asuprirea populatiei. Împaratul i-a obligat de asemenea pe functionari sa jure în modul cel mai solemn ca n-au platit pentru functiile lor nimanui o suma de bani202. Au fost aduse si unele modificari în organizarea provinciilor, unele dintre ele fiind unificate si puse sub conducerea unui guvernator militar (dux).

La Constantinopol Justinian a largit atributiile sefului politiei (prafectus vigilum), care a luat numele de praetor plebis si a creat un post, acela de quaestor cu misiunea de a se ocupa de multimea vizitatorilor si imigrantilor de tot felul, care veneau în numar mare în capitala. Pentru a micsora pericolul extern, tot mai amenintator dinspre Nordul Scythiei, Justinian a facut o mare organizare economicasi militara, grupând Scythia si Moesia (provincii cu resurse economice reduse) cu provinciile maritime Cipru si Insulele Marii Egee, pe care le-au pus sub comanda unui quaestor Justinianus exercitus. Sediul acestui comandant pare sa fi fost la Odessos ori la Tomis. La Constanta s-a descoperit piatra funerara a lui Marcellus203, vicar204 de Odessos si care lasa posibilitatea ca Tomisul sa fi fost sediul acestui vicar, ori sa-si fi gasit moartea aici cu prilejul unei calatorii de lucru.

Justinian si Biserica

Nu putem întelege importanta lui Justinian în istorie si mai ales în istoria Bisericii, fara a

vedea în el primul ideolog al Imperiului crestin, cel care a dus alianta lui Constantin pâna la o concluzie logica. În aceasta perioada s-a realizat o prima sinteza a crestinismului bizantin, care va orienta cursul ulterior al Ortodoxiei.

Justinian nu a facut niciodata distinctie între traditia politica romanasi crestinism. Considerându-se împarat roman, el se autointitula si împarat crestin. Conceptia sa îsi avea originea în unitatea indisolubila dintre Imperiu si religia crestina. Numai ca aceasta teorie avea si unele ambiguitati. Mai întâi, trebuie amintit faptul ca sub influenta crestinismului, Imperiul suferise

201 Pe vremea lui Constantin era un fel de prim ministru. Puterea lor este limitata în secolul al VI-lea de catre guvernatorii de provincii. Ei vor dispare în secolul al VII-lea.
202 Alain DUCELLIER, Byzance et le monde , p.39.
203 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea p. 84.
204 Conducatorul unei dioceze, unitate administrativa intermediara între prefectura pretoriului si provincii. Vicarul si diocezele au disparut în a doua jumatate asecolului al VI-lea.

modificari substantiale: Justinian se considera slujitorul si executantul voii lui Dumnezeu, iar Imperiul ca instrument al planului divin privind lumea. Imperiul era plasat sub semnul Sfintei Cruci, iar misiunea sa era prezervarea si raspândirea crestinismului printre oameni. Interesul lui Justinian pentru lucrarea misionara, contributia sa decisiva la opera caritativa a Bisericii, donatiile facute Bisericii, nu trebuie minimalizate sau uitate, evidentiind sinceritatea credintei sale si interesul real pentru teologie. Codul sau de legi începea cu o adevarata marturisire de credinta în Hristos si în Sfânta Treime, iar pe Sfânta Masa a bisericii Sfânta Sofia erau gravate cuvintele: «Ceea ce este al Tau, ceea ce este primit de Tine, Îti este oferit de Justinian si Teodora»

modificari substantiale: Justinian se considera slujitorul si executantul voii lui Dumnezeu, iar Imperiul ca instrument al planului divin privind lumea. Imperiul era plasat sub semnul Sfintei Cruci, iar misiunea sa era prezervarea si raspândirea crestinismului printre oameni. Interesul lui Justinian pentru lucrarea misionara, contributia sa decisiva la opera caritativa a Bisericii, donatiile facute Bisericii, nu trebuie minimalizate sau uitate, evidentiind sinceritatea credintei sale si interesul real pentru teologie. Codul sau de legi începea cu o adevarata marturisire de credinta în Hristos si în Sfânta Treime, iar pe Sfânta Masa a bisericii Sfânta Sofia erau gravate cuvintele: «Ceea ce este al Tau, ceea ce este primit de Tine, Îti este oferit de Justinian si Teodora». Cuvintele era expresia constiintei si credintei împaratului.

Din pacate sunt unii istorici care vad în acesta viziune a lui Justinian mai degraba o expresie a cezaropapismului sau, adica subordonarea Bisericii Statului206. Altii însa, vad în Justinian inventatorul «simfoniei», adica a teoriei autentic ortodoxe a raportului dintre Bisericasi Stat207. Chiar daca în teorie si chiar în practica a dorit plasarea crestinismului în centrul activitatii Statului, împaratul a uitat Biserica. Cuvântul «Biserica» apare adesea în scrierile lui Justinian, definind misiunea unui împarat credincios, «pastrator al credintei crestine si aparator al Sfintei Biserici Universale si Apostolice împotriva dezordinei», dar situatia reala era putin diferita fata de aceste cuvinte208.

În constiinta crestinilor, Biserica a fost de la început o comunitate noua, noul popor al lui Dumnezeu, edificat pe Taina Botezului. Aceasta nastere atribuia vietii crestine o noua dimensiune: îl introducea pe primitor în Împaratia care nu era din aceasta lume si îi dadea acces la viata vesnica , fara însa a pierde calitatea de cetatean al acestei lumi209. Altfel spus nu numai persecutiile au pus Biserica în afara lumii, dar si alteritatea fiintei sale. În secolul al IV-lea, frontiera dintre Bisericasi

lume era transparenta. Multi ezitau sa primeasca Botezul, având constiinta rupturii pe care o
antrena acesta Taina. De exemplu Sfântul Vasile cel Mare a fost botezat la o vârsta adulta, iar Sfântul
Ioan Gura de Aur critica pe cei care întârziau sa se boteze. În secolul al V-lea limit a exterioara dintre
Bisericasi lume începe sa dispara; comunitatea crestina tinde din ce în ce mai mult spre o
coincidenta cu societatea bizantina în totalitatea sa. Cu toate acestea, în învatatura si constiinta
Bisericii, principiul era mai putin intact: în calitate de comunitate care nu este din aceasta lume ,
Biserica este deci distincta de orice comunitate naturala . Chiar daca metodele de predicare sau de
actiune printre oameni au înregistrat unele modificari, chiar daca slujbele s-au d ezvoltat si au capatat
un aspect solemn sau daca Biserica a patruns în diferitele sfere ale vietii umane, ea ramânea în esenta
ceea ce trebuia sa fie: adunarea poporului lui Dunmnezeu, care marturisea înainte de toate Împaratia
Lui. Pâna astazi rugaciunea euharistica pastreaza inspiratia eshatologica de la ince put, iar la fiecare
Liturghie, Biserica marturiseste ce ea nu este din acesta lume si ca apartine vieti i viitoare .
Coincidenta dintre comunitatea sacramentalasi cea naturala a antrenat dupa crest inarea Imperiului o
deplasare a frontierei dintre Bisericasi lume. Limita exterioara separa pe crest ini de pagâni, ori acum
ea devine interioarasi strabate constiintele crestinilor. Apartinând atât lumii cât si Bisericii, crestinul
trebuia sa recunoasca diferenta lor ontologica. În timp ce efortul sau este îndrepta t spre iluminarea
vietii sale de învatatura lui Hristos, el stie ca Împaratia lui Dumnezeu, bucuria vi etii vesnice în
Hristos, nu este din acesta lume. Acesta bucurie este experimentata de fiecare c restin la Sfânta
Liturghie, când în momentul frângerii pâinii este proclamata moartea Domnului si este mar turisita
Învierea Sa . Astfel, Biserica în ansamblul ei reprezinta taina Împaratiei lui Dumnezeu, anticiparea

205 P. de MEESTER , Les origines et le développement du texte grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome , Rome,
1909, p. 340.
206 G. DAGRON, Empereur et Prêtre, Etude sur le césaropapisme byzantin, Paris, 1996; D .J. GEANAKOPOULOS,
Church and State in the Byzantine Empire: a Reconsideration of Caesaropapism, în C hurch History, XXXIV, 1965.
207 Alexandre SCHMEMANN, Op.cit. p. 169.
208 IBIDEM.

209 Coloseni III,3.

victoriei sale, fiind totodata liberasi disticta de lume. Toate eforturile teologilor din secolele IV-V vizau tocmai conservarea în interiorul comunitatii ecleziale a constiintei coexistentei celor doua planuri în viata crestina. Aceste eforturi explica de altfel complexitatea ritualului liturgic si accentul tot mai mare pus pe caracterul redutabil al Sfintelor Taine, ca manifestare vizibila a unei realitati ceresti invizibile. Prin rugaciune, Liturghie sau asceza, Biserica lupta împotriva unor tendinte de transformare a crestinismului într-o religie naturala, solidara în întregime cu aceasta lume.

În aceasta consta poate neîntelegerea dintre Bisericasi Imperiu. Statul roman putea adopta, fara prea mari probleme, învatatura despre Dumnezeu si despre Hristos, facând din aceasta doctrina religioasa oficiala; putea elimina pagânismul sau pâna la un punct crestina propriile legi. Numai ca Imperiul nu putea recunoaste Biserica drept o comunitate distincta, independenta de lume. Absolutismul religios al Statului roman si faptul ca împaratul se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pamânt erau piedici serioase în schimbarea de atitudine210. Cu cât dimensiunile Bisericii coincideau cu cele ale Imperiului, cu atât frontierele exterioare erau eliminate, în constiinta Statului aparând ideea unei identitati perfecte de autoritate, de origine divina. Dupa abolirea pagânismului, împaratii au renuntat la functiile sacre sau sacerdotale pe care le exersau în vremea Romei antice, iar autoritatea sacramentala, doctrinara sau pastorala a ierarhiei bisericesti nu a fost limitata. Statul proteja ierarhia, confirma doctrina Bisericii asa cum fusese ea stabilita la Sinoadele Ecumenice, numai ca problema relatiei dintre Bisericasi Statul bizantin a fost cu timpul înlocuita de cea a relatiei dintre autoritatea secularasi ierarhie211. În constiinta imperiala, Biserica se confunda cu lumea, lumea fiind crestina doua principii complementare fiind necesare existentei si organizarii sale: împaratul si preotul. În literatura bizantina din aceasta perioada aparea comparatia raportului dintre Bisericasi Stat ca cea dintre suflet si trup; Statul conceput ca un trup animat de prezenta în el a Bisericii, sufletul sau212.

Aceasta conceptie era diferita de cea din perioada Bisericii primare. Atunci Biserica era un trup, un organism viu, un popor nou, ireductibil unei comunitati naturale. Chiar daca toti oamenii erau chemati sa faca parte din acest corp si puteau deveni membrii sai, lumea nu se putea confunda cu Biserica pentru ca în ea si prin ea oamenii participau la o alta lume si la o alta viata, care se va manifesta cu slava la sfârsitul acestei lumi. În realitate Imperiul, în calitatea sa de mostenitor ideologic al pagânismului, vedea în Stat singura forma de comunitate orânduita de Dumnezeu si care

îmbratisa toate domeniile vietii umane. Singura diferenta între acest model si cel a
l teocratie pagâne
era ca Imperiul, prin alegerea împaratului, a putut afla pe adevaratul Dumnezeu si
religia sa crestina.
Hristos a dat preotilor puterea de a ierta, vindeca, sfinti si învata, iar Statul
trebuia sa le dea acestora
onoruri deosebite, caci de rugaciunile lor depindea prosperitatea Imperiului. În c
onstiinta primelor
secole la Bizant, Biserica era asimilata ierarhiei, dogmelor, slujbelor divine,
dar functia ei era
detinuta de Stat. Problema raportului dintre Bisericasi Stat nu se punea înca, deo
arece totul se
reducea la relatii în sânul aceluiasi Stat, între puterea secularasi cea spirituala. L
egislatia si politica
religioasa a lui Justinian va aduce însa un raspuns acestei situatii.

210 Vezi punctul de vedere Adrian GABOR, art. cit., p.195-197211 În Omilia 23 a Sfân
tului Ioan Gura de Aur, se facea o distinctie clara între putere, care este de ori
gine divina, si
functia ei, care este de natura umana. În ceea ce priveste relatiile dintre Biseri
casi Stat, Sfântul Ioan Gura de Aur
vorbeste despre ascendentul pe care puterea spirituala o are asupra puterii temp
orale. În acest sens el a luat atitudine mai
ales în timpul revoltei declansate la Antiohia în 387. Vezi J.Ch. BAUR, Der heilige
Johannes Chrysostomos und seine
Zeit, 2, München, 1930, p.12-20.
212 A. SCHMEMNN, Op.cit.p.174.

Simfonia bizantina

Simfonia bizantina213. La rândul sau Imperiul prelua asupra lui grija pastrarii dogmelor bisericesti si a demnitatii sacerdotale. Clerul, în armonie cu Imperiul, orienta întreaga viata publica spre Dumnezeu.

Aceasta teorie putea fi foarte buna numai ca Biserica învata ca lumea avea doua valori absolute: Dumnezeu si omul, restul inclusiv Statul fiind limitat prin natura, datorita apartenentei exclusive la lume. Statul, prin natura sa era limitat, nu putea reprezenta o valoare absoluta. De aceea crestinii au suferit si s-au jertfit atunci când au refuzat sa recunoasca Statului dreptul de a supune pe om. Idealul crestin nu era de a uni Biserica cu Statul, ci dimpotriva de a face o distinctie între ele. Statul este crestin numai în masura în care nu are pretentia de a fi totul pentru om, în masura în care renunta a determina în chip exclusiv viata omului. Teoria lui Justinian dorea sa se impuna în mentalitatea teocratica a Imperiului pagân, pentru care Statul era forma sacrasi absoluta a lumii, sensul sau, justificarea sa. Nu putem vorbi deci de subordonarea Bisericii Statului, deoarece orice subordonare presupune doua subiecte distincte, în timp ce pentru modelul teocratic nimic nu poate fi în afara Statului: religia prin fiinta sa este o functie statala.

Binele Bisericii constituie forta Imperiului , aceste cuvine ale lui Justinian reprezinta cheia teoriei sale214. El accepta distinctia dintre autoritatea imperialasi cea spirituala, considerându-o pe aceasta din urma drept purtatoare de adevar. El admitea ca Imperiul si sacerdotiul au functii diferite, dar totul este subordonat binelui Imperiului, puterii si prosperitatii sale, ca valoare ultimasi absoluta. Chiar si dragostea lui Justinian pentru monahism, demonstrata prin înfiintarea a zeci de manastiri pe întreg teritoriul Imperiului, avea drept sursa acest absolutism religios. Daca acesti sfinti îl roaga pe Dumnezeu pentru prosperitatea Imperiului, cu mâini pure si suflete ferite de pacate, înseamna ca armatele noastre vor fi victorioase iar orasele bine administrate 215.

Politica de reconciliere cu Roma si ruptura cu Orientul

În vremea lui Justinian asistam la noi conflicte de ordin religios. Chiar daca a fost ultimul împarat roman de pe tronul Imperiului bizantin, el a fost si un domn crestin, un suveran constient de originea divina a puterii sale. Notiunea de Imperius Romanus se confunda cu cea de ecumenicitate crestina, iar victoria religiei crestine peste tot pamântul nu avea mai putina valoare ca cea a restaurarii puterii romane. Justinian considera ca prima îndatorire a unui suveran era de a pastra intacta puritatea credintei crestine, de a o apara împotriva oricarei perturbari, de a sprijini Biserica

Ortodoxasi Apostolica  amintindu-si ca  piosii si dreptcredinciosii împarati care l-au precedat,
aveau ca scop extirparea ereziilor si mentinerea pacii în Sfânta Biserica a lui Dumn ezeu .

213 M. BERANGER fils, Les novelles de l Empereur Justinian , Metz, 1811, t. 1, p. 129-131.
214 A. SCHMEMANN, Op.cit.p. 176.
215 Novela 133, XVI, Despre viata calugarilor, capitolul V.

Urmând aceasta directie, Justinian daduse înca din anii 527-528 legi severe împotriva ereticilor si închisese templele lui Isis si Amon din EgiptUrmând aceasta directie, Justinian daduse înca din anii 527-528 legi severe împotriva ereticilor si închisese templele lui Isis si Amon din Egipt. În anii urmatori va lua si alte masuri împotriva cultelor pagâne217 si a evreilor carora le va cere sa foloseasca în cultul lor textul în limba greaca a Septuagintei218. În anul 529, Justinian ordona închiderea Universitatii din Atena un ultim refugiu al pagânismului. Prin aceasta atitudine Justinian nu facea altceva decât sa se înscrie liniei antipagâne adoptata de Teodosie I, însa prin inversare si radicalizare îsi apropria atitudinea lui Iulian: învatamântul trebuia pe viitor sa se situeze în cadrul unei doctrine oficiale definita de Biserica, împaratul având îndatorirea ca ea sa fie respectata219.

Justinian a precizat si granitele dintre legea laica (civila) si cea monahala, mergând atât de departe încât a adus corecturi si hotarârilor Sinoadelor220. Toata aceasta legislatie avea la baza obligativitatea calugarilor de a ramâne fideli votului dat lui Dumnezeu. Cel care abandoneaza mânastirea trebuie adus înapoi cu forta si daca pleaca din nou, este trimis în armata, fàra sa poata beneficia de bunurile si de situatia sa juridica anterioara. În anul 529 a luat masuri si împotriva unor aristocrati si a altor persoane, care se faceau vinovate de practicarea în secret a riturilor pagâne. Daca refuzau sa se initieze în doctrina crestinasi sa se boteze, erau exilati si li se confiscau toate bunurile.

În ceea ce priveste arianismul putem spune ca mai dainuia la vremea aceea în Africa, Italia si Spania, regiuni ocupate de vandali, ostrogoti si vizigoti221. În lupta sa pentru apararea Ortodoxiei împaratul Iustin I i-a fortat pe arieni sa treaca la credinta ortodoxa, confiscându-le averile si bisericile222. Aceasta l-a determinat pe regele Teodoric cel Mare al ostrogotilor sa protesteze la Contantinopol, unde l-a trimis pe papa Ioan I (523-526), în anul 526. Din delegatia papala mai faceau parte 4 senatori si epicopul Ecclesius al Ravennei. Misiunea era de a cere împaratului ridicarea sanctiunilor dictate împotriva arienilor. Misiunea ambasadei s-a soldat cu un esec, la întoarcere papa fiind închis, iar Teodoric a conficat bisericile crestinilor ortodocsi din Ravenna, dându-le arienilor223.
Victoriile militare ale lui Justinian au creat premisele restaurarii Ortodoxiei, dupa cucerirea Italiei în anul 554, împaratul dând asa-numita Pragmatica sanctio, prin care se restabilea autoritatea bizantina

216 Jupiter Amon continua sa persiste mai les în oracole, dar avea si unele temple, îndeosebi în unele oaze mai izolate, cum ar fi cea din Audjila, în desertul din Sudul Cirenaicii. Justinian a închis templul si l-a transformat într-o biserica

crestina cu hramul Sfânta Maria. Cultul zeitei Isis se mentinea de asemenea în insula Filos, dar Narses, guvernatorul miliar al Tebaidei a închis templul acesteia în 540. Acest sanctuar a fost transformat si el în locas crestin.

217 Împaratul a cautat sa distruga complet cultul pagân. Ca masuri speciale împotriva pagânilor a dat 2 ordonante, prin care se urmarea nimicirea elenismului. Guvernatorii din Constantinopol trebuiau sa cerceteze si sa descopere practicile cultice pagâne, ca astfel sa înlature toate nelegiuirile religiei pagâne. Nimeni nu avea voie sa sacrifice zeilor sau sa îndeplineasca ceva din riturile pagâne, în caz contrar cel în cauza riscând pedeapsa cu moartea. Vezi Pr. Vasile Gh. SIBIESCU, Împaratul Justinian I si ereziile, teza de doctorat, Bucuresti, 1938, p. 183.

218 Justinian I a avut o atitudine ostila fata de toti cei care nu erau crestini. Astfel, prin edictul din 527 el îi punea pe acelasi plan pe iudei, pe samarineni si pe elini. Din punct de vedere al drepturilor civile, ei erau considerati cetateni de categoria a doua, deci inferiori crestinilor: ei nu puteau fi martori împotriva crestinilor, nu puteau sa aiba servitori din rândul crestinilor botezati si nici dintre catehumeni. Vezi R.P.J. PARGOIRE, L Eglise byzantine de 527 à 847, Paris, 1923, p. 14.219 Asupra Scolii filozofice pagâne din Atena vezi E. GIBBON, Histoire du declin et de la chute de l Empire Romain, vol I, trad. în franceza de M. GUIZOT, Paris, 1983, p. 73-77. S-a crezut ca motivul închiderii acestei scoli era faptul ca avea multe averi, care au trecut prin aceata decizie în proprietatea Statului. Nu trebuie uitat însa faptul ca Iustinian urmarea un ideal: unirea politicasi religioasa a Imperiului. Pentru el adevarata Filozofie era cea crestina, a Sfintilor Parinti.
Închiderea scolii filozofice din Atena si alungarea profesorilor ei, a însemnat distrugerea ultimei fortarete a elenismului din Imperiul bizantin.

220 În initiativele legislative ale lui Justinian, monahismul ocupa un loc de frunte. Novelele lui contin dispozitii detaliate privitoare la înfiintarea, organizarea, averea si viata mânastirilor. În vremea lui Justinian era nevoie de o reglementare,
pentru ca
de la Sinodul de la Calcedon din 451, nu se mai daduse nici un canon pentru a pune rânduiala în viata monahala. Chiar si sinodul de la Calcedon stabilise numai principii generale. Vezi Arhid. Prof. I.N. FLOCA, Canoanele Bisericii Ortodoxe (note si comentarii), Sibiu, 1992, p. 78-97.

221 Toti acestia erau arieni.

222 L. DUCHESNE, L Eglise au VI e siècle, Paris, 1925, p. 75 si 133.

223 IBIDEM, p. 140.

asupra provinciilor italieneasupra provinciilor italiene. Astfel se restabileau si drepturile Bisericii Ortodoxe, Pragmatica sanctio, având înscrise atât legi civile cât si masuri de ordin religios: erau recunoscute donatiile facute Bisericii Ortodoxe, fie de unii regi goti, fie de împarateasa Teodora sau de Senatul roman. De asemenea, erau retrocedate ortodocsilor toate imobilele, mai ales biserici, confiscate de regii ostrogoti de la Teodoric pâna la Totila225.

Înca din momentul în care pe tronul Bizantului se mai afla Iustin I, Justinian se gândea sa introduca în politica sa religioasa o reconciliere cu Roma. Gândul sau era expresia unui proiect mai amplu: restaurarea Imperiului din Occident. În haosul care domnea atunci în Occident singura legatura dintre Bizantsi traditia romana era papa. Autoritatea sa era de necontestat printre barbarii germani, desi acestia erau arieni din momentul în care Ulfila îi botezase pe goti în secolul al IV-lea. Justinian miza pe papalitate pentru restaurarea puterii sale în Occident, în timp ce clerul roman ramânea fidel papei Leon si Sinodului de la Calcedon. Numai ca atunci când Justinian ajunge pe tron în 527, situatia în Orient era diametral opusa fata de cea din Occident. În Egipt, Biserica era în întregime în mâinile monofizitilor, iar în alte provincii adeptii Henotikonului sau monofizitii moderati faceau legea. Biserica Antiohiei avea în frunte pe Sever,  creierul  teologiei monofizite. Iustin si Justinian au încercat mai întâi sa constrânga episcopatul Imperiului sa revina la credinta de la Calcedon, dar noii episcopi numiti si consacrati la Constantinopol, trebuiau sa faca apel la fortele de ordine pentru a-si ocupa scaunele. Agitatia era tot mai mare si printre credinciosi, numai Palestina ramânând acum ortodoxa. În Siria, la Edesa, nu departe de frontiera cu Persia, precum si în regiunile îndepartate ale Asiei Mici, ierarhia calcedoniana se instala în forta. Pentru Egipt nimeni nu îndraznea sa-l atace pe Sever al Antiohiei si pe alti conducatori monofiziti care-si gasisera refugiul aici.

În 531, Justinian schimba în mod radical politica sa: el abandoneaza recurgeera la forta în schimbul unei politici de compromis. Multi istorici pun acesta schimbare de atitudine pe influenta exercitata asupra împaratului de catre Teodora, care nu ezita sa-i ajute pe cei acuzati de erezie. Alti istorici vorbesc de o repartizare a rolurilor între sotsi sotie: sustinerea Ortodoxiei de catre Justinian si a monofizitilor de catre Teodora ar fi fost de fapt o manevra politica destinata prezervarii unitatii Imperiului, permitând celor doua curente sa se sprijine pe puterea imperiala226. Cu toate acestea Justinian nu putea ignora amenintarile impuse de aceasta divizare religioasa, în spatele careia statea separatismul de tip nationalist.

Astfel problema religioasa cea mai delicata ramânea acum, aceea a monofizitilor, J
ustinian
datorita influentei deosebite a Teodorei având o pozitie sovaielnicasi oscilanta.
Pâna în 536 el se
dovedeste îngaduitor fata de monofiziti, de aceasta atitudine beneficiind multi ep
iscopi monofiziti,
printre care Severus, fostul patriarh al Antiohiei, readus din exil. Justinian o
rganizeaza o întrunire
între 6 calcedoneni si 6 monofiziti moderati, care elaboreaza o formula de credint
a, pe care împaratul

o promulga în 533 si pentru care obtine si aprobarea papei Ioan al II-lea în 534. În a
ceasta formula de
credinta nu se vorbea de o singura fire sau de doua firi în persoana lui Iisus Hri
stos, ci doar de
Mântuitorul, care S-a întrupat, S-a facut om, a fost rastignit si este una dintre ce
le trei Persoane ale
224 Pr. V. SIBIESCU, Op.cit., p. 159.
225 IBIDEM.

226 Istoricul Evagrie Scolasticul ne relateaza ca Justinian era de partea celor
ce sustineau doua naturi în Hristos, iar
Teodora de partea celor ce sustineau o singura natura. Acest lucru nu excludea b
unele raporturi dintre ei, caci spune
Evagrie  în problemele de credinta uneori parintii se deosebesc de copii, barbatii d
e sotiile lor . El presupune chiar ca ar
fi fost între ei o învoiala secreta în acest sens, dar tot el adauga ca  ceea ce este si
gur este faptul ca ei nu au cedat
niciodata unul pentru altul în aceasta privinta: Justinian a aparat întotdeauna Sino
dul de la Calcedon, în timp ce Teodora
a protejat mereu pe monofiziti . Vezi EVAGRIE SCOLASTICUL, Istoria Bisericeasca. P
rescurtare dupa Istoria
bisericeaca de Filostorgiu si Teodor Citetul, trad. Iosif GHEORGHIAN, Bucuresti,
 1899, p. 130-131 si P.G., 82,2, col.
2720-2721. Tot în legatura cu aceasta mai pot fi consultati: L. DUCHESNE, Op.cit.,
 p. 80-81; Ch. DIEHL, Justinian et la
civilisation byzantine au VI-e siècle, Paris, 1900, p. 65-71. Datorita sprijinului
 pe care l-a acordat monofizitilor, Teodora
s-a bucurat de o deosebita cinstire din partea acestora. Vezi, A.A. VASILIEV, Hi
stoire de l  Empire Byzantin, vol. I,
Paris, 1901, p. 199.

Sfintei Treimi, de o fiinta cu ele. Aceasta formula nu a satisfacut nici pe calcedoneni, nici pe monofizitii moderati, asa ca în 536 vine la Constantinopol papa Agapit, succesorul lui Ioan al II-lea si îl convinge pe Justinian sa renunte la formula adoptata deoarece nu era ortodoxa. Patriarhul Antim, care fusese unul dintre autorii formulei, este depus din scaun si reîncepe persecutia împotriva monofizitilor.

Sfintei Treimi, de o fiinta cu ele. Aceasta formula nu a satisfacut nici pe calcedoneni, nici pe monofizitii moderati, asa ca în 536 vine la Constantinopol papa Agapit, succesorul lui Ioan al II-lea si îl convinge pe Justinian sa renunte la formula adoptata deoarece nu era ortodoxa. Patriarhul Antim, care fusese unul dintre autorii formulei, este depus din scaun si reîncepe persecutia împotriva monofizitilor.
a
influentei pe care o capata niste calugari învatati, Dometian si Teodor Askidas, partizani ai origenismului (în lucrarea lui Origen, Despre principii, erau strecurate unele greseli dogmatice: preexistenta sufletelor, Fiul subordonat Tatalui, la sfârsitul veacurilor pacatosii de toate categoriile, implicit diavolul, datorita marii bunatati a lui Dumnezeu vor învia cu trupuri eterice si vor fi restabiliti în starea initiala de nevinovatie), pe lânga Teodora si împarat. În 543 se tine însa un sinod local la Constantinopol, prin care erau condamnate noua propozitii din scrierile lui Origen, iar numele sau era trecut printre eretici227. Indignat de aceste hotarâri, Teodor Askidas îndeamna pe Teodora si pe Justinian sa faca o noua încercare de a atrage cel putin o parte a dizidentei monofizite. Reconcilierea era acum împiedicata de o alta problema, anume reabilitarea la Sinodul de la Calcedon a lui Theodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyrr si Ibas de Edessa, ale caror scrieri erau considerate de monofiziti impregnate de nestorianism.

Teodor Askidas si ceilalti monofiziti cu trecere la palat au reusit sa-l convinga pe Justinian sa dea în 544 un edict teologic, «în trei capitole», prin care se condamnau unele lucrari ale lui Ibas de Edessa, Teodoret de Cyrr (Scrierile acestuia împotriva lui Chiril al Alexandriei si contra Sinodului de la Efes) precum si opera lui Theodor de Mopsuestia. Patriarhii si majoritatea ierarhilor rasariteni s-au opus dorintei împaratului, în schimb în Occident edictul a fost privit, în general defavorabil.

Papa Vigilius, cunoscut si prin corespondenta purtata cu episcopul Valentinian al Tomisului, a fost adus cu forta la Constantinopol în 547 si convins de împaratul Justinian si de Teodora sa adere la semnarea celor trei capitole , ceea ce Vigilius a si facut. Ecoul produs în Occident a fost

negativ, ceea ce l-a determinat pe Vigilius sa retracteze cele afirmate mai înainte. În vara anului 551, Justinian îndemnat de Theodor Askidas publica un nou edict, cunoscut sub numele de Marturisirea de credinta a împaratului Justinian împotriva celor trei capitole . Noul edict provoaca o confuzie si mai mare îngreunând împacarea, lucru sesizat si de împarat, ce va convoca în 553 al V-lea Sinod Ecumenic. Papa Vigiliu, invitat special sa se prezinte la Sinod, motivând ca este bolnav si ca va raspunde în scris, trimite un memoriu numit Constitutum, prin care exceptând un numar mai mare din scrierile lui Teodor de Mopsuestia, declara  cele 3 capitole  ortodoxe, amenintând cu anatema pe oricine le va condamna. Participantii la acest Sinod nu au tinut seama de protestul papii si au condamnat  cele 3 capitole , iar Arie, Macedonie, Nestorie, Eutihie sau Origen au fost din nou anatematizati. Pâna la urmasi papa a acceptat hotarârile Sinodului. Credinciosii din Milan, ca si episcopii si clericii din Nordul Italiei, Istria, Venetia, Dalmatia, Galia si Africa au refuzat sa intre în legatura cu papa care a urmat lui Vigiliu, Pelagiu, care fusese de acord si el cu hotarârile Sinodului V Ecumenic. Opozitia episcopilor din Venetia si Istria contra Sinodului de la Constantinopol din 553 este cunoscuta sub numele de schisma istro-venetiana, si a durat pâna în 607, când episcopii venetieni si istrieni s-au împacat cu Roma.

227 E.A. CLARK, The Origenist Controversy. The cultural construction of an Early Christian debate, Princeton, 1972;

J.F. DECHOW, Dogma and Mysticism in Early Christianity. Epiphanius of Ccyprus and the Legacy of Origen, Louvain, 1988; Teodor M. POPESCU, Denaturarea istoriei lui Origen, în B.O.R., an XLIV (1926), nr. 5-12, p. 246-247; Pr. Isidor TODORAN, Poate fi considerat Origen eretic?, în M.A., an IV (1959), nr. 7-8, p. 541-542.

## Mostenirea lui Justinian

Mostenirea lui Justinian

Un aspect important al domniei lui Justinian a fost însa implicarea sa în problemele de ordin religios. Atât împaratul cât si împarateasa Teodora au considerat problemele hristologice drept esentiale pentru binele spiritual al societatii si pentru propria lor mântuire. Masurile coercitive pe care Justinian le-a considerat necesare pentru unii opozanti ai politicii sale, erau de fapt expresia a ceea ce el considera a fi responsabilitatea unui împarat crestin: a rasplati virtutile si a corecta greselile supusilor. El nu se considera infailibil si de aceea adesea schimba tactica. El a acceptat în mod indubitabil conceptul traditional crestin conform caruia episcopii adunati în sinod erau martorii Adevarului. Cel mai bun indiciu al angajamentului personal al lui Justinian în problemele religioase a fost atitudinea sa brusca, spre sfârsitul vietii, impunând Bisericii învatatura gresita a aftarodochetismului[228]. Demersul sau nu avea nici o ratiune politica.

Justinian moare pe 14 noiembrie 565, lasând Imperiul într-un apogeu destul de fragil.

## Situatia Imperiului bizantin sub urmasii lui Justinian

Dupa disparitia împaratului Justinian, elementele de descompunere ale Imperiului si-au facut aparitia din ce în ce mai mult. Între anii 565 si 610 vom asista la multe situatii critice. Succesorii imediati ai lui Justinian au fost: Iustin al II-lea cel Tânar (565-578), Tiberiu al II-lea (578-582), Mauriciu (582-602) si Focas (602-610).

În aceasta perioada situatia interna a Imperiului bizantin a fost dominata de grave probleme de ordin financiar. Moartea lui Justinian fusese de altfel urmata de o reactie violenta împotriva absolutismului imperial la Constantinopol, unde diferitele factiuni precum verzii sau albastrii tulburau orasul sau în provincii acolo unde nobilimea era destul de agitata. Toate acestea, la care se adaugasi politica dictatoriala a lui Focas si-au gasit o rezolvarea în momentul în care pe tronul Imperiului bizantin a ajuns în 610 fiul exarhului Cartaginei, Heraclius, domnia sa marcând practic începutul epocii bizantine.

228 Aftarodochetismul era o învatatura sustinuta de unii monofiziti, care afirmau ca trupul lui Iisus era incoruptibil (aftartos) dinainte de Învierea Sa , viata Sa pamânteasca fiind diferita de cea celorlalti oameni.

Politica externa

Pe plan extern, împaratii acestei perioade abandoneaza politica occidentala, Italia fiind aproape în întregime cucerita de lombarzi. Roma este abandonata, ultimul ajutor fiind gasit în energia papei Grigorie cel Mare (590-604). Pentru a salva câte ceva, Mauriciu a creat un exarhat la Ravenna, un altul în Africa la Cartagina, în care puterea militarasi cea civila erau reunite în mâinile unei singure persoane, exarhul (reprezentantul puterii imperiale în cazuri speciale). Practic Imperiul bizantin era amenintat din trei directii: Spania   un spatiu destul de îndepartat, Italia   amenintata de invazia lombardasi Balcanii   unde slavii, avarii si bulgarii amenintau însasi viata Imperiului.

În aceasta situatie, din Peninsula Iberica care se gasea acum înca în mâna bizantinilor,

Imperiul a pierdut între 571-572 Cordoba, iar ceva mai târziu în 629 a fost cucerita definitiv de vizigoti. Fara a intra în detalii vom mai spune ca influenta bizantina asupra culturii vizigote nu a fost neglijabila229.

Bizantul si Italia

În ceea ce priveste Italia, rezistenta bizantina a fost deosebit de slaba, pentru ca efortul principal al Imperiului era îndreptat acum catre Orient si Balcani. Populatia care îsi revenise cu greu dupa recucerirea bizantina, era acum nevoita sa faca fata unei fiscalitati excesive, unui sistem de spoliere discutabil, astfel încât venirea lombarzilor era privita cu bunavointa. În patru ani lombarzii vor stapâni o mare parte a Peninsulei cu exceptia litoralului si a lagunei; în mai putin de zece ani ei reusind sa se organizeze în principate. Noul context permitea Bizantului sa mai detina o parte importanta a Italiei de Sud: Sicilia230, Calabria, regiunea de coasta care înconjura orasele Neapole si Amalfi231. În aceasta perioada, papa Grigorie cel Mare a reprezentat factorul de rezistenta împotriva lombarzilor, pagâni în marea lor majoritate si a caror aristocratie era ariana. Prestigiul moral al scaunului sau era recunoscut în întreg Occidentul crestin. Corespondenta sa contine numeroase scrisori adresate episcopilor africani, îndeosebi în problema donatista, vechea schisma de la începutul secolului al IV-lea, care continua sa reprezinte un factor provocator în Biserica232. În acea vreme, în care o buna parte a Occidentului era în mâna regatelor «barbare», legaturile acestora cu Biserica erau în mod evident prioritare pe agenda de lucru a papei. De aceea, grija lui Grigore cel Mare era puterea lombarda în Italia: asistam acum la o ocupare brutala a pamânturilor traditional romane de catre regii si ducii de neam germanic, arieni, care nu numai ca atacau în mod direct armatele

exarhatului
imperial de la Ravenna, dar se opuneau si autoritatii spirituale a papei. Exprimân du-si frustrarea,
papa Grigorie scria la un moment dat unui prieten de-al sau de la Constantinopol : «Eu nu am fost
facut episcop de catre romani, ci de lombarzi»233. De altfel, el compara Roma cu u n vultur care si-a
pierdut penele. Acest patriotism roman a lui Grigorie, justifica atasamentul sau politic fata de
Imperiul bizantin. În scrisorile adresate lui Mauriciu, el se numea «nevrednicul tau servitor»

229 Jacques BROSSE, Histoire de la chrétienté  p. 101-124.
230 Il cristianesimo in Sicilia dalle origini a Gregorio Magno, Atti del Convegn o di Studi (Catalalnisetta, 28-29
octombrie), 1985.
231 Alain DUCELLIER, Byzance et le monde , p. 91.
232 J.L. MAIER, Le dossiier du donatisme, I: Des origines à la mort de Constance ( 303-361); II: De Julien l Apostat à
Saint Jean Damascène , Berlin, 1987; MANDOUZE, Encore le donatisme. Problèmes de métho de posé par la thèse de

J :P : Brisson, în Antiquité classique, 29, 1960, p. 61-107.
233 M. SOMONETTI, Il cristianesimo in Italia delle origini a Gregorio Magno, în Ro ma e l Italia, radices imperii,
Milano, 1992, p. 229-285.

(indignus pietatis vestrae famulus), iar influenta mare pe care el o avea în Occident, mai mare decât exarhatul de Ravenna, îl determina sa dea chiar decrete în numele împaratului. Acest rol jucat acum de papalitate în Occident, ca reprezentant imperial de facto, a servit mai târziu drept precedent psihologic, atunci când papii îsi vor asuma o putere civila autonoma. Cu toate acestea, Grigorie celMare nu a fost mereu un instrument pasiv al politicii imperiale. În relatiile sale cu lombarzii, el a adoptat mai degraba o atitudine independenta. Multa vreme împaratul Mauricius si exarhul sau, Romanus, s-au opus tratativelor de pace cu cuceritorii. Papa însa a avut contacte cu regele lombard Agilulf, prin intermediul sotiei acestuia, Teodelinda, care era ortodoxa. Mauricius va condamna aceste initiative independente, Romanus îl va acuza de tradare, numai ca aceasta politica a papei va da pâna la urma roade sub exarhii Calinicus si Smarald, când se va încheia pacea cu lombarzii. Mai mult chiar, Adaloald, fiul lui Agilulf si al Teodelindei a fost botezat în credinta ortodoxa în 603(indignus pietatis vestrae famulus), iar influenta mare pe care el o avea în Occident, mai mare decât exarhatul de Ravenna, îl determina sa dea chiar decrete în numele împaratului. Acest rol jucat acum de papalitate în Occident, ca reprezentant imperial de facto, a servit mai târziu drept precedent psihologic, atunci când papii îsi vor asuma o putere civila autonoma. Cu toate acestea, Grigorie celMare nu a fost mereu un instrument pasiv al politicii imperiale. În relatiile sale cu lombarzii, el a adoptat mai degraba o atitudine independenta. Multa vreme împaratul Mauricius si exarhul sau, Romanus, s-au opus tratativelor de pace cu cuceritorii. Papa însa a avut contacte cu regele lombard Agilulf, prin intermediul sotiei acestuia, Teodelinda, care era ortodoxa. Mauricius va condamna aceste initiative independente, Romanus îl va acuza de tradare, numai ca aceasta politica a papei va da pâna la urma roade sub exarhii Calinicus si Smarald, când se va încheia pacea cu lombarzii. Mai mult chiar, Adaloald, fiul lui Agilulf si al Teodelindei a fost botezat în credinta ortodoxa în 603.
Aceasta politica pacifista va fi continuatasi de împaratul Focas, asasinul lui Mauriciu (602), care trebuia sa faca fata acum unei noi invazii persane. Convergenta politica dintre papasi noul împarat era explicabila, dar nu justifica bucuria exprimata de Grigorie la instalarea acestui tiran. Ca raspuns la sustinerea papei, Focas a publicat un decret special în favoarea primatului roman, pentru acest gest fiind cinstit la Roma prin ridicarea în Forum a unei coloane. Acest monument se pastreazasi astazi.

Relatiile care au existat în vremea lui Grigorie cel Mare, între Biserica Romei si alte centre ale crestinatatii, au aratat ca papa întelegea misiunea sa mai degraba în termenii slujirii, decât în cei ai puterii. Într-o scrisoare adresata arhiepiscopului Dominicus al Cartaginei, papa îi recunostea în mod formal drepturile, adica independenta administrativa a Bisericii africane. T

ot papa purta o corespondenta regulata cu patriarhii orientali, îndeosebi cu Evloghie al Alexandriei, Anastasie al Antiohiei si chiar Kirion al Georgiei235. Tot din vremea lui Grigorie cel Mare nu pot fi uitate daniile pe care el le-a facut manastirilor din Tara Sfântasi la Muntele Sinai.

Raporturile cu persii

În Orient, razboaiele reîncep atât la frontiera persana cât si la cea dunareana. Conflictul cu persii, dezastruos pentru Imperiu sub Iustin, se va termina în conditii avantajoase sub Mauriciu, dar va reîncepe în vremea lui Focas. Motivul declansarii acestui conflict, care parea pentru o buna perioada încheiat, a fost nerespectarea de catre Iustin a tratatului unchiului sau236, Justinian, încheiat cu persii în anul 562. De asemenea, un rol determinant l-a mai avut si protectia pe care bizantinii o manifestau fata de armeni, cei care tot acum se revoltasera împotriva persilor. Armenia avea nu numai o importanta strategica pentru Imperiu, dar era si un furnizor important de militari, care îi înlocuiau pe mercenarii germani plecati în Apus. Drept represalii la aceasta atitudine, Chosroe I a invadat Syria, a pus stapânire pe cetatea Daras situata la frontiera. Pe timpul lui Tiberiu (asociat lui Iustin II cu titlu de caesar, el fiind mai înainte comes excubitorum, adica comandantul garzii personale a împaratului), s-a încercat încheierea unei paci cu persii, dar pentru aceasta era nevoie de întarirea fortelor armate, care sa-i dea prestigiul necesar sa trateze cu persii. În vederea întaririi fortelor sale militare, Tiberiu avea nevoie de un armistitiu pe care-l obtine în Mesopotamia, dar nu si în Armenia. În 578, în functia de magister militum per Orientem este numit Mauriciu, care a repurtat unele victorii ce i-au permis lui Tiberiu sa negocieze pentru oprirea luptelor. Conditiile puse de el lui Chosroe erau generoase: în schimbul cetatii Daras, persii urmau sa primeasca unele teritorii pierdute

234 Jacques BROSSE, Op.cit., p. 123-124.
235 M. Van ESBROECK, L Eglise géorgienne des origines au Moyen Age, în Bedi Kartlisa, 40, 1982, p. 186-199.
236 Iustin al II-lea era fiul Vigilantiei, sora lui Justinian.

precum Armenia. Tratatul era pe punctul de a fi încheiat, când Chosroe moare în 579, succesorul sau Hormisdas, rupând negocierile. Razboiul reîncepe si va dura pâna la moartea lui Tiberiu în 582.

precum Armenia. Tratatul era pe punctul de a fi încheiat, când Chosroe moare în 579, succesorul sau Hormisdas, rupând negocierile. Razboiul reîncepe si va dura pâna la moartea lui Tiberiu în 582.
237. Relatiile cu persii se vor înrautati sub împaratul Focas, Chosroe al II-lea cucerind în 605 cetatea Daras si Cezareea Capadociei.

Situatia din Balcani si de la Dunarea de Jos

Revenind la conflictele succesorilor lui Justinian nu putem trece cu vederea situatia de la Dunarea de Jos sau cea din Balcani. Mai întâi, Iustin al II-lea, prin refuzul platii subsidiilor anuale kutrigurilor si avarilor, este nevoit sa faca fata invaziilor acestora dincolo de Dunare în 566. Un an mai târziu avarii au acceptat sa dea ajutor lombarzilor în lupta acestora contra gepizilor, dupa a caror înfrângere vor ramâne stapâni în întreaga Câmpie Panonica. Din acest moment drumurile avar

vor fi deschise în toate directiile, devenind o putere de temut pentru Imperiul bizantin. Tiberiu, în calitatea sa de coregent, a încheiat pacea cu ei în schimbul unei sume anuale de 80.000 de solidi (364 kg. aur). Pentru aceasta suma conducatorul avar Baian se obliga sa întreprinda o campanie împotriva slavilor din Câmpia Munteana. Înaintând de-a lungul Dunarii, pe vechiul drum roman SingidunumNovae-Durostorum, avarii au ajuns pâna în Dobrogea, de unde au trecut în stânga Dunarii. Sclavinii, atacati pe neasteptate, nu au opus nici o rezistenta, recunoscând suzeranitatea lui Baian, caruia i-au si predat miile de prizonieri, adusi din provinciile din dreapta Dunarii (578). În acest fel, conducatorul avar îsi consolida înca odata pozitia în zona, facând din sclavini supusii sai.

În anul 582 avarii au cucerit orasul Sirmium, unde Baian îsi va instala noua sa resedinta. Din acest loc, alaturi de supusii lor vor întreprinde mai multe incursiuni asupra cetatilor de la Dunarea de Jos si vor pustii teritoriile de Nord ale Imperiului, împreuna cu Peninsula Balcanica, devenind stapâni în zona. Astfel, pe la anul 580 slavii s-au asezat pe teritoriul Imperiului, foarte probabil si în Dobrogea, în numar mare. În general, asezarea lor nu a avut un caracter permanent si nici intentii pasnice, ci pentru jaf si prada. Se poate semnala însa tot acum un început al constituirii de asezari statornice ale slavilor în Peninsula Balcanica.

Situatia s-a complicat pe vremea lui Mauriciu, când puternicul regat al avarilor, împreuna cu slavii, nu se vor mai multumi cu simple expeditii de prada, dupa care sa se întoarca în locurile de unde pornisera, ci se instaleaza permanent pe teritoriul bizantin, asa cum o fac

usera din 580. Spre deosebire de germani care au plecat în alte parti, slavii au reusit sa creeze adevarate unitati politico-administrative în sânul Imperiului bizantin. Pâna în anul 602 armata bizantina condusa de generalul Priscus si apoi de fratele împaratului, Petru, a reusit satina la respect pe slavi si sa nu le permita instalarea în masa la Sud de Dunare. Luptele s-au purtat în Dobrogea, în Bulgaria de astazi, în zona Banatului si chiar în Muntenia si Oltenia. Un contemporan al acestor evenimente, Teofilact Simocata si apoi Teofan Confesorul la începutul secolului al IX-lea ne ofera unele marturii interesante despre evenimentele din aceasta perioada. Astfel, primul vorbind despre expeditiile armatei bizantine în Nordul Dunarii (Muntenia), mentioneazasi pe autohtonii de aici, care se pun în slujba armatei bizantine, în lupta împotriva triburilor slave, precum si unele râuri precum Ilivakia, identificat cu Ialomita[238].

237 Alain DUCELLIER, Michel KAPLAN, Byzance IVe-XVe siècle, Paris, 1996, p.22.
238 Emilian POPESCU, Istoria si spiritualitatea p.212.

De acum înainte zonele ocupate compact de slavi vor purta numele de sclavinii, iar cele de populatia romanica, romanii. Spre deosebire de avari, stapânitorii lor, care invadau Imperiul pentru prada, dupa care se întorceau, slavii nu vor mai pleca de aici niciodata. Lipsiti însa de o organizare politicasi militara, ca si de unitatea de care dadeau dovada avarii, ei au reusit totusi sa se impuna prin numarul lor mare. În 597 ei vor aveau chiar o tentativa de cucerire a Constantinopolului, dar fara succes. Împotriva lor împaratul Focas nu a luat nici o masura, fie din cauza slabiciunilor armatei, fie ca nu-i considera un pericol pentru Imperiu. Fata de avari acelasi Focas le-a marit subsidiile, crezând ca prin acest gest putea sa-i potoleasca.

## Conflictul dintre papa Grigorie si Biserica de la Constantinopol

În ciuda raporturile bune dintre papa Grigorie cel Mare si Imperiu, între episcopul Romei si cel de la Constantinopol au aparut în aceasta perioada unele neîntelegeri. În anul 595, papa anula în mod oficial condamnarea a doi clerici greci, Ioan si Atanasie, acuzati de erezie de catre patriarhul Ioan Postitorul. Mai mult decât atât papa i-a invitat pe cei doi la Roma. Cazul ilustreaza faptul ca Grigorie era constient de pricipatus roman definit de predecesorii sai. El era gata sa largeasca semnificatia canoanelor sinodului de la Sardica din 343, care permiteau Romei anularea sentintelor altor mitropolii si stabilirea unor curti de appel, din care urmau sa faca parte episcopii diocezelorvecine. În cazul celor doi clerici mentionati, Grigorie a adoptat o procedura directa, cazul fiind judecat la Roma. Cu toate acestea el nu nega locul al doilea dupa Roma al episcopului de la Constantinopol si înaintea Alexandriei. Aceasta ordine, care fusese stabilita la Sinodul de la Constantinopol din 381, dar contestat de Leon în secolul al V-lea, aparea în scrisoarea lui Grigorie din 590, prin care anunta alegerea sa239. Acest realism al papei cu privire la pozitia scaunului «Noii Rome», nu-l va împiedica sa protesteze împotriva titlului de «patriarh ecumenic» folosit de Ioan Postitorul. Contestat si de predecesorul lui Grigorie, Pelagiu al II-lea în 588, titlul fusese utilizat de mai multe ori de catre Ioan Postitorul în corespondenta sa cu Roma din 595 cu privire la preotii Ioan si Atanasie. În scrisorile adresate patriarhului Ioan Postitorul, împaratului Mauriciu si împaratesei Constantina, papa Grigorie demonstra o necunoastere a semnificatiei termenului de «ecumenic».

Folosit mai înainte de catre patriarhii Alexandriei, Constantinopolului si a altor scaune, chiar si de Roma, titlul de «ecumenic» (oikoumenikos) afirma o autoritate în cadrul «pamântului locuit (oikoumene), termen care desemna în mod practic Imperiul240. El era aplicat de facto numai patriarhului de la Constantinopol. În constiinta bizantina nu se punea problema negarii autoritatii «apostolice» si morale a vechii Rome, deoarece titlul era folosit si în cazul episcopu

lui de la Roma.
Asimilarea sa la sfârsitul secolului al VI-lea, reflecta probabil dorinta episcopilor de la Constantinopol de a-si face cunoscuta influenta imperiala asupra rezistentei monofizite. Cu toate acestea, Grigorie cel Mare a dat acestei probleme o dimensiune ecleziologica care demonstra pe de-o parte ca folosirea excesiva a unor titluri bizantine era straina spiritului latin, iar pe de alta parte ca existenta unui «episcop universal» era exclusa, aici fiind inclus si el.

Prin traducerea incorecta a cuvântului «ecumenic» cu «universal», papa îl acuza pe patriarhul Ioan de un orgoliu de neiertat. «Luându-si titlul de episcop universal» scria papa Grigorie împaratului, patriarhul de la Constantinopol «juca practic rolul antihristului, deoarece chiar si Apostolul Petru, caruia Hristos i-a încredintat turma Sa, nu l-a numit niciodata episcop universal»241.
El insista asupra acestei idei, pe care o strecoara în scrisorile adresate colegilor sai, patriarhii

239 Monumenta Germaniae Historica, Epistola I, 28, Berlin.
240 H.G. BECK, Kirche und Theologische Literatur im Bizantinischen Reich, München, 1959, p. 63-64.
241 Monumenta Germaniae Historica, Epistola V, 37, Berlin.

Anastasie al Antiohiei si Evloghie al Alexandriei. Rezultatul a fost nefavorabil, în raspunsul sau, Anastasie insinuând ca papa a reactionat astfel din gelozie. La rândul sau, Evloghie era ceva mai conciliant, spunând ca pentru «a-l asculta pe Grigorie», nu va folosi pentru colegul sau de la Constantinopol titlul de ecumenic. Mai mult decât atât pentru a place lui Grigorie, Evloghie i se adresa cu titlul de papa universal, care nu avea nimic exceptional, fiind folosit des pentru episcopul de la Roma. Cu toate acestea papa Grigorie cel Mare protesta: « Eu va cer sa nu mai folositi acest titlu, atunci când vorbiti de mine. Eu stiu cine sunt, iar voi cine sunteti. Prin rang voi sunteti fratele meu, dupa morala parintele meu. Eu nu am dat un ordin, ci numai am indicat ce mi s-a parut necesar.
Am spus ca voi nu trebuie sa folositi titlul de episcop universal, atât pentru mine cât si pentru altii.
Onoarea mea este Biserica Universala, vigoarea unita a fratilor mei. Ceea ce ma onoreaza cu adevarat este faptul ca nimeni nu refuza onaorea ce i se cuvine. Sa dispara cuvintele care pot spori vanitatea si care ranesc milostenia»

Anastasie al Antiohiei si Evloghie al Alexandriei. Rezultatul a fost nefavorabil, în raspunsul sau, Anastasie insinuând ca papa a reactionat astfel din gelozie. La rândul sau, Evloghie era ceva mai conciliant, spunând ca pentru «a-l asculta pe Grigorie», nu va folosi pentru colegul sau de la Constantinopol titlul de ecumenic. Mai mult decât atât pentru a place lui Grigorie, Evloghie i se adresa cu titlul de papa universal, care nu avea nimic exceptional, fiind folosit des pentru episcopul de la Roma. Cu toate acestea papa Grigorie cel Mare protesta: « Eu va cer sa nu mai folositi acest titlu, atunci când vorbiti de mine. Eu stiu cine sunt, iar voi cine sunteti. Prin rang voi sunteti fratele meu, dupa morala parintele meu. Eu nu am dat un ordin, ci numai am indicat ce mi s-a parut necesar.
Am spus ca voi nu trebuie sa folositi titlul de episcop universal, atât pentru mine cât si pentru altii.
Onoarea mea este Biserica Universala, vigoarea unita a fratilor mei. Ceea ce ma onoreaza cu adevarat este faptul ca nimeni nu refuza onaorea ce i se cuvine. Sa dispara cuvintele care pot spori vanitatea si care ranesc milostenia».

La moartea patriarhului Ioan Postitorul în 595, succesorul sau a continuat sa foloseasca titul de «patriarh ecumenic», iar împaratul Mauriciu va ordona papei ca subiectul sa fie închis. Este greu de crezut ca papa Grigorie a transformat conceptia autoritara a primatului, pe care o aveau predecesorii sai, Victor si Stefan, Damasus, Leon sau Ghelasie. Grigorie nu era în opozitie cu conceptiile contemporanilor sai, iar ecleziologia papala exprimata în Decretum Gelasianum îi era straina. Ca toti papii din aceasta perioada, papa Grigorie se considera drept un succesor al lui Petru,

pe care-l aprecia ca sursa a puterii episcopale, dar nu vedea Roma ca pe o putere dominanta în raport cu ceilalti episcopi243. El este deci un martor al «ecleziologiei comuniunii», care a pastrat unitatea dintre Orient si Occident de-a lungul primului mileniu al istoriei crestine.

## Dinastia lui Heraclius si sfârsitul Imperiului Roman (610-717)

Urcat pe tron în anul 610, împaratul Heraclius a domnit pâna în 641, iar urmasii sai vor

conduce Imperiul pâna în 717. Dintre acestia, doi sau trei merita a fi mentionati pentru unele realizari sau pentru durata domniei lor: Constant II (642-668), Constantin IV (668-685) si Justinian II Rinohmetul sau «cel cu nasul taiat» (685-695; 705-711)244. Despre secolul al VII-lea, Charles Diehl spunea ca «reprezinta perioada cea mai sumbra din istoria Bizantului. Este vorba despre o perioada de criza profunda, un moment decisiv în care existenta însasi a Imperiului parea mai degraba un joc»245. La rândul sau, G.Ostrogorsky, atribuie epocii lui Heraclius o importanta exceptionala: este punctul de pornire al istoriei propriu-zise a Bizantului, în timp ce pâna acum Imperiul mai pastra o serie de caracteristici ale perioadei romane.

Aceste doua observatii îsi au justetea lor. În sec. al VII-lea civilizatia bizantina a trecut printr

o adevarata criza de valori: lipsa de scriitori, de istorici, de constructii deosebite etc. Cu toate acestea asistam mai degraba la o schimbare a aspectului Imperiului. Printre cauzele acestei schimbari se numara lipsa de unitate între Occident si Orient, iar în cazul Orientului, divergentele dintre regiunile ortodoxe si cele monofizite au creat mari probleme. Justinian esuase în epuizantul sau efort de restabilire a «romanitatii», iar pretul ambitiilor sale gresit dirijate au dus la cucerirea provinciilor cele mai bogate, de catre arabi. De asemenea, în Peninsula Balcanica, slavii s-au instalat pentru o

242 J.M.R. TILLARD, L Evêque de Rome, Paris, Cerf, 1982, p. 73-74; 234. Nu exista un fundament istoric asa cum s-a pretins uneori, precum ca Grigorie cel Mare, primind proteste de la Constantinopol, a început sa foloseasca titlul de servus servorum Dei. Aceasta uzanta va deveni norma ceva mai târziu.

243 Yves CONGAR, L Ecclésiologie du haut Moyen Age, Paris, 1968, p. 142-146; 151-153.

244 A. STRATOS, Byzance au VIIe siècle, vol. I-II, Paris, 1980; Ch. Diehl, Figuri bizantne vol. II, p.385-412; C. HEAD, Justinian II of Byzantium, Madison, 1971.

245 Vezi Paul LEMERLE, Histoire de Byzance, Paris, 1965, p. 65.

perioada lunga de timp, ajungându-se tot acum si la formarea primului Stat bulgar.
 În aceste conditii,
consecinta fireasca pe toate planurile   geografic, etnic, economic, religios si a
dministrativ   a fost
aceea ca Imperiul a suferit o transformare decisiva: nu mai putem vorbi acum de
un Imperiu Roman,
ci de un Imperiu Grec de Rasarit. El se va adapta noilor conditii create si va s
upravietui la
dimensiuni reduse, dar ceva mai omogen, mai bine proportionat fortelor sale real
e si mai bine
pregatit pentru lupta împotriva dusmanilor care-l înconjurauperioada lunga de timp,
ajungându-se tot acum si la formarea primului Stat bulgar. În aceste conditii,
consecinta fireasca pe toate planurile   geografic, etnic, economic, religios si a
dministrativ   a fost
aceea ca Imperiul a suferit o transformare decisiva: nu mai putem vorbi acum de
un Imperiu Roman,
ci de un Imperiu Grec de Rasarit. El se va adapta noilor conditii create si va s
upravietui la
dimensiuni reduse, dar ceva mai omogen, mai bine proportionat fortelor sale real
e si mai bine
pregatit pentru lupta împotriva dusmanilor care-l înconjurau. Sub aceasta forma va r
ezista pâna la
sfârsitul sec. al XV-lea.

Decadenta persana

Cele doua mari puteri mondiale de pâna la sfârsitul secolului al VI-lea si începutul s
ecolului
al VII-lea erau Imperiul Roman si cel persan: primul va reusi sa obtina în detrime
ntul celui de-al
doilea o victorie decisiva, dupa care va fi si el învins de arabi. În primii ani ai
domniei lui Heraclius,
persii erau mai amenintatori ca niciodata, cuceririle lor efemere anuntând parca p
e cele de mai târziu
ale arabilor: în 612 ei se aflau la Antiohia; în 614 la Ierusalim, de unde au luat p
arti din Sfânta Cruce
a Mântuitorului; în 618 sau 619 ei ajung la Alexandria. Heraclius a reluat ofensiva în
 622 cu rezultate
pozitive, în Armenia în 625, iar orasul Ninive l-a cucerit în 627. Heraclius impune co
nditiile noii
paci, în urma careia persanii au fost constrânsi sa restituie toate posesiunile lor
anterioare. Împaratul
se întoarce din aceasta campanie victorios, este primit în triumf la Constantinopol în
 629, aducând cu
el si parti din Sfânta Cruce a Mântuitorului care au fost luate anterior si pe care
le reaseaza la
Ierusalim. Tot acum Heraclius îsi ia si titlul oficial de basileus247, care pâna atu
nci în limba greaca
desemna pe regele persilor. Noul titlu era de fapt: pistos ev Xristo Basilevs sa
u rege care are credinta
în Hristos, ca un fel de complement adus vechiului titlu traditional roman, impera
tor sau avtocrator.
Schimbarea este semnificativa cu atât mai mult cu cât în terminologia politica curenta
, putea fi
interpretat ca o diminuare a demnitatii imperiale. Titlul de împarat apartinea uni
cului si universalului
împarat în timp ce el avea mai multi regi (în latina : reges ; în greaca : basileis) ai
natiunilor, care

revendicau o jurisdictie regionala sau tribala248. Schimbarea titlului imperial
este interpretata ca un
semn al noii constiinte «elenice» a bizantinilor sau ca o imitare a titlului persan
de rege al regilor .
În realitate, factorul decisiv era faptul ca basileus era un termen biblic si mesian
ic: în Noul
Testament, Hristos este adevaratul si singurul basilevs sau rege, chiar daca suv
eranul Imperiului
Roman, prin credinta sa în Hristos (pistos en Xristo) se asocia pe viitorul slujir
ii împaratesti a lui
Hristos. Astfel, schimbarea reflecta mai întâi integrarea unei ideologii crestine te
ocratice, filozofiei
politice romane oficiale. Pe viitor, titlul de basileus devenea privilegiul excl
usiv al singurului si
universalului suveran al Noii Rome, fiind refuzat acest titlu pretendentilor fra
nci sau slavi249.

Astfel, Heraclius îsi asuma în teorie si în practica viziunea universala mostenita de
la
Constantin, Teodosie I si Justinian, conferindu-i totodata o dimensiune explicit
religioasa. Aceasta
mostenire universala a fost pastratasi de succesorii sai precum Constantin al II
-lea, care atunci când

246 A. STRATOS, Les frontières de l Empire byzantin au cours du VIIe siècle, în Actele c
elui de-al XIV-lea Congres de
Bizantinologie, tomul II, p. 421-434.
247 Basileus desemna la început pe marele rege al Persiei. În titulatura bizantina e
ste introdus pe vremea lui Heraclius,
mai precis în urma victoriilor repurtate de acesta asupra sasanizilor, devenind di
n acest moment ecivalentul latinului
imperator.
248 G. OSTROGORSKY, Avtocrator I Samodrzac , în Glasnik Srpske Akademije, 164, Belgra
d, 1935, pp. 97-187. Titlul
de basileus a fost folosit de Heraclius într-o novela din 629, cf. J. si P. ZEPROS
, Jus graecoromanum, I, Atena, 1931, p.

36.
249 Astfel împaratul combina doua titluri, cel religios si cel secular, intitulându-
se drept basileus care are credinta în
Hristos Dumnezeu si împarat al Romanilor (en Hristo to Teo pistos Basilevs kai avto
crator Romeon).

arabii amenintau Constantinopolul se gândea chiar la transferul capitalei in Italia. In 610, situatia Imperiului era atât de tragica încât Heraclius se gândea la o eventuala retragere la Cartagina, care parea mai sigura decât Constantinopolul. Triburile de slavi si de avari detineau practic întreaga Peninsula Balcanica, iar ofensiva persana continua. Antiohia si Damascul au fost cucerite in 613, iar cucerirea Ierusalimului, simbol al dominatiei crestine în Orient s-a produs în 614. Toate evenimentele dramatice care au avut loc pe perioda domniei sale, culminând cu apararea capitalei în fata atacului persan din 626, salvata prin protectia icoanei Maicii Domnului, au constituit fondul politicii religioase a împaratului Heraclius. Armatele bizantine au combatut cu succes, pentru apararea si prezervarea Imperiului roman universal.

arabii amenintau Constantinopolul se gândea chiar la transferul capitalei in Italia. In 610, situatia Imperiului era atât de tragica încât Heraclius se gândea la o eventuala retragere la Cartagina, care parea mai sigura decât Constantinopolul. Triburile de slavi si de avari detineau practic întreaga Peninsula Balcanica, iar ofensiva persana continua. Antiohia si Damascul au fost cucerite in 613, iar cucerirea Ierusalimului, simbol al dominatiei crestine în Orient s-a produs în 614. Toate evenimentele dramatice care au avut loc pe perioda domniei sale, culminând cu apararea capitalei în fata atacului persan din 626, salvata prin protectia icoanei Maicii Domnului, au constituit fondul politicii religioase a împaratului Heraclius. Armatele bizantine au combatut cu succes, pentru apararea si prezervarea Imperiului roman universal.

a

de schisma dintre calcedonieni si monofiziti. Problema devenise cruciala în zona situata între Armenia, Siria si Egipt, unde aveau loc batalii decisive, nu numai pentru controlul teritorial si politic, dar si pentru viitorul populatiilor crestine orientale.

## Instalarea slavilor în Grecia

Situati între Oder si Vistula, popoarele slave considerate indo-europene, s-au deplasat lent catre S-E; în secolul al II-lea ei ocupau zona dintre Nipru si S. Dunarii. Ei apar în izvoare tocmai la începutul secolului al VI-lea, când au intreprins dese incursiuni la Dunare250. Între 580-581 slavii au trecut masiv fluviul, fàra a întâmpina nici cea mai mica rezistenta; ei au ocupat mai întâi Tracia si Macedonia, iar în 586 Tesalonicul a cunoscut primul dintr-o serie mai lunga de asedii. Aflati la început sub controlul avarilor, au scapat de acestia si s-au raspândit în Grecia pâna în Peloponez, unde vor ajunge în 587-588. Ei s-au instalat sub forma unor mici entitati independente numite sclavinii. În zona Tesalonicului ei au obtinut chiar independenta fata de avari. Înt

re 604 si 615 slavii au asediat din nou Tesalonicul, iar în 618 Heraclius a reusit sa încheie pacea cu ei în schimbul permisiunii de a se instala la portile orasului. În partea de Nord a Balcanilor, triburile de slavi au ramas în continuare supuse avarilor, care îi vor substitui pe greci. Astfel, procesul de slavizare va atinge o zona destul de larga, din Ahaia si Tesalia pâna în Macedonia. În aparenta, slavizarea Balcanilor a fost un proces care a început din Sudul Peninsulei Balcanice pentru a se îndrepta mai apoi spre Nord.

Penetrarea slavilor are însa acum un caracter nou: nu mai este vorba acum de simple incursiuni, ci de instalarea în teritoriul grec în grupuri compacte, îndeosebi în Macedonia, Epir si Tesalia, cu ajutorul corabiilor construite dintr-un singur trunchi numite monoxile, ajungând chiar si în insule. Relatiile dintre Imperiu si aceste triburi invadatoare au fost pentru o lunga perioada de timp destul de delicate: Constans II (641-660) si Justinian II (685-695; 705-711) vor întreprinde incursiunimilitare împotriva lor. În Macedonia, slavii au ramas elementul dominant, iar Imperiul a fost nevoit sa se acomodeze acestei situatii, multumindu-se cu o anumita suzeranitate asupra lor. În restul Greciei slavii vor fi elenizati. Rapiditatea cu care atât slavii cât si celelalte popoare migratoare au ocupat Peninsula Balcanica poate fi explicata prin vidul militar, administrativ, iar în unele zone chiar demografic, pe care l-au gasit toate aceste popoare. Între 593 si 596 sistemul defensiv bizantin de la Dunare se prabuseste, Imperiul pastrând doar cetatile mai mari precum: Singidunum, Justiniana Prima, Naissus, Serdica.

Bulgarii

250 C. RAZACHEVICI, Slavii în izvoare bizantine, în Magazin istoric, februarie 1997, p. 47-50.

Tot în aceasta perioada amenintatori au devenit si bulgarii. Aceasta populatie de origine finougrica aparuse cu caracter episodic în mai multe rânduri. Goniti de pe Volga de catre cazarii ei s-au deplasat sub conducerea hanului Asparuh catre Vest, ajungând pe la 670 în zona Deltei Dunarii. Pentru a-i opri Imperiul a intreprins mai multe operatii militare combinate (armata terestrasi flota pe Dunare), dar Constantin al IV-lea (668-685) este învins si este obligat sa recunoasca noul Stat de la Dunare si pâna în Balcani. Din acest moment vom putea observa cum bulgarii îsi vor întinde dominatia asupra triburilor slave, dar vor fi slavizati în scurta vreme, ajungând chiar sa-si uite si limba, în timp ce slavii pâna acum destul de dispersati vor cunoaste o buna organizare politica impusa de catre bulgari. Rezultatul acestui fenomen va fi constituirea în Nordul Traciei a unui Stat redutabil, ce va juca un rol important si funest în acelasi timp, pentru Imperiul bizantin. Este important de amintit si un alt aspect al acestei perioade si anume: Imperiul va abandona în noul context geopolitic vechile frontiere ale Dunarii, pentru a se replia spre vârfurile muntoase din Nordul Traciei.

Cuceririle arabe

Pâna în secolul al VI-lea prezenta celor doua Imperii, cel persan si cel roman, rivale dar solidare, caracteriza Orientul Apropiat[251]. Miscarile de populatii care s-au produs la periferia acestor Imperii au modificat uneori natura relatiilor dintre romani si sasanizi, fara a pune in pericol existenta lor. Începând cu secolul al VI-lea lucrurile s-au schimbat, mai ales ca urmare a invaziilor popoarelor germanice in Occident, a expansiunii slave si a cresterii puterii arabe. De aceea, evenimentul cel mai important al sec. al VII-lea ramâne cel al cuceririlor arabe[252].

251 Vezi P. GOUBERT, Byzance avant l Islam. t. I: Byzance et l Orient sous les successeurs de Justinien, Paris, 1951; N.

G. GARSOIAN, Byzantium and the Sasanids, în Cambridge of Iran 3, 2.

252 Arabia se afla situata între Golful Persic, Oceanul Indian si Marea Rosie care prelungeste la Nord-Est valea Iordanului. Peninsula Arabiei, traversata prin mijloc de tropicul Cancerului, este un imens desert de aproape 2.500.000 m2, atasat din punct de vedere geologic Africii. Platforma arabica accidentata la Est, de-a lungul Golfului Oman, printrun lant muntos, are în partea de SV, deasupra Marii Rosii, un masiv de granit si lava care ajunge la cca. 3.000 m. în extremitatea sudica. Prin altitudinea ei aceasta regiune purta în antichitate numele de  Arabia binecuvântata . Restul Peninsulei este plina de desert de nisip si roci, seceta aproape totala se adauga frigului deosebit de puternic timp de 2 luni de iarnasi caldurii toride în restul anului. Aceasta regiune oarecum inospitaliera a fost locuita de o populatie de limba araba din secolul al IX-lea î.d.Hr. Aceasta era în marea ei majoritate nomada, organ

izata în triburi, adesea ostile, dar care
au ajuns sa se organizeze într-o entitate durabila. Cu toate acestea, religia isla
mica, nascuta
în secolul al VI-lea în
mijlocul Arabiei, a constituit un ferment important în determinarea destinului pop
oarelor arabe. În ceea ce priveste
aparitia etniei arabe, adica a populatiei care vorbea limba araba, este greu de
precizat când a aparut. Începând cu secolul
al IX-lea î.d.Hr., textele acadiene si ebraice, plaseaza
în regiunea desertului siro-mesopotamian si în NV Arabiei o
populatie ce purta numele în acadiana de aribi, arabu, arubu, iar ebraica de arab.
Mentiunile indiscutabile despre arabi
provin din jurul anului 853 î.d.Hr: la aceasta data în Siria, regele Salmanasar al I
II-lea învinsese dupa spusele sale,
trupele coalizate ale regilor Damascului, Israelului, Amonului si Ciliciei. La rân
dul lor, analele asiriene amintesc de
luptele monarhilor asirieni cu arabii, iar textele ebraice descriu pe arabii din
nord ca fiind cei care se ocupau cu cresterea
animalelor. Suprematiei culturale si hegemoniei partiale exercitate de statele a
siro-babiloniene asupra arabilor i-au
succedat Imperiul persan. Pe la 481 armata lui Xerxes avea în componenta ei si ara
bi.
Zona sud arabica, fertilasi cultivabila, a fost populata la o data necunoscuta d
e o populatie, care vorbea dialecte semitice
din grupul numit sud-arabic. Ei i-au asimilat pe indigeni si au intreprins lucra
ri ample de irigatii pentru dezvoltarea
agriculturii. Un text ebraic din secolul al IX-lea î.d.Hr. ne vorbeste de regina S
aba, care i-a facut o vizita lui Solomon.
Populatia Sabei ca si populatia din Nordul Arabiei a trimis la un moment dat reg
ilor Asiriei, camile si tot felul de plante
aromate (715-685). Cartea profetului Iezechiel ne aminteste de negustorii din Sa
ba care vindeau la Tyr aromate, pietre
pretioase si aur. Exista deci un Stat la Saba înca din secolul al VIII-lea î.d.Hr.,
iar în secolul al V-lea î.d.Hr. colonii Sabei
s-au stabilit în Etiopia. Coloni sudarabici ai Etiopiei au format State, care începând
cu secolul al III-lea d.Hr. au creat un
fel de cap de pod pe coasta araba a Marii Rosii, intervenind chiar uneori, în lupt
ele dinastiilor sudarabe. Vezi The

În momentul în care scena politica era dominata de lupta dintre romani si persanii s
asanizi,
Arabia a avut de suportat o transformare deosebit de importanta. Aceasta schimba
re s-a simtit mai
mult pe plan ideologic, prin patrunderea crestinismului monofizit moderat legat
de Bizant, a
crestinismului nestorian si a iudaismului protejat de persi. Toate aceste religi
i erau prezente în
Arabia, dar mai ales în Sudul ei. Evreii reusisera chiar sa impuna în aceasta zona u
n rege arab,
convertit la iudaism în secolul al IV-lea d.Hr. În jurul anului 510, un rege adept a
l iudaismului
militant ajunge la putere si îi persecuta pe crestini. La rândul sau, Bizantul contr
aataca prin
intermediul Imperiului crestin al Etiopiei. În urma unei revolte, la putere ajunge
un sclav pe nume
Abraha, aparator al crestinismului, dar care oscila între cele doua puteri. Apropi
erea sa de Bizantsi
Etiopia a declansat o contraofensiva persana, astfel încât pe la anul 600 d.Hr. arma
ta persana a
devenit stapâna în zona Yemenului. În aceasta perioada au prosperat unele centre comer
ciale precum
Mecca, a carei economie monetara exercita o influenta dizolvanta asupra structur
ilor tribale si a
valorilor traditionale.

În momentul în care scena politica era dominata de lupta dintre romani si persanii s
asanizi,
Arabia a avut de suportat o transformare deosebit de importanta. Aceasta schimba
re s-a simtit mai
mult pe plan ideologic, prin patrunderea crestinismului monofizit moderat legat
de Bizant, a
crestinismului nestorian si a iudaismului protejat de persi. Toate aceste religi
i erau prezente în
Arabia, dar mai ales în Sudul ei. Evreii reusisera chiar sa impuna în aceasta zona u
n rege arab,
convertit la iudaism în secolul al IV-lea d.Hr. În jurul anului 510, un rege adept a
l iudaismului
militant ajunge la putere si îi persecuta pe crestini. La rândul sau, Bizantul contr
aataca prin
intermediul Imperiului crestin al Etiopiei. În urma unei revolte, la putere ajunge
un sclav pe nume
Abraha, aparator al crestinismului, dar care oscila între cele doua puteri. Apropi
erea sa de Bizantsi
Etiopia a declansat o contraofensiva persana, astfel încât pe la anul 600 d.Hr. arma
ta persana a
devenit stapâna în zona Yemenului. În aceasta perioada au prosperat unele centre comer
ciale precum
Mecca, a carei economie monetara exercita o influenta dizolvanta asupra structur
ilor tribale si a
valorilor traditionale.
253. În jurul anului 610 el a avut primele revelatii si predica precum
ca Allah era atotputernic, ca era singurul Dumnezeu si ca ascutatorii sai trebui
e sa fie pregatiti pentru
Marea Judecata. Noua grupare, care numara la vremea aceea câtiva locuitori ai Mecc
ai, a fost înca de
la început persecutata. În 622 Profetul împreuna cu adeptii sai au gasit refugiu în oaza
de la Medina
sau Yatrib. Mahomed a fost primit aici de cele doua triburi pagâne si de alte trei

grupari iudaice, divizate de luptele interne, ca un fel de arbitru inspirat al Cerului. La Medina, comunitatea lui Mahomed a sporit ca numar, iar credinciosii sai se numeau moslim, musulmani, adica supusii lui Allah. Grupul a capatat în mod progresiv caracterul unui Stat teocratic, iar o serie de întelegeri a favorizat consolidarea legaturilor cu triburile arabe. Pentru trecerea la noua religie era nevoie de o convertire superficiala, iar triburile aliate plateau taxa legala numita zakat254. Triburile aliate se angajau de asemenea sa nu atace alte grupari musulmane si sa participe la razboaiele împotriva non musulmanilor255. Dupa ce Mecca a capitulat în 630, pacea islamica s-a instaurat peste întreaga Peninsula. În jurul anului 629, Mahomed a organizat o serie de expeditii care vizau frontierele Imperiului Bizantin, numai ca profetul a murit în anul 632.

Moartea lui Mahomed a privat tânara comunitate musulmana nu numai de seful ei religios, dar si de un conducator politic a carui prestigiu si autoritate daduse posibilitatea consolidarii unei unitati ce risca acum sa dispara. În realitate, Profetul nu prevazuse nimic pentru succesiunea sa iar fiecare clan încerca sa-si impuna un candidat, în timp ce unele triburi faceau secesiune, recapatândusi completa independenta. Dualitatea rolului lui Mahomed, Profet si sef politic, facea deosebit de delicata succesiunea sa. Asistam la opozitia dintre locuitorii Medinei, care revendicau onoarea de a apartine orasului ales drept resedinta de catre Profet si cei ai Meccai, concetatenii lui Mahomed. În sfârsit, unii beduini care se aliasera cu Mahomed, pentru ca acesta reprezenta forta si autoritatea, dar care suportau cu greu unele restrictii, abandonau Islamul pentru a-i urma pe falsii profeti sau pentru a-si relua vechile obiceiuri. Pâna la urma un acord a fost încheiat între primii sai adepti, iar Abu Bakr

Cambridge History of Islam în doua volume: I The Central Islamic Lands, II The further islamic lands. Islamic society and civilization, Cambridge, 1970.
253 Vezi M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, Mahomet, Paris, 1968; M. Montgomery WATT, Mahomet, Paris, 1989;

M. COOK, Muhammad, Oxford University Press, 1983.
254 Pentru cei care ramâneau crestini sau iudei exista o alta taxa.
255 M.A SHABAN, Islamic History: a new interpretation, t. I, 600-750, Cambridge University Press, 1971, p. 52-84.
Vezi si M. REKAYA, L Islam. Religion et civilisation. Son expansion du VIIe au XVe siècle, Paris, 1978.

a devenit primul kalifa devenit primul kalif. El trebuia sa ghideze comunitatea, sa se îngrijeasca de aplicarea diferitelor prescriptii ale legii sacre, saria transmisa de Mahomed, dar care nu trebuia completata. Revelatia era închisa, Medina ramânea un loc privilegiat, în care se aflau cei care auzisera Coranul si care îl pastrau în memorie. Anii care au urmat mortii lui Mahomed au reprezentat si perioada expansiunii arabe în Orientul Apropiat, fara a putea considera acest fenomen drept un plan al Profetului. În teritoriile cucerite, arabii au organizat hegemonia lor politica iar prin intermediul credintei, primii califi au reusit sa mentina unitatea unor provincii deosebit de diverse.

Expansiunea în afara Peninsulei Arabice a fost mai întâi opera a 4 califi: Abu-Bakr, Omar I, Otman si Ali, considerati de majoritatea musulmanilor ca fiind niste  ghizi  (Rasidun). Damascul a fost cucerit în 635, Ierusalimul a capitulat în 636, Omar I fiind acela care a semnat actul de predare a orasului si garantând libertatea de cult pentru crestini. Din acest moment Ierusalimul a devenit alaturi de Mecca si Medina al treilea oras sfânt al Islamului257. Dupa cucerirea Alexandriei în 642, au urmat Magrebul în 697, Turkestanul chinezesc în 712 si Indiile în 710-713. Începând cu 711, Islamul s-a raspândit în Spania si a ajuns pâna în Pirinei, extinzându-si influenta de-a lungul Vaii Rinului. În ciuda unor succese sporadice înregistrate în Sicilia sau în Italia Meridonala, între secolele VIII-IX, esecul de la Poitiers din 732 a marcat sfârsitul expansiunii islamului în Vest.Cucerirea de noi teritorii nu a însemnat în mod obligatoriu o arabizare si o islamizare sistematica a populatiei, ci o organizare a veniturilor si a cheltuielilor. Fiecare provincie îsi pastra propriile caracteristici si traditii.

La moartea lui Mahomed Imperiul bizantin putem spune ca se afla într-o pozitie destul de confortabila pe plan extern. Dupa o disputa teribila care a culminat în secolul al VII-lea cu cucerirea Egiptului, a Siriei si a Palestinei de catre persi, Bizantul condus de Heraclius (610-641) parea sa câstige definitiv confruntarea: sasanizii sunt respinsi în spatiul lor traditional, Mesopotamia si Iran, fara acces la Mare, în timp ce bizantinii detineau tot litoralul mediteranean, din Spania si pâna în Egipt, din Palestina si pâna în Italia. Din acest moment puterea Bizantului parea imposibil de contestat, cu atât mai mult cu cât Persia va intra într-o perioada de lupte intestine, care o vor împiedica sa priveasca dincolo de frontiere. În mod symbolic, în anul 629, când Heraclius readuce Sfânta Cruce la Ierusalim, dupa ce 15 ani mai înainte persii au luat-o în capitala lor Ctesifon, marcheaza un dublu program: acela al Romei traditionale si cel al Imperiului romano-crestin nascut în secolul al IV-lea, care tindea catre dominatia întregii lumii de catre detinatorii Adevarului. Spre

deosebire de vechea Roma, Bizantul învinsese defintiv singurul rival, iar în plus re
cuperase Sfânta
Cruce cea care determinase victoria lui Constantin, primul împarat crestin.

Cu toate acestea, victoria din 629 ramâne mai degraba aparenta decât reala. Chiar da
ca
Imperiul Roman de Rasarit reprezenta o forta militara, el era unit prin cultura
romano-elenistica,
avea reguli juridice mostenite din dreptul roman, iar unitatea religioasa era as
igurata de crestinism.
Acesta forta cunostea si unele slabiciuni. Din punct punct de vedere militar, ne
numaratele razboaie
cu persii epuizasera armata bizantina, iar unele provincii precum Siria si Egipt
ul erau mentinute de
garnizoane mult prea dispersate si fara sprijin financiar corespunzator. În privin
ta administratiei, înca
din secolul al V-lea se înregistreaza o transformare prea lenta, fara o eliminare
rapida a ramificatiilor
complexe ale unui functionariat foarte ierarhizat. Unitatea pe plan cultural era
asigurata de o asanumita
elita constantinopolitana ce vorbea si scria în greaca, o sinteza între valorile ele
nistice si cele
romane, pagâne si crestine, care impunea o imagime omniprezenta a Romei. În realitat
e, majoritatea
subiectilor Imperiului nu vorbeau greaca, fiind departe de a se simti purtatori
ai acestei noi expresii:
latina domina Occidentul hispanic si italian, împartind cu Africa limbile berbera,
copta în Egipt,
siriaca în Siria si Palestina, adevarate limbi nationale. Aceasta diviziune lingvi
stica nu era atât de
grava, daca nu ar fi fost sustinuta de contradictii mult mai grave de ordin econ
omic, social sau

256 Kalif, de la khalîfa Rasûl Allah , succesor al trimisului lui Allah , asigura conduc
ea comunitatii.
257 Conform traditiei, Mahomed în cursul unei calatorii nocturne ar fi venit la Ie
rusalim, unde i-a întâlnit pe toti profetii
biblici, iar apoi s-a urcat la cer în prezenta lui Dumnezeu.

religios. Din punct de vedere social, Imperiul bizantin era un spatiu dominat de o aristocratie avidasi lucrat de tarani cu drepturi diminuate, în timp ce în orase se confruntau bogatia si mizeria crunta, fara ca sa putem vorbi în mod real de existenta unei clase mijlocii. Bizantul era ancadramentul natural al popoarelor, mai ales al celor din provinciile marginale, care nu erau grecesti, cum ar fi cazul cu Armenia, Siria, Palestina, Egiptul. De aceea o astfel de situatie poate explica foarte usor multimea greselilor comise în momentul declansarii cuceririlor arabe, puse de prea multe ori pe seama maselor populare .

În afara diviziunilor sociale avem divergentele religioase: din secolul al V-lea cele mai grave erezii s-au dezvoltat în partea orientala a Imperiului. Cele mai importante, nestorianismul sau monofizismul s-au extins: prima în Mesopotamia iar a doua în Siria, Palestina si Egipt, unde a devenit rapid majoritara, un mijloc de a-si exprima revendicarile socio-economice si personalitatea nationala. În fata unor probleme religioase si nationale deosebit de complexe ca cele enumerate aici pe scurt, Imperiul nu a avut întotdeauna o politica coerenta: împaratilor ortodocsi le vor succeda suverani cu simpatii monofizite. De aceea, toate tentativele de compromis, asa cum a fost cazul cu Ecthesisul lui Heraclius din 638, s-au dovedit inutile.

În aceste conditii, sub conducerea primilor suverani arabi, califii, supranumiti si ortodocsi, (rashidun) Abu Bakar, Omar, Utman si Ali, Siria, Palestina si Egiptul, mânate de diviziunile pe care le-am pomenit, au trecut fara rezistenta în mâinile noilor cuceritori, în timp ce vechiul Imperiu persan se va prabusi. În 661, generalul Muawija preia puterea si întemeiaza o adevarata dinastie, aceea a Umayazilor, care va reusi sa supuna Nordul Africii si Spania, lansându-se pe mare, cucerind Cipru si ajungând pâna la asedierea în doua rânduri a Constantinopolului.

O alta greseala tactica a fost si politica religioasa a Bizantului fata de monofiziti, pe care succesorii lui Justinian au continuat sa-i combata. Tentativele de unire intreprinse de Heraclius, precum si noua doctrina creata de el si de patriarhul Serghie, tocmai pentru a-i apropia pe ortodocsi de monofiziti, au dus pâna la urma la monotelism[258]. Asa a luat fiinta o noua erezie monoenergismul[259]. Pe baza acestei doctrine s-a putut realiza o unire în Armenia, Siria si Egipt, unde a fost ales ca patriarh Cyr (631), mare aparator al acestei formule. Împotriva acestei formule de unire s-a ridicat însa patriarhul Sofronie al Ierusalimului, care va ajunge în 634 patriarh al Constantinopolului[260]. Sofronie a privit aceasta noua învatatura ca pe o noua formula a monofizismului si ca o departare de la dogmele Calcedonului. Noua formula monote

lita a stat la baza
edictului din 638, cunoscut si sub numele de Ecthesis261 (expunere de credinta), promulgat de
Heraclius si afisat în narthexul Sfintei Sofia. Pe scurt, nici ortodocsii, nici mo nofizitii nu se vor
întelege, iar provinciile monofizite, Egiptul, Siria si Palestina, ajung sa-si dor easca desprinderea de
Bizant, preferând dominatia araba, cunoscuta pentru toleranta ei262. Astfel arabii vor prelua în ultimii
ani ai domniei lui Heraclius provincii pe care el le cucerise de la persi : 634-Bosra, 635-Damascul,
636-batalia de la Yarmouk ce echivaleaza cu pierderea definitiva a Siriei. În 637 sau 638, arabii au
cucerit Ierusalimul, iar în 639 au ajuns în Mesopotamia, în 642 cuceresc Alexandria, a poi Ciprul si
Rodosul, atacând în cele din urma Constantinopolul.

258 Recunoasterea în persoana Mântuitorului Iisus a unei singure vointe si a doua na turi. Vezi si J. GOUILLARD,
L hérésie dans l Empire byzantin, des origines au XIIe siècles, în Travaux et mémoires, t. 1965 ; V. GRUMEL,
Recherches sur l histoire du monothélisme, în Echos d Orient, 27, 1928, p. 6-16 si 257-277; 28, 1929, p. 19-34 si 272282;
29, 1930, p. 16-28.
259 F. WINKELMANN, Die Quellen zur Erforschung des monoenergetisch-monothelitisc hen Streites, în Klio, 69, 1987,

p. 515-559.
260 C. von SCHÖNBORN, Sophrone de Jérusalem. Vie monastique et confession dogmatique , Paris, 1972.
261 Decretul începea cu o marturisire de credinta de tip calcedonian prin care erau recunoscute primele cinci Sinoade
Ecumenice. Textul afirma ca Mântuitorul Iisus avea o o singura vointa, fara a exista o confuzie între cele doua naturi ale
Sale.
262 Vezi Pierre MARAVAL, Le Christianisme de Constantin , p. 429-430.

Ofensiva asupra capitalei s-a desfasurat în mod simultan pe apasi pe uscat timp de 5 ani: din 673 pâna în 677. Constantin al IV-lea va rezista, astfel încât arabii se vor întoarce în 6 în Siria. Acest moment a reprezentat o mare victorie pentru Constantin al IV-lea, cel care a opri progresul fulminant al arabilor. Ceva mai târziu, între 693 si 698, întreaga Africa bizantina împreuna cu Cartagina au trecut în mâinile musulmanilorOfensiva asupra capitalei s-a desfasurat în mod simultan pe apasi pe uscat timp de 5 ani: din 673 pâna în 677. Constantin al IV-lea va rezista, astfel încât arabii se vor întoarce în 6 în Siria. Acest moment a reprezentat o mare victorie pentru Constantin al IV-lea, cel care a opri progresul fulminant al arabilor. Ceva mai târziu, între 693 si 698, întreaga Africa bizantina împreuna cu Cartagina au trecut în mâinile musulmanilor.

Themele

Justinian încercase în zadar o reforma de amploare, care urmarea concentrarea întregii puteri civile si militare în mâinile guvernatorilor de provincii. Succesorii sai au continuat aceasta politica, creând exarhatele264 de Ravenna si Cartagina: exarhul numit direct de împarat si revocabil în orice moment, avea o astfel de putere. Timp de mai multe secole, separarea puterilor în Stat constituise un principiu al administratiei romane. Sistemul themelor era însa ceva contrar si s-a dezvoltat mai ales în situatiile de criza. În secolul al VII-lea sistemul va desemna practic circumscriptia unde era cantonat principalul corp de armata, thema având în fruntea ei un militar, un general, un strateg, devenind cu timpul o subdiviziune administrativa a Imperiului265. Themele erau constituite în functie de nevo : thema armeniacilor este poate prima înfiintata, iar mai târziu thema Anatolicilor era pentru protectia Asiei Mici, în fata invaziilor arabe, thema Opsikion pentru a apara capitala, thema Marii pentru a raspunde amenitarii flotei arabe, thema Traciei împotriva bulgarilor, thema Heladicilor împotriva slavilor care amenintau Grecia, thema Siciliei pentru a lupta împotriva amenintarii arabe în Occident266. Din aceasta sumara enumerare se poate vedea clar cum noua organizare care s-a încheiat în secolul al VIII-lea, bulversând administratia provinciala cu subdiviziunile Imperiului, lua în calcul diferitele pericole externe.

Themele corespundeau si unor realitati sociale. Contingentul era de fapt format din soldatii vechiului corp de armata care dadea si numele lor themei. Instalati în anumite locuri, ei au devenit cu timpul legati de acel pamânt, astfel încât ajutati si de numeroase facilitati fiscale si de o protectie juridica, au transformat armata într-o institutie practic ereditara. Nu se mai putea vorbi de o armata bazata pe un sistem clasic de recrutare, ci de o înrolare ereditara. Serviciul mil

itar nu era permanent;
pe perioada campaniilor militare stratiotul267 avea o solda, iar pe timp de pace se putea întoarce acasa ocupându-se de cultivarea pamântului pe care-l avea în proprietate. Ori de câte ori era convocat, el trebuia însa sa fie gata de luptasi sa aiba echipamentul specific pregatit. Stratiotul era de fapt un fel de cavaler, care trebuia sa-si procure singur echipamentul, calul si armamentul. El se ocupa de întretinerea acestor elemente, având totodata grija sa fie în permanenta antrenat. Astfel, sistemul militar bizantin a stiut sa utilizeze mutatiile sociale din mediul rural, bazându-se pe patura micasi mijlocie a taranimii.

263 A. STRATOS, art.cit., p. 432.
264 Mai multe provincii conduse de un exarh, ce detinea atât puterea militara cât si pe cea civila. Despre exarhate vezi Ch. DIEHL, Etudes sur l administration byzantine dans l exarchat de Ravenne, Paris, 1888.
265 R.J LILIE, Die zweihundertjährige Reform: Zu den Anfängen der Themenorganisation in 7 und 8 Jahrhundert, în Byzantinoslavica, Praga, 1, 1984, p. 27 si p. 190-201.
266 În privinta înfiintarii themelor exista mai multe controverse care pot fi regasite la: A. PERTUSI, La formation des thèmes byzantines, în Berichte zum XI Internationalen Byzantinistenkongress, München, 1959. Despre înfiintarea primelor theme din Asia Mica vezi G. OSTROGORSKY în Byzantion, 23, 1954, p. 31. Vezi si H. AHRWEILLER, Recherches sur l  administration de l  Empire byzantin au IX-XI siècles, în Bulletin de Correspondance hellénique, 84, 1960, p. 1-111, articol reluat si în Etudes sur les structures administrative et sociales de Byzance, Variorum Reprints, Londra, 1971.
267 Stratiotul: taranul, proprietar de pamânt care dadea armatei themei de pe raza careia se afla, un soldat beneficiind pentru aceasta de importante masuri fiscale si de protectie.

## Transformari sociale

Transformari sociale
268. Importanta oraselor scade, iar activitatile au fost
diminuate prin pierderea regiunilor orientale, Alexandria si Antiohia, puternic
urbanizate.
Schimburile comerciale au înregistrat si ele un evident regres, fapt demonstrat de
slabirea emisiei
monetare. Marile axe comerciale ale acelor timpuri au fost o perioada întrerupte,
iar Occidentul era
saracit si anarhic. Cu toate acestea orasul nu a disparut, el conservând triplul r
ol: administrativ,
militar si religios. De asemenea, el ramânea centru de recrutare al armatei, resed
inta sefilor, resedinta
episcopului si a personalului bisericesc. Mari orase precum Tesalonicul sau Efes
ul au supravietuit, întimp ce altele precum Ancira au cunoscut un sensibil declin.
În aceasta perioada, caracterul urban sia
schimbat structura fapt usor de observat din folosirea frecventa a termenului de
kastron (fortareata)
pentru a-l desemna.

## Transformari demografice

Cu privire la situatia demografica din Imperiul bizantin în secolul al VII-lea put
em spune ca
avem putine cunostinte. Este greu de estimat consecintele produse de invazii sau
de evaluat aportul
invadatorilor, fie direct în cazul slavilor, fie indirect în Orient, unde au fost re
patriate populatii
întregi. Ceea ce este sigur este faptul ca populatia rurala a crescut, cauza princ
ipala fiind mai degraba
transformarile sociale si mai putin aportul strain. Aceasta situatie masca de fa
pt o serie de inegalitati,
ceea ce explica transferul de populatii din vremea unor împarati: în 688, Justinian
al II-lea a
transferat cca. 30.000 de bulgari si de slavi în Bitinia; în 690 acelasi împarat a dus
ciprioti în
apropierea Cyzicului; iar în 762, Constantin al V-lea a deplasat 200.000 de slavi în
Bitinia.

Din punct de vedere geografic, Imperiul nu mai detinea în Occident, decât câteva poses
iuni si
acestea putin loiale; Orientul se va reduce la Asia Micasi la Grecia. Pierderile
în Occident au
tranformat ideea romana în ceva utopic. Pentru a masura întreaga amploare a pierderi
lor din Orient
este de ajuns de amintit rolul pe care timp de mai multe secole l-au jucat Siria
si Egiptul. Beyrut,
Antiohia sau Alexandria, erau porturile cele mai prospere ale Mediteranei orient
ale; industria Siriei
era cea mai activa, iar Egiptul dupa ce fusese grânarul Romei, devenise principalu
l furnizor de grâne
pentru Bizant. Acestei importante economice se adaugasi aportul celor doua provi
ncii adus
civilizatiei bizanine   arta, teologie, literatura   deoarece elenismul bizantin a f
ost mai multa vreme
mai degraba sirian si alexandrin decât asiatic. Astfel, Bizantul pierdea în aceasta
perioada cea mai
buna parte a patrimoniului sau.

De aici a rezultat si un brusc dezechilibru, agravat prin faptul ca Grecia era supusa tot acum unei slavizari masive care-i modifica caracterul. De aceea, începând cu sec. al VII-lea, Imperiul bizantin era redus la Asia Mica. Dupa dinastia lui Heraclius, probabil originar din Armenia, în secolele care au urmat, asiaticii vor fi tot mai numerosi pe tron. Cu toate acestea, din punct de vedere etnic si religios, înregistram o sensibila omogenitate. Pierderea provincilor monofizite, însemna si

268 Vezi N. SVORONAS, Notes sur l origine et la date du Code Rural, în Travaux et Mémoires, 8, 1981, p. 487-500; M. KAPLAN, Quelques remarques sur les paysages agraires byzantins (VIe milieu du XIe siècles): une société homogène, în Byzantinoslavica, 43, 1982, p. 200-217.

pierderea unor opozanti obstinanti în privinta politicii de conciliere. Consecintele nu vor întârzia: la Sinodul de la Constantinopol din 681, Constantin al IV-lea a condamnat monotelismul si a restaurat Ortodoxia. O alta sursa de disputa dispare acum: rivalitatile dintre Patriarhatul de la Constantinopol pe de-o parte si cei de Alexandria, Ierusalim sau Antiohia de cealalta. Ortodoxia orientala a devenit de acum încolo strâns grupata în jurul Patriarhatului de la Constantinopol.

pierderea unor opozanti obstinanti în privinta politicii de conciliere. Consecintele nu vor întârzia: la Sinodul de la Constantinopol din 681, Constantin al IV-lea a condamnat monotelismul si a restaurat Ortodoxia. O alta sursa de disputa dispare acum: rivalitatile dintre Patriarhatul de la Constantinopol pe de-o parte si cei de Alexandria, Ierusalim sau Antiohia de cealalta. Ortodoxia orientala a devenit de acum încolo strâns grupata în jurul Patriarhatului de la Constantinopol.

Dinastiile isaurianasi amoriana. Iconoclasmul (717-867)

Dinastia lui Heraclius a luat sfârsit printr-o revolta. Ultimul împarat, Teodosie al III-lea (715717), incapabil sa restaureze ordinea a abdicat în momentul în care strategul anatolicilor, Leon, a fost chemat de catre partizanii sai pentru a fi încoronat împarat. Leon al III-lea a condus Imperiul între 717-741, fiind originar din Germaniceea, în Nordul Siriei. El a inaugurat dinastia isauriana sau siriana, care a supravietuit pe linie barbateasca pâna la anul 780 si chiar pâna în 802, daca adaugam la aceasta dinastie pe Irina, prima femeie care a detinut în mod deplin functia de împarat, vaduva lui Leon al IV-lea (775-780) si pe fiul lor Constantin al VI-lea, deci aproape 85 de ani. Din aceasta dinastie a mai facut parte si Constantin al V-lea Copronimul (741-775). Irina a fost detronata de propriul ministru de finante, Nichifor I (802-811), care a fost omorât într-un razboi împotriva arabilor. În 813, la conducerea Imperiului a ajuns Leon al V-lea Armeanul (813-820), urmat de Mihail al II-lea (820-829), cel care va inaugura dinastia de Amorium (de la localitatea Amorium din Frigia). Din aceasta dinastie au mai facut parte împaratii: Teofil (829-842) si Mihail al III-lea (842867).

Evenimentele perioadei isaurienilor si a amorienilor au reprezentat o urmare logica a ceea ce se petrecuse în secolul al VII-lea. În exterior, slavii, bulgarii sau arabii vor crea cam aceleasi probleme ca si pâna acum. Pierderea Occidentului, marcata de încoronarea lui Carol cel Mare, nu era decât o consecinta fireasca a orientalizarii Imperiului. În administratie, regimul themelor a cunoscut

o evolutie echilibrata fata de secolul precedent, iar în plan legislativ, Ecloga269 ramâne un document

elecvent. În privinta problemelor de ordin religios asistam la aparitia iconoclasmului, o reactie violenta care a marcat Biserica si Imperiul bizantin între anii 730 si 843.

269 Manual juridic în care sunt cuprinse cele mai importante legi din dreptul civil si penal. El corespunde înlocuirii limbii latine cu limba greaca.

# Iconoclasmul

Iconoclasmul
270. Etimologic iconoclasmul înseamna distrugerea icoanelor. Pentru a
indica aceeasi actiune de distrugere si de necinstire a icoanelor uneori se vorb
este de iconomahie,
adica de lupta împotriva icoanelor. Erezia aceasta a fost în special initiatasi sust
inuta de împarati,
beneficiind de sprijinul lor militar si politic, de aceea ea s-a deosebit de pre
cedentele erezii prin
cruzimea cu care a fost impusa. Perioada iconoclasta este lunga, a durat aproape
un secol, începând
cu dinastia isauriana (717-802) si terminându-se în anul 843, când la conducerea Imper
iului se aflau
reprezentanti ai dinastiei de Amorium. Iconoclasmul a cunoscut doua faze: prima,
care este
inaugurata de Leon al III-lea Isaurul în anul 726 si se încheie în timpul împaratesei Ir
ina si a fiului ei
Constantin al VI-lea, odata cu Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787); a
doua începe cu anul
813, odata cu urcarea pe tron a lui Leon al V-lea Armeanul si se termina în anul 8
43, când domnea
împaratul Mihail al III-lea din dinastia de Amorium, patronat de mama sa, Teodora.
Se poate face
aici o observatie: atât prin restabilirea cultului icoanelor la Sinodul al VII-lea
Ecumenic, cât si la cel
din 843, acest lucru s-a facut atunci când puterea suprema a Imperiului era detinu
ta de femei. Daca
prima restabilire a cultului icoanelor a fost de scurta durata, cea de a doua a
ramas în vigoare pâna
astazi.

## Originile si evolutia iconoclasmului pâna la Sinodul al VII-lea Ecumenic

Icoanele exista practic de la începutul crestinismului, având un scop pedagogic: învat
area
istoriei sfinte. Acest aspect de ordin material s-a dezvoltat în chip deosebit în se
colul al IV-lea, dupa
ce prin edictul de la Milan împaratul Constantin cel Mare a acordat libertate cres
tinilor, religia
acestora devenind oficiala. Astfel, ia nastere o forma de cult, care privea mai în
tâi Sfânta Cruce si
Sfintele Moaste: în secolul al IV-lea închinarea la Sfânta Cruce era un lucru normal.
Paralel s-au
dezvoltat si asa-numitele icoane domestice adica pictarea unui portret unic pe o
bucata din lemn de
dimensiuni mici. În secolul al V-lea cultul Sfintelor Icoane era asociat credintei
ca acestea pot face
minuni. Icoana integrata în practica religioasa individuala marca deja prezenta da
tatoare de siguranta
a Divinitatii271. Din domestic, folosirea icoanelor a capatat un caracter public
, oficial. În anul 560,
pentru a aduna fonduri în vederea construirii unei Biserici în Nordul Siriei, preoti
i au strabatut cu o
icoana a Mântuitorului Hristos în procesiune solemna întreaga Asie Mica. Unii martori
ai vremii
atesta faptul ca în timpul asediului avar din 626, patriarhul a rugat sa fie picta
te pe portile de Vest ale
orasului Constantinopol, chipurile lui Hristos si ale Maicii Domnului. Acelasi l

ucru s-a repetat si în
717, când pe zidurile capitalei au fost plimbate în procesiune, o icoana a Maicii Do
mnului si parti din
Sfânta Cruce. Tot acum s-a dezvoltat si credinta în icoanele archeiropoietes, nefacu
te de mâna
omeneasca: ideea era ca o icoana care contine în ea Divinitatea nu poate fi facuta
 decât prin mijloace
supranaturale272.

Înainte de perioada iconoclasta, Sfintele Icoane devenisera un fapt major în viata b
izantina:
folosite de cler, de autoritati, de popor, ele erau cinstite atât în public cât si în sp
atiul privat; ele

270 Vezi A. BRYER, J. HERRIN, Iconoclasm, Oxford, 1976, lucrare în care poate fi g
asita o bibliografie deosebit de
bogata.
271 Vladimir V. WEIDLE, The Baptism of Art, Westminster, 1950, p.62.
272 Alexandre SCHMEMANN, Le chemin historique , p. 229.

faceau accesibila prezenta dumnezeiasca. Dintre cei care s-au ocupat cu studierea contextului în care a aparut fenomenul iconoclast, unii au considerat ca acest fapt s-a datorat neputiintei unor teologi de a întelege sensul simbolic si educativ al icoanei si de a face distinctie între cinstire si idolatrie. Ei socoteau ca cinstirea Sfintelor Icoane ar fi în contradictie cu unele precepte biblice, ca încalca porunca Decalogului de a nu-ti face chip cioplit si de a nu te închina lui[273]. Un alt argument biblic mai era si acela conform caruia Dumnezeu trebuie cinstit numai «în duh si adevar»[274]. În legatura cu cinstirea icoanelor au avut loc discutii în Spania, la un sinod ce s-a tinut la Elvira între anii 300-306, iar Parinti si scriitori bisericesti precum Iustin Martirul, Atenagora Atenianul, Tertulian, Epifaniu de Salamina, Eusebiu de Cezareea si altii de mai târziu au manifestat rezerve fata de cinstirea icoanelor. Totusi, aceste rezerve nu au fost considerate justificate de Biserica, deaorece exista o distinctie între icoana materialasi chipul reprezentat de ea; sfântul este prezent în icoana numai din punct de vedere spiritual, iar cinstirea se da doar chipului reprezentat de ea.

Din pacate au existat si unele excese: la un moment dat s-a dezvoltat un fel de putere magica, care facea ca distinctia între icoanasi prototip sa dispara. La Constantinopol Maica Domnului era ocrotitoarea orasului, iar locuitorii lui îi acordau o cinste deosebita, exemplu în acest sens fiind numarul mare de biserici care-i erau închinate. În secolul al V-lea, Constantinopolul primea vesmintele Maicii Domnului, furate dintr-un sat din Galileea, spunându-se ca acest lucru s-a facut chiar cu aprobarea Fecioarei Maria; se credea ca orasul detinea si scutecele cu care Maica Domnului înfasurase pe pruncul Iisus[275].

Din momentul acceptarii crestinismului de catre puterea imperiala, împaratul devine locotenentul lui Dumnezeu pe pamânt, capatând un aspect sacru, iar ceremonialul imperial dobândea un continut religios. Deja Sfântul Grigorie de Nazianz si Sfântul Ioan Gura de Aur, admiteau ca închinarea se cuvenea nu numai împaratului ci si portretelor acestuia, fapt manifestat în mod concret prin lumânari si tamâie[276]. În a doua jumatate a secolului al VI-lea, imaginile imperiale si-au pierdut din importanta, deoarece împaratul folosea el însusi icoanele. În momentul în care suveranul era înfrânt, el cauta un ultim ajutor: sa plaseze Imperiul universal la nivelul Divinului si prin aceasta sa depinda mai putin de conjunctura geopolitica punând pe primul plan mai degraba icoanele, decât imaginile imperiale. Succesele militare repurtate de isauri le-a permis revenirea la origini: monedele aveau imprimata pe ambele parti figura împaratului, statuile imperiale s-au înmultit, puterea imperiala a cautat sa creeze un nou patriotism având în centru Biserica, de unde si

interesul
restrângerii la un numar limitat de simboluri admise de toti: Sfânta Cruce, Sfânta Euh
aristie, Sfintele
Evanghelii277.

Excesul nemultumea în general multe persoane, iar unii erau de parere ca icoanele trebuiau
distruse. La aceasta atitudine au mai contribuit si unele secte si erezii precum pavlicienii, care nu
cinsteau Crucea, nu aveau cultul Maicii Domnului si al Sfintilor278. La rândul lor monofizitii, foarte
activi în partile orientale ale Imperiului, socoteau imposibila reproducerea pe ic
oane a chipului
Mântuitorului, deaorece potrivit credintei lor firea umana a fost «absorbita» de cea d
umnezeiasca, iar
aceasta din urma nu poate fi cunoscutasi reprezentata.

Spre sfârsitul secolului al VII-lea si începutul celui de al VIII-lea putem spune ca întâlnim în
lumea bizantina, pe de-o parte, un curent foarte puternic favoarabil icoanelor, iar pe de alta parte,
manifestari împotriva cinstirii lor. Aceasta din urma atitudine, împotriva cinstirii icoanelor avea mai

273 Exod XX, 4 si Deuterunom V, 8.
274 Ioan I, 18; IV, 24 si Romani I, 23.
275 Alexandre SCHMEMANN, Op.cit. p. 229-230.

276 A. GRABAR, L Empereur dans l art bizantin, Londra, 1974.
277 J. PARGOIRE, L Eglise byzantine de 527 à 847, Paris, 1923, p.221.
278 Paul LEMERLE, L Histoire des Pauliciens d Asie Mineure d après les sources gecques, I, Sources, II Commentaire,
în Travaux et Mémoires, IV si V, Paris, 1970-1973. Poate fi consultat si I.P. CULIAN
U, Gnozele dualiste ale
Occidentului, Bucuresti, 1995, p. 236-246 (despre pavlicianism).

degraba un caracter izolat în partea de Vest a Imperiului si era mai puternica în Or
ient, ca urmare a
influentelor iudaice, islamice, a sectelor si a ereziilordegraba un caracter izo
lat în partea de Vest a Imperiului si era mai puternica în Orient, ca urmare a
influentelor iudaice, islamice, a sectelor si a ereziilor. Spre sfârsitul secolulu
i al VII-lea, la Sinodul
Quinisext (691-692) se stabilea prin canonul 82 ca Mântuitorul sa fie reprezentat
ca om, nu ca miel si
aceasta cu scopul de a sublinia ca «viata Sa în trup, Patimile, Moartea datatoare de
mântuire si
Rascumpararea lumii au fost câstigate prin Întrupare»280. Astfel, se atragea atentia a
supra importantei
Întruparii, asupra realitatii ei, fapt care dadea o baza reprezentarii pe icoane.
Consecinta imediata a
acestui canon a fost reprezentarea realista a chipului lui Hristos, inclusiv pe
monedele emise de
Justinian al II-lea. Acest canon a antrenat însa imediat si o serie de reactii ico
noclaste la
Constantinopol, în Asia Micasi în Armenia: Teodosie, episcopul Efesului, Toma, episc
opul de
Claudiopolis si Constantin de Nicoleia s-au numarat printre cei mai de seama ico
noclasti ai acestei
perioade.

Nascuta din teama de a nu cadea în idolatrie, «retinerea» fata de cinstirea icoanelor
a evoluat
spre o disputa pregnant hristologicasi acesta a constituit nucleul în jurul caruia
se vor concentra cele
mai multe dezbateri. Unii au afirmat (Hans Georg Beck) ca iconoclasmul secolului
al VIII-lea nu a
început în cercurile imperiale, ci în cele bisericesti aratându-se ca episcopii de Efes,
Claudiopolis si
Nicoleia, mentionati mai sus, au venit la Constantinopol sa ceara patriarhului G
herman oprirea
cultului icoanelor. Refuzul patriarhului, i-a determinat pe acestia sa treaca un
ilateral la îndepartarea
icoanelor si la oprirea cinstirii lor. De asemenea, se presupune ca odata sositi
la Constantinopol,
episcopii iconoclasti l-au vizitat si pe împaratul Leon al III-lea, adept al ideil
or lor si ca acesta i-a
încurajat pe drumul pe care pornisera. Aceste lucruri pot fi adevarate numai ca fa
ra concursul
împaratilor, opiniile ierarhiilor n-ar fi ramas decât simple atitudini281.

În privinta lui Leon al III-lea nu trebuie uitat faptul ca traise în regiunile orien
tale ale
Imperiului, unde ideile iconoclaste erau foarte raspândite. Ajuns la conducerea Im
periului si
socotindu-se ca avea drept de control asupra problemelor bisericesti si laice, e
l a impus iconoclasmul
ca doctrina oficiala a Imperiului, din convingeri religioase. El considera ca pr
in aceasta atitudine
purifica religia crestina de ramasitele pagânismului readucând-o la înaltimea si purit
atea ei originara.
Nu sunt plauzibile afirmatiile unor istorici potrivit carora împaratii iconoclasti
au pornit prigoana
împotriva icoanelor în cadrul unor masuri mai ample de refacere a societatii si a cr
edintei, pe care
doreau sa le puna pe baze mai bune si mai drepte. Aceste pareri sunt gresite, fi

indca împaratii iconoclasti, la fel ca toti oamenii timpului lor, erau foarte credinciosi, uneori având chiar si preocupari teologice, grijulii sa nu atraga prin comportamentul lor mânia divinasi mai presus de toate doreau sa purifice crestinismul de tot ce li se parea a fi idolatrie.

Pe dea alta parte, împaratii iconoclasti au pornit lupta împotriva icoanelor si ca o reactie împotriva monahismului bizantin, aprig sustinator al icoanelor. La vremea aceea, monahismul luase

o dezvoltare deosebita, manastirile posedau întinse domenii funciare iar calugarii beneficiau de imunitati fiscale; ori în conceptia împaratilor bizantini nu se putea tolera o astfel de situatie, pentru ca prin numarul insuficient de functionari si de luptatori, se aduceau grave prejudicii tezaurului Statul si armatei.
De partea lor împaratii aveau armata din Asia Mica, pe unii înalti functionari, precum si o parte a populatiei Asiei Mici sau a celor din partile orientale. În regiunile europene ale Imperiului si mai ales în Italia, poporul era însa împotriva iconoclastilor, mai ales monahii si femeile fiind foarte activi în aceasta lupta. Deci, putem spune ca aparatorii icoanelor erau mai numerosi.

Motivul declansarii luptei împotriva icoanelor de catre Leon al III-lea l-a constituit o eruptie vulcanica din anul 726. În acest fenomen natural care fusese însotit si de un cutremur, împaratul a vazut dovada mâniei lui Dumnezeu din cauza idolatriei, adica a cinstirii Sfintelor Icoane. Anul 726

279 J. GOUILLARD, L Héresie dans l Empire byzantin, des origines au XII e siècle, în Travaux et Mémoires, II, 1967.
280 J. MEYENDORFF, Le Christ dans la théologie byzantine, Paris, 1969, p. 242.
281 S. GERO, Byzantine Iconoclasme during the reign of Leo III, Louvain, 1973, p. 47-53.

reprezinta deci momentul începerii persecutiei împotriva icoanelor. Masurile imperiale au întâmpinat

reprezinta deci momentul începerii persecutiei împotriva icoanelor. Masurile imperiale au întâmpinat
a
si sa introduca
inovatii în ceea ce avem de la Parinti».
Evenimentele ulterioare au deschis o mare prapastie între Vestul Imperiului (cea mai mare
parte a Italiei, Grecia continentalasi insulele din Marea Egee) sustinator al cultului icoanelor si
partea de rasarit a Imperiului, în special themele din Asia Mica, binecunoscute ca iconoclaste.
Convins ca nu-l poate aduce pe împarat la cinstirea icoanelor, patriarhul Gherman (715-730) a
protestat energic, asa ca raporturile au atins în aceasta perioada punctul maxim de încordare.

Pentru a da legitimitate masurilor sale, împaratul Leon a convocat la 17 ianuarie 730 o
adunare (silentium) tinuta în Palatul sau, la care au participat mai ales înalti functionari civili. Cu
acest prilej s-a redactat un edict împotriva icoanelor, pe care patriarhul Gherman a refuzat sa-l
semneze. De aceea, a fost înlocuit imediat cu Anastasius. Acest edict a reprezenat pentru Leon al III-
lea baza legala de înlaturare a icoanelor si de persecutare a celor ce le cinsteau. Între anii 730 si 741
nu avem nici o informatie viabila care sa precizeze politica iconoclasta a lui Leon al III-lea. Se pare
ca atitudinea papei Grigorie al III-lea (731-741), care a excomunicat într-un sinod tinut la Roma pe
adversarii cultului icoanelor, a provocat o contramasura din partea lui Leon al III-lea care confisca
proprietatile Bisericii romane aflate pe teritoriul bizantin din Italia si a detasat de sub autoritatea
papei diocezele Calabria, Sicilia, Creta si Iliricul oriental, supunându-le patriarhului de
Constantinopol282. În aceste conditii raporturile dintre Rasarit si Apus s-au deteriorat, astfel încât
ruptura parea definitiva, iar papa începe sa se îndrepte de acum încolo catre regii francilor: Carol
Martel, Pepin cel Scurt si mai ales Carol cel Mare.

Alaturi de papa Grigorie al III-lea si de patriarhul Gherman, o alta personalitate ortodoxa
apare acum în Orient, luând atitudine în favoarea icoanelor: Sfântul Ioan Damaschinul. Nucleul
sustinerilor Sfântului Ioan Damaschin despre icoane poate fi sintetizat astfel: icoana este un simbol si
intermediar între om si Divinitate; icoana Mântuitorului are la baza dogma Întruparii Sale; astfel,
problema icoanelor este strâns legata de doctrina mântuirii283.

Imperiul bizantin sub Constantin al V-lea (741-775)

Cu toate meritele câstigate de Leon al III-lea în luptele cu arabii, atitudinea sa iconoclasta i-a

subminat popularitatea. În Grecia opozitia fata de noua erezie ia forma unei adevarate revolte cu
caracter politic. La rândul sau, Occidentul condamna în unanimitate iconoclasmul. La moartea lui
Leon, Imperiul a trecut sub conducerea fiului sau, Constantin al V-lea, un foarte bun general, care a
obtinut victorii notabile împotriva arabilor si bulgarilor; soldatii îl iubeau si îl cinsteau ca pe un semi

282 Paul EVDOKIMOV, L Orthodoxie, Neuchâtel si Paris, 1959, p.217.

283 Vezi JEAN DAMASCENE, Contre ceux qui rejettent les saintes icônes (oratio III), în La foi Orthodoxe, trad.
Ponsoye, Paris: Institut Saint Dennys, 1966, p. 223.

zeuzeu. Împaratul a profitat de criza interna prin care treceau arabii: este vorba despre schimbarea dinastiei omayazilor cu aceea a abasizilor, dupa un îndelung razboi civil. Tot acum se mutasi capitala acestora de la Damasc la Bagdad, mai departe de granitele Imperiului[285]. Aceasta slabire a arabilor îi permitea lui Constantin sa intre în 746 în Siria de Nord si sa ocupe orasul Germaniceea, locul natal al familiei sale. În 747, nu de parte de Cipru, reuseste sa distruga flota araba trimisa din Alexandria.

În Tracia, Constantin a luptat împotriva bulgarilor, care construisera fortarete la frontiera cu Bizantul si facusera o incursiune în 756. Acest an marcheaza începutul numeroaselor confruntari cu bulgarii. Tensiunea atinge punctul maxim în 762, când la conducerea bulgarilor vine Teletz, reprezentantul curentului antibizantin. Împaratul trimite o parte a cavaleriei si a flotei sale la Gurile Dunarii, coborînd apoi spre Sud pentru a face jonctiunea cu aramata condusa de împarat la Anchialos în ziua de 30 iunie 763. Aici el obtine cea mai mare victorie din timpul domniei sale. Dupa aceasta data forta bulgarilor scade pâna ce la conducerea lor vine Telerig (770), cu care Constantin are unele lupte încheiate favorabil pentru bizantini si cu o pace care nu a fost durabila. Victoriile lui Constantin asupra bulgarilor au avut ca principala consecinta impunerea Bizantului în Peninsula Balcanica.

Pe plan religios, Constantin al V-lea ia parte activa la disputele iconoclaste si pregateste un sinod, care a avut loc în Palatul Imperial de la Hiereia, pe malul rasaritean al Bosforului, lânga Calcedon, între 10 februarie-8 august 754. Constantin avea nevoie ca programul sau iconoclast sa fie sanctionat de un sinod si nu de o adunare imperiala, cum procedase Leon al III-lea. În vederea pregatirii sinodului, împaratul a alcatuit personal 13 scrisori teologice, dar din acestea ne-au ramas numai douasi acestea sub forma unor fragmente. La sinod au participat 338 de episcopi, un numar record, si s-a hotarât ca el sa fie considerat ecumenic. Ultima sedinta a avut loc în palatul Vlaherne din Constantinopol, la care a fost prezent si împaratul. Documentele privind desfasurarea lucrarilor au fost distruse în perioada când s-a restabilit cultul icoanelor, dar s-au pastrat concluziile dogmatice sintetizate într-un horos (definitie dogmaticà), combatute mai târziu la Sinodul al VII-lea Ecumenic din 787.

Potrivit acestui horos «împaratii sunt egali cu Apostolii, investiti cu puterea Duhului Sfânt nu numai pentru a desavârsi si învata omenirea, dar si pentru a combate erezia diavoleasca». La Hiereia s-a acreditat ideea ca atunci când pictorul face chipul lui Hristos, el poate reprezenta ori numai

umanitatea Sa, separând-o astfel de divinitate, sau pe amândoua, umanitatea Sa si divinitatea Sa. În primul caz, el ar cadea în nestorianism, iar în al doilea el ar circumscrie divinitatea în umanitate, ceea ce ar fi absurd; ori ca ambele ar fi contopite si atunci am avea de-a face cu monofizism286.

Aceasta argumentare iconoclasta nu era însa valabilà, deoarece se uita ce s-a stabilit la Sinodul de la Calcedon si anume ca fiecare natura îsi pastreaza propria stare de a fi. Iconoclastii sustineau ca îndumnezeirea firii umane a lui Hristos ar suprima caracterul uman individual propriu. Ei igonrau astfel adevaratul sens al unirii ipostatice, care implica o distinctie reala între naturasi persoana287.

Un alt aspect al ereziei iconoclaste era notiunea de icoana pe care o considerau identica ori «consubstantiala» cu prototipul. Consecinta acestui lucru era ca icoana materiala nu putea niciodata sa atinga aceasta identitate. De aceea singura reprezentare a lui Hristos pe care o admiteau era Euharistia, înteleasa doar ca «simbol» si chip, nu ca o prefacere reala, cum credem noi ortodocsii. Sinodul mai condamna si ceea ce li se parea a fi o cinstire exgerata a Sfintilor, socotind ca o asemenea venerare era adesea un scop în sine si îndeparta pe cinstitor de dragostea si emulatia sfintilor, care constituia în acceptiunea participantilor singura cale de conduita crestina. Tot acum era lansatasi o teorie etica despre icoane, potrivit careia virtutile sfintilor sunt chipuri vii, pe care omul

284 Vezi I. ROCHOW, Kaiser Konstantin V (741-775), Frankfurt, 1994.
285 H. AHRWEILLER, L Asie Mineure et les invasion arabes, în Variorum Reprints, p. 80.
286 Vezi S. GERÖ, Byzantine Iconoclasm during the Regn of Constantine V, Louvain, 1977.
287 Vezi HEFELE-LECLERCQ, Histoire des Conciles, Paris, 1910, t. III, p. 664.

evlavios trebuie sa le reproduca în el însusi; nici Maica Domnului nu poate fi reprezentata pe icoane, deoarece este mai presus de ceruri si de Sfintievlavios trebuie sa le reproduca în el însusi; nici Maica Domnului nu poate fi reprezentata pe icoane, deoarece este mai presus de ceruri si de Sfinti.

Horosul era urmat de o serie de anateme împotriva autorilor de icoane si a cinstitorilor lor, a patriarhului Gherman, «adoratorul» lemnului si a Sfântului Ioan Damaschinul, «care împartaseste sentimente mahomedane, a tradat pe Hristos, este dusmanul Imperiului, doctorul nelegiuirii, cinstitorul icoanelor». De asemenea, erau aduse laude la adresa împaratului, împaratesei, considerati «luminatori ai Ortodoxiei», care au proclamat clar inseparabilitatea celor doua firi ale lui Hristos si au dat o lovitura de moarte idolatriei[289]. Se pare ca împaratul Constantin a negat în cadrul sinodului chiar posibilitatea de mijlocire a Sfintilor si a fost împotriva cinstirii moastelor; de asemenea, ar fi condamnat practica de a invoca pe Maica Domnului ca mijlocitoare.

La putin timp dupa sinodul din 754, când cinstirea icoanelor era oprita atât de legile imperiale cât si de cele ale Bisericii, împaratul a dezlantuit o prigoana fara precedent împotriva iconofililor, obligând pe toti supusii sa jure ca nu vor da cinstire icoanelor. Cei care nu s-au supus au fost maltratati si chiar ucisi. Masurile cele mai drastice au fost luate împotriva monahilor, lupta atât de înversunata împotriva lor ascunzând o alta dimensiune a conflictului iconoclast asupra careia vom reveni în amanunt dupa prezentarea Sinodului VII Ecumenic. Calugarii au fost izgoniti din manastiri, iar acestea transformate în hanuri ori cazarmi. Exterminarea monahilor era însotita de distrugerea icoanelor. Persecutia s-a extins chiar asupra înaltilor demnitari imperiali care au fost umiliti în public, orbiti, exilati ori chiar ucisi. Operele de arta religioasa au fost distruse si înlocuite cu scene care se inspirau din natura ori din expeditiile militare ale împaratului. La Constantinopol ura iconoclasta a mers atât de departe, încât a depasit hotarârile sinodului din 754, hotarâri care priveau doar cultul icoanelor si al moastelor de Sfinti, si s-a extins asupra cultului Sfintilor si al Maicii Domnului.

Este greu de apreciat cum s-ar fi încheiat acesta persecutie daca acest împarat fanatic, Constantin al V-lea, nu ar fi murit în ziua de 14 septembrie 775. Memoria sa a fost atât de urâta, încât ramasitele sale pamântesti au fost scoase din Biserica Sfintilor Apostoli în perioada restabilirii cultului icoanelor. Numai victoriile sale împotriva bulgarilor a facut ca poporul sa mearga la mormântul sau cu recunostiinta în momentele în care soarta Bizantului era pusa în cumpana de invaziile acestora.

Sub fiul sau, Leon al IV-lea Kazarul (775-780), care era si el un iconoclast convins, persecutia nu a mai avut aceeasi intensitate. O noua orientare va aparea dupa moartea sa, când la conducerea Imperiului se va afla sotia sa, Irina (780-802), fiul sau, Constantin al VI-lea, fiind înca minor. Irina care venerase mereu icoanele si era favorabila calugarilor, începe pregatirile pentru tinerea unui nou Sinod Ecumenic.

Sinodul al VII-lea Ecumenic

Deorece cultul Sfintelor Icoane fusese interzis prin hotarârea sinodului iconoclast de la Hiereia din 754, el trebuia restabilit printr-un nou Sinod Ecumenic. De comun acord cu patriarhul Constantinopolului, Tarasie (784-806), si cu papa Adrian I (772-795), împarateasa Irina a hotarât sa fie convocat Sinodul al VII-lea Ecumenic, care urma sa anuleze hotarârile sinodului iconoclast de la Hiereia din 754. Prevazut sa înceapa în 786 la Constantinopol, în Biserica Sfintilor Apostoli, Sinodul a fost amânat din cauza turbulentelor provocate de iconoclasti. În cele din urma lucrarile Sinodului au început la Niceea în ziua de 24 sepetembrie 787 si s-au încheiat pe data de 13 octombrie a aceluiasi an. Presedintia Sinodului i-a revenit patriarhului Tarasie. Papa Adrian I a fost reprezentat de

288 IBIDEM, p. 665.289 IBIDEM.

abatele Petru de la Manastirea Sfântul Sava, iar din partea Patriarhiilor de la Alexandria si Antiohia
au venit calugarii Ioan si Petru. La Sinod au participat între 330 si 367 de episcopi. Pe parcursul a
sase sedinte, Sinodul a combatut punct cu punct hotarârile sinodului iconoclast de la Hiereia,
contestându-i calitatea de «adunare ecumenica», întrucât la acesta nu au participat nici patriarhii din
Rasarit, nici episcopul Romei, iar hotarârile dogmatice erau eretice. Drumul catre decizia finala a
fost deschis înca din anii iconoclasmului, de catre Sfântul Ioan Damaschin, care murise înaintea
sinodului din 754abatele Petru de la Manastirea Sfântul Sava, iar din partea Patriarhiilor de la Alexandria si Antiohia
au venit calugarii Ioan si Petru. La Sinod au participat între 330 si 367 de episcopi. Pe parcursul a
sase sedinte, Sinodul a combatut punct cu punct hotarârile sinodului iconoclast de la Hiereia,
contestându-i calitatea de «adunare ecumenica», întrucât la acesta nu au participat nici patriarhii din
Rasarit, nici episcopul Romei, iar hotarârile dogmatice erau eretice. Drumul catre decizia finala a
fost deschis înca din anii iconoclasmului, de catre Sfântul Ioan Damaschin, care murise înaintea
sinodului din 754. Sfântul Ioan a trait o perioada în Siria, aflata sub dominatie araba, iar apoi a
devenit calugar la Lavra Sfântul Sava din Palestina. Pentru a apara cinstirea Sfintelor Icoane, el se
baza pe divino-umanitatea lui Hristos. Înainte de Întrupare numai simbolurile si «umbrele» erau
posibile. Într-o oarecare masura întregul univers era plin de imagini naturale ale lui Dumnezeu,
numai ca o situatie noua este instaurata din momentul în care «Cuvântul S-a facut trup»291. Aceasta
idee o regasim si în hotarârea dogmatica a Sinodului292.

Chipul omului Hristos este de asemenea acela al lui Dumnezeu. Asa cum spunea parintele

G. Florovsky, «tot ceea ce este omenesc în Hristos este de asemenea o imagine vie a lui
Dumnezeu»293. Prin aceasta unire, materia se reînnoieste si devine demna de lauda. « Aceasta
înseamna ca toate lucrurile din lume dimpreuna cu lumea întreaga capata o semnificatie noua prinÎntruparea lui Dumnezeu; totul devine susceptibil de sfintenie; întreaga materie devine purtatoare a
harului Sfântului Duh si înceteaza de a ne mai separa de Dumnezeu, pentru a ne deschide calea unirii
cu El. Noi cinstim si onoram întreaga creatie, pentru ca întreaga creatie a fost cinstita prin Hristos si
din acel moment noi îl veneram practic pe Dumnezeu»294. Aceasta defintie hristologica a icoanelor si
a cinstirii lor reprezinta substanta dogmei proclamate de Sinodul al VII-lea. Tot în cadrul lucrarilor
acestui Sinod se spunea ca cinstirea icoanei este relativa, deoarece cinstim icoana numai pentru ca
reprezinta o persoana sfânta. Venerarea Sfintilor se deosebeste de adorare, care se cuvine numai lui
Dumnezeu. La rândul ei, Maica Domnului se bucura de o cinstire mai mare decât a sfin

tilor, pe care
Sinodul al VII-lea a numit-o supravenerare. Cinstirea pe care o datoram Sfintilo
r se extinde si la
moastele lor si la icoanele care-i reprezinta. Astfel, justificarea cinstirii ic
oanelor încheia dialectica
dogmatica a Sinoadelor Ecumenice, centrata dupa cum am putut vedea pe doua teme
fundamentale ale Revelatiei dumnezeiesti: Treimea si Întruparea.
La Sinodul al VII-lea s-au dat si 22 de canoane, pentru întarirea disciplinei, sla
bita în timpul
iconoclasmului. Ultima sedinta a Sinodului a avut loc în ziua de 23 octombrie 787,
 în palatul
Magnaura din Constantinopol, fiind prezidata de Irina, însotita de fiul ei, Consta
ntin al VI-lea. Cu
acest prilej s-a citit din nou hotarârea dogmatica, formulata în sedinta a VII-a pe
care au semnat-o
apoi si suveranii în ovatiile sinodalilor pentru «noul Constantin si noua Elena»295.

Chiar daca din punct de vedere dogmatic Sinodul a însemnat o victorie, în Imperiul b
izantin
lupta împotriva icoanelor a izbucnit din nou, în timpul domniei împaratului Leon al V-
lea Armeanul
(813-820), începând din anul 814. Erezia iconoclasta avea înca partizanii ei, mai ales
 în rândul
armatei (multi militari îl admirau înca pe Constantin al V-lea). Toate relele cu car
e s-a confruntat
Imperiul în secolul al IX-lea   razboaie, invazii, insurectii   erau puse pe seama «cins
titorilor de
icoane». În 815, împaratul Leon al V-lea Armeanul cere patriarhului Nichifor, ca icoan
ele sa fie
asezate în Biserici la o înaltime care sa nu mai permita sarutarea lor296. Din acel
moment multi au
înteles iminenta unei noi persecutii. De data aceasta Biserica era pregatita, având
la îndemâna

290 Vezi nota 282.
291 Saint JEAN DAMASCENE, Traité I de la Défense des saints images, P.G. XCIV, col..
1281.
292 Vezi J.D. MANSI, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Florenta
-Venetia, 1757-1798, t. XII, col. 377380,
trad. în franceza de L. OUSPENSKY, Essai sur la théologie de l icône dans l Eglise Orthodo
xe, vol. I, p. 157-159.
293 Alexandre SCHEMEMANN, Le chemin historique p.232.
294 IBIDEM.
295 G. DUMEIGE, Nicée II, Paris, 1978.
296 Vezi pentru perioada inter-iconoclasta W. TREADGOLD, The Byzantine Revival (
780-842), Stanford, 1988.

decretul recentului Sinod din 787 precum si celelalte scrieri ale aparatorilor S
fintelor Icoane. Întreaga
Biserica s-a ridicat împotriva împaratului, pentru apararea Ortodoxiei. Prima victim
a a acestei noi
perioade iconoclaste a fost patriarhul Nichifor, înlocuit cu Sfântul Teodor, conduca
torul
binecunoscutei mânastiri Studion de la Constantinopol. În duminica Floriilor a anulu
i 815, mii de
calugari purtând icoane au defilat prin capitala într-o mare procesiune. Cu acest pr
ilej un serios
avertisment era adresat autoritatilor, iar o noua persecutie sângeroasa începea. Ea
a facut mai multe
victime decât pe timpul lui Copronim: zeci de episcopi au fost exilati, calugari t
orturati în închisori,
sau aruncati în mare în saci cusuti. Persecutia a scazut în intensitate pe vremea succ
esorilor lui Leon
al V-lea, Mihail al II-lea (820-829) si Teofil (829-842).

decretul recentului Sinod din 787 precum si celelalte scrieri ale aparatorilor S
fintelor Icoane. Întreaga
Biserica s-a ridicat împotriva împaratului, pentru apararea Ortodoxiei. Prima victim
a a acestei noi
perioade iconoclaste a fost patriarhul Nichifor, înlocuit cu Sfântul Teodor, conduca
torul
binecunoscutei mânastiri Studion de la Constantinopol. În duminica Floriilor a anulu
i 815, mii de
calugari purtând icoane au defilat prin capitala într-o mare procesiune. Cu acest pr
ilej un serios
avertisment era adresat autoritatilor, iar o noua persecutie sângeroasa începea. Ea
a facut mai multe
victime decât pe timpul lui Copronim: zeci de episcopi au fost exilati, calugari t
orturati în închisori,
sau aruncati în mare în saci cusuti. Persecutia a scazut în intensitate pe vremea succ
esorilor lui Leon
al V-lea, Mihail al II-lea (820-829) si Teofil (829-842).

La Sinodul convocat în martie 843 la Constantinopol de patriarhul Metodie, la care
au luat
parte toti episcopii, egumenii si monahii care au suferit de-a lungul persecutii
lor iconoclaste,
sinodalii au declarat valabile toate hotarârile celor sapte Sinoade Ecumenice, au
restabilit cultul
icoanelor si au rostit anatema asupra tuturor iconoclastilor. La sfârsit, ca o com
pletare la cele
hotarâte de Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea din 787, sinodalii au compus
un text special de
anatematizare a tuturor ereticilor în decursul istoriei, începând cu Simon Magul. Aces
t text precum si
toate dogmele Bisericii au fost citite în întreaga Biserica, în prima Duminica din pos
tul Sfintelor
Pasti, pe 11 martie 843, zi care s-a numit «Duminica Ortodoxiei», ca amintire a biru
intei Ortodoxiei
asupra tuturor ereziilor. Duminica aceasta este celebrata de atunci de Biserica
Ortodoxa în fiecare an,
în prima duminica din Postul Pastilor. Pomenirea speciala a Parintilor Sinodului a
l VII-lea Ecumenic
de la Niceea din 787, se face în fiecare an în duminica a XXI-a dupa Rusalii.

Aspectul dogmatic al cinstirii Sfintelor Icoane nu a epuizat însa semnificatiile c

rizei iconoclaste. Dificila problema a relatiilor dintre Bisericasi Stat a capatat o acuitate extrema. Conflictul Bisericii cu un împarat eretic nu era un lucru nou, iar Sfântul Ioan Damaschinul nu facea decât sa repete cuvintele Sfântului Maxim Marturisitorul, care declara ca «nu Cezarul trebuie sa se ocupe de definitiile de credinta». Respingerea iconoclasmului a fost însa punctul de plecare al unei noi sinteze, al unei noi uniri între Bisericasi Imperiu care va fi determinanta pentru viitorul lumii bizantine.

Aceasta perioada a evidentiat si importanta pe care o avea acum monahismul. În momentul crestinarii lumii, monahismul încarna aspectul eshatologic al crestinismului, care este o depasire a lumii prin lumina Împaratiei «care nu este din aceasta lume», crestinismul fiind în acest fel împiedicat de la absorbirea lui de lume. Din acest punct de vedere, nimic nu poate ilustra mai bine natura relatiilor între Bisericasi lumea crestina, ca monahismul si recunoasterea sa ca «norma» a vietii crestine. Nu numai Biserica, dar si Imperiul se va supune monahismului: împaratii erau la concurenta cu seniorii în ctitorirea de mânastiri, iar la începutul perioadei iconoclaste, conform estimarilor, numarul calugarilor la Bizant atinsese cifra de cca. 100.000. Monahismul devenise practic patura conducatoare a Bisericii, constiinta si masura ei.

Chiar daca Imperiul accepta fara rezerve aceasta victorie a monahismului, pe care-l înconjura cu tot felul de garantii si privilegii, cu timpul însa, monahismul nu putea deveni decât o sarcina greu de purtat pentru economia Statului. Zeci de mii de oameni erau pierduti pentru efectivele din armata, enormele proprietati monastice erau scutite de impozite, o parte a populatiei scapa de sub controlulStatului. În vederea îndreptarii acestei situatii au existat unele initiative legislative. Pe de alta parte, victoria monahismului se dovedea a fi daunatoare chiar pentru monahism: de la începutul secolului al VII-lea, semnele unui veritabil declin au început sa se înmulteasca. Mânastirile s-au îmbogatit, numeroasele privilegii atrageau foarte multe persoane fara vocatie pe posturi diverse: consilieri si duhovnici pentru întreaga societate bizantina, calugarii fiind adesea tentati sa abuzeze de autoritatea lor.

La începutul secolului al VIII-lea, atunci când Imperiul se gasea într-o situatie dificila,
împaratii isaurieni l-au salvat, cu pretul unui efort sustinut din partea Statului si a întregii societati.
Aceasta mobilizare evidentia inevitabil si problema monahismului, iar actiunea politica a lui
Constantin al V-lea demonstreaza clar ca cinstirea Sfintelor Icoane, nu constituia singurul motiv al
ostilitatii fata de calugari. Astfel, apare mult mai transparent contradictia care nu va înceta sa
învenineze relatia dintre Bisericasi Stat. Pentru Biserica, Statul avea ca vocatie sustinerea si
recipientul terestru al ei; el trebuia asadar sa se supuna valorilor Bisericii, chiar daca erau în
contradictie cu propriile interese. Dimpotriva, în cazul Statului, crestinismul nu era decât o forma
noua a vechiului cult al Statului, un suport religios al Imperiului. Biserica vedea în monahism
simbolul alteritatii ireductibile a institutionalitatii sale, a libertatii interioare a crestinismului si a
persoanei crestine în raport cu utilitarismul totalizant al Statului. La rândul sau, Statul urma ca mai
devreme sau mai târziu sa se convinga sau nu de ideea inutilitatii si caracterului lui daunator al
monahismului.

Lupta aceasta împotriva monahismului demonstreaza dorinta isaurienilor de a subordona în
întregime Biserica, Statului si ideologiei utilitariste. În acest sens, isaurienii au împins pâna la maxim
modelul teocratic, constiinta aceasta teocraticasi absolutista fiind usor de sesizat la Leon al III-lea în
prefata sa la Ecloga, noul cod de legi promulgat în 726: «Domnul a încredintat Imperiul împaratilor,
poruncindu-le totodata sa se ocupe si de turma lui Hristos, având ca exemplu pe Petru, conducatorul
Apostolilor»297.

Victoria cinstirii Sfintelor Icoane a reprezentat deci o victorie politicasi una de ordin moral
pentru monahism. Persecutiile l-au regenerat si reînnoit, iar la începutul secolului al IX-lea se
înregistreaza o autentica înflorire a monahismului bizantin, legat bineînteles si de numele lui Teodor
Studitul; lui îi revine acum initiativa reformularii definitive a ideologiei monastice si precizarea
locului ocupat în Biserica. Sfântul Teodor Studitul defineste explicit monahismul ca o slujire aparte
în Biserica. Dupa el, calugarii sunt «nervul si sustinerea Bisericii», «sarea pamântului» «lumina
lumii», o lumina pentru cei care se gasesc în întuneric», «un exemplu si un fundament»298. cest
lucru este posibil pentru ca monahul urmareste scopul final al oricarui crestin: Împaratia lui
Dumnezeu, mântuirea sufletului. Ori nu ne putem salva sufletul decât prin renuntarea la lume. Dupa
aceste afirmatii nu trebuie sa credem ca Sfântul Teodor vede obtinerea mântuirii numai prin
monahism. El afirma ca impunerea crestinismului nu se putea realiza fara ceea ce

Evanghelia numeste «renuntare», dupa care constata un fapt istoric: chemarea evanghelica de a nu cauta decât «unicul necesar», care este pusa în practica de monahism. Daca orice crestin este chemat sa împlineasca preceptele evanghelice, în practica prevaleaza compromisul cu lumea. Dupa Sfântul Teodor Studitul, calugarii trebuie sa fie nucleul activ al Bisericii, o permanenta aducere aminte a ultimei vocatii a crestinului, «sustinerea si fundamentul Bisericii». La Constantinopol, Sfântul Teodor a reformat mânastirea Studion, care a devenit în curând un principal centru de viata bisericeasca bizantina. Monahismul era restabilit în mod definitiv la Bizant.

Aceasta victorie a monahismului însemna de asemenea si esecul tentativei iconoclaste de suprimare a independentei Bisericii si integrarii sale într-o perspectiva teocratica. Între istorici au existat pareri diferite asupra sensului acestei victorii. Unii istorici occidentali considera ca monahii nu luptau pentru o separare a Bisericii de Stat, cu atât mai putin pentru o supunere a Statului fata de Biserica, pentru ceea ce poarta numele de clericalism[299], ci pentru aceasta interpretare a idealului teocratic, care din momentul convertirii lui Constantin deschisese Statului bratele Bisericii. În opozitie cu acestia si cu altii care judeca Bizantul în functie de criterii occidentale[300], noi putem

297 C.A. SPULBER, Ecloga isaurienilor, Cernauti, 1929, p. 3.
298 Vezi A.P. DOBROKLONSKIJ, Sfântul Teodor (în limba rusa), Odessa, 1913, p. 146.
299 Adolf von HARNACK, Lehrbuch der Dogmengesichte, Freiburg, 1888, vol. II, p. 642.
300 Vezi Alain DUCELLIER, Byzance et le monde orthodoxe, 3ed. Paris, 1997, p. 224; Alain DUCELLIER, Michel KAPLAN, Byzance IVe-XVe siècle, Paris, 1996, p. 37-39.

afirma ca Biserica, si nu Imperiul, va iesi victorioasa din aceasta lupta. Bineînt
eles ca istoria nu
cunoaste victorii definitive, ceea ce ne ramâne noua celor de astazi este încercarea
 de a judeca un
succes sau un esec dupa criterii cât mai obiective.

afirma ca Biserica, si nu Imperiul, va iesi victorioasa din aceasta lupta. Bineînt
eles ca istoria nu
cunoaste victorii definitive, ceea ce ne ramâne noua celor de astazi este încercarea
 de a judeca un
succes sau un esec dupa criterii cât mai obiective.
a

Textul revelator pentru exemplificarea acestui aspect este Epanagoga, sau introd
ucerea la
Codul de legi publicat la sfârsitul secolului al IX-lea de catre împaratul Vasile I
Macedoneanul, care
trebuia sa ramâna pâna la sfârsitul Imperiului, legea fundamentala pentru relatiile di
ntre Bisericasi
Stat. Epanagoga lua ca exemplu paralela dintre împarat si patriarh  membrii cei mai în
alti si
indispensabili în Stat , definind în felul urmator obligatiile fiecaruia:

 Împaratului îi revine datoria de a salva si garanta forta natiunii printr-o buna guve
rnare, sa
restaureze fortele prin vigilenta
si sa capete forte noi prin întelepciune în orientare si fapte. Scopul
patriarhului este mai întâi, pastrarea puritatii si a credintei poporului, primit în g
rija de la Dumenezeu
 ; acolo unde se poate, el trebuie sa aduca la Ortodoxie si la unitatea Bisericii
pe toti ereticii  ; el
trebuie sa aduca la adevarata credinta pe necredinciosi, uimindu-i cu splendoare
a, gloria si bogatia
slujbelor sale   Împaratul trebuie sa exerseze tot mereu binele: de aceea i se dasi
titlul de
binefacator   Scopul Patriarhului este mântuirea credinciosilor încredintati; el trebu
ie sa traiasca în
Hristos si sa-si concentreze toate fortele pentru pace   Împaratul trebuie sa fie fa
ra greseala în
respectarea învataturilor ortodoxe si pioase   îndreptate catre cunostiinta dogmelor c
u privire la
Sfânta Treime si definitiile despre mântuire prin Întruparea lui Iisus Hristos   Patriar
hul trebuie sa
vorbeasca despre adevar si sa apere dogmele fara teama în fata Împaratului   Singur Pa
triarhul
trebuie sa interpreteze definitiile Sfintilor Parinti sau definitiile Sinoadelor
 Ecumenice   În ceea ce-l
priveste pe Împarat, el trebuie sa sustina mai întâi tot ceea ce este scris în Sfânta Scri
ptura, apoi
dogmele stabilite de cele 7 Sinoade Ecumenice, ca si o parte a legilor romane 301.

Sunt istorici care au desprins din aceste citate concluzia ca Biserica si Statul
 erau confundate
într-un singur corp politic si bisericesc, un fapt care practic marca împlinirea unu
i fenomen început
înca din vremea lui Justinian. Textul justifica în aparenta aceste afirmatii, numai
ca acestea se opresc

la constatarea fuziunii dintre Bisericasi Stat, în timp ce Epanagoga aducea de ase
menea o corectie
aspectelor negative ale simfoniei iustiniene. În mare parte fuziunea aceasta avusese
loc: toti
membrii Bisericii erau subiecti ai Imperiului, frontierele Bisericii si ale Impe
riului coincideau.
Întrebarea care se pune este: cele doua constituiau un singur organism care avea în
frunte o dubla
autoritate, pe cea a împaratului si pe cea a patriarhului? Nu trebuie uitat faptul
ca
Epanagoga era o
lege civilasi ca ea vorbeste de Stat si nu de Biserica. Statul era crestin, lega
t în mod organic de
Biserica, aceasta legatura realizând diarhia împaratului cu patriarhul. În afara locul
ui ocupat în sânul
Bisericii (loc definit prin canoanele bisericesti), patriarhul avea în viitor un l
oc aparte, paralel cu cel
al împaratului în structura de Stat. El era reprezentantul Bisericii în Stat, garantul
Ortodoxiei
imperiului si a fidelitatii crestinismului. De aceea, numai el avea dreptul de a
interpreta învatatura
Bisericii, iar Statul îl însarcina cu apararea credintei ortodoxe în fata persoanei împa
ratului.

Din partea împaratului, Epanagoga nu cerea decât fidelitate fata de Ortodoxie, fata
de
învatatura cu privire la Hristos si la Sfânta Treime. Trebuie subliniat faptul ca în v
iziunea bizantina,
Biserica si Statul nu sunt legate printr-o formula juridicasi o delimitare a sfe
relor lor de influenta, ci
de ortodoxie, de credinta si învatatura Bisericii, pe care Imperiul a adoptat-o, i
ar izvorul acestei
doctrine, garantul ei, era Biserica si nu împaratul.

301 Vezi Epanagoga, titlul III, capitolul VIII, citata de D. OBOLENSKY în NHE, t.
2, p. 121.

În acest context Imperiul nu putea fi indiferent fata de Biserica: misiunea sa si aspectul sacru, se manifestau prin locul ocupat de împarat în Biserica. Simbolul era ritualul încoronarii (chrisma), care începând cu secolul al IX-lea, poate fi considerat ca expresia liturgica a teocratiei bizantine. Unul din elementele esentiale ale acestui rit era marturisirea de credinta a împaratului si juramântul prin care se angaja în prezervarea credintei si a integritatii acesteia. Din acest moment puterea imperiala înceta a mai fi unicul reflex în lume al puterii divine si pe viitor va trebui sa se supuna adevarului detinut de Biserica. Tot acum (sec. al IX-lea), ritul ungerii devine momentul capital si constitutiv al încoronarii. Acest dar conferit de catre Biserica împaratului, nu însemna asimilarea Bisericii de catre Stat, ci dimpotriva eclezializarea Imperiului. Împaratul îsi apleca capul, iar patriarhul, cu propria mâna aseza coroana pe capul acestuia rostind cuvintele: În numele Tatalui, si al Fiului, si al Sf. Duh , la care poporul raspundea: Sfânt, sfânt, sfânt, Slava întru c de sus lui Dumnezeu si pe pamânt pace . Unii au afirmat ca împaratul ar fi participat în mod activ la Sfânta Liturghie, detinând chiar o functie sacerdotala. Parerea este eronata, deoarece împaratul avea mai degraba o participare limitata la slujbe, fara vreo semnificatie sacramentala. Împaratul conserva dreptul pe care altadata îl aveau laicii, anume acela al posibilitatii de a intra în biserica pentru a se ruga. Canonul 69 al Sinodului Trulan sanctiona de altfel acest statut, subliniind caracterul laic al persoanei împaratului.

Deci este clar ca nu putem reduce teocratia bizantina nici la cezaro-papism, care priveste Biserica si Statul, nici la papo-cezarism, care priveste Statul si Biserica (pentru care luptau papii Evului Mediu), chiar daca cele doua tendinte uneori se pot întâlni sub forme distorsionate. Daca Imperiul a primit credinta Bisericii si este într-un fel sanctificat de aceasta credinta, Biserica fara a-si trada independenta ei misticasi sacramentala intra în Imperiu, care se obliga sa o protejeze si veghea la buna ei functionare pe pamânt. De asemenea, este adevarat ca Biserica si Imperiul formau un tot fara amestec sau separare . De aici nu trebuie sa ajungem la o confuzie de notiuni, ci la o consecinta a exigentei Bisericii, care se vedea ca pe o icoana a lui Hristos pentru lume, dar care refuza puterea terestrasi nu se implica în organizarea vietii umane.

În privinta Imperiului acesta a fost o buna perioada de timp influentat de teocratia pagâna. Pâna în secolul al VIII-lea formele vechiului cult imperial predominau în scenele care-l reprezentau pe Împarat. În reprezentarile pagâne vedem pe acelasi împarat cuceritor si suveran, cu puteri nelimitate si personificând victoria, cu mentiunea ca dupa Constantin cel Mare, si

mbolurile pagâne ale victoriei sunt înlocuite de cele crestine. Imperiul era învingator sub semnul Sfintei Cruci: prin acest semn vei învinge . Motivele triumfale sunt accentuate de simbolismul oficial al împaratilor iconoclasti. Odata cu triumful Ortodoxiei observam însa o schimbare brusca, o adevarata ruptura: majoritatea covârsitoare a imaginilor imperiale din aceasta perioada scria André Grabar apartin genului Împaratul în fata lui Hristos , tema rar tratata în epocile anterioare, îndeosebi perioada preiconoclasta302. Asistam acum la o schimbare de orientare a acestui gen de arta, care a fost pâna acum triumfala, iar pe viitor îsi va propune sa cinsteasca pietatea împaratilor si nu victoriile lor. Nu se mai punea problema reprezentarii suveranului absolut, ci a icoanei teocratiei bizantine303.

Astfel, triumful Ortodoxiei nu a fost numai o simpla întoarcere la formula lui Justinian, ci si o profunda transformare a acesteia. Imperiul era si ramânea sacru, numai ca înainte la baza acestui caracter statea vechea conceptie a Statului absolut, reprezentare terestra a ordinii divine, iar acum era constiinta pe care o avea Imperiul de a fi slujitorul lui Hristos . Acest ideal al Statului se exprima printr-un ansamblu de sarbatori si motive imperiale care subzistasi astazi: Scoaterea Sfintei Cruci, Înaltarea Sfintei Cruci, când Sfânta Cruce era purtata în procesiune în Palatul Imperial; sau în rugaciunea: Mântuieste poporul tau si binecuvinteaza mostenirea Ta . . Armata devine pe viitor o

302 André GRABAR, L empereur dans l art byzantin, Paris, les Belles Lettres, 1936 ( retiparita la Londra în 1972), p. 173..

303 IBIDEM, p. 173-175.

oaste prietena cu Hristos , o armata  care apara Casa lui Hristos , adica sprijinul terestru al Bisericii; în ceea ce priveste ritualul de la Curte, el tinde în întregime sa exprime misiunea crestina a Imperiului. Hristos este Pantocrator, Stapân al Universului si Domn, iar în fata Lui se închina cu mâinile ridicate si capul înclinat, împaratul Bizantului. Aceasta este noua imagine a Imperiului.

oaste prietena cu Hristos , o armata  care apara Casa lui Hristos , adica sprijinul terestru al Bisericii; în ceea ce priveste ritualul de la Curte, el tinde în întregime sa exprime misiunea crestina a Imperiului. Hristos este Pantocrator, Stapân al Universului si Domn, iar în fata Lui se închina cu mâinile ridicate si capul înclinat, împaratul Bizantului. Aceasta este noua imagine a Imperiului.
a
aceasta frumusete si lumina exista la Bizant într-o perioada în care din punct de vedere politic si social lumea era la începuturile descoperirii fortei Evangheliei. Idei ca cele legate de milostenie, de dragoste, de saracie, erau tratate frecvent de cronicile bizantine, crimele sau alte fapte extreme, fiind adesea ignorate. Se poate vorbi de un veritabil umanism bizantin, strâns legat de sentimentul prezentei permanente a lui Hristos în lume, atât ca Rege, cât si ca Salvator, Stapân sau Judecator.

Dupa victoria asupra iconoclasmului Biserica a dobândit o pozitie întarita în raport cu Statul, vocea ei impunându-se cu mai multa autoritate decât înainte. Unii patriarhi (de exemplu Fotie) au fost oameni de Stat a caror actiune nu se va limta numai la domeniul ecleziastic , ci vor lua parte în mod activ si la luarea marilor decizii politice. Nu trebuie uitate nici momentele de slabiciune ale Bisericii, momente care au fost consemnate chiar imediat dupa 843. Este vorba de conflictul dintre patriarhii Fotie si Ignatie care într-o buna masura pot servi ca exemplu pentru crizele ulterioare.
Fiecare din ei a urcat pe scaunul patriarhal de doua ori, dar au fost îndepartati tot de doua ori printrun simplu ordin al împaratului. Si unul si celalalt a rezistat în felul lui, facând dovada unei fermitati pasive fata de arbitrariul imperial, si unul si altul s-a aratat curajos304. Nu trebuie uitat nici curajul altor ierarhi, care în diferite situatii au avut forta de a prefera exilul capitularii. Cu toate acestea, au fost destule situatii în care Biserica a acceptat prea usor amestectul Statului, considerat a fi un lucru normal. În astfel de situatii nimeni nu s-a ridicat pentru apararea principiului libertatii. Tragedia Bisericii bizantine a fost se pare tocmai faptul ca era prea legata de Imperiu, nu administrativ ci psihologic. Imperiul devine pentru ea o valoare supremasi absoluta, o valoare indiscutabila, intangibilasi evidenta. Ierarhia bizantina devenise practic incapabila sa iasa din categoriile

Imperiului sacru, de a-l judeca în lumina libertatii creatoare a Evangheliei[305]. Totul era sacru si totul se putea justifica prin acest caracter. Ochii trebuiau închisi atunci când se comiteau greseli sau ceva rau, care nu erau decât o consecinta a slabiciunilor umane . Maximalismul teoretic conducea catre un minimalism practic. Aceasta etatizare interioarasi psihologica, nu numai exterioara a Bisericii, a fost însotita de o polarizare a constiintei sale, manifestata prin doua tendinte în teologia si experienta religioasa[306].

Criza iconoclasta a marcat practic sfârsitul perioadei Sinoadelor Ecumenice, epoca de intensa creativitate a gândirii ecleziale. Dorinta fixarii Ortodoxiei într-o formula precisa si defintiva, era legata de schimbarile produse acum în relatia dintre Bisericasi Stat. Chiar daca în controversele teologice din secolele IV-V interventia Statului a fost evidenta, aceasta nu însemna ca dezvoltarea teologiei în interiorul Bisericii, a fost rezultatul initiativei Statului. Totusi, Statul a încercat sa obtina un anumit profit din aceste dezbateri. Înca de la început identificam în aceste controverse o dimensiune politica: ele aruncau în joc un principiu, acela al umanitatii religioase ca o conditie a pacii în Stat. Febra controverselor si a ereziilor care cuprindea corpul Bisericii , se raspândea si asupra Statului. De aceea, guvernul era interesat în reducerea oricaror divergente de opinie, pentru a prezerva integritatea unui Imperiu multinational, orice efervescenta religioasa riscând sa declanseze pasiuni politice si separatisme. În acest sens, victoria asupra iconoclasmului a marcat un punct de rascruce. Daca înainte împaratii aveau ca principala grija gasirea unui minim confesional acceptat de

304 F. DVORNIK, Le Schisme de Photius. Histoire et Légende. ed. du Cerf, Paris, 150, p. 145.
305 Alexandre SCHMEMANN, Op. cit. p. 245.
306 IBIDEM.

toate compozantele Imperiului, necesitatea unui astfel de deziderat nu mai exista acum: unitatea religioasa fusese realizata cu pretul unor secesiuni a tuturor dizidentilor si a unei micsorari a Imperiului. Puterea de Stat era definitiv ortodoxa. În plus, împaratul avea constiinta investirii sale de catre Dumnezeu, misiune care avea ca principal scop prezervarea Ortodoxiei. Acum consensul era realizat, deoarece întreaga populatie dizidenta se regasea în afara frontierelor Imperiului.

toate compozantele Imperiului, necesitatea unui astfel de deziderat nu mai exista acum: unitatea religioasa fusese realizata cu pretul unor secesiuni a tuturor dizidentilor si a unei micsorari a Imperiului. Puterea de Stat era definitiv ortodoxa. În plus, împaratul avea constiinta investirii sale de catre Dumnezeu, misiune care avea ca principal scop prezervarea Ortodoxiei. Acum consensul era realizat, deoarece întreaga populatie dizidenta se regasea în afara frontierelor Imperiului.

Dinastia macedoneanasi apogeul Imperiului (867-1056)

Cele aproape doua secole de guvernare a împaratilor macedoneni au fost expresia superlativa a tot ceea ce a însemnat Bizantul pentru lumea orientalasi cea occidentala. Spre deosebire de epoca lui Justinian, când opera a fost îndeplinita de un singur împarat, acum asistam la realizari împlinite de o succesiune de împarati, toti remarcabili prin diversitatea calitatilor lor. Întemeietorul dinastiei, Vasile I (867-886), se tragea dintr-o familie de armeni stabiliti în Macedonia, de unde si denumirea uzuala de dinastia macedoneana. Alti împarati ai acestei perioade au fost: Leon al VI-lea Filozoful (886-912), Alexandru (912-913), Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959), Romanul I Lecapenul (920-944), Roman al II-lea (959-963), Nichifor II Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976), Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), Constantin al VIII-lea (1025-1028), Roman al III-lea Arghiros (1028-1034), Mihail al IV-lea (1034-1041), Mihail al V-lea (1041-1042) si Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055). Majoritatea acestor împarati au fost militari de cariera, singurele exceptii fiind Leon al VI-lea si Constantin al VII-lea.

În toate domeniile s-a putut observa un reviriment fata de perioada anterioara. Astfel, în urma succeselor înregistrate pe plan extern de catre basileii iconoclasti, viata economica din întregul bazin al Marii Mediteranene cunoaste o tot mai mare stabilitate si securitate. Industria si comertul, asupra carora autoritatea centrala exercita un monopol strict, au acum o pondere crescânda în anasamblul vietii economice a Statului bizantin. Pe plan social, are loc formarea clasei aristocratice în curs de feudalizare, consecinta directa a fenomenelor dizolvante din interiorul

comunitatilor
rurale. Constienti de pericol împaratii au promovat o serie de masuri în favoarea taranimii libere si a
stratiotilor, însa fiscalitatea excesivasi reorientarea politicii externe au contribuit decisiv la ruina
acestei paturi sociale. În administratie, vechiul regim al themelor a cunoscut un oarecare declin,
determinat de mutatiile din societatea bizantina precum si de renuntarea puterii imperiale la politica
defensiva.

Expansiunea teritoriala a împaratilor macedoneni

Schimbarea cea mai evidenta a avut loc însa în politica externa. Consolidarea interna a
Imperiului precum si a granitelor orientale de catre împaratii iconoclasti, a permis noii dinastii,
întemeiata de Vasile I (867-886), sa treaca la o politica ofensiva pe plan extern, care a culminat în
timpul împaratilor-soldati, precum Nichifor al II-lea Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976) si

Vasile al II-lea (976-1025). Aceasta perioada a fost numita de bizantinistul francez G. Schlumberger «marea epopee bizantina»
Vasile al II-lea (976-1025). Aceasta perioada a fost numita de bizantinistul francez G. Schlumberger «marea epopee bizantina».

De-a lungul tuturor frontierelor, Imperiul a fost nevoit sa faca fata pericolului arab (exceptie facând granitele de la Dunare). În fata acestei situatii, atât Vasile I cât si Leon al VI-lea au organizat mai multe campanii, unele cu rezultate interesante, fara a repurta însa victorii decisive308. În Occident, au reusit sa cucereasca localitatea Tarente, în timp ce arabii si-au consolidat cuceririle numite Creta sau Sicilia, la care si-au adaugat Siracuza, Taormina si Reggio309. În partea orientala a Imperiului, arabii au fost împinsi pâna la frontiera asiatica, numai ca în 904 o flota de pirati musulmani a atacat prin surprindere Tesalonicul, facând cu acel prilej un numar de cca. 20.000 prizonieri. Acest moment a marcat si revirimentul ofensivei bizantine din vremea lui Roman Lecapenul, cel care va repurta succese notabile în Mesopotamia prin recucerirea cetatii Edessa310.
Nichifor Focas si Ioan Tzimiskes mai întâi ca generali, iar mai apoi ca împarati au repurtat la rândul lor o serie de succese decisive. Focas a recucerit Creta si Cipru, între 965-966 Tarsul, Cilicia, Mopsuestia si Anazarbe, dar mai ales Alepul si Antiohia (969)311. Tzimiskes a luptat dincolo de Eufrat, organizând o adevarata cruciada pentru eliberarea Locurilor Sfinte: el a recucerit Baalbek, Damascul, o parte a Palestinei (Nazaretul, Acra, Cezareea), fara a putea obtine însa Ierusalimul (ajunge la numai 180 km.). La întoarcere el a cucerit si Beyruthul, Sidonul si Laodiceea, multumindu-se pâna la urma numai cu consolidarea posesiunilor din Nordul Siriei. Vasile al II-lea a pastrat toate aceste teritorii fara însa a le extinde în mod sensibil. El a dobândit totusi Edessa în 1001 si a organizat apararea Eufratului.O alta regiune care a cunoscut tot acum lupte neîncetate între Imperiul persan si cel bizantin, a fost Armenia312. Din secolul al VII-lea ea a fost ocupata de arabi, iar cucerirea cetatii Amorium în 838 a fost ultima lor victorie notabila. În 872, armata lui Vasile I a cucerit orasul Tefrik situat în partea de est a themei armeniacilor, punând astfel capat existentei unui zone controlate de pavlicieni, o secta maniheeana care oscila între arabi si bizantini313. Progresul în acest teritoriu al trupelor bizantine s-a accelerat în secolul al X-lea când au ajuns pâna în Mesopotamia, Cilicia si Nordul Siriei. În vremea lui Constantin al VII-lea si a lui Roman al II-lea, principalii lor generali Nichifor Focas si Ioan Tzmiskes au patruns în Cilicia, cucerind Germaniceea (949), Hadath (957) si Samosata (958), iar Vasile al II-lea a reusit sa cucereasca o buna parte a

Armeniei. Cuceririle lui Vasile al II-lea au cuprins în Armenia spatiul dintre lac
ul Van si Vaspurkan,
iar din 1020 bizantinii au ajuns si în Georgia, regiune cu credinciosi calcedoneni
 ai caror aristocrati
veneau destul de des sa-si încerce sansa în armata si administratia bizantina.

Bizantul nu a renuntat nici la Italia, unde Leon al VI-lea a organizat doua them
e: a
Longobardiei si a Calabriei314. Se pare ca împaratul bizantin si-ar fi disputat ti
tlul imperial cu Otto,
încoronat la Roma în 962 si fondator al sfântului Imperiu Roman Germanic. Pericolul ar
ab a facut
însa ca aceste ambitii sa treaca pe planul secund, Focas încercând sa realizeze chiar
o alianta cu Otto.

307 Vezi G. SCHLUMBERGER, L Epopée byzantine à la fin du Xe siècle; 3 vol., Paris, 1896-
1905; H. GREGOIRE,
Autour de l épopée byzantine, Londra, Variorum, 1975.
308 Ch. DIEHL, Figuri bizantine vol. I. p. 305 si p. 325.
309 C. CAHEN, L Islam, des origines au début de l Empire ottoman, Paris, 1970; R. MATR
AN, L expansion musulmane
(VIIe-Xie siècles), Paris, 1969; Vezi si A.A. VASILIEV, H. GREGOIRE, M. CANARD, By
zance et les Arabes. T. II: La
dinastie macédonienne, Bruxelles, 1935-1950.
310 Vezi S. RUNCIMAN, The Emperor Romanus Lecapene and his Reign, a study of ten
th centrury Byzantium,
Cambridge, 1929.
311 G. SCHLUMBERGER, Un empereur byzantin au Xe siècles: Nicéphoros Phocas, Paris, 1
890.
312 Despre Armenia în aceasta perioada merita consultate lucrarile: N. ADONTZ, Etu
des arméno-byzantines, Lisabona,
1965; J. LAURENT, Etudes d histoire arménienne, Louvain, 1971; M. CANARD, J LAURENT,
 L Armenie entre
Byzance et l Islam depuis la conquête arabe jusqu en 886, Paris, 1980. Ultima lucrare
contine multe izvoare arabe
traduse în limba franceza.
313 Vezi nota 277.
314 Vezi A. CHASTEL, L Italie et Byzance, Paris, 1999.

Tzimiskes a dat chiar de sotie pe printesa bizantina Teofano lui OttoTzimiskes a
 dat chiar de sotie pe printesa bizantina Teofano lui Otto, care pâna la urma a fo
st
învins de arabi.

În privinta relatiilor cu bulgarii de la sudul Dunarii, putem spune ca acest peric
ol ramâne
localizat. Conflictul se acutizeaza sub urmasul lui Boris, Simeon, care fusese c
rescut la
Constantinopol. De aici el si-a însusit foarte bine lectia bizantina: pentru el er
a nevoie de un singur
Imperiu pe pamânt, gândindu-se la înlocuirea Imperiului bizantin cu unul bulgar. Ambit
iile sale îl
împing pâna la zidurile Constantinopolului sau ale Tesalonicului316. Chiar daca a re
usit sa încheie cu
acesta o pace prin care se obliga la plata unui tribut, Leon al VI-lea a fost în c
ele din urma nevoit sa
cedeze bulgarilor si întinse teritorii din Macedonia. În 912, Alexandru a refuzat sa
 mai plateasca
tribut, masura care a condus în 913 la o noua amenintare a cuceririi capitalei Con
stantinopol.
Renumite ramân pentru bulgari bataliile de la Anchialos din 917 sau de la Adrianop
ol din 922, care
le-au permis acestora ocuparea Macedoniei si a Traciei, cu exceptia oraselor Tes
alonic si
Constantinopol. Conflictul cu bulgarii a cunoscut o schimbare de forte odata cu
moartea lui Simeon
în 927. Succesorul acestuia, Petru, nu s-a ridicat la înaltimea predecesorului, iar
sub tarul Samuel,
împaratul Vasile al II-lea a purtat mai multe campanii victorioase între 986 si 1014
. Înversunarea de
care a dat dovada în acest interval i-a atras si supranumele de  Bulgaroctonul , adica
 învingatorul de
bulgari.

Societatea rurala în secolele IX-XI

În acest interval de timp asistam la cresterea marii proprietati în detrimentul mici
i proprietati
a taranilor independenti, ceea ce a dus la schimbari importante în organizarea soc
iala, militarasi
chiar politica a Imperiului. O analiza verticala a acestui fenomen ne poate cond
uce la câteva
consideratii. Mai întâi opozitia dintre cei bogati, puternici (dunatoi)317 si cei mi
ci (penetai)318 nu
reflecta în întregime realitatea sociala din mediul rural bizantin, unde conditiile
erau deosebit de
complexe. Cei puternici erau aceia a caror bogatie sau functie le permitea sa ex
ercite o anumita
presiune asupra micilor gospodarii taranesti. Un bogat avea cea mai frumoasa cas
a, în care îsi putea
primi musafirii; taranul de conditie medie îsi pemitea sa întretina o pereche de boi
, un magar, un
servitor, iar daca saracea de tot nu-i mai ramânea decât casa. În acelasi oras putem întâl
ni atât pe
marele proprietar fara griji materiale, cât si pe taranul de conditie medie, pe ta
ranii independenti
(parechi)319, pe taranii saraci care posedau o casasi o gradina sau pe sclavi. T
aranul bizantin putea

avea unul sau mai multi sclavi, ce erau folositi atât la muncile domestice cât si în calitate de muncitori agricoli320.

În al doilea rând, între cei foarte bogati si cei care nu aveau aproape nimic, mai exista asanumita clasa a exploatatorilor agricoli. Conducatorii satelor proveneau din rândul clasei de mijloc a

315 Ch. DIEHL, Figuri bizantine vol. I, p. 355.
316 D. ANGELOV, Die Entstehung des Bulgarischen Volkes, Berlin, 1980; J. FERLUGA, Der Byzantinischen Handel auf dem Balkan von VII bis zum Anfang des XIII Jahrhunderts, Skopje, 1986; St. RUNCIMAN, A History of the First Bulgarian Empire, Londra, 1930.
317 Dunatos: puternic în ierarhia economica, în cea a demnitatilor si a functiilor.
318 Penetes: persoana saraca.
319 Parec: taranul care detine o bucata de pamânt în cazul în care-si achita chiria pentru respectivul teren; el putea ceda acest drept.
320 J. L. TEALL, The byzantine Agricultural Tradition, în Dumbarton Oaks Papers, vol. XXV, 1971, p. 33-60; M. KAPLAN, Quelques remarques sur les paysages agraires byzantins (VIe-milieu du XIe), în RN, 62, 1980, p. 155-176; Idem, Les villageois aux premiers siècles byzantins (VIe-Xe siècles) : une société homogèn în Byzantinoslavica, 43, 1982, p. 202-217.

taranilor, dintre acestia fiind recrutati si soldatii themelor sau stratiotiitar
anilor, dintre acestia fiind recrutati si soldatii themelor sau stratiotii. În sec
olul al X-lea,
Constantin al VII-lea considera ca un fapt normal posesia de catre acestia a une
i suprafete de
pamânt322. Disparitia micii proprietati a avut în aceasta perioada grave consecinte economice, fiscale
si militare. La rândul ei, dezvoltarea excesiva a marii proprietati prezenta un pe
ricol a carui amploare
a putut fi cu adevarat evaluata în vremea lui Vasile al II-lea, când a avut loc revo
lta marilor seniori ai
Asiei Mici, Bardas Focas si Bardas Skleros.

O Novela data de Roman Lecapenul în 922, încerca sa remedieze aceasta situatie: prin

aceasta se interzicea celui bogat sa achizitioneze pamântul celui sarac si dadea câs
tig de cauza
saracului, atunci când acesta era la concurenta cu un bogat pentru cumpararea unui
 teren. Novela
stabilea ca puteau cumpara un lot urmatoarele categorii: rudele apropiate, copro
prietari care aveau
pamântul împreuna cu vânzatorul, proprietarii carea aveau parcele alaturate lotului pu
s în vânzare,
vecinii care achitau taxele în comun cu fostul posesor. Bogatii nu puteau cumpara
decât în cazul în
care posedau pamânturi în satul respectiv323. Din pacate Novela nu a avut rezultatel
e scontate pentru
ca iarna anului 927-928 a fost deosebit de grea, mai ales pentru cei saraci, apo
i o seceta a dus la o
recolta foarte slaba, astfel încât posesorii de pamânt s-au aflat într-o situatie deoseb
it de grava.
Aceste masuri erau reconfirmate de Roman Lecapenul într-o alta Novela a sa din 934
, dar nici
aceasta nu s-a putut aplica deoarece însasi functionarii care aveau obligatia apli
carii legii, erau
proprietari de pamânturi. Pe de alta parte, taranii descurajati se puneau de buna
voie la dispozitia
acestor oameni bogati, devenind serbii acestora.

Vasile al II-lea era si mai categoric: o Novela din 966 anula prescriptia de 40
de ani pentru
seniorii care achizitionau un teren, obligându-i pe cei bogati sa plateasca impozi
tele celor saraci în
cazul în care acestia erau în imposibilitatea sa o faca324.

În ceea ce priveste exploatarea solului, nu trebuie sa confundam marea proprietate
 cu marile
exploatari: mai întâi pentru ca avem de-a face cu o dispersare a terenurilor în sate d
iferite, iar
terenurile erau uneori închiriate la tarani care beneficiau de ele pe termen nelim
itat. Acestia din urma
locuiau în aceleasi localitati, practicau aceleasi culturi si îsi achitau impozitele
 fie singuri, fie cu
ajutorul proprietarilor. Din punct de vedere al conditiilor economice, prea puti
ne lucruri diferentiau
pe parechi de tarani proprietari. Trebuie sa retinem ca de la începutul pâna la sfârsi
tul Imperiului
bizantin, indiferent de statutul juridic al terenului, celula de baza a exploata
rii solului ramâne

exploatarea familiala micasi mijlocie. Acest tip de exploatare reprezenta idealu
l comun al tuturor
membrilor societatii bizantine. Taranul cultiva pamântul pentru necesitatile sale:
 reînnoirea
septelului, procurarea de unelte, hrana familiei si a servitorului, plata impozi
tului si eventual a taxei
de închiriere. Tinând de preturile pentru achizitionarea animalelor sau procurarea d
e unelte,
eventualul surplus parea derizoriu; taranul nu reusea sa scape de conditia sa pr
in mijloace
economice325.

Categoria celor puternici se referea la doua situatii complementare: bogatia ca
putere
economicasi detinerea autoritatii, adica a puterii administrative sau militare.
Defintiile date de
textele legislative din secolul al X-lea se refereau la trei notiuni:

1.
la bogatie: textele legislative din secolul al X-lea nu fac referire la pragul s
uperior de la
care cineva poate fi considerat puternic, ci mai degraba la pragul de jos, de la
 care o
321 Stratiotii erau acei tarani care în schimbul serviciului militar beneficiau de
 importante facilitati fiscale.
322 G. OSTROGORSKY, Observations on the aristocraty in Byzantium, în Dumbarton Oak
s Papers, vol. XXV, 1971, p.
1-32; R. MORRIS, The poweful and the poor in Xth century Byzantium. Law and real
ity, în Past and Present, 173, 1976,

p. 3-27; M. KAPLAN, L Economie paysanne dans l émpire byzantin du Ve au Xe siècle, în Klio
, 68, 1986, p. 198-232;
E. PATLAGEAN, Pauvreté économique et pavureté sociale à Byzance (IVe-VIIe siècles) Paris,
1977.
323 A. DUCELLIER, M. KAPLAN, B. MARTIN, Le Moyen Âge en Orient, Paris, 1990, p. 14
1.
324 IBIDEM, p. 142.
325 M. KAPLAN, L Economie paysanne , p. 210-232.

persoana putea fi considerata slaba. Oricum elementul determinant în înscrierea printre cei puternici ramânea cel financiar;

persoana putea fi considerata slaba. Oricum elementul determinant în înscrierea printre cei puternici ramânea cel financiar;
.
demnitatea sau functia ocupata, unde îi putem include pe functionarii civili si militari din administratia centrala;
3.
strategii din administratia provinciala, precum si autoritatile bisericesti (episcopi sau egumeni) care erau considerati printre cei puternici.
În aceasta situatie se declansa un dublu mecanism: cei care detineau autoritatea o foloseau pentru a-i domina pe cei slabi si pentru a le cumpara pamântul. La început, functionarii în cauza nu erau neaparat bogati, însa prin utilizarea puterii pe care o detineau ei cautau sa dobândeasca un statut socio-economic, ce le permitea mai târziu sa se integreze vechii aristocratii. Aceasta din urma categorie era deja bogata. În acest sens avem multe marturii printre care si pe aceea a peloponezienei Danielis care în secolul al IX-lea îi dadea împaratului Vasile I cca. 3.000 sclavi sau paflogonianul Mauriciu care avea un mic corp armat pentru a se apara împotriva turcilor. De asemenea Filaret, autorul unei autobiografii, ne explica cum atunci când avea un necaz, situatia îi era ameliorata de un functionar de la fiscul provinciei în care locuia326. Vedem astfel cum puterea era folosita în favoarea aristocratiei funciare, iar aceasta profita din plin de relatia privilegiata cu functionarii dornici de a-si spori bunurile materiale.

Prin revenirea la marea proprietate, mediul rural bizantin a cunoscut astfel în secolele VIII-XI

o schimbare sociala considerabila. Aceasta nu înseamna ca economia rurala a fost complet bulversata; o parte a taranilor care si-au vândut terenurile le-au recuperat în locatie, în calitate de parechi, în aceleasi localitati fara sa modifice astfel productia agricola. Cu toate acestea, în unele regiuni si în epoci diferite, aceste mutatii sociale au determinat un fel de fenomen de dezertificare , care a cuprins sate întregi. La frontierele orientale ale Asiei Mici, factorii politici au amplificat acest fenomen. Asa cum expansiunea micii proprietati era paralela cu cresterea demografica, miscarea sociala inversa a condus la o scadere demografica considerabila în mediul rural, chiar la un exod rural cu consecinte grave asupra culturilor agricole. Dezvoltarea proprietatii rurale mici si mijlocii corespundea astfel unei cresteri economice în acest spatiu, iar regresiunea atragea dupa sine recesiune.

## Dobrogea bizantina în vremea împaratului Ioan Tzimiskes

În vremea împaratului Ioan I Tzimiskes, Dobrogea a fost transformata în thema sub numele de Istros sau Paradunavon. Începuturile themei erau mai vechi, regiunea facând parte dintr-o alta thema întemeiata de Constantin al IV-lea în 681-685, dupa înfrângerea bulgarilor. Constantin al VII-lea Porfirogenetul în lucrararea sa Despre theme (De Thematibus), spunea ca împaratul Constantin al IV-lea ar fi întemeiat thema Traciei din care facea parte si Bulgaria, Hemus si Istros. Istros pare a fi chiar Dobrogea. Acum Ioan Tzimiskes organizeaza Istros ca thema de sine statatoare cu resedinta la Durostorum (Silistra). Aici va fi si sediul strategului. Primul strateg se pare ca a fost Leon, cel care conducea flota dunareana. Pe sigiliile din aceasta vreme se gasesc titulaturile cârmuitorilor si numele themei. Ioan Tzmiskes a avut grijasi de refacerea cetatilor de aici, fiind zidita acum cetatea Pacuiul lui Soare. Cetatea trebuia sa apere Durostorumul de atacurile ce veneau dinspre Nord. Azi cetatea se pastreaza numai partial, arheologul Petre Diaconu localizând tot aici o alta cetate Vicina[327].

326 Cf. A. DUCELLIER, M. KAPLAN, B. MARTIN, Op. cit. p. 140.

327 P. DIACONU, Cetatea bizantina din insula Pacuiul lui Soare, în BMI, CL, 1971, nr. 1; Idem, Despre localizarea Vicinei, în Pontica, 1970, nr. 3; Idem, Iarasi despre localizarea Vicinei, în Revista de Istorie, tom 34, 1981, nr. 12; Idem, Istoria Dobrogei în unele lucrari straine recente, în Revista de Istorie, tom 36, 1983, nr. 7.

Pentru consolidarea acestor afirmatii exista o serie de argumente:

Pentru consolidarea acestor afirmatii exista o serie de argumente:

.. la Pacuiul lui Soare s-au descoperit foarte multe sigilii comerciale ce însoteau baloturile cu

marfuri;

.. în urma cercetarilor arheologice facute în multe cetati din Dobrogea, precum Noviodunum

(Isaaccea), Dinogetia (Garvan   resedinta unui toparh), Beroe (Piatra Frecatei), Capidava,

Axiopolis (Cernavoda), s-au descoperit vestigii din aceasta epoca, demonstrând grija lui

Tzimiskes pentru aceasta regiune.

În ceea ce priveste organizarea bisericeasca, descoperirea de biserici la Dinogetia, Noviodunum si Troesmis atesta existenta unor episcopi. Astfel, la Dinogetia a fost gasit un engolpion de aur care ar fi apartinut unui episcop si un sigiliu al lui Mihail al Kievului care ar fi însotit o scrisoare catre ierarhul locului. La Noviodunum si Troesmis sunt de asemenea numeroase urme crestine care întaresc ipoteza conform careia în aceasta zona ar fi existat o viata bisericeasca organizata. La Sud de Cernavoda, la Axiopolis, avem informatii privind existenta unui episcop care ar fi fost transferat de aici mai târziu în Imperiu, la Abidos în Vestul Asiei Mici. Concluzia ar fi ca acesta era bizantin iar slujba o facea în limba greaca. O dovada a folosirii limbii grecesti în cult este si descoperirea unui ulcior la Capidava, ce poarta pe el literele alfabetului grec, Crucea si alte semne.
Exista o Noititia episcopatum din sec. al XI-lea care mentioneaza cetatea Durostorum ca mitropolie cu 5 episcopii sufragane în 5 cetati, care se aflau în Dobrogea. Transferul episcopului la Abidos a fost facut pe un scaun mitropolitan. Este posibil ca si Axiopolis sa fi fost mitropolie, deoarece în secolul al VI-lea era un centru crestin important, iar transferul se facea pe ranguri egale.

Civilizatie bizantinasi spiritualitate ortodoxa
în perioada împaratilor macedoneni

Din punct de vedere al civilizatiei, epoca împaratilor mecedoneni a fost una dintre cele mai reprezentative. Leon al VI-lea a fost cel care a publicat în limba greaca culegerea monumentala a Basilicalelor sau a legilor imperiale, o sinteza a operei legislative a lui Justinian, care omitea însa legile lipsite de actualitate, adaugând pe cele mai recente. Tot din vremea lui Leon al VI-lea avem si celebra Carte a prefectului (este vorba de prefectul de Constantinopol), descope

rita la sfârsitul secolului trecut, document esential pentru cunoasterea vietii economice de la Bizant, unde aproape toate profesiile erau supuse unei reglementari stricte. Totul indica de altfel prosperitatea Constantinopolului, unde veneau tot felul de negustori cu marfurile lor, orasul având practic acelasi rol pe care-l avusese si Pireul în perioada de înflorire a Atenei.

Dinamica comertului sau gloria militarasi-au gasit expresia în litere si arte. Chiar daca nu mai avem de-a face cu creatii de genul Sfintei Sofii, în provincie nenumaratele monumente atesta renasterea la care asistam, fapt pentru care aceasta perioada mai poartasi numele de al II-lea secol de aur al artei bizantine. În domeniul ideilor este de ajuns sa amintim acum doua mari figuri: Fotie si Psellos, remarcabili prin gustul lor pentru elenism si pentru cunoasterea traditiei antice.

Fotie a fost unul din principalii protagonisti ai renasterii bizantine. El a fost unul dintre teologii eminenti ai Bisericii Ortodoxe, unul dintre cei mai influenti umanisti bizantini[328]. Opera sa teologica este majora: Mistagogia, Amfilohia (adunare de raspunsuri la întrebari teologice), Scoliile la Scara Sfântului Ioan Sinaitul, Cuvânt despre purcederea Sfântului Duh (combatea adaosul

328 T.G. BULAT, Fotie, patriarh al Constantinopolului, Chisinau, 1940; D. STRATOUDAKI White, Patriarch Photius of Constantinople, Brookline, Massachusets, 1981.

Filioque), Catre cei care pretind ca Roma este primul scaun, Predici, Cateheze s
i CuvântariFilioque), Catre cei care pretind ca Roma este primul scaun, Predici, C
ateheze si Cuvântari (în
care le regasim si pe cele rostice cu prilejul asedierii Constantinopolului de c
atre rusi în anul 860),
Biblioteca sau Myrobiblion330 (cele 1.000 carti) sunt titluri care ni-l prezinta
 pe Fotie drept unul
dintre principalii renovatorii ai studiilor în Universitate, precum si în cercuriile
 private unde erau
cititi si comentati autori vechi331. Fara îndoiala ca unii scriitori au fost mai p
utini originali decât
artistii, aceasta perioada fiind una a enciclopedistilor: Lexicul lui Suidas, Vi
etile Sfintilor de Simeon
Metafrastul. Nu trebuie uitat nici Ioan Geometrul cu poeziile sale sau Leon Diac
onul cu Istoria sa.
Un exemplu de creatie au fost si împaratii: Leon a VI-lea, supranumit Filozoful pe
ntru dragostea sa
fata de studiu, Constantin Porfirogenetul, scriitor, artist si animator al vieti
i intelectuale, de la care
ne-au ramas binecunoscutele tratate Despre Administrarea Imperiului, Despre Them
e, Despre
Ceremoniile de la curtea bizantina332. În ceea ce-l priveste pe Constantin al IX-l
ea Monomahul, în
afara tristei sale faime legate de Schisma de la 1054, numele sau este legat si
de crearea alaturi de
Facultatea de Filozofie condusa de Psellos, a celei de Drept, condusa de Ioan Xi
filinos, care avea ca
principal obiectiv, formarea de functionari pentru Imperiu.

Teologia oficiala

În istoria Bizantului, Biserica si Statul au ajuns la un moment dat sa traga unele
 concluzii din
experienta trecutului; acest trecut se baza pe Antichitate si se dezvoltase în con
stiinta Bisericii pe un
ideal imuabil, care urmarea întoarcerea la anumite valori ale trecutului. Cu acord
ul tacit al Bisericii si
al Statului, înainte de instaurarea dinastiei macedonene se ajunsese la un fel de
bilant: orice noua
dezbatere teologica, orice problema noua, trebuia raportata la trecut. Traditia
Sfintilor Parinti,
confirmata de autoritatea lor, ca mijloc de referinta sau de citate scoase din c
ontext, devenise un fel
de garantie a fiabilitatii. În lucrarea Sfântului Ioan Damaschin, De Fide orthodoxa,
 întâlnim tocmai
aceasta grija deosebita pentru trecut, pentru Sfintii Parinti, consensum Patrum.
 Lucrarea ultimului
mare Parinte al Bisericii este un fel de  suma  a teologiei grecesti la care secolel
e posterioare nu au
adaugat prea mult. În secolul al IX-lea, Bizantul recunostea tacit ca adevarul uni
versalitatii Bisericii
fusese formulat odata pentru totdeauna de catre Sfintii Parinti la Sinoadele Ecu
menice. Raspunsul la
noile neîntelegeri, la noile erori sau întrebari, trebuia împrumutat din literatura pa
tristica. Exigenta
acestui demers retrospectiv se afla la originea curentului religios bizantin num
it  teologia oficiala .
Principalul ei obiectiv consta în demonstrarea ca  totul a fost deja decis , toate pro

blemele erau rezolvate, iar singura garantie a Ortodoxiei era apelul la trecut. Importanta si meritul acestei teologii oficiale nu trebuie minimalizat: ea ne arata înaltul nivel al culturii bisericesti bizantine, preocuparile spirituale si intelectuale deosebite, grija pentru educatie, învatamânt, scoli si carti. Toate acestea au facut din Imperiul bizantin centrul cultural al lumii, caruia îi datoram transmiterea unei traditii antice si paleocrestine333.

Începuturile acestui curent oficial al teologiei bizantine le putem plasa odata cu renasterea culturala din a doua jumatate a secolului al X-lea, centrul fiind Universitatea din Constantinopol. De aici a iesit parintele teologiei bizantine patriarhul Fotie (858-867; 877-886). Universalitatea stiintei

329 C. MANGO, The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople, Cambridge, Massachusets, 1958.
330 W. TREADGOLD, The recently completed edition of the Bibliotheca of Photius , în Byzantinoslavica 1, 1980, p. 50-61;
331 H.G. BECK, Geschichte der Orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich, Göttingen, 1980, p. 520.
332 A. GABOR, Constantin al VII-lea Porfirogenetul - De administrando Imperio. Valoarea sa istorica, în S.T., II, XLII, 1990, 5-6, p. 76-90.
333 Vezi P. LEMERLE, Le Premier Humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignements et culture à Byzance, des origines au Xe siècle, Paris, 1971.

sale a atras o pleiada de savanti si teologi, printre care si Chiril, fratele lui Metodie, Apostolul slavilor. Raspunsurile sale date lui Amfilohie de Cizic ramân pâna astazi un exemplu tipic al teologiei fondate pe referinte si citatesale a atras o pleiada de savanti si teologi, printre care si Chiril, fratele lui Metodie, Apostolul slavilor. Raspunsurile sale date lui Amfilohie de Cizic ramân pâna astazi un exemplu tipic al teologiei fondate pe referinte si citate.

La rândul lor, împaratii Leon al VI-lea si Constantin al VII-lea sau Universitatea din Constantinopol, au reprezentat centrul unei intense activitati intelectuale, în care predomina interesul pentru antichitate si arheologie.

Teologia monastica

Secolul care a precedat începuturile dinastiei macedonene a fost framântat de erezia iconoclasta. Rolul jucat de monahismul bizantin în obtinerea victoriei Ortodoxiei asupra celor care persecutau pe cinstitorii icoanelor, ne ilustreaza ca acesta nu era numai o scoala a desavârsirii spirituale ci si o clasa ce se simtea responsabila pentru continutul de credinta si fata de soarta Bisericii în general. Specificul comportamentului si al ideologiei monastice, opozitia fata de toate necesitatile acestei lumi , au dat nastere în Bizant unei teologii ce poate fi numita monahala . În contrast cu formalul conservatorism al cercurilor bisericesti ierarhice si în contradictie cu traditiile elenismului profan, aceasta teologie a fost un curent creator în gândirea bizantina. În perioada în care scolastica latina domina seminariile din Rusia, Sfântul Serafim de Sarov îsi expunea învatatura sa, iar Paisie Velicikovsky deschidea calea renasterii monahismului. Asemenea si la Bizant, în timp ce teologia oficiala risca sa se transforme într-un comentariu scolastic al textelor patristice, o alta traditie autenticasi creatoare se raspândea în manastiri. Se vorbeste adesea despre mistica bizantina , numai ca este vorba despre o prelungire a traditiei teologice contemplative originale. În general, monahii i-au învatat pe bizantini cum sa se roage. Atât chinoviticii cât si isihastii au creat o traditie de rugaciune în care tinta era una comuna: transfigurarea omului prin comuniunea cu umanitatea îndumnezeita a lui Hristos în Duhul Sfânt335. În general, chinoviticii au pus accentul pe natura liturgica sau sacramentala a acestei comuniuni, în timp ce isihastii învatau ca trairea în Hristos trebuia atinsa printr-un efort personal. În Bizantul post-iconoclast cele doua traditii s-au completat, iar reprezentantul misticii personaliste , Sfântul Simeon Noul Teolog (949-1022), si-a petrecut cea mai mare parte din viata în comunitati chinovitice. El ne-a lasat imne, scrisori,

tratate ascetice si
teologice. Este vorba despre o teologie specific monastica, consacrata în întregime descrierii vederii
mistice, a acelei comuniuni cu lumina dumnezeiasca, care a fost de la început scopul ascezei
monahale. Teologia renuntarii si urcusului solitar spre Dumnezeu a devenit în aceasta perioda mult
mai importanta decât teologia oficiala. Acesti parinti spirituali inspirati, constituiau pentru Biserica
un pol de libertate în raport cu lumea, acea libertate care putea judeca orice lucru din lume, ceea ce
lipsea atât de mult strânsei legaturi dintre Bisericasi Imperiu. Teologia acestor parinti se baza pe
traire si nu pe o teorie anume, astfel încât prin ei crestinismul se reînnoia în dimensiunea sa practica.

Muntele Athos

În perioada secolelor IX-X la Constantinopol s-au construit trei mari manastiri, toate
închinate Maicii Domnului, considerata ocrotitoarea orasului, mai ales dupa ce acoperamântul ei
salvase capitala în anul 924 de sub amenintarea bulgarilor lui Simeon (893-927). Prima dintre aceste

334 F. DVORNIK, Photius et la réorganisation de l Académie patriarchale, în Analecta Bollandiana, vol. 68, 1950, p.
108-125.
335 J. MEYENDORFF, Teologia bizantina, trad. în limba româna de Pr. Conf. Dr. A. STAN, Bucuresti 1996, p. 90.

manastiri este cunoscuta sub numele de Hodighitria (a Maicii Domnului Aratatoare
a Caii)manastiri este cunoscuta sub numele de Hodighitria (a Maicii Domnului Ara
tatoarea Caii).
Aceasta a fost ctitorita la putina vreme dupa înfrângerea iconoclasmului de catre împa
ratul Mihail al
III-lea (842-867) sau de mama acestuia, Teodora. La mijlocul secolului al XI-lea
 a fost ridicata o alta
manastire numita
Everghetidos (a Maicii Domnului Binefacatoarea)337; nu trebuie uitate nici
ctitoriile istoricului imperial Mihail Ataleiates, care în 1077 a ridicat manastir
ea Panoiktirmon (a
Maicii Domunului Atotmilostiva) si a împaratului Constantin al IX-lea Monomahul (1
042-1054),
închinata Sfântului Gheorghe. În afara capitalei au fost construite asezaminte religio
ase mai ales în
locuri retrase. Un unchi al împaratului Nichifor al II-lea Focas, Mihail Maleinos,
 a ctitorit în 922, în
regiunea Bitiniei, manastirea Kymina, care si-a luat numele de la Muntele pe car
e fusese ridicata.
Importanta acestei manastiri constasi în faptul ca aici s-a calugarit cel care ave
a sa devina fondatorul
primei manastiri de la Muntele Athos.

Unul dintre cele trei brate ale Peninsulei Chalcidice de la Marea Egee, situata în
tre orasele
Tesalonic si Constantinopol, poarta numele de Muntele Athos. Aceasta fâsie de pamânt
 este
despartita de baza Peninsulei printr-un canal, care poarta numele regelui persan
 Xerxes338, cel care a
ordonat constructia în anul 480 î.d.Hr. Insula care a rezultat avea o latime cuprins
a între 2-13 km, iar
lungimea era de aproximativ 60 km. Dupa toate probabilitatile Muntele Athos a înce
put sa fie un loc
de retragere pentru calugari înca din timpul ultimelor persecutii romane împotriva c
restinilor (sec.
III-IV), iar în anul 726 când a fost dat primul edict împotriva icoanelor si pâna în anul
843, un
însemnat numar de calugari de pe întreg teritoriul bizantin a venit la Muntele Athos
. Ei au dus aici
acte, documente, moaste, obiecte de arta, numeroase icoane. Din aceasta perioada
 au început sa se
zideascasi primele  lavre  atonite, iar dintre chipurile duhovnicesti ale acestei pe
rioade amintim pe
Petru Atonitul, fost general în armata împaratului Teofil (829-842) si pe Eftimie al
 Tesalonicului,
devenit în 862 staretul unui asezamânt monahal339. Constituiti în  lavrele  amintite, calu
garii s-au
raspândit pe întreg teritoriul Athosului, fara a fi tulburati decât de incursiunile pi
rateresti ale arabilor
si de pretentiile jurisdictionale ale locuitorilor restului Peninsulei Chalcidic
e. Pentru a-i pune la
adapost de diferitele pretentii ale acestora din urma, împaratul Vasile I Macedone
anul, printr-un
decret emis în anul 885, a oprit trecerea ilegala peste canalul Xerxes, declarând în m
od oficial
Athosul ca  loc al calugarilor  si i-a scutit de plata oricarui fel de taxe catre St
at. Aceasta masura a
fost reconfirmata de Leon al VI-lea Filozoful în anul 911 sau de Roman I Lecapenul
 în 920, care leau

îngaduit sa-si agoniseascasi bunuri personale[340].

În aceste conditii, comunitatea eremita de pe Muntele Athos s-a consolidat pe toata perioada secolului al X-lea, devenind practic o adevarata republica monahala sub suzeranitatea Imperiului biizantin. Stilul de viata al calugarilor atoniti a continuat sa fie cel idioritmic, dar o noua perioada se va deschide odata cu prestigiul câstigat de generalul Nichifor Focas în luptele cu arabii. Acest general a acordat o atentie deosebita vietii monahale, manifestându-si chiar intentia de a se calugari într-o zi. Cel ce a întemeiat prima manastire cu reguli de viata chinovitica pe Muntele Athos, Atanasie, era fost coleg de arme iar acum duhovnic al lui Nichifor Focas. Cu mijloacele puse la dispozitie de fiul sau duhovnicesc, calugarul Atanasie construieste în anul 963, în Sud-Estul Peninsulei, un centru monahal care avea doua biserici, cu hramurile Sfântul Ioan Boatezatorul si Buna-Vestire, o trapeza, o bolnita, o casa de oaspeti si alte anexe gospodaresti. Acest asezamânt este cunoscut sub numele de  Marea Lavra  (Meghistis Lavras) sau  Lavra Sfântului Atanasie .

În organizarea monahismului atonit, Atanasie a introdus stilul de viata chinovial, astfel încât manastirea sa (cca. 80 calugari) a devenit obiectul unor atacuri vehemente din partea celorlalti vietuitori ai Muntelui, care în marea lor majoritatea erau idoritmici. Acestia vedeau în noul mod de

336 L.BRÉHIER; Civilizatia bizantina, Bucuresti, 1994, ed. Stiintifica, p. 211.
337 IBIDEM, p.135.
338 L. STAN, Locurile Sfinte în Orient, în Ortodoxia, IV (1952), nr. 1, p. 40.
339 H.G. BECK, Geschichte der Orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich, Göttingen, 1980, p. 136.
340 L. STAN, art. cit., p. 43.

organizare o derogare de la traditia veche a monahilor atoniti, pastrata ca o porunca apostolica pâna atunci, precum si o amenintare la adresa idealurilor lor. Noua organizare monahala a lui Atanasie se baza pe: impunerea stilului chinovial, oprirea calugarilor de a poseda averi personale, interzicerea deosebirii dintre calugarii greci si cei apartinând altor popoare, supunerea tuturor unui protos, cu drepturi superioare fata de cele ale staretilor, oprirea intrarii pe teritoriul Athosului a femeilor, organizarea comunitatii monahale în mod independent fata de orice autoritate[341]. Aceasta ultima directiva a reprezentat linia traditionala atonitasi a fost confirmata de catre împaratul Nichifor II Focas. Lupta dintre grupul atonit idioritmic si aparatorii stilului de viata chinovial, a durat pâna în anul 970, când împaratul Ioan I Tzmiskes (969-976) aproba un Tipikon[342], care urma sa aiba valabilitate pe întreg teritoriul Muntelui Athos. El a fost semnat si de Atanasie alaturi de alti 54 de conducatori ai asezamintelor monahale atonite existente la acea vreme. Principalele masuri înscrise în Tipikon erau:

se îngaduia la Athos atât viata idioritmica cât si cea chinoviala;

fiecare manastire urma sa fie condusa de un egumen ajutat de câtiva proestosi;

toate manastirile erau conduse de un areopag monahal, format din staretii lor si care se întrunea o data pe an la Karyes, care devenea acum capitala Athosului;

în fruntea acestui areopag se va afla un protos, numit de împarat si hirotonit de patriarhul de la Constantinopol, el având atât jurisdictie civila cât si bisericeasca asupra întregului Munte.

Chiar daca prin acest Tipikon idealul de viata idioritmic si cel chinovial ramân în fond neatinse, viitorul imediat va apartine lavrelor de tipul celei ridicate de Sfântul Atanasie, a carui ctitorie a ramas creatoare de stil si a devenit dominanta pe Munte. Acest lucru s-a putut vedea odata cu înfiintarea noilor asezaminte: Iviron în anii 980-984, Vatoped 985 etc. Protosul de necontestat al Athosului, Atanasie, a murit în anul 1004. În prima jumatate a secolului al XI-lea s-au înfiintat noi lavre precum Dohiariu în anul 1030, Esfigmenu si Karakalu, ambele în jurul anului 1045.

Începând cu secolul al X-lea, Sfântul Munte Athos a devenit principalul centru al monahismului bizantin si tendinta contemplativa a teologiei ortodoxe. În secolul al XII-lea, în vremea împaratului Alexios I Comnenul, Muntele era recunoscut peste tot ca fiind inima monahismului bizantin. Diferitele curente teologice contemplative care s-au dezvoltat în monahismul oriental începând cu Parintii desertului, converg spre Athos, facând din acest spatiu

centrul unei vieti teologice deosebit de intense.

Darnicia românilor fata de întreaga crestinatate rasariteana, dar mai ales fata de Athos, a fost evidentiata de patriarhul Atenagora I (1949-1972) cu ocazia vizitei sale la manastirea Curtea de Arges din 1967: Numele stralucit al Basarabilor umple întreaga catedrala de la Constantinopol si pretutindeni unde am fost în Rasaritul ortodox am gasit aceste urme vii între Biserica Ortodoxa Românasi Biserica Ortodoxa în general. În afara de Constantinopol, Sfântul Munte Athos este plin de numele voievozilor români 343. Din pacate spre deosebire de rusi, sârbi sau bulgari, nu am reusit sa pastram macar una din cele 20 de manastiri mari, la care domnitorii moldoveni sau munteni au facut danii344. Astazi Sfântul Munte este organizat ca o republica monahala autonoma, reprezentând centrul principal al monahismului ortodox. Aceasta republica este condusa de un areopag restrâns, alcatuit din reprezentantii celor 20 de manastiri mari. Din cele 20 de asezaminte monahale, 17 apartin grecilor, una sârbilor, una rusilor si una bulgarilor. În ceea ce ne priveste pe noi, exista la

341 L. STAN, art.cit., pp. 44-45.
342 Act de fondare a unei manastiri, în care se preciza organizarea ei, obligatiile sale si statutul.
343 I. RAMUREANU, T. BODOGAE, M. SESAN, Istoria Bisericeasca Universala, vol. II, p. 59.
344 Vezi recenta lucrare a Pr. Dr. Ioan MOLDOVEANU, Contributii la istoria relatiilor Tarilor Române cu Muntele Athos (1650-1863), Bucuresti, 2002.

Muntele Athos doua schituri: unul închinat Sfântului Ioan Botezatorul, iar celalalt
Sfântului Dimitrie
Izvorâtorul de Mir.

Muntele Athos doua schituri: unul închinat Sfântului Ioan Botezatorul, iar celalalt
Sfântului Dimitrie
Izvorâtorul de Mir.

Amplasamentul geografic al Constantinopolului a facut din capitala Imperiului bi
zantin un
punct de atractie pentru barbarii din Asia si din Occident. Popoarele migratoare
din aceste regiuni
erau impresionate de spledorile si fastul curtii imperiale, iar Constantinopolul
în calitatea sa de
mostenitor al vechii Rome, respingea în principiu orice contact cu barbaria 345. Prin
calitatea pe
care o detineau, de popor ales si singur credincios, bizantinii se considerau in
vestiti cu un drept
special în conducerea altor oameni. Uneori se întâmpla ca unii împarati, precum Constant
in al VII-
lea Porfirogenetul sa afirme o anumita puritate a rasei grecesti atunci când acesta
facea referiri la
populatia Peloponezului aflata în acea vreme sub efectul slavizarii. Când rusii care
nu cunosteau
cavaleria atacau într-o dezordine de nedescris, bizantinii se opun prin experienta
si tehnica lor de
lupta. Strainilor care atacau Imperiul, crezând ca prin numar si forta vor reusi s
a-l cucereasca,
bizantinii le opuneau constiinta misiunii lor de aparatori ai crestinatatii. Ace
st sentiment deosebit de
puternic le-a dat curajul superioritatii, prin care indiferent de raportul numer
ic, bizantinii au reusit sai
înfrânga în multe situatii pe barbari sau sa nimiceasca la un moment dat pe turci. Ast
fel putem vorbi
chiar despre un patriotism bizantin un proverb spunând ca nimic nu poate fi mai drag
decât
patria , iar termenul de patriot (filopatris), care servea ca titlul unui dialog ano
nim din secolul al
X-lea, este de asemenea acelasi pe care-l întrebuinta si Psellos indignat ca aurul
bizantin înbogatea
diferitele popoare straine în urma tratatelor de pace. De aceea, atunci când bizanti
nii erau nevoiti sa
faca fata unui atac strain, îl considerau ca o simpla revolta a unor subiecti rebeli
, acei oameni care
încearca sa se revolte împotriva ascultarii, a stapânirii . De aici si ideea ca un atac a
dvers este
înainte de toate o imprudenta. Chiar si turcii erau considerati ca fiind printre c
ei mai imprudenti
adversari ai Bizantului 346.

În fata altor popoare, bizantinii faceau uneori proba unui naiv spirit de complexi
tate: ca si în
cazul vechilor greci sau al chinezilor, ei erau de-o parte, iar de cealalta era r
estul , lumea obscura a
barbarilor , considerati a fi stapâniti în permanenta de sentimentul geloziei fata de
Bizant. Pentru
Psellos rusii erau un trib de barbari, plini în permanenta de furii împotriva Imperiu
lui, imaginând tot
felul de strategii pentru a declansa un razboi. În fata acestor initiative diabolic

e, era firesc ca
bizantinii sa-si asocieze traditiile antice si crestine si sa se identifice cu g
recii razboaielor medice sau
poporului lui Israel, care combatea pe dusmanii sai. Religia acestor barbari era
de asemenea un fel de
magie perversa, iar unul din scopurile urmarite de Bizant era si acela de a-i ci
viliza pe altii, prin
convertire.

În perioda secolelor IX-X misiunile bizantine au obtinut o serie de succese, reusi
nd sa aduca
la crestinism mai multe popoare. Între acestea se remarca marea masa slava, câstigat
a la Hristos în a
doua jumatate a secolului al IX-lea347. Chiar daca nu trebuie sa punem pe seama
fratilor Chiril si
Metodie întreaga misiune de convertire a slavilor, cei doi au avut o importanta de
osebita în acest
proces. Slavii au aparut destul de devreme în viata Imperiului bizantin. Pâna la sfârs
itul secolului al
VI-lea Imperiul reusise sa-i respinga, dar în 580 cca. 1.000 dintre ei au invadat
Grecia. Dupa ce s-au
eliberat de sub tutela avarilor, în secolul al VII-lea slavii s-au instalat în vechi
le provincii romane pe
care le devastasera anterior: Iliricul, Moesia, Tracia si Macedonia. Treptat ei
au intrat sub influnta

345 F. DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, Paris, 1926, p. 61.
346 Cf. A. DUCELLIER, Le drame de Byzance. Idéal et échec d une société chrétienne, Paris
1976, p162.
347 Vezi F. DVORNIK, Slavii în istoria si civilizatia europeana, Bucuresti, 2001,
630p.

Bizantului astfel încât pâna în secolul al IX-lea au avut deja contacte cu religia crestina prin autohtonii din centrele bizantine: Tesalonic, Atena, Monemvasia, Patras, Antibari, Raguza, Split, Zadar. De asemenea, prin vitejia lor, ei au detinut functii de conducere în armata bizantina, ceea ce ne îndreptateste sa credem ca cel putin o parte dintre aceste triburi barbare cunosteau crestinismul înca înainte de secolul al IX-leaBizantului astfel încât pâna în secolul al IX-lea au avut deja contacte cu religia crestina prin autohtonii din centrele bizantine: Tesalonic, Atena, Monemvasia, Patras, Antibari, Raguza, Split, Zadar. De asemenea, prin vitejia lor, ei au detinut functii de conducere în armata bizantina, ceea ce ne îndreptateste sa credem ca cel putin o parte dintre aceste triburi barbare cunosteau crestinismul înca înainte de secolul al IX-lea. La început convertirile au fost sporadice, difuzarea crestinismului nefiind legata exclusiv de Botez; putem vorbi mai degraba de un proces în care Botezul constituia punctul culminant, deoarece el era urmat de o serie de masuri care priveau mai degraba organizarea bisericeascasi limba folosita în Biserica. Cu toate acestea, Botezul avea o importanta aparte, iar urmarile erau durabile, atât din punct de vedere religios cât si pe plan politic: conform conceptiei epocii, odata cu principele, întregul popor accepta noua religie, abandonând lumea barbarilor si devenind parte integranta a Bisericii ecumenice349. Prin Botez, principele împreuna cu poporul sau, erau admisi în ierarhia Statelor crestine, obtinea ceea ce numim în terminologia politica moderna recunosterea internationala .

Sfârsitul secolului al VII-lea a cunoscut o noua invazie, aceea a bulgarilor, care-si afirma autoritatea asupra provinciilor ocupate de slavi si se angajeaza la o lupta destul de lunga împotriva Imperiului. Asa cum se va întâmpla si mai târziu cu varegii350, cuceritoruii slavilor orientali, invadatorii se vor slaviza. Aproape de portile capitalei, a luat nastere un puternic Stat bulgaro-slav, cu care bizantinii se vor bate practic de-a lungul secolulului al VIII-lea351.

Chiar daca procesul de convertire al slavilor a fost destul de lent, el a fost desavârsit de cei doi Apostoli ai slavilor , originari din Tesalonic. Istoricii slavi sustin ca Metodie si Chiril ar fi fost de origine slava, bazându-se pe existenta acelor slavonii din jurul Tesalonicului. La rândul lor, grecii îi considera de etnie elena, dar în secolul al XIX-lea a fost lansatasi o alta teorie conform careia ar fi fost români din coloniile lui Traian 352. Originari dintr-o familie nobila, ei au primit o educatie aleasasi au cunoscut atât la Tesalonic, cât si la Constantinopol, viata, moravurile si limba slavilor. Despre evanghelizarea slavilor si despre activitatea celor doi frati, Chiril si Metodie, s-a scris mult353. Chiril, pe numele sau de mirean Constantin, filozof, erudit si li

ngvist, a fost însarcinat
cu importante misiuni la arabi, la cazarii din regiunea Niprului si în Sudul Rusiei. Tot Chiril a
alcatuit primul alfabet pentru slavi si a tradus în dialectul slavilor din Macedonia, Evangheliile si
textele liturgice. În vremea patriarhului Fotie mai multe misiuni crestine au întarit influenta culturala
si politica a Bizantului în Balcani, ca si în Rusia sau Europa Centrala.

Între 862-863, Rastislav (846-870), principe al Moraviei s-a adresat bizantinilor pentru
trimiterea de preoti. Nu era vorba de convertirea acestui spatiu, care era deja deschis crestinismului,
ci de preoti care sa învete credinta crestina în limba slavasi sa întareasca poporul în noua religie,
pentru stabilirea unei Biserici autonome, cu o ierarhie independenta, ceea ce ar fi permis Moraviei sa
se detaseze de sub tutela politica a francilor, bavarezilor sau a bulgarilor. Misiunea bizantina în
Moravia a fost plasata sub conducerea lui Constantin-Chiril, la care s-a alaturat si fratele sau,
Metodie. Cei doi au ajuns în Moravia în anul 863, opera lor misionara bucurându-se de un mare
succes datorita introducerii limbii slave în cult. Din cauza lipsei acute de misionari si episcopi, Chiril
si Metodie au ajuns pâna în zona lacului Balaton, unde printul Panoniei Kocelj, a manifestat un mare

348 A. DUCELLIER, Byzance et le monde orthodoxe, Paris, 1997, p.229-233.
349 IBIDEM, p.282-285.
350 Erau originari din sudul Suediei si faceau comert
între Marea Balticasi Marea Neagra, parcurgând marile fluvii ale
Europei Orientale cu ajutorul ambarcatiunilor numite monoxile.
351 V. ZAIMOVA-TARPKOVA, Byzance et les Balkans à partir du Vie siècle. Les mouvements ethniques et les Etats,
Londra, Variorum, 1979.
352 I. RAMUREANU, Unsprezece secole de la activitatea misionara a Sfintilor Chiril si Metodie, în Ortodoxia, XIX
(1967), nr. 1, p. 18; Gh. SINCAI, Cronica românilor si a mai multor neamuri, Bucuresti, 1886, vol. I, p. 255.
353 Vezi J-P. ARRIGNON, Les Eglises slaves, Paris, 1991; F. DVORNIK, Byzantine Missions among the Slavs. SS.
Constantine-Cyrile and Methodius, New Brunswick-New Jersey, 1970; A.P. VLASTO, The Entry of the Slavs into
Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slaves, Cambridge, 1970.

interes pentru activitatea lorinteres pentru activitatea lor. De asemenea, ei au
 fost primiti cu mari onoruri si la Roma de catre
papa Adrian al II-lea (867-872), papa sustinându-i în demersul lor de introducere a
limbii slave în
Biserica. Aceasta sustinere era cu atât mai importanta cu cât la acea vreme multi nu
 admiteau decât
trei limbi în cult: greaca, latina si ebraica. Constantin-Chiril a murit la Roma în
869. Tot acum papa
l-a numit pe fratele sau Metodie arhiepiscop de Sirmium, noua eparhie întinzându-se
pâna în
Moravia, regiune revendicatasi de arhiepiscopul de Salzburg. În dezacord cu hotarâre
a pontificala,
arhiepiscopul german îl închide pe Metodie în 870, dar dupa 3 ani papa Ioan al III-lea
 (872-883) îl
elibereaza. Revenit în Moravia, Metodie si-a continuat activitatea sa misionara pâna
 la moartea sa în

885. Din pacate opera sa a fost de scurta durata, deoarece în iarna 885-886 succes
orul sau, Gorazd a
fost alungat din Moravia.
În Bulgaria, sub presiunea bizantina, dar si din convingere politica, hanul Boris
(852-889) a
acceptat convertira la crestinism în 864[355]. În anul 866 el a primit botezul la Cons
tantinopol, luândusi
numele de Mihail dupa numele împaratului. Prin gestul sau, Boris nu-si atinsese sc
opul deplin:
formarea unei Biserici autonome. De aceea, el s-a adresat Romei, de unde nu a ob
tinut nimic.
Situatia s-a complicat în urma luptelor politico-religioase dintre papa Nicolae I
si patriarhul Fotie,
care-si disputau dioceza bulgara. Conflictul s-a încheiat în anul 870, când sinodul co
nvocat de
împaratul Vasile I (867-885) si de patriarhul Ignatie a decis în favoarea Bizantului
. Bulgaria ramânea
de partea Ortodoxiei bizantine. Biserica bulgara se bucura în plus de o oarecare a
utonomie, chiar
daca nu era cea pe care si-o dorise hanul Boris: arhiepiscopul bulgar era numit
de patriarhul de la
Constantinopol, ocupând un loc de frunte în cadrul ierarhiei bizantine.

Aceste reusite ale misionarismului patronat de Patriarhia de la Constantinopol în
secolul al
IX-lea ne arata ca în aceasta directie bizantinii au fost cu un pas înaintea apuseni
lor, fie ei romani sau
franco-bavarezi. Disputei pentru hegemonia bisericeasca asupra neamurilor de lim
ba slava dintre
Roma si Constantinopol, le-au cazut indirect victime, Sfintii Chiril si Metodie,
 împreuna cu alti
ucenici ai lor. În loc sa fie sprijiniti în lupta împotriva pagânismului., ei au fost pe
rsecutati, perioada
primelor secole de crestinism fiind înlocuita de interesul politic.

La începutul secolului al X-lea, Bizantul înregistreaza un nou succes misionar: cres
tinarea
alanilor[356] cu ajutorul unui monah bizantin, Eftimie. Chiar daca aceasta convert
ire pare de mai mica
importanta, stabilirea în zona a unui episcop (în persoana arhiepiscopului Petru) bi
zantin a întarit
Ortodoxia neamurilor învecinate, cu care Bizantul avea relatii: chazarii si armeni

i.

Tot în acest secol misionarii bizantini au câstigat alte doua popoare: ungurii si ru sii. Primii au fost convertiti de Constantinopol, dupa care datorita pozitiei lor geopolitice, Roma îsi va impune ritul. Dintre toate popoarele care au cunoscut mai întâi crestinismul în forma lui ras ariteanasi apoi au înbratisat ritul apusean, ungurii sunt cei care au pastrat cele mai multe reminesc ente357.

Bizantinii au reusit si convertirea rusilor, care au aparut în istorie pe la început ul secolului al IX-lea. O cronica intitulata Istoria vremurilor trecute (Povest vremennîh let) com pusa într-o prima redactare pe la 1054, iar o a doua editie dateaza de la începutul secolului al XII -lea fiind atribuita cronicarului rus Nestor, ne informeaza despre triburile slave mai însemnate. Acest i locuitori ocupau spatiul actual al Rusiei. O perioada slavii din tribul antilor au trait amesteca ti cu avarii. Alte triburi slave (viaticii, radimicii, polianii, severienii) au locuit pe teritorii aflate sub suzeranitatea chazarilor, care i-au si ajutat sa scape de sub avari. Între Marea Balticasi Marea Neagra exis ta o cale de apa, ce traversa tinuturile ocupate de acesti slavi. Acesta era drumul varegilor spre Bi zant, unii principi varegi ocupând puncte importante din acest drum, impunând un tribut populatiei slave din

354 Vezi Gy. MORAVCSIK, Byzantium and the Magyars, Budapest, 1975.
355 J.M. SANSTERRE, Les missionnaires latins, grecs et orientaux en Bulgarie dan s la seconde moitié du IXe siècle, în Byzantion, t. 52, 1982.
356 Popor care traia în nordul Caucazului.
357 Ritul oriental a rezistat în unele zone o perioada lunga de timp (pîna în sec. al XIII-lea) înlocuirea vechilor obiceiuri facându-se printr-un prozelitism agresiv. Vezi Gy. MORAVCSIK, Op. cit. p. 56.

împrejurimi. Totusi numarul varegilor care s-au stabilit în aceasta regiune a fost n
eînsemnat, foarte
repede ei amestecându-se cu nobilimea slava, înprumutând limba si religia acestora. La
 începutul
secolului al X-lea, regiunile din nordul Niprului si partile învecinate s-au unit
sub autoritatea
principelui Oleg. Aceasta reunire a pamânturilor triburilor slave a primit numele
de Rusia, iar pentru
faptul ca îsi avea centrul politic la Kiev este cunoscuta în istorie cu apelativul d
e  Rusia
kieveana
împrejurimi. Totusi numarul varegilor care s-au stabilit în aceasta regiune a fost n
eînsemnat, foarte
repede ei amestecându-se cu nobilimea slava, înprumutând limba si religia acestora. La
 începutul
secolului al X-lea, regiunile din nordul Niprului si partile învecinate s-au unit
sub autoritatea
principelui Oleg. Aceasta reunire a pamânturilor triburilor slave a primit numele
de Rusia, iar pentru
faptul ca îsi avea centrul politic la Kiev este cunoscuta în istorie cu apelativul d
e  Rusia
kieveana . În anul 907, Oleg a atacat Constantinopolul cu 2000 de corabii, iar pentr
u împiedicarea
unui dezastru, împaratul Leon al VI-lea (886-912) a încheiat un tratat comercial foa
rte avantajos
pentru rusi. Din Cronica lui Nestor aflam ca la acea vreme supusii lui Oleg erau
 înca pagâni, pentru
ca la încheierea pacii cu bizantinii au jurat cu armele lor pe zeul Perun359. În 941
 si 944 urmasul lui
Oleg, Igor a încercat si el cucerirea Bizantului. Dupa a doua expeditie a fost înche
iata o pace, despre
care aflam amanunte în Cronica lui Nestor. Cu acel prilej trimisii lui Igor au spu
s:  Daca din partea
rusilor se va gândi cineva sa sfarâme aceasta prietenie, toti câti au primit botezul s
a-si primeasca de
la Dumnezeu Atotputernicul, pedeapsa în viata aceasta sau în cea viitoare; toti care
 nu sunt botezati
sa nu-i ajute Dumnezeu sau Perun; scuturile lor sa nu-i protejeze, sa cada de pr
opriile lor sabii, de
propriile lor sageti si de alte arme si sa ajunga robi în aceasta viata
si în cea viitoare 360. Din aceeasi
sursa aflam ca exista la Kiev o catedrala închinata Sfântului Ilie, care îsi primise n
umele dupa cel al
bisericii din cartierul Mamas din Constantinopol, daruita de bizantini comercian
tilor rusi în anul 907,
pentru nevoile lor spirituale. În anul 945, principele Igor a murit în cursul razboi
ului purtat împotriva
tribului slav al drevlienilor, iar sotia sa, Olga (945-957), a asigurat regenta
pe perioada în care fiul lor
Sviatoslav (957-972) a fost minor. Aceasta principesa a Kievului a primit botezu
l între anii 954-955,
cel mai probabil de la un preot din comunitatea varego-rusa existenta aici361. C
ronicarii bizantini
Kedrenos si Zonaras, precum si cel rus, Nestor, afirma ca aceste evenimente s-au
 petrecut în anul
957, în timpul vizitei la Constantinopol a Olgai, primind botezul de la patriarhul
 Polieuct (956-970)
si numele de Elena dupa sotia împaratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Au
torul lucrarii De

administrando imperio, relateaza în amanunt episodul primirii solemne la Bizant al principesei kievene în toamna anului 957. Din aceasta lucrare aflam ca Olga era însotita de o numeroasa suita, în care se afla si preotul Grigorie, probabil duhovnicul ei362. Ipoteza conform careia triburile care au format viitorul popor rus ar fi fost crestinate de Sfintii Chiril si Metodie între anii 843-862, pare în acest context neconforma cu adevarul istoric, fiind numai o încercare de a da un plus de vechime si autoritate mai mare Bisericii Ruse363. Cu toata râvna sa pentru crestinism, Olga nu a reusit sa-si convinga fiul, Sviatoslav, de superioritatea acestei credinte.

Dupa moartea sa, Statul rus a fost împartit între cei trei fii, iar din 980 ajunge singur stapân Vladimir (980-1015). Din aceeasi Cronica a lui Nestor aflam ca Vladimir a favorizat în primii ani ai domniei sale pagânismul: au fost restaurate templele si statuile zeilor, distruse în mare parte de catre bunica sa364. Aceasta atitudine nu a durat prea mult, pentru ca Vladimir visa la o eventuala înrudire cu familia imperiala de la Constantinopol. Studiul cronicilor ruse din secolul al XI-lea365 ne conduc

358 G. POPA LISSEANU, Izvoarele istoriei românilor, vol. III (Cronica lui Nestor), Bucuresti, 1935, pp. 45-46. Oleg si-a avut resedinta la Novgorod, iar pe la anul 880 a atacat Kievul, omorând pe doi conducatori varegi, Askold si Dir. Dupa aceasta victorie unificatorul triburilor slave ar fi rostit cuvintele:  Aceasta va fi mama cetatilor rusesti .
359 IBIDEM, p. 50.
360 IBIDEM, p. 60.
361 D. OBOLENSKY, Olga s Conversion: The Evidence Reconsired , în Harvard Ukrainian Studies, XII-XIII, 19881989.
362 I. SORLIN, Les tratés de Byzance avec les Russes au Xe siècles, în Cahiers des mondes russes et soviétique, t. 2, 1961, p. 313-360, 447-475; J.P. ARIGNON, Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043, în Revue d Etudes slaves, nr. 55, 1983, p. 129-137.
363 În perioada anilor 843-860 Sf. Chiril a fost în misiune la chazari si nu la triburile slave din jurul Kievului.
364 G. POPA LISSEANU, Op. cit. p. 80.
365 Viata Sfântului Vladimir scrisa de calugarul Iacob, Viata Sfintilor Boris si Gleb si Omilia despre Lege si Har a mitropolitului Ilarion.

spre o datare a primirii botezului lui Vladimir: 987 la Kiev. În aceasta perioada
situatia politica a
Imperiului bizantin era deosebit de grea. Împaratii bizantini Vasile al II-lea si
Constantin al VIII-lea,
nevoiti sa faca fata uzurpatorului Bardas Focas, trimit la curtea lui Vladimir o
misiune diplomatica
condusa de episcopul Pavel, pentru a-l convinge sa intervina în favoarea lor. Pent
ru a impresiona este
posibil ca Vladimir, sa fi primit botezul mai înainte de sosirea delegatiei bizant
ine de la unul din
preotii comunitatii crestine din Kiev. În plus, el a cerut si mâna porfirogenetei An
a, sora celor doi
împarati. Conflictul intern din Imperiu a mai durat câteva luni, pâna când uzurpatorul B
ardas Focas a
murit pe câmpul de lupta la Abydos. În timpul acestei batalii a fost încheiata la Cons
tantinopol
casatoria dintre printesa Ana si cneazul Vladimir. În luna noiembrie a anului 989,
porfirogeneta Ana,
în vârsta de 26 de ani, a parasit Constantinopolul, în compania unei suite din care nu
lipseau preoti si
episcopi, care duceau cu ei moaste, vesminte si vase sfinte. 366 Prin eforturile
lui Vladimir, a Anei si
a clericilor bizantini, poporul rus a fost crestinat în masa, fiind înfiintate episc
opii la Kiev, Bielgorod,
Cernigov, Novgorod si Rostov. În anul 1011 sotia cneazului a murit, iar Vladimir s
-a recasatorit cu
nepoata lui Otto I cel Mare (936-973). Cel care a facilitat crestinarea rusilor
a murit pe 15 iulie 1015
fiind canonizat în a doua jumatate a secolului al XIII-lea.

Opera întreprinsa de Vladimir nu a fost numai un început, ci si o împlinire a unui pro
ces care
începuse mai înainte, din vremea lui Fotie. Ezitarea sa ne demonstreaza de asemenea
ca alegerea
religiei a avut si o motivatie politica, reprezentând o problema de Stat, care ne
arata ca la acea vreme
Rusia ajunsese la o maturitate nationala, ce impunea includerea ei în traditia cre
stina a lumii
civilizate. Asemenea bulgarilor, rusii au avut de ales între vechea si noua Roma,
iar alegerea s-a
îndreptat catre Ortodoxia bizantina. Între 989 si 997, episcopia de Kiev a devenit m
itropolie ce
depindea de Constantinopol; clerul era trimis în general de la Constantinopol, cee
a ce permitea
neimplicarea scaunului kievean în luptele de la Curtea imperiala. Iaroslav cel Întel
ept (1019-1054) a
fost nevoit sa lupte pentru refacerea capitalei sale Kiev, împotriva Novgorodului.
În vremea sa a fost
construita o noua biserica, care amintea de planurile Sfintei Sofia, cu 5 naosur
i si 5 abside, bazilica
cu cupola, cu o larga esplanada, unde aveau loc diferite adunari politice, milit
are si religioase; acest
spatiu sfânt dorea sa accentueze unitatea Rusiei. Chiar daca noile relatii cu Biza
ntul erau destinse,
noua biserica din Kiev marca o noua influenta ideologicasi culturala a Rusiei: e
ste vorba mai ales de
armonia puterii care trebuia sa fie regula de baza în Imperiu. Dupa caderea Consta
ntinopolului sub
turci (1453), capitala rusilor, Moscova, a fost cea care a primit numele de  a tre

ia Roma , ducând
mai departe faima vechiului Bizant de  campion al crestinatatii .

Ruptura Bizantului de Occident

În istoria crestinatatii anul 1054 este cunoscut ca cel în care a avut loc Schsma ce a mare sau
separarea dintre cele doua Biserici crestine: cea ortodoxasi cea romano-catolica . Separarea dintre
cele doua Biserici poate fi cerecetata sub doua aspecte: unul istoric si altul d ogmatic. Din punct de
vedere istoric fenomenul ramâne deosebit de complex si o studiere a lui mai putin subiectivasi
lipsita de onestitate poate conduce la o învinuire exclusiva a uneia sau alteia di ntre cele doua parti
implicate. Din punct de vedere dogmatic, maniera în care s-a facut separarea conte aza mai putin
decât fondul, adica afirmatiile Bisericii romane cu privire la propria institutie (dogma infailibilitatii
papale), iar apoi cu privire la credinta Bisericii (învatatura despre Duhul Sfânt, d ogma despre
immaculata conceptio a Sfintei Fecioare), pe care ortodocsii le-au considerat me reu contrare
adevarului esential al crestinismului.

366 I. RAMUREANU, Crestinarea rusilor în lumina noilor cercetari istorice, în Studii Teologice, IX (1957), nr. 5-6, p.

403.

În Biserica primara unitatea era perceputa de catre primii crestini nu formal, ci mai ales dupa continut. Mântuitorul a venit în lume pentru a aduna pe «copiii dispersati», de a-i uni pe cei care au fost separati de «cauze naturale» în unitatea supranaturala a noului popor al lui Dumnezeu, în care nu mai exista «nici evreu, nici grec, nici sclav, nici om liber, nici barbat, nici femeie, toti sunt una în Hristos Iisus»[367]. Aceasta unitate se realiza în fiecare Biserica locala, care era condusa de un episcop si exprima imaginea unui singur corp, al carui cap era Hristos. Unitatea era datasi de aceeasi credinta, aceeasi succesiune apostolica, de o viata dusa în comun.

În perioada apostolica, centrul indiscutabil al unitatii tuturor Bisericilor era comunitatea de la Ierusalim, Biserica-mama în sensul absolut si deplin al cuvântului, izvorul si norma celorlalte comunitati. La sfârsitul iudeo-crestinismului palestinian, apar în Biserica mai multe centre, consacrate prin autoritatea Sfintilor Apostoli, dar a caror importanta era datasi de numarul de credinciosi sau de numele orasului. Într-o prima etapa, aceste centre   Antiohia si Efesul în Orient, Roma în Occident   nu beneficiau de vreun drept juridictional sau canonic. De asemenea, Bisericile mai vechi se simteau pastratoare ale unitatii universale a crestinilor: Biserica Romei, a Sf. Apostoli Petru si Pavel, dar si capitala Imperiului, bucurându-se în acest sens de o recunoastere speciala. Din pacate, episcopii Romei au avut adesea tendinta sa confunde propria lor autoritate cu unele privilegii formale si sa interpreteze în termeni juridici «conducerea lor în dragoste». În orice caz, la începutul secolului al IV-lea, primul loc al Romei nu era contestat de nimeni în sânul Bisericii, în timp ce structura ecumenica bisericeasca îsi va gasi expresia finala în patriarhate, regrupari ale Bisericilor locale în jurul unui mare centru regional.

Elemente de neîntelegere cu Roma

Aceasta era situatia pe scurt la începutul erei constantiniene. Din acest moment însa a început neîntelegerea fundamentala dintre cele doua jumatati, cea orientalasi cea occidentala, care a dus înfinal la separare. În timp, Roma a impus progresiv o interpretare fara echivoc a papalitatii ca un ansamblu de privilegii, lasate de Dumnezeu episcopului Romei asupra Bisericii universale. Acest punct de vedere s-a amplificat odata cu caderea Imperiului Roman de Apus, când Biserica Romei a ramas singurul reper într-un haos instaurat, teorie pe care o regasim usor în scrierile papei Leon cel Mare din secolul al V-lea. Practic în secolele V-VI am avut de-a face în sânul Bisericii cu doua ecleziologii, doua învataturi nu numai distincte, dar care se si excludeau una pe cealalta.

În actul separarii, Orientul a gresit prin indiferenta afisata fata de cresterea e

videnta a puteriipapale. În vremea Sinoadelor Ecumenice, Roma învata deschis teoria «p
uterii» (potestas) primatului
papal asupra ansamblului Bisericii, pe care un canonist protestant Theodor von Z
ahn a rezumat-o
astfel: «Roma este capul Bisericii; fara ea Biserica nu este Biserica; numai prin
unirea cu Roma
comunitatile separate devin parte integranta a Bisericii catolice». Orientul nu ve
dea aceasta teorie si
pâna în sec. al IX-lea, nu si-a exprimat deloc dezacordul.

Istoricii catolici au obiceiul sa invoce absenta la Bizant a unei doctrine clare
despre Biserica.
Raspunsul trebuie cautat în primul rând în alianta care exista începând cu Constantin cel
Mare între
Bisericasi Imperiu. O lunga perioada de timp singurul cadru de punere în practica
a crestinismului,
ramânea Imperiul, «oikumene», a carui fondator era Sfântul Constantin. Aceasta idee «roman
a» era
comuna întregii Biserici, atât celei din Orient cât si celei din Occident, numai ca în O
ccident caderea
Imperiului a descoperit noi forme, devenind cauza dezvoltarii papismului. În Orien
t, aceasta idee s-a
transformat treptat într-o ideologie politicasi religioasa conform careia Biserica
si Statul erau legate
în mod organic. Pe de alta parte, Orientul tulburat în mod constant de lupte dogmati
ce, folosea toate

367 Galateni III,28.

fortele pentru rezolvarea lor, apelând adesea la Occident, mai putin expus ereziilor. Cu acest prilej episcopii orientali nu ezitau sa acorde papei titlul de «parinte», pentru castiau ca acest apelativ nu schimba cu nimic organizarea Bisericii Orientale în cadrul Imperiului. Chiar si împaratii, interesati în solutionarea rapida a disputelor dogmatice si doritori sa evite eventualele tulburari politice care se puteau declansa, încurajau adesea pe episcopii orientali la aceasta «romanofilie» inconsecventa. Un exemplu avem pe vremea împaratului Justinian, când patriarhul Mina este consacrat de papa Agapit.

fortele pentru rezolvarea lor, apelând adesea la Occident, mai putin expus ereziilor. Cu acest prilej episcopii orientali nu ezitau sa acorde papei titlul de «parinte», pentru castiau ca acest apelativ nu schimba cu nimic organizarea Bisericii Orientale în cadrul Imperiului. Chiar si împaratii, interesati în solutionarea rapida a disputelor dogmatice si doritori sa evite eventualele tulburari politice care se puteau declansa, încurajau adesea pe episcopii orientali la aceasta «romanofilie» inconsecventa. Un exemplu avem pe vremea împaratului Justinian, când patriarhul Mina este consacrat de papa Agapit.
368.

Un alt moment de raceala a fost acela din timpul patriarhului Ioan al IV-lea Postitorul (582595) cel care si-a luat titlul de «patriarh ecumenic» la sinodul local de la Constantinopol din 588, fapt care l-a suparat pe papa Grigorie I cel Mare (590-604), care si-a luat titlul de «servus servorum Dei». Prin titlul de papa, de la pater, patrum, se considera patriarh al întregului Apus.

În Enciclica patriarhului Fotie adresata în 867 scaunelor arhieresti din Rasarit gasim enumerate o serie de învataturi gresite, cultivate în Apus, cea mai importanta fiind «purcederea Sfântului Duh de la Tatal si de la Fiul   Filioque». Adaosul a fost semnalat pentru prima data la sinodul I de la Toledo din 447, din Spania, apoi la sinodul al III-lea de la Toledo din 589, de unde a fost introdus în Franta, Germania, Anglia si Nordul Italiei. În 809, la sinodul de la Aachen (Aix la Chapelle), Carol cel Mare, impunea adaosul Filioque în tot Imperiul carolingian. Introducerea adaosului în întreaga Biserica Romano-Catolica s-a facut de catre papa Benedict al VIII-lea (10121024), la 14 februarie 1014, la cererea împaratului german Henric al II-lea (1002-1024).

Prin secolele VIII-IX, s-a introdus în Apus si folosirea azimei sau a pâinii nedospite, pentru savârsirea Sfintei Euharistii, practica generalizata în secolul al X-lea.

Schisma de la 1054

Prima faza a Schismei a izbucnit între patriarhul Fotie (858-867 si 877-886) si pa

pa Nicolae I (858-867). Patriarhul Fotie a convocat în 858 un sinod local la Constantinopol, care s-a tinut în doua sesiuni, prima în 859 si a doua în 861, care a aprobat alegerea si intronizarea patriarhului Fotie, respingând pretentiile papei Nicolae I de a impune primatul universal si asupra Bisericii Rasaritului. La rândul sau, papa Nicolae I l-a excomunicat pe Fotie si clerul sau în 863[369]. Criza s-a agravat în 866, când papa Nicolae I grabindu-se sa satisfaca cererea tarului bulgar Boris-Mihail I (853-889) de a trimite episcopi si preoti latini, a trimis în Bulgaria pe episcopii Paul si Formosus, cu un numar de clerici precum si un raspuns la cele 106 întrebari puse de bulgari, sub titlul Responsa ad consulta Bulgarorum . În urma acestei atitudini, Fotie i-a acuzat pe latini ca au intrat în Bulgaria «ca niste mistreti», iar în 867 a convoacat un sinod la Constantinopol, care l-a excomunicat pe Nicolae I si a condamnat inovatiile latine.

Dupa patriarhul Fotie, a urmat o noua perioada de separare. De aceasta data consideratiile politice au fost determinante. Perioada care a urmat mortii lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (1025) a fost una a începutului unei profunde decadente a Imperiului bizantin. În contextul crizei interne, o noua amenintare venita din Est, aceea a turcilor selgiucizi, a luat proportii îngrijoratoare. Situatia

368 Vezi mai înainte p.75-76.
369 Vezi F. DVORNIK, Le schisme de Photius, Paris, 1950. Informatii complementare pot fi gasite la acelasi F. Dvornik, Photian and Byzantine Ecclesiastical Studies, Variorum, Londra, 1974; J. RICHARDS, The Popes and Papacy in the Early Midle Ages, Londra, 1979.

istorica a determinat Imperiul bizantin sa caute ajutor în Occident. Slabit în interior, Imperiul nu a mai putut face fata invaziilor venite din Orient, iar echilibru deja fragil a fost rupt. În aceeasi perioada, pericolul normand l-a fortat pe papa sa-si îndrepte privirile catre Bizant. Din acest moment a început lunga istorie a negocierilor ce nu s-au încheiat decât în momentul caderii Imperiului.

istorica a determinat Imperiul bizantin sa caute ajutor în Occident. Slabit în interior, Imperiul nu a mai putut face fata invaziilor venite din Orient, iar echilibru deja fragil a fost rupt. În aceeasi perioada, pericolul normand l-a fortat pe papa sa-si îndrepte privirile catre Bizant. Din acest moment a început lunga istorie a negocierilor ce nu s-au încheiat decât în momentul caderii Imperiului.
a
vedem începutul unei separari majore a Bisericii, Schisma din 1054, trebuie interpretat în contextul global al situatiei politice din acea vreme. Contactul dintre Orient si Occident a devenit mai degraba rodul unei necesitati: împaratul Constantin IX Monomahul (1042-1054) negociaza cu papa Leon al IX-lea apararea comuna a Italiei370 împotriva normanzilor. Pentru a ajunge la împacare împaratul a convoacat un sinod la Constantinopol, la care urma sa se discute si «inovatiile» imputate apusenilor de catre rasariteni. Papa Leon al IX-lea a acceptat propunerea si a trimis la începutul lunii ianuarie 1054 o delegatie papala la Constantinopol, în frunte cu cardinalul Humbert, un antigrec visceral si închis, cancelarul Frederic de Lorena (viitorul papaStefan al IX-lea) si arhiepiscopul Petru de Amalfi371.

Întelegând ca nu se putea astepta la nimic bun din partea delegatilor latini patriarhul Mihail Cerularie le-a comunicat ca toate problemele si neîntelegerile dintre cele doua Biserici vor fi discutate în sinod. Încurajat de atitudinea ezitanta a împaratului, profitând poate si de moartea papei Leon al IX-lea în ziua de 19 aprilie 1054, cardinalul Humbert a compus un act de excomunicare, pe care l-a prezentat în ziua de 16 iulie 1054, la începutul Sfintei Liturghii patriarhului Mihail Cerularie372. Actul anatematiza pe patriarh, pe clerici si pe toti credinciosii Bisericii Ortodoxe. Cît de paradoxal ar parea, Bisericile nu se vor separa acum datorita punctelor care le diviza si continua sa le tina la distanta si astazi: papalitatea si purcederea Duhului Sfânt, ci din cauza unor diferente de rit între Biserica Orientalasi cea Occidentala, cum ar fi folosirea azimei, postul de sâmbata etc. Ori sub acest aspect nu putem vedea decât reducerea orizontului universal al Bisericii. Accesoriul, aparentele, ritul eclipsau adevarul.

Indignarea clerului si a credinciosilor din Constantinopol a fost mare, dar n-au mai putut face nimic, deoarece delegatii papali au parasit în graba Constantinopolul. De atunci, despartirea dintre Biserica Rasaritului si cea a Apusului este cunoscuta în istorie sub numele de Schisma cea Mare din 16 iulie 1054, ale carei consecinte s-au mentinut pâna astazi. Dupa o saptamâna de la acest trist eveniment, patriarhul Mihail Cerularie, a convocat un sinod în catedrala Sfânta Sofia, în care a rostit anatema împotriva papei Leon al XI-lea, a cardinalului Humbert, a delegatilor papali si a Bisericii Romane373. Chiar daca la vremea aceea, nu s-a acordat prea multa importanta evenimentului, lumea crestina fiind oarecum obisnuita cu astfel de «gesturi», Schisma cea mare din 1054 dureazasi astazi.
Pentru Bizant complexitatea problemei occidentale s-a pus înca odata în perioada cruciadelor.

Ce a urmat în raporturile politico-bisericesti a fost o ilustrare a dusmaniei reciproce si o agravare a schismei. Pusi în inferioritate politicasi constrânsi sa negocieze un acord religios imposibil, în conditiile impuse de papi, grecii s-au aflat într-o situatie disperata, pe care apusenii auspeculat-o. În conceptia acestora, bizantinii trebuiau combatuti, datorita «ereziei» neascultarii fata de papa. Evenimentul care a provocat ruptura ireconciliabila dintre cele doua lumi crestine a fost cucerirea Constantinopolului de catre apuseni în timpul celei de-a patra cruciade (1204) .

Încercarile de unire care au urmat (Lyon, Ferrara-Florenta) au desavârsit schisma, deschizând

o adevarata prapastie între cele doua Biserici. De la încetarea raporturilor oficiale si disputa de cuvinte, schisma a devenit o stare de permanent conflict confesional. Între timp, vechilor deosebiri li

370 Sudul Italiei apartinea la vremea aceea Bizantului.
371 T. M. POPESCU, Geneza si evolutia schismei, în Ortodoxia, anul IV, 1954, nr. 2-3, p. 205.
372 Idem, Sentinta de excomunicare de la 16 iulie 1054, în S.T., anul II, 1931, nr. 2, p. 43-46.
373 A. MICHEL, Die Rechtsgültigkeit des römischen Bannes gegen Michael Kerularios, în Byzantinische Zeitschrift, anul XLII, 1942, p. 203-204; M. SESAN, Consideratiuni asupra schismei din anul 1054 , în M.A., anul II, 1957, nr. 3-4, p.

214.

s-au adaugat altele noi: învatatura despre purgatoriu, indulgentele, proclamarea solemna a primatului si infailibilitatii papale la Conciliu I Vatican (1869-1870). Cu toate acestea un pas spre apropiere a fost facut: citirea simultana a «declaratiei comune», în ziua de 7 decembrie 1965, în catedrala Sfântului Petru din Roma si în catedrala Sfântului Gheorghe din Constantinopol, de catre patriarhul ecumenic Atenagora I (1949-1972) respectiv papa Paul al VI-lea (1963-1978). Cu acest prilej au fost ridicate anatemele rostite la 16 si 24 iulie 1054. În declaratie cei doi ierarhi au subliniat ca «sunt constienti ca acest act de justitie si de iertare reciproca, nu poate fi de ajuns sa puna capat diferentelor vechi sau recente, care subzista între Biserica Romano-Catolicasi Biserica Ortodoxasi care vor putea fi depasite numai prin lucrarea Sfîntului Duh, gratie curatiei inimilor, regretului nedreptatilor istorice, precum si printr-o vointa activa de a ajunge la o întelegere si expresie comuna a credintei si a cerintelor ei»374.

## Bizantul în fata unor noi pericole (1025-1185)

În vremea împaratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055), Imperiul Bizantin a cunoscut o întindere geografica apreciabila: din Armenia, pâna la Dunare si Sudul Antiohiei, controlând practic anticul Illiricum si întreaga Asie Mica, punct de rezistenta important în fata arabilor. Cu toate acestea, anul 1071 a reprezentat pentru bizantinii alungati din Italia375, o grea înfrângere în fata turcilor, care practic a deschis calea acestora în Asia Mica.

### Noi presiuni externe

#### Turcii

Anexarile practicate în Orient, de tipul Georgiei în 1020, înaintarea pâna în Armenia în regiunea Ani în 1050, cucerirea Edesei în 1020 si crearea unei enclave bizantine stabile pe malul stâng al Eufratului, au privat Imperiul de acele  state tampon  care preveneau diferitele invazii.
Aceasta înaintare asociatasi de o  încercuire  destul de strânsa a administratiei thematice, lasa fara aparare o regiune devastata de nenumarate ori de razboaiele din secolul al X-lea. În ciuda instalarii în aceste regiuni a armenilor si sirienilor iacobiti, zona era greu de controlat, deoarece aristocratii care detineau mari suprafete de teren îsi aveau în general resedinta la Constantinopol, ocupându-se prea putin de posesiunile lor.

Turcii care constituiau de mai multa vreme contingente din armata centrala bizantina, nomazi care se transformau treptat în coloni, intreprind în aceasta perioada primele incursiuni în Asia Mica, sub conducerea familiei Seldjiucida376. În 1040, conducatorul lor, Togrul Beg a ocupat Iranul, iar în

1055 Bagdadul. Nepotul lui Beg, Alp Arslan a patruns începînd cu 1056 în Georgia si Armenia: el a cucerit cetatea Ani în 1065 si Cezareea în 1067, provocând reactia fireasca a Bizantului. Marele conducator militar Roman Diogene377, care a preluat tronul Bizantului de la Constantin al X-lea Dukas în 1068, a mobilizat o armata numeroasa alcatuita din cei mai buni mercenari (normanzi si

374 I. RAMUREANU, M. SESAN, T. BODOGAE, Istoria Bisericeasca Universala, vol. I, Bucuresti 1987, p. 581.
375 Este vorba despre victoria normanzilor lui Robert Guiscard la Bari, în urma careia ia sfârsit Italia bizantina.
376 Lucrarea fundamentala despre turcii seldjiucizii apartine lui C. CAHEN, La Turquie préottomane, Istambul-Paris, 1988. Acelasi autor mai are o serie de articole regrupate în Turcobizantina si în Oriens Christianus, Londra, 1974 precum si un capitol intitulat The Turkish invasion: the Seldchukids, în A History of the Crusades, t. I Filadelfia, 19551962, p. 135-176.
377 Roman al IV-lea Diogene a fost împarat al Bizantului între 1068-1071

turci), precum si din trupele de elita bizantine. Din nefericire, Roman este înfrânt de Alp Arslan la Mantzikert, nu departe de frontiera cu Armenia. Aceasta înfrângere a constituit o brutala revelatie asupra gravitatii pericolului turc: ei vor ocupa în curând platoul anatolian pâna la Niceea, iar în vest vor ajunge pâna la Smirna, ocupând Cilicia. În aceste conditii Bizantului îi mai râmânea o ica parte a Bitiniei, iar la celalalt capat Nordul Siriei. Turcii au devenit stabili în regiune formând sultanatul de Rum: anticul Ikonium devenind Konya.

turci), precum si din trupele de elita bizantine. Din nefericire, Roman este înfrânt de Alp Arslan la Mantzikert, nu departe de frontiera cu Armenia. Aceasta înfrângere a constituit o brutala revelatie asupra gravitatii pericolului turc: ei vor ocupa în curând platoul anatolian pâna la Niceea, iar în vest vor ajunge pâna la Smirna, ocupând Cilicia. În aceste conditii Bizantului îi mai râmânea o ica parte a Bitiniei, iar la celalalt capat Nordul Siriei. Turcii au devenit stabili în regiune formând sultanatul de Rum: anticul Ikonium devenind Konya.

Normanzii au ajuns în Italia meridionala în 1012; bizantinii au încercat sa-i încorporeze în armata ca mercenari si sa-i transfere conform politicii traditionale în Asia Mica. În dorinta de a-si întemeia un principat, unii dintre ei au refuzat, devenind pentru Imperiu un adversar de temut. Pentru protectia Italiei meridionale împotriva arabilor din Sicilia au fost adusi în prima jumatate a secolului al XI-lea mercenari din tot Imperiul, printre care si normanzi. Comandantul bizantin Giorgios Maniakes reuseste sa recâstige controlul partii orientale a Insulei, dar în 1040, din ratiuni de politica interioara este chemat la Constantinopol. În aceste conditii, arabii recuceresc terenul pierdut, cu exceptia Messinei. Acest esec a deschis practic cale libera normanzilor. Împaratul Mihail al V-lea (1041-1042) îl trimite în 1041 pe Maniakes în Italia, iar acesta din urma duce o campanie feroce împotriva populatiei care pactizase cu normanzii. La venirea pe tron a lui Constantin al IX-lea Monomahul, Maniakes a încearcat sa organizeze o lovitura de stat, iar normanzii condusi de Robert Guiscard au cucerit Apulia. În noua situatie de criza, Bizantul s-a vazut nevoit sa se sprijine pe o eventuala revolta a lombarzilor si pe alianta cu papalitatea. Din cauza lipsei de coordonare dintre cele doua forte, trupele bizantine si cele pontificale au fost înfrânte de normanzi în iunie 1053.

Dupa ruptura din 1054, normanzii au înteles ca trebuie sa negocieze cu papa: la sinodul care a fost convocat de papa Nicoale al II-lea (1059-1061) în 1059 la Melfi, pe teritoriul normand, Robert Guiscard a acceptat reforma romana, fiind gata sa depuna juramânt papei. La rândul sau, papa s-a

angajat sa-i sprijine pe normanzi în planurile lor de cucerire a Siciliei. Între 1060-1061, Robert Guiscard a reusit sa cucereasca toate orasele Calabriei si ceea ce mai ramasese din Sicilia. Italia bizantina era redusa practic la o fasie de pamânt cuprinsa pe coasta Adriaticei, între Bari si Brindisi; dupa mai bine de trei ani de asediu, Bari cade în mâna normanzilor pe 16 aprilie 1071. În aceste conditii, Bizantul pierdea ultima posesiune italiana, ceea ce mai ramasese dintr-o prezenta care simboliza obiectivul esential al reconstituirii Imperiului roman prin recucerire a vechii Rome378.

Pierderea orasului Bari a depasit însa acest aspect simbolic: normanzii au reusit în scurt timp sa atinga strâmtoarea Otrante, iar sub dinastia comnenilor în 1081, Guiscard a cucerit insula Corfu si a asediat Dyrachion. Fiul lui Guiscard, Bohemond, a cucerit Macedonia Occidentala, a trecut în Tesalia si a asediat Larissa. Toata aceasta actiune a fost în cele din urma stopata de Alexios I Comnenul (1081-1118) în momentul în care au aparut unele disensiuni între normanzi. Dupa moartea lui Guiscard în 1085, Alexios a reusit sa recucerascasi cetatea Dyrachion.

Situatia în Balcani

Firea energica a lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, la care s-au asociat concesiunile concrete facute diverselor obiceiuri locale sau sprijinul ferm al Bisericii bulgare pentru a arata ca anexarea

378 A. DUCELLIER, M. KAPLAN, Byzance IVe- XVe siècle, Paris, 1996, p. 57.

Bulgariei este o reusita, nu au adus linistea mult asteptata în Balcani. Astfel, în
secolul al XI-lea,
incursiunile bulgare amenintau zonele de câmpie din aceasta zona. La mijlocul seco
lului al XI-lea,
si-au facut aparitia noi popoare nomade: este vorba despre pecenegi si cumani, v
eniti din stepele
Asiei Centrale si care stationau acum pe malul stâng al Dunarii. La începutul domnie
i lui Alexios I
Comnenul, pecenegii au atacat în repetate rânduri si au ajuns aproape de coastele Ma
rii Egee. În
1090 ei se aflau aproape de Constantinopol, iar prin alianta cu emirul turc de S
mirna, au atacat orasul
pe mare. În aceste conditii, împaratul a chemat în ajutor pe cumani, iar pe 29 aprilie
 1091, la poalele
muntelui Lebunion, pecenegii au fost înfrânti. În 1094, cumanii sunt si ei dispersati
astfel încât
frontierele danubiene au cunoscut o perioada de calm pâna în 1122.

Bulgariei este o reusita, nu au adus linistea mult asteptata în Balcani. Astfel, în
secolul al XI-lea,
incursiunile bulgare amenintau zonele de câmpie din aceasta zona. La mijlocul seco
lului al XI-lea,
si-au facut aparitia noi popoare nomade: este vorba despre pecenegi si cumani, v
eniti din stepele
Asiei Centrale si care stationau acum pe malul stâng al Dunarii. La începutul domnie
i lui Alexios I
Comnenul, pecenegii au atacat în repetate rânduri si au ajuns aproape de coastele Ma
rii Egee. În
1090 ei se aflau aproape de Constantinopol, iar prin alianta cu emirul turc de S
mirna, au atacat orasul
pe mare. În aceste conditii, împaratul a chemat în ajutor pe cumani, iar pe 29 aprilie
 1091, la poalele
muntelui Lebunion, pecenegii au fost înfrânti. În 1094, cumanii sunt si ei dispersati
astfel încât
frontierele danubiene au cunoscut o perioada de calm pâna în 1122.

Între un Imperiu condus de catre un suveran care era trimisul lui Dumnezeu pe pamânt
 si un
papa care cauta sa-si afirme suprematia pe plan spiritual, relatiile au fost ade
sea deosebit de
complexe. La sfârsitul secolului al VI-lea, când Bizantul pierdea controlul Italiei,
 asumarea unui rol
protector în zona era exclus, iar papa care refuza iconoclasmul în secolul al VIII-l
ea se îndrepta catre
carolingieni, adopta adaosul Filioque si încerca prin pretinsa Donatio Constantini s
a joace cartea
propriei independente. Cazul Bulgariei a acutizat conflictul. Cu toate acestea con
stiinta unitatii
crestine ramânea evidenta pentru credinciosi; pe malurile Bosforului, latinii erau
 numerosi,
majoritatea fiind constituiti din grupuri de pelerini care doreau sa vada Ierusa
limul sau din
comercianti italieni. De asemenea, la Roma puteau fi întâlniti calugari greci si biz
antini care veneau
sa viziteze orasul. Odata cu papa Leon al IX-lea (1049-1054) si cu anturajul sau
 de prelati, precum
cardinalul Humbert, ambitia reformatoare devine tot mai evidenta. Revendicarea li
bertatii Bisericii
nu putea fi înteleasa de catre un bizantin, care nu separa spiritualul de temporal

itate379. În aceste conditii, patriarhul Mihail Cerularie a socat oarecum Roma prin afirmarea autoritatii sale asupra Bisericilor de rit latin din Constantinopol. De aceea, în urma victoriei normanzilor asupra bizantinilor, Leon al IX-lea a trimis la Constantinopol o delegatie condusa de cardinalul Humbert, care avea si misiunea supunerii lui Cerularie. Pâna la urma s-a ajuns la Schisma de la 1054, iar asazisa mobilizare pentru ajutorarea fratilor din Orient, sub forma cruciadelor nu a facut decât sa modifice intentiile initiale.

Noul statut al comerciantilor italieni

Din momentul instalarii în Italia, Imperiul bizantin pastra relatii amicale cu multe orase italiene, printre care Amalfi si Venetia. În urma expansiunii mediteranene, comerciantii italieni au putut patrunde în mod firesc si pe piata Constantinopolului: din 992 venetienii au obtinut o scadere semnificativa a taxelor pe care le dadeau autoritatilor fiscale imperiale380. Episodul normand le-a oferit ocazia unei avansari decisive: Imperiul bizantin se vedea nevoit sa închirieze o parte a flotei venetiene. Împaratul Alexios I Comnenul a acordat printr-un chrysobul381 excluderea de la taxele comerciale si deschiderea de noi piete de desfacere în capitala Imperiului pentru comerciantii

379 IBIDEM, p.59.
380 Controlul administratiei bizantine era în continuare destul de puternic la Constantinopol.
381 Chrysobulul era actul oficial cel mai important emis de cancelaria bizantina, pecetluit cu o stampila aurita, iar data si semnatura erau scrise chiar de catre împarat, cu cerneala de culoare rosie.

venetieni. Cu mai multe avantaje decât bizantinii, venetienii urmati la scurt timp
 si de comerciantii
din Pisa sau Genova, s-au instalat la Constantinopol.

venetieni. Cu mai multe avantaje decât bizantinii, venetienii urmati la scurt timp
 si de comerciantii
din Pisa sau Genova, s-au instalat la Constantinopol.
a

Secolul al X-lea a fost cel al marilor uzurpatori, care nu au pus totusi în perico
l dinastia aflata
la putere. Secolul al XI-lea a cunoscut ministrii foarte puternici, care au cond
us din umbra diferitii
împarati destul de fragili. Unii au fost personaje obscure, proveniti din familii
modeste :
Nikeforitzes, titular al demnitatii de logotet382, a încercat sub domnia lui Mihai
l al VII-lea (10711078)
o reforma fiscala, o organizare a pietii grâului si crearea unui contingent de mer
cenari
exclusivi bizantini. Toate acestea s-au realizat în schimbul îmbogatirii celui care
le-a initiat. Altii
apartineau mediului intelectual, precum Mihail Psellos, Constantin Lihudes si Io
an Xifilinos,
consilierul preferat al lui Constantin al IX-lea Monomahul, despre acestia Paul
Lemerle afirmând ca
reprezentau «guvernul filosofilor»383. Dezvoltarea administratiei provinciale si mai
 ales a celei
constantinopolitane, a determinat promovarea unui numar însemnat de functionari co
mpetenti.
Posturile cele mai importante erau în general rezervate membrilor aristocratiei; c
hiar familiile
înstarite din Asia Mica atrase de obicei de functiile militare, considerau acum ca
 era mai bine sa
locuiasca în capitala, iar copiii lor sa ocupe cele mai înalte functii si demnitati.
 Cei care proveneau
din rândul comerciantilor reuseau si ei sa ajunga la demnitati importante, iar une
ori sa faca parte din
Senat. De aceea, Psellos reprosa la un moment dat lui Constantin IX Monomahul sc
himbarea ordinii
firesti a lucrurilor, permitând intrarea în Senat a unor persoane de conditie modest
a.

Situatia a fost diferita pe vremea lui Mihail al VI-lea (1057), care a impus com
petenta, drept
criteriu de promovare în functiile publice. Astfel, comandantii militari din Asia
Mica, care se simteau
privati de înmultirea unei clase birocratice ce nu-i reprezenta, au impus la tron
pe Isaac Comnenul
(1056-1059), cel care s-a bucurat si de sprijinul patriarhului Mihail Celularie.
 El nu a facut însa fata
partidei lui Lihudes si puterea este preluata în 1059 de dinastia Dukas, prin repr
ezentantul acesteia,
Constantin al X-lea (1059-1067). A urmat o perioada de uzurpari de tron: ducele3
84 anatolicilor,
Nichifor Botaniates (1078-1081), îl detroneaza pe Mihail al VII-lea, care se retra
ge la Studion.
Acelasi Botaniates a facut apel la Alexios Comnenul pentru a-l elimina pe Nichif
or Bryennios si pe

Nichifor Basilakios, dar Alexios a refuzat sa intervina împotriva lui Nichifor Melissenos. Pentru evitarea unui adevarat macel, Botaniates a abdicat; pe 4 aprilie 1081, patriarhul l-a încoronat pe Alexios I Comnenul, punând capat unei situatii de instabilitate interna385.

382 Titlu purtat de sefii principalelor servicii ale administratiei centrale. În cazul de fata Nikeforitzes era seful afacerilor externe ale Imperiului bizantin.
383 P. LEMERLE, Le gouvernement des philosophes, în Cinq études sur le Xie siècle byzantin, Paris, 1975, p. 193-248.
384 DucE sau katepan desemna începând cu secolul al X-lea pe comandantul militar al unei vaste circumscriptii de granita, regrupând mai multe theme; cu timpul ducele devine un simpul guvernator al provinciilor.
385 Jean-Claude CHEYNET, Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210), Paris, 1990, reeditata în 1996, p. 349.

# Dinastia Comnenilor

Dinastia Comnenilor

Alexios I a domnit din 1081 pâna în 1118, dupa care a urmat fiul sau Ioan al II-lea din 1118 pâna în 1143, iar Manuel I din 1143 pâna în 1180. Perioada aceasta se caracterizeaza prin stabilitate si fermitate[386]. Manuel I a dus o politica pro-occidentala, cea de-a doua sotie a sa fiind o printesa din Franta, Maria de Antiohia, care a asigurat la un moment dat regenta în timpul lui Alexios al II-lea (1180-1183). Andronic I Comnenul (1183-1185), cel care îl va detrona pe Alexios al II-lea, a fost cel mai original dintre Comneni, el ducând, spre deosebire de predecesorii sai, o politica anti-occidentala marcata prin masacrarea în masa a latinilor din Constantinopol, iar pe plan intern el s-a remarcat prin lupta violenta dusa împotriva marii aristocratii. La rândul sau, Andronic a fost detronat de Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195)[387].

Recucerirea cetatii Dyrachion nu a eliminat definitiv pericolul normand: Bohemond a debarcat pe coasta albaneza în octombrie 1107, iar Alexios a reusit sa-l înfrânga. În urma acestei înfrângeri, Bohemond a devenit vasalul împaratului, victoria bizantina consolidând pozitiile imperiale în Balcani. Pentru a face fata unei noi forte aparute acum, ungurii, Alexios a casatorit pe mostenitorul tronului, Ioan, cu Irina, fiica regelui Ladislau al Ungariei. În schimb, la sosirea cruciatilor, Alexios nu a reusit sa restabileasca situatia în Asia Mica.

Predica papei Urban al II-lea (1088-1099) urmarea ajutorarea crestinilor din Orient, dar bizantinilor le era greu sa înteleaga ideea de cruciada: initiativa militara a eliberarii Locurilor Sfinte trebuia sa fie sarcina împaratului si nu a Bisericii. Bizantinii nu puteau întelege de ce papa trebuia sa lanseze aceasta miscare, iar clericii sa participe chiar la luptele care urmau sa aibe loc. În plus, nu de putine ori cruciatii s-au comportat pe teritoriul bizantin ca într-o tara cucerita. Alexios si-a dat repede seama de imposibilitatea mobilizarii unui numar important de soldati asa încât el a acceptat formele politice occidentale, obtinând de la marea majoritate a cruciatilor, cu exceptia contelui de Toulouse si a lui Tancred, nepotul lui Bohemond, promisiunea de a restitui teritoriile cucerite în numele Bizantului. La începutul anului 1097, cruciatii au trecut în Asia, în luna iunie a aceluiasi an au cucerit Niceea, pe care au dat-o împaratului. La sfârsitul lui octombrie 1097, cruciatii au asediat Antiohia, în timp ce Baudouin de Boulogne, fara a mai face vreo referire la împarat a cucerit cetatile din jurul Eufratului si a întemeiat în martie 1098 comitatul Edessei. Pe data de 3 iunie cruciatii au cucerit Antiohia, dar au fost imediat asediati de turci. Cu ajutorul populatiei locale,

majoritar crestine,
Bohemond reuseste sa scape din încercuirea armatei turcesti, considerând ca este dre ptul sau de a
pastra Antiohia ca principat pentru el, iar ceilalti cruciati si-au continuat dr umul spre Ierusalim.
Acesta este considerat a fi momentul rupturii, eliberarea Ierusalimului în 1099 fi ind considerat a fi
începutul colonialismului european. În ciuda avansarii rapide a cruciatilor, Alexios a putut recucerii
partea de Vest a platoului anatolian: Smirna, Efesul, Sardes, care redevin bizan tine si Imperiul a
controlat pâna la moartea sa jumatate din Asia Mica.

386 IBIDEM, p. 369-377.
387 Pentru problematica acestei perioade este bine de cercetat M.J. ANGOLD, Byza ntine Empire, 1025-1204, A Political
History, Oxford, 1985.

În Orient si în Balcani cea mai serioasa amenintare careia a trebuit sa-i faca fata Alexios I au fost pecenegii, care-i vor învinge pe bizantini în 1091 la Silistra. Înlaturarea lor se va realiza în vremea lui Ioan al II-lea, când au fost zdrobiti si au disparut defintiv din istoria Bizantului. Tot în vremea lui Ioan al II-lea a aparut o noua amenintare în Balcani: doua noi puteri, ungurii si sârbii. Împotriva lor Bizantul a dus mai degraba o politica de hartuire, care le-a diminuat ambitiile.

În Orient si în Balcani cea mai serioasa amenintare careia a trebuit sa-i faca fata Alexios I au fost pecenegii, care-i vor învinge pe bizantini în 1091 la Silistra. Înlaturarea lor se va realiza în vremea lui Ioan al II-lea, când au fost zdrobiti si au disparut defintiv din istoria Bizantului. Tot în vremea lui Ioan al II-lea a aparut o noua amenintare în Balcani: doua noi puteri, ungurii si sârbii. Împotriva lor Bizantul a dus mai degraba o politica de hartuire, care le-a diminuat ambitiile.

Pe plan religios, interesele politice vor prima în fata credintei. În mai multe situatii împaratul a fost gata sa recunoasca papei autoritatea sa religioasa în Orient, în speranta iluzorie a facilitarii restabilirii autoritatii sale politice în Occident. De partea cealalta, papa parea ca avea intentia apropierii de împaratul bizantin, fara a fi vorba însa de unirea celor doua Biserici. De altfel, aceasta dorinta nu s-a realizat, papa reusind sa se împace cu împaratul Germaniei, iar cruciadele au constituit un esec definitiv.

Politica internasi externa a celorlati Comneni

Legaturile matrimoniale ale lui Ioan al II-lea (1118-1143) cu regatul Ungariei nu l-au scutit de mentinerea unei stari conflictuale cu noul adversar, cel care reusise deja sa-si impuna dominatia asupra croatilor. În 1128, Stefan al II-lea a trecut Dunarea si Ioan al II-lea cu mare greutatea a reusit sa respinga atacul. Pentru ponderarea ambitiilor normande în Sicilia, Ioan a fost nevoit sa multiplice privilegiile acordate Venetiei si sa se aliaze cu Imperiul German si cu Pisa, negociind noi concesii comerciale. Energia acestui împarat a fost însa dirijata catre Antiohia, pe care o cucereste în 1137 pentru foarte scurta vreme, iar visul unei noi campanii în Orient i-a fost spulberat de moartea sa accidentala survenita în aprilie 1143.

Împaratul Manuel I (1143-1180) a intreprins o ultima tentativa de interventie în Italia. El a întarit alianta germana împotriva normanzilor, prin casatoria sa în 1146 cu Berta de Sulzbach, cumnata lui Conrad al III-lea. Chiar si în aceste conditii, înfrângerea lui Conrad al III-lea de catre turci a permis regelui Siciliei, Roger al II-lea, lansarea unui nou atac în Balcan

i în toamna anului
1147. El a cucerit Corfu, a pradat Teba si Corintul si a facut prizonieri pe luc
ratorii de matase,
deportati la Palermo. Alianta germana a fost compromisa în momentul venirii la con
ducerea
Imperiului German a lui Frederic Barbarossa, Manuel I fiind nevoit sa actioneze
prompt în noile
conditii. În 1154, moartea lui Roger al II-lea i-a permis lui Manuel I sa lanseze
din Ancona o
puternica ofensiva militara încheiata în 1155 cu posibilitatea controlului asupra ac
estei regiuni din
Italia. Imediat intervine însa dubla ostilitate a lui Barbarossa si a Venetiei, ne
multumiti de faptul ca
strâmtoarea Otrante trecea sub controlul unei singure puteri. De aceea, în 1156 Guil
laume I al Siciliei
respinge expeditia bizantina.

Manuel I a beneficiat de o situatie favorabila în Balcani, unde în 1161 a reusit sa-
si impuna
favoritul si ginerele sau, Bela, ca mostenitor al tronului Ungariei si sa supuna
Bosnia, Croatia si
Dalmatia. De asemenea, în 1172 el a reusit sa-l înfrânga pe principele sârb Stefan Neman
ja. Aceste
reusite balcanice au nelinistit Venetia, care dupa 1171 devine unul dintre dusma
nii de temut ai
Bizantului388.

388 Pe 12 martie 1171, Manuel a vrut sa confisce bunurile venetienilor. Vezi S.
BORSARI, Venzia e Bisanzio nel secolo
XI, reeditata în Storia della Civiltà veneziana, t. 1, Florenta, 1979.

În Orient, Manuel a continuat o ofensiva laborioasa, Renaud al Antiohiei acceptând
suzeranitatea bizantina, iar regele Ierusalimului, Baudouin, s-a plasat sub prot
ectia sa. În 1159,
Manuel îsi face intrarea triumfala în Antiohia, urmat de regele Ierusalimului si de
Renaud, care
mergea pe jos. Chiar si turcii pareau învinsi: în alianta cu regele Ierusalimului Ma
nuel I se angaja la

În Orient, Manuel a continuat o ofensiva laborioasa, Renaud al Antiohiei acceptând
suzeranitatea bizantina, iar regele Ierusalimului, Baudouin, s-a plasat sub prot
ectia sa. În 1159,
Manuel îsi face intrarea triumfala în Antiohia, urmat de regele Ierusalimului si de
Renaud, care
mergea pe jos. Chiar si turcii pareau învinsi: în alianta cu regele Ierusalimului Ma
nuel I se angaja la
La moartea sa în 1180, Manuel a lasat Imperiul în aparenta puternic, dar total izola
t. Fiul sau,
Alexios al II-lea de 11 ani (1180-1183) logodit cu o fiica a regelui Frantei, Lu
dovic al VII-lea,
Agnés-Anne, a trebuit sa faca fata diferitelor contradictii interne ale dinastiei
comnene. Sprijinul
initial al armatei pentru regenta Mariei de Antiohia, cea de a doua sotie a lui
Manuel, s-a dovedit
insuficient, deoarece cel care a ajuns la tron în 1183 a fost Andronic I. El a pri
mit sprijinul
populatiei, dornica sa se debaraseze de anturajul latin al Mariei, precum si de
cel al clerului antilatin.
Andronic a lansat un program ambitios de reforme, a ales pe baza de competenta o
ameni modesti în
functii administrative importante, salariile lor fiind decente si scutind pe con
tribuabili de la noi taxe.
Prin aceasta politica el ataca privilegiile aristocratiei, centrul de guvernare
al comnenilor. În timp
revoltele s-au înmultit, Andronic nu a putut face fata atacului normand din 1185, în
urma caruia este
cucerit Tesalonicul, iar în septembrie 1185 multimea condusa de Isaac Anghelos îl om
oara. Astfel a
luat sfârsit dinastia comnenilor.

Puterea familiala: sistemul comnenilor

La sfâsitul domniei lui Alexios I Comnenul sistemul puterii familiale era destul d
e bine pus la
punct, dinastia folosind pe viitor diferitele aliante matrimoniale pentru integr
area unor binecunoscute
familii occidentale sau a noilor familii. Astfel, o nepoata a lui Ioan al II-lea
(1118-1143) s-a casatorit
cu Ioan Cantacuzino; una din surorile acestui împarat s-a casatorit cu un Anghelos
; o verisoara l-a
avut ca sot pe Alexios Paleologul; dinastiile care au urmat pâna la sfârsitul Imperi
ului au pastrat
numele Comnenilor. Acest sistem era un nod inextricabil, care permitea împaratului
sa fie legat cu
întreaga clasa aristocrata. În momentul luptelor sale cu normanzii, Alexios I a asoc
iat-o la tron pe
mama sa si a oferit cele mai înalte functii militare rudelor sale de sânge sau prin
alianta. El a ridicat
familia sa la statutul de conducatori ai ierarhiei politice si sociale, oferindu
-le titluri de origine

imperiala. Astfel familia, deci fidelitatea personala, înlocuia competenta, vechea pozitie socialasi atasamentul la servicul public, criteriu cuvenit posturilor celor mai înalte. În vre mea lui Manuel I (1143-1180), ierarhizarea era justificata prin asa-numitul criteriu al eugeniei (nasterea dintr-o familie buna), nobletea înlocuind meritul în promovare389. Înainte ierarhia functiilor crea ar istocratia, acum, conceptia familiala a aristocratiei crea ierarhia; familia devenea un mijloc de guvernare. Din vremea împaratilor familiei Dukas, pastrarea puterii se baza mai mult pe legaturile de fa milie decât pe calitatea ofiterilor; aceste legaturi permiteau Comnenilor sa detina puterea în ca litate de grup dominant în sânul unui consortiu de familii nobile, pe care le pastra si care erau în legatura cu propria lor familie sau cu a celor care-i puteau elimina de la putere. Acest luc ru dadea impresia apartenentei la un grup centralizat, care împiedica degenerarea conspiratiilor în re volte390. Acest sistem restrângea însa avantajele puterii, redusa de altfel la un Imperiu diminuat, la un grup restrâns în detrimentul numerosului si competentului personal administrativ, care facuse di n Bizant aproape un Stat modern. Foarte multi oameni competenti au fost privati în vremea Comnenilo r de cariere

389 Jean-Claude CHEYNET, Op.cit. p. 369-371.390 IBIDEM, p. 249-259.

traditionale în familiile lor. Sistemul familial al Comnenilor a adus si alte slabiciuni specifice. Astfel, prin concentarea asupra capitalei se pierdeau originile sale provinciale, iar nodul inextricabil al aliantelor familiale suscita grupuri de interese, în care fiecare vedea în ruda sa un potential adversar: fiica cea mare a lui Alexios, Ana Comnena, a încercat sa-l priveze de tron pe fratele sau Ioan, în avantajul sotului sau. În ciuda acestor insuficiente, sistemul familial a reusit în cele din urma sa fie destul de eficient pe plan extern, restaurând grandoarea Imperiului.

traditionale în familiile lor. Sistemul familial al Comnenilor a adus si alte slabiciuni specifice. Astfel, prin concentarea asupra capitalei se pierdeau originile sale provinciale, iar nodul inextricabil al aliantelor familiale suscita grupuri de interese, în care fiecare vedea în ruda sa un potential adversar: fiica cea mare a lui Alexios, Ana Comnena, a încercat sa-l priveze de tron pe fratele sau Ioan, în avantajul sotului sau. În ciuda acestor insuficiente, sistemul familial a reusit în cele din urma sa fie destul de eficient pe plan extern, restaurând grandoarea Imperiului.

În Occident, asistam în vremea Comnenilor si la cresterea puterii oraselor maritime,

îndeosebi a Venetiei, care îsi propunea supunerea întregii lumi mediteranene. Venetia devine acum un Stat care si-a pus întreaga sa forta maritima în serviciul exclusiv al intereselor ei comerciale, realizând în cele din urma, prin cinism si abilitate, dar si printr-o remarcabila politica a continuitatii, ambitiile unui imperialism economic, fara scrupule. Este drept ca aceasta situatie a fost favorizatasi de actul din 1082 semnat de Alexios I, prin care venetienii primeau dreptul de a cumpara si a vinde în tot Imperiul Bizantin, fara a plati taxe sau a fi controlati de vamesi. Comertul venetian avea practic mai multe drepturi decât chiar comerciantii bizantini. Ceea ce putea face acum Bizantul, era sa încerce sa diminueze importanta privilegiilor venetiene, acordând facilitati asemanatoare celor doua principale rivale: Pisa si Genova. Initiativa a capatat forme practice în vremea lui Ioan a II-lea.

În privinta cruciadelor, acestea au pornit în secolele XI-XIV din tarile apusene ale Europei si constituie în istoria Evului Mediu un fenomen complex. Ele au ramas în memoria colectiva, alimentatasi de literatura sau cinematografie, drept o mare epopee, cu episoade multiple. Amintirea lor transformatasi de legenda, a ramas atât de vie încât cuvântul a sfârsit prin a desemna în vocabularul occidental acea initiativa pornita în numele unui ideal comun împotriva unui dusman comun. Pe lânga motivele de ordin religios, cruciadele au avut si cauze politice sau economice bine disimulate sub ideologia religioasa a eliberarii Locurilor Sfinte. În ciuda traditiei crestine primare,

care condamna folosirea armelor, Biserica din Occident a lansat începând cu secolul al IV-lea teoria «razboiului just»: necesitatea folosirii fortei, a razboiului împotriva ereticilor, pe care armele spirituale nu-i puteau convinge. Prin promisiunea de recompense ceresti facuta combatantilor, s-a trecut de la notiunea de «razboi drept» la cea de «razboi sfânt». La sfârsitul secolului al X-lea si începutul secolului al XI-lea, Biserica Occidentala a încercat sa crestineze moravurile societatii militare, propunând cavalerului ideal, protectia celor slabi si mentinerea pacii prin lupta împotriva dusmanilor. Conciliul de la Narbonne din anul 1054 declara ca cel «care omoara un crestin, varsa sângele lui Hristos».

Multa vreme cruciatul a fost descris de textele medievale ca un pelerin, cel care face o calatorie la Ierusalim. Pelerinajul la Locurile Sfinte devine un element primordial al cruciadei, iar dificultatile traseului, faceau parte din spiritualitatea pelerinajului. În afara de spiritul de bravurasi aventura, cruciatii urmareau si câstigarea de averi, precum si crearea unor State de tip feudal, pe care apoi sa le exploateze. De la cruciade, cavalerii occidentali au asteptat totul: mântuirea vesnica, satisfacerea spiritului de aventura, iar cei mai multi, bogatiile fabuloase ale Orientului391. Ele se explicasi prin cresterea demografica a populatiei din tarile occidentale, care impunea o expansiune

391 Pe parcursul cruciadelor întâlnirea dintre Orient si Occident a fost privita diferit de catre cele doua parti. Astfel,cruciatii au ramas impresionati de maretia orasului Constantinopol, de frumusetea si bogatia lui, care contrasta atât de flagrant cu orasele medievale din Apus, strâmte si murdare. La rândul lor, bizantinii considerau pe apuseni niste barbari, fara maniere si necioplitii. Vorbind despre cruciada populara ajunsa în august 1096 la Constantinopol, Ana Comnena îi catalogheaza ca  cete de vagabonzi si cersetori care nu au aer de soldati si nu aveau bani sa-si cumpere mâncare .

externa, iar aceasta nu se putea realiza decât în Rasarit. Cruciadele puteau oferi celui înrolat, unor tarani, posibilitatea ameliorarii propriei situatii, a reconstituirii averilor uneori prin jaf, o mai buna repartitie a proprietatii. De asemenea, înrolarea unor combatanti profesionisti a permis mentinerea pacii în Occident, furnizându-le acestora ocazia folosirii propriei energii pe alte fronturi.

Initiativa cruciadelor apartine în general papei, conducatorul spiritual: el predica cruciada sau încredinta predica clerului autorizat si uneori trimisilor pontificali. De la cruciada a II-a (1147-1149) pâna la a IV-a (1202-1204), cistercienii au fost însarcinati cu predica, iar din secolul al XIII-lea acest rol a fost preluat de ordinele cersetoare.

Finantarea crucidelor era obtinuta pe trei cai:

prin intermediul cruciatilor: baronii îsi vindeau pamânturile sau le ofereau comunitatilor ecleziastice. În secolul al XII-lea, seniorul putea cere vasalilor sai un ajutor financiar pentru plecarea în cruciada.

prin regi: primul impozit perceput de regi pentru cruciade a fost dijma saladina impusa în Franta si Anglia, pe bunurile mobiliare si venituri. De la simple ajutoare benevole pe vremea lui Ludovic al VII-lea în 1147, s-a trecut la impozitul pe care-l pretindea Filip August la întoarcerea sa din Tara Sfânta.

prin Biserica: pentru cruciada a IV-a (1202-1204) coexistau colecta si taxa ca forme de obtinere a fondurilor. În ciuda unei puternice opozitii, decima a fost introdusa pentru prima data în 1199, mai întâi clerului într-un procent de 40% din venituri, iar ceva mai

târziu si cardinalilor 10%.
Cruciatul beneficia de privilegii exclusiv spirituale, iar din secolul al XII-lea, papalitatea acorda celui care se angaja în astfel de operatiuni militare o serie de avantaje materiale. Prin «privilegiile Crucii», precizate mai bine în 1145 în bula Quantum praedecessores, cruciatul, familia sa si bunurile sale, erau plasate sub protectia Bisericii. De asemenea, pe durata desfasurari unei cruciade, plata dobânzilor pentru diferitele împrumuturi contractate era suspendatasi un muratoriu permitea cruciatului sa-si plateasca datoriile la întoarcerea din campanie392.

Prima cruciada (1096-1099) a fost decisa la sinodul de la Clermont, initiator fiind papa Urban al II-lea în 1095. El a prezentat în predica sa principiile acestei prime actiuni de eliberare a Locurilor Sfinte, insistând pe ajutorul ce trebuia acordat crestinilor din Orient oprimati de turci. Acest subiect a

fost repede înlocuit de tema eliberarii mormântului lui Hristos, recucerirea si aparea sa. Celui care murea pe drum sau în timpul luptelor, papa îi promitea iertarea pacatelor. În prima faza a acestei cruciade masele populare constituite într-o armata nedisciplinata, au trecut prin Ungaria, Serbia si Bulgaria, ajungând la Constantinopol în ziua de 1 august 1096. Împaratul Alexios I a trecut în Asia, unde au fost nimiciti de turci în apropierea localitatii Niceea. Adevarata cruciada, cea a nobililor a ajuns la Constantinopol, Alexios I reusind sa obtina de la ei un juramânt de vasalitate. Cruciatii au reusit sa cucereasa pe rând Niceea, Edessa, Antiohia, iar Ierusalimul în 15 iulie 1099. Ei au înfiintat primele State latine în Orient: la Edessa, care a durat pâna în 1144, la Antiohia, care a durat din 1098 pâna la 1268, la Ierusalim, primul «rege» fiind Godefroy de Bouillon (22 iulie 1099-18 iulie 1100), cel care a refuzat coroana de rege acolo unde Iisus Hristos primise coroana de spini. Titlul de rege al Ierusalimului s-a acordat la 25 decembrie 1110 fratelui sau Balduin I de Boulogne (1110-1118).
În locul patriarhului ortodox, latinii au pus un patriarh catolic. Stabilirea cruciatilor în Palestina, dupa eliberarea Ierusalimului, la 15 iulie 1099, este considerata a fi începutul colonialismului european.

392 Pentru cruciade exista o literatura abundenta. În privinta aspectelor teoretice ca baza de reflectie avem la P. LEMERLE, Byzance et la croisade, în Relazioni del Xe Congresso Internazionale di Scienze Storiche, III, Florenta, 1955; W.M. DALY, Christian Fraternity, the Crusaders and the Security of Constantinople, 1097-1204, în Medieval Studies, XXII, Toronto, 1960. Merita a fi consultate si lucrarile cu caracter general ale lui RUNCIMAN, SETTON, MAYER, MORISSON. La rândul sau M. BALLARD în lucrarea Les Croisades, are o bibliografie foarte bogata pe aceasta tema.

A doua cruciada (1147-1149) a avut ca principala motivatie eliberarea Edessei cucerita definitiv de turci în 1146. Îndemnul la aceasta noua initiativa militara a fost dat de papa Eugeniu al III-lea, iar Bernard de Clairveaux a fost cel care a predicat-o. Initiativa a ramas fàra rezultat pentru occidentali, între anii 1140 si 1149, cruciatii ridicând la Ierusalim o biserica a Golgotei si una a Sfântului Mormânt. Din acest moment latinii au început sa aibe drepturi la Sfântul Mormânt.

Cruciada a III-a (1189-1192) a pornit în momentul în care sultanul Egiptului Saladin în anul 1187, dupa 88 de ani de stapânire latina, cucereste Ierusalimul. La cruciada a III-a au participat trei mari monarhi ai Apusului: împaratul german Frederic I Barbarossa (1152-1190), regele englez Richard Inima de Leu (1189-1199) si regele Filip al II-lea al Frantei (1180-1223). Aceasta cruciada s-a soldat practic cu un nou esec, dar s-a putut observa mai bine ca entuziasmul religios al celor saraci a fost exploatat de ambitiile nobililor.

Cruciada a IV-a (1202-1204) a fost predicata de papa Inocentiu al III-lea (1198-1216), cu scopul eliberarii Ierusalimului. Acest papa a fost cel mai mare teoretician al cruciadei, cel care a alcatuit o doctrina coerenta: din acest moment textele au fixat cu exactitate conditiile obtinerii indulgentelor, ierarhizate la sfârsitul secolului al XII-lea, în functie de serviciile aduse cruciadei. De la începutul secolului al XIII-lea, credinciosilor li se promitea participarea la cruciada prin rugaciuni, procesiuni religioase, ofrande si sustinere financiara a celor care urmau sa plece, papalitatea inaugurând miscarea de spiritualizare a cruciadei. La rândul ei, Republica Venetia s-a angajat sa asigure transportul cruciatilor cu propria flota, în schimbul unei sume importante de bani.
Conducatorii veritabili ai acestei cruciade au fost: papa Inocentiu al III-lea, partizan al unirii Bisericilor sub conducerea Romei si Enrico Dandolo, care încarna ambitiile economice ale Venetiei.
Cruciada avea drept obiectiv Egiptul, de care depindea Palestina. În aceeasi perioada se afla în Occident Alexios al IV-lea, fiul împaratului Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195), înlaturat de pe tron si orbit de fratele sau, Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203), venit în Apus sa ceara ajutor cruciatilor, în schimbul unei recompense, pentru înscaunarea tatalui sau. El a promis totodata supunerea Bisericii grecesti autoritatii scaunului papal. Dandolo a acceptat propunerea, gândindu-se îndeosebi la avantajele Venetiei de pe urma acestei situatii. În noile conditii flota venetiana îsi modifica traseul si în loc sa se îndrepte spre Egipt, merge catre Bizant unde ajunge în 1204. Alexios al III-lea este detronat, Isaac Anghelos si fiul sau Alexios al IV-lea sunt repusi în drepturi. Imediat

grecii au înteles ca acesti doi suverani nu urmau sa fie decât niste instrumente docile în mâna
latinilor si a papei. De aceea, pe 25 ianuarie 1204 are loc un fel de revolutie la Constantinopol
soldata cu rasturnarea lui Isaac al II-lea si a fiului sau. Noul împarat, Alexios al V-lea nu poate onora
promisiunile si cruciatii iau cu asalt Constantinopolul în Vinerea Patimilor a anului 1204. Timp de
trei zile si trei nopti au loc scene penibile, în locul apararii si eliberarii crestinilor în fata
musulmanilor, asa cum fusese predicata aceasta cruciada, asistam la deturnarea cruciatilor de la tinta
lor initiala.

Cruciada a IV-a este deci un fapt exemplar pentru oricare istoric, deoarece originile sale sunt
multiple si dificil de ierarhizat. Nu trebuie uitat faptul ca alaturi de cauzele externe, apetitul
economic italian, coalitia politica germano-normanda, ostilitatea religioasasi xenofobia, s-au
adaugat si o serie de fenomene interne care au fragilizat Imperiul în ultimele decenii ale secolului al
XII-lea.

În locul Imperiului Bizantin, cruciatii au creat Imperiul latin de Constantinopol (1204-1261),
punând rege pe Balduin de Flandra (1204-1205). Teritoriul capitalei a fost împartit între Balduin si
Dandolo, acesta din urma fiind singur exceptat de la depunerea juramântului de vasalitate fata de
Balduin. În sfârsit, Venetia primea insulele Ioniene, cea mai mare parte a insulelor din Marea Egee,
Rodosul, Creta, spatii importante din Peloponez, Tracia. Astfel, cruciada a IV-a oferea Venetiei
posibilitatea detinerii unui adevarat Imperiu colonial si a unei hegemonii economice în regiune.
Cucerirea si jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 si crearea unui Imperiu latin între 12041261
la Constantinopol, au contribuit la slabirea grava a Imperiului Bizantin constituind una din

cauzele principale ale cuceririi lui de catre turci la 29 mai 1453. Efectul cel
mai evident al acestei
cruciade a fost însa ruptura definitiva a unitatii crestine. Ireparabilul în ochii b
izantinilor fusese
comis. Pentru ei, occidentalii pâna atunci suspecti, devin acum culpabili. În fata vi
olentei acestor
barbari, spunea Nichita Choniates, nu ne ramâne decât sa constatam ca ei nu apartin
lumii civilizate .
Ortodoxia a devenit acum vectorul esential al unui nationalism din în ce mai exace
rbat, ajungându-se
un secol mai târziu sa se vorbeasca pâna în îndepartata Rusie, de ororile comise de lati
ni la
Constantinopol.

cauzele principale ale cuceririi lui de catre turci la 29 mai 1453. Efectul cel
mai evident al acestei
cruciade a fost însa ruptura definitiva a unitatii crestine. Ireparabilul în ochii b
izantinilor fusese
comis. Pentru ei, occidentalii pâna atunci suspecti, devin acum culpabili. În fata vi
olentei acestor
barbari, spunea Nichita Choniates, nu ne ramâne decât sa constatam ca ei nu apartin
lumii civilizate .
Ortodoxia a devenit acum vectorul esential al unui nationalism din în ce mai exace
rbat, ajungându-se
un secol mai târziu sa se vorbeasca pâna în îndepartata Rusie, de ororile comise de lati
ni la
Constantinopol.

Imperiul de la Niceea a fost fondat de Teodor Laskaris (1204-1222), caruia i-a u
rmat
energicul Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222-1254). Era clar ca latinii nu dor
eau existenta acestui
Stat, de aceea armatele lor au declansat o puternica ofensiva în Asia Mica. Din fe
ricire ei au fost
nevoiti sa faca fata unei puternice concentrari armate în Balcani, formata din gre
ci si bulgari, condusi
de tarul Ionita Caloian. La batalia de la Adrianopole din aprilie 1205, cruciati
i sunt zdrobiti,
împaratul Balduin ucis, iar Dandolo moare si el la putin timp dupa aceasta data. E
venimentul este
considerabil, pentru ca dominatia occidentala în Orient cunoaste un prim esec, iar
Imperiul de la
Niceea este salvat. Pe viitor, Imperiul Bizantin pornind tocmai de la Niceea va
reusi sa se reformeze,
chiar daca pentru acest lucru a fost nevoie de 50 de ani de confuzie, timp în care
Imperiul latin de la
Constantinopol a supravietuit unor conditii penibile.

Succesorul lui Balduin la Constantinopol a fost fratele sau Henric, care la începu
t a înregistrat
unele victorii, dar în final a fost învins de Ioan Vatatzes. El a reusit sa cucereas
ca Adrianopole si a
luat din mâna bulgarilor importante teritorii din Macedonia si Tracia, precum si T
esalonicul. Opera
sa a fost desavârsita de Mihail Paleologul în ziua de 25 iulie 1261, când Constantinop
olul a fost
recucerit din mâna latinilor, împaratul si patriarhul latin refugiindu-se în Occident.
Astfel, se
prabusea Imperiul latin, cel care de mai multa vreme ducea o existenta dificila:

pentru a putea trai împaratul vindea Sfinte Moaste si se încalzea cu lemnul recuperat din constructia propriului palat. La rândul sau, Imperiul bizantin recent reconstituit, era acum un Stat epuizat care se va îndrepta dupa doua secole de decadenta spre ruina.

Fara a intra în detalii cu privire la celelalte cruciade, vom mai spune doar ca ele au preocupat Occidentul mai mult de doua secole, iar consecintele lor se resimt pâna astazi. Ele au permis Occidentului sa-si dezvolte constiinta unitatii sale, au facilitat amestecul în Biserica a cavaleriei, au acordat drept la cuvânt si la actiune maselor sarace si prost echipate. Ele au crescut prestigiul si puterea papei sau forta monarhilor, dar prin cele întâmplate la 1204 au transformat Schisma din 1054 într-un fapt definitiv.

## Statele latine si formatiunile bizantine de la Niceea, Trebizonda si Epir

Pe ruinele Imperiului bizantin au fost organizate sub forma feudala o serie de pricipate latine vasale: regatul Tesalonicului, care-l avea în frunte pe Bonifaciu de Monferrat, ducatul Atenei si al Tebei, pe care-l conducea Otto La Roche si principatul Ahaiei condus de Guillaume de Champlitte si Godeffroy de Villeharduin. Dupa încoronarea ca împarat a lui Balduin I (1204-1205), el a încercat sa justifice papei Inocentiu al III-lea atacul asupra Constantinopolului. Astfel, el motiva jafurile si uciderile prin faptul ca «grecii schismatici se sustrageau de sub autoritatea papei», iar ceea ce s-a întâmplat pâna la urma era pedeapsa pentru detronarea lui Alexios al IV-lea, care promisese unirea

BisericilorBisericilor. Balduin prezenta ceea ce se întâmplase ca fiind lucrarea lui Dumnezeu în favoarea latinilor drept credinciosi si împotriva grecilor schismatici. Cu alte cuvinte, latinii deveneau instrumentul razbunarii lui Dumnezeu. Papa era invitat la Constantinopol, unde urma sa aiba loc sinodul care urma sa supuna Biserica greaca, celei Romane: «  acum ti-a pus Dumnezeu dusmanii scaun picioarelor tale. Sufla în trâmbita preoteasca în Sion, aduna poporul, batrânii si pruncii, lauda ziua stabilita unirii si pacii»394.

În speranta ca orasul cucerit putea deveni o baza a viitoarelor operatiuni cruciate, Inocentiu al III-lea a autorizat stationarea trupelor latine la Constantinopol, dezlegându-le de juramântul facut pentru cruciada395. Papa era însa nemultumit de alegerea venetianului Toma Morosini în scaunul de patriarh al Constantinopolului, o persoana deloc supusa scaunului papal. Din acest moment între papalitate si venetieni s-a declansat o lupta surda, pentru controlul a cât mai multor cladiri din oras.

Printr-o scrisoare din 7 noiembrie 1204, Inocentiu al III-lea îi sfatuia pe bizantini sa completeze parohiile parasite de greci, cu clerici latini, iar în locurile unde populatia era majoritar bizantina clericii puteau fi greci numai în cazul în care primisera hirotonia de la episcopi latini396. Aceasta politica aparent toleranta s-a schimbat radical în urmatorii ani: clericii greci care refuzau sa-l pomeneasca la Sfânta Liturghie pe papasi pe patriarhul latin erau alungati din parohiile lor, unele biserici au fost închise, unii calugari au fost chiar închisi si maltratati397. Cu toate aceste masuri care urmareau supunerea Bisericii Ortodoxe celei Catolice, clerul a ramas în marea lui majoritate atasat valorilor Ortodoxiei.

În acest timp, greseala cea mai mare pe care au facut-o latinii a fost deteriorarea relatiilor cu Ionita Caloian (1197-1207), tarul Imperiului româno-bulgar. La începutul anului 1204, în schimbul recunoasterii titlului sau regal, Caloian se oferise sa-i ajute pe latini la cucerirea Constantinopolului.

În acest sens, Inocentiu al III-lea a trimis în noiembrie 1204 un legat al sau care urma sa-l încoroneze pe Caloian, gestul urmând sa consfiinteasca catolicizarea Bisericii bulgare. Prin pretentia de mostenitor al basileilor bizantini, Balduin I a stricat ceea ce dorea sa înfaptuiasca papa. În urma conflictului armat de la Adrianopole din 1205, Balduin a fost înfrânt, facut prizonier si a murit întemnitat la Târnovo. Acest nou conflict a evidentiat emanciparea Statelor slave a caror apropiere de latini era pur teoretica. Chiar daca atât tarul bulgar sau regele sârb Nemanja primeau coroana de la Inocentiu al III-lea, gestul arata ca în acel moment se putea vorbi de 5 Imperii în crestere de putere, toate ortodoxe si toate urmarind acelasi scop: recucerirea Constantinopolului si

reconstituirea unui Imperiu pe care grecii s-au aratat incapabili sa-l pastreze. Fiecare din aceste puteri ortodoxe au manifestat o anumita tonalitate «nationala», evidenta mai mult la sârbi si bulgari si ceva mai nuantata la Statele grecesti, printre care putem identifica trei «Grecii»: una pontica, Trebizonda, a doua anatoliana, Niceea, iar ultima net balcanica, Epirul. În acest sens, anul 1204 a permis lansarea unor originalitati locale, care si-au disputat pâna la victoria otomana, diferitele tendinte contradictorii, expansiunea imperialasi afirmarea pe plan local. Cu toate acestea, ambitiile grecesti si slave nu erau comparabile: grecii aveau de partea lor o puternica traditie imperialasi structuri administrative evoluate, care s-au repliat în Trebizonda, Niceea si Epir. Din 1208 Niceea a adaugat un atu esential sistemului teocratic ce urma a fi reconstruit: încoronarea unui împarat roman, Teodor Laskaris, de catre un patriarh al Constantinopolului în exil, gest pe care altii nu ar fi îndraznit sa-l imite. Din acest moment, Niceea pornea la un drum destul de greu, pentru ca cei din dinastia Laskaris aveau de luptat

393 Speros VRYENIOS, Byzantium and Europe, Thames and Hudson, Londra, 1967, p. 158.
394 J.B. BURRY, The eastern Roman Empire, ed. J.B. Burry, S.A.Cook, Ladcook University Press, vol. IV, Cambridge, 1927, p. 478.

395 IBIDEM
396 IBIDEM, p. 483.
397 Stelian BREZEANU, O institutie latina în Balcani la începutul secolului al XIII-lea, ed. Albatros, Bucuresti, 1990, p.

56.

nu numai cu latinii, dar si cu concurentul epirot sau cu partidul anatolian din
interior, dominat de
conducatorii locali care preferau consolidarea unui Imperiu asiatic.

nu numai cu latinii, dar si cu concurentul epirot sau cu partidul anatolian din
interior, dominat de
conducatorii locali care preferau consolidarea unui Imperiu asiatic.

o politica de aliante cu occidentalii: Venetia, regatul din Neapole si principat
ul Ahaiei. Acestei
atitudini Niceea i-a raspuns prin atacuri repetate asupra Constantinopolului, so
ldate în cele din urma
cu recucerirea Constantinopolului în 1261 de catre Mihail al VIII-lea Paleologul (
1258-1282).
Momentul a avut o semnificatie mai mult simbolica, conferind ultimei dinastii bi
zantine o
legitimitate pe care nimeni nu si-a mai putut-o asuma dupa 1204.
La 1261 procesul de recucerire era înca departe de a fi realizat pe deplin. Alatur
i de Epir,
Ahaia ramânea francilor, careia Mihail al VIII-lea Paleologul nu reusise sa-i cuce
reasca decât trei
fortarete, dintre care si viitoarea capitala, Mistra. La rândul ei, Venetia ramânea
stapâna marilor, care
prin porturile si insulele ce le detinea în lumea bizantina, îsi putea permite sa at
inga oricând coastele
grecesti, Bosforul si Asia Mica. La aceste potentiale pericole se mai adauga între
gul Occident, care
nu se putea multumi ca anul 1204 sa fie un moment de profit trecator, iar anul 1
261 unul de abandon,
mai ales ca în 1266, papa punea pe tronul Neapolului un adversar al Bizantului, Ca
rol de Anjou,
fratele lui Ludovic al IX-lea.

Din strânsoarea occidentala Mihail al VIII-lea a reusit sa scape prin intermediul
diplomatiei:
tripla alianta dintre Bizant, sultanatul mameluk din Egipt si hanatul mongol, ca
re domina la vremea
aceea bazinul pontic si partea orientala a Mediteranei, precum si conciliul de l
a Lyon din 1274.
Eficacitatea acestor manevre diplomatice s-a putut observa imediat: în 1281, cînd Ro
ma a înteles
manevra Bizantului, Mihail îsi întarise deja pozitia în Albania, iar o noua coalitie l
atino-slava luase
nastere, la care se alaturase si Venetia.

În 1204 Imperiul bizantin nu a luat sfârsit, dar situatia era inedita deorece de la
Constantin cel
Mare el se confunda cu capitala sa. Între 1204 si 1261 numai orasul nu si Imperiu
a fost într-o asanumita
stare de somnolenta, iar icoana Maicii Domnului din Vlaherne se spune ca nu a ma
i savârsit
nici o minune în acest interval. Trebizonda, Epirul si Niceea s-au considerat Impe
rii în exil, dar cel
care a jucat un rol international deosebit a fost acela care a recucerit Constnt
inopolul în 1261. Prin
aliante politice si matrimoniale, Trebizonda a ramas în mod oficial un Imperiu sub
ordonat
Constantinopolului, în timp ce Epirul care a disparut dupa 1350 s-a multumit cu ti
tlul de despotat. În

ciuda expansiunii lor, Statele slave, Bulgaria, Serbia sau Rusia, au continuat s a recunoasca înca din
punct de vedere politic si religios Constantinopolul ca fiind centrul unei lumi coerente, în care
prezida un singur împarat. Primele semne ale schimbarii acestei ordini, au aparut dupa 1261: sub
autoritatea mai mult teoretica a Constantinopolului, realitatile locale s-au dez voltat si s-au

multiplicat, lasând tot mai putin loc interventiei directe a împaratului; în 1275, Tesalia, numita mai târziu «Marea Valahie» a refuzat hotarârile Conciliului de la Lyon, ducând din acest moment o politica contrara celei imperiale. Ideea Imperiului nu a disparut, dar au început sa se afirme originalitatile locale, ai caror conducatori, arhontii, se acomodau mult mai usor unor necesitati punctuale pentru ca proveneau din acel mediu.

multiplicat, lasând tot mai putin loc interventiei directe a împaratului; în 1275, Tesalia, numita mai târziu «Marea Valahie» a refuzat hotarârile Conciliului de la Lyon, ducând din acest moment o politica contrara celei imperiale. Ideea Imperiului nu a disparut, dar au început sa se afirme originalitatile locale, ai caror conducatori, arhontii, se acomodau mult mai usor unor necesitati punctuale pentru ca proveneau din acel mediu.

Imperiul bizantin era continuatorul Romei; el era un fel de magistratura în care împaratul detinea puterea provizorie. Factorii constitutivi ai epocii romane subzistau chiar daca acestia deveneau din ce în ce mai formali. Împaratul era imperator, proclamat de armata, iar Senatul devenise un simplu factor social, care nu intervenea decât în cazurile dificile. Aprobarea sa se manifesta prin prezenta senatorilor în timpul ceremoniilor de la hipodromul din Constantinopol, unde avea loc aclamarea împaratului de catre popor. Aceasta procedura facea din împarat alesul lui Dumnezeu , conform formulei consacrate. Investiturii politice urma încoronarea din catedrala Sfânta Sofia; patriarhul cerea o marturisire de credinta pentru a verifica ortodoxia celui care era însarcinat cu apararea credintei, apoi îi punea coroana noului ales. Patriarhul era un personaj influent, el putând juca de multe ori un rol decisiv, asa cum s-a întâmplat cu Mihail Cerularie la venirea pe tron a lui Isaac Comnenul. În istoria Bizantului nu a existat vreun patriarh care sa refuze încoronarea împaratului: pe 31 octombrie 802, când Nichifor I (802-811) a detronat-o pe Irina, restauratoarea cultului icoanelor, patriarhul Tarasie, animatorul sinodului de la Niceea, l-a încoronat pe uzurpator.
Explicatia: pentru bizantini, lumea în care traiau era imaginea pamânteasca a Împaratiei lui Dumnezeu. Împaratul este locotenentul lui Dumnezeu pe pamânt. În mod firesc, Dumnezeu este liber sa aleaga, pentru a numi si pentru a revoca; o uzurpare care a reusit, era de inspiratie divina, ca în cazul nostru cu Nichifor. Imperiul bizantin a fost o autocratie temperata de uzurpari, ca rod al unui complot de palat ca cel din 802 sau a unei revolte populare ca cea din 1042 care a condus la înlaturarea lui Mihail al V-lea (1041-1042). Chiar daca Dumnezeu poate alege o familie pentru tron, principiul dinastic nu excludea uzurparea.

Dumnezeu, împaratul si legea

a

aceasta conceptie: «N basileus[398], credincios al lui Hristos-Dumnezeu, ortodox, autokrator al Romanilor». Împaratul se definea prin titlul sau[399]. El era mai întâi credincios lui Dumnezeu, care i-a conferit puterea sa si ortodox, ceea ce reprezenta fundamentul legitimitatii sale, conferindu-i puterea absoluta a autocratorului. Aceasta putere se exercita în mod deosebit în cadrul Imperiului, singurul care corespunde întregului pamânt sau oikumene, Imperiul Romanilor.

În calitate de locotenent al lui Dumnezeu, împaratul era atoputernic: el era întruchiparea legii, el era cel care asigura continuitatea acesteia. Împaratul avea obligatia de a aplica hotarârile conciliare, iar legislatia canonica era integrata în dreptul imperial. De asemenea împaratul convoca si prezida sinodul, dar autoritatea dogmatica apartinea exclusiv acestuia din urma. Împaratul nu era nici cleric, nici un simplu laic; el era un isapostolas, «egal cu apostolii». În acest sens el avea o serie de privilegii liturgice: dreptul de a intra în Sfântul Altar prin usile împaratesti, el se împartasea singur din Sfântul Potir; patriarhul aplica porfirogenetilor la 8 zile dupa nastere tunderea care marca caracterul lor sacru, împaratul avea dreptul de a predica si a binecuvânta multimea credinciosilor.

În cartea Despre ceremonii, Constantin al VII-lea explica participarea împaratului la Liturghie, ca având un accentuat caracter simbolic: el crea imaginea terestra a ordinii divine din lume. Dupa Constantin al VII-lea, un înger ar fi daruit lui Constantin cel Mare vesmintele din purpura rezervate numai suveranilor[400]. Maiestatea imperiala impunea linistea, de aceea adunarile oficiale în care împaratul îsi prezenta hotarârile sale erau silentia. Împaratul nu vorbea niciodata direct, ci numai prin gesturi si prin intermediul unui demnitar. El facea parte dintr-un ceremonial de adorare cu rezonanta religioasa, însotit de lumânari si tamâie[401]. Cei care veneau la el, îsi plecau capetele pâna la pamânt, dupa care uneori îi sarutau picioarele sau genunchii. La masa imperiala, într-o sufragerie din aur (chrysotriklinos), împaratul invita periodic câte 12 persoane sarace, alese cu grija, carora printr-un simbolism simplu le spala picioarele. Ceremonialul plin de fast de la Curtea imperiala a înregistrat un vizibil declin începând cu secolul al XII-lea, când are loc o izolare aristocratica a puterii[402].

Lumea crestina nu putea admite decât un singur împarat, pentru ca nu exista decât un singur Dumnezeu care l-a trimis, l-a delegat. Bizantinii aveau o teama instinctiva fata de orice partaj al

puterii: în momentul în care cu putin timp înainte de moartea lui Manuel I (1143-1180)
, sotia i-a adus
pe lume un copil handicapat, evenimentul a fost considerat «ca anuntator al poliar
hiei, care este
mama anarhiei» si pretext pentru sfatuitorii lui Andronic I pentru executarea tânaru
lui Alexis II,
pentru ca «suveranitatea multipla nu este buna» si «nu este nevoie decât de un singur su
veran, de un

398 Basileu, la origine rege, acest termen apare în titulatura bizantina în secolul
al VII-lea, dupa victoria asupra persilor si
devine caracteristic împaratului romanilor, basileus ton romaion, echivalent cu im
perator.
399 La noi independenta statala s-a concretizat în secolul al XIV-lea printr-un ep
itet legat de titlul de  domn ,  de sine
stapânitor , care era de origine bizantina. Pe o icoana daruita Marei Lavrei forma g
reaceasca de autokrator este folosita
pentru Vladislas, titlul fiind atribuit si lui Alexandru cel Bun pe epitrahilul
de la Staraia Ladoga. Mai multe detalii la E.
VÂRTOSU, Titulatura domnilor si asocierea la domnie în Tara Româneascasi Moldova (pâna în
secolul al XVI-lea),
Bucuresti, 1960, p. 197-213.
400 A. CAMERON, The Construction of Court Ritual: the Byzantine Book of Ceremoni
es, în Rituals of Royalty. Power
and Ceremonial in Traditional Societies, Cambridge, 1987, p. 106-136.
401 Pentru tara noastra vezi A. PIPPIDI, Traditia politica bizantina în tarile român
e în secolele XVI-XVIII, Bucuresti,
1983, p. 40-45.
402 M. MCCORMICK, Analyzing Imperial Ceremonies, în Jahrbuch der österreichischen By
zantinistik, 35, 1985, p.1

singur împarat»singur împarat». Idealul era ca acest împarat unic sa domneasca absolut singur, sa faca totul singur, în cadrul Imperiului.

Vasile I când se decide sa trimita asa-numitii anchetatori fiscali pentru reprimarea fraudelor, afirma ca el însusi se va ocupa de acest gen de afaceri. Fie ca era vorba despre Vasile al II-lea pe care Psellos ni-l descrie ca pe un conducator caruia îi placea sa conduca treburile Statului singur, fie ca amintim pe alti functionari de Stat, referinta se îndreapta întotdeauna catre un ideal politic de tip patriarhal, în virtutea caruia suveranul se comporta cu poporul sau ca si un parinte, ca un tata de familie drept si sever. În cazul aparitiei semnelor ce prevesteau o revolta, guvernatorul unei provincii nu lua nici o decizie daca suveranul nu-i dadea un raspuns la scrisoarea de avertisment pe care i-o trimitea. Pe scurt : «pamântul este al meu si nu al tau   iar tu daca nu ai primit ordin de la mine cum ti-ai permis sa pedepsesti oameni?»[404]. Era greu de imaginat cum o alta persoana putea impieta autoritatea împaratului asa cum consemna Isaac II: «este îngaduit împaratilor sa faca tot ceea ce vor» pentru ca nu exista dezacord între Dumnezeu si ei în guvernarea problemelor pamântesti[405]; într-un cuvânt orice act al împaratului era traducerea vointei divine.

Stapân al tuturor lucrurilor si al oamenilor din Imperiul sau, împaratul detinea puterea absoluta asupra bunurilor si libertatilor tuturor, chiar daca în anumite situatii exista riscul nerespectarii legii. Exceptiile puteau aparea numai în cazul în care se faceau în beneficiul unei echitati superioare, pe care Dumnezeu o inspira. Împaratul îsi permitea chiar sa priveze de drepturile cele mai elementare indivizi sau comunitati, asa cum s-a întâmplat în repetate rânduri cu dinastia macedoneana a carei politica sociala a fost o constanta violare a garantiilor legale. În rest, împaratul cel care poate fi în unele situatii deasupra legii, în altele o poate îmblânzi pentru a ierta pe cineva, cum a fost cazul cu Constantin IX Monomahul, cel care renunta la respectarea legii pentru un functionar vinovat de evaziune fiscala. Nu trebuie uitat nici faptul ca suveranul în calitate de instrument al lui Dumnezeu nu putea face exces de puterea sa umana. Ajuns pe tron Isaac al II-lea jurase ca nu va omorî pe nimeni, nici chiar pe dusmanul sau cel mai de temut; în acest timp Nichita Choniates consemna ca nimeni si cu atât mai mult împaratul, nu poate tolera o crima, chiar daca împins de necesitatea de a pedepsi pe culpabili, Isaac a sfârsit prin a depasi în rigoare pe predecesorul sau, Andronic Comnenul.

Împaratul putea face totul în limita vointei divine; în plus tot ceea ce este bun în lume nu putea proveni decât de la el, idee cu atât mai puternica la Bizant, cu cât aceasta era

sprijinitasi de traditia elenistica, retransmisa prin intermediul Imperiului roman. Astfel, victoria care vine de la Dumnezeu, nu poate fi decât cea a împaratului, soldatul lui Dumnezeu, chiar si în cazurile în care suveranul nu participase fizic la conflict. Când un general de armata obtinea o victorie, împaratul era cel care triumfa, asa cum a facut Manuel I dupa victoria lui Kontostefanos asupra ungurilor din 1167. Lui Leon al VI-lea cel care nu a parasit niciodata Constantinopolul, Aretas de Cezareea îi atribuie totusi meritul victoriei din 901 asupra arabilor, caci regasim aici «cu adevarat binefacerile strategiei tale, marturia pe care ne-o da sufletul tau prieten al lui Dumnezeu», pe scurt, «o victorie datorata autoritatii si puterii imperiale». Victoria ca favoare acordata de Cel de Sus reprezentantului Sau pe pamânt, demonstra si încrederea pe care Dumnezeu o avea în continuare în împarat; de aceea Ioan al II-lea dupa victoriile sale împotriva pecenegilor si turcilor purta pe un car icoana Maicii Domnului, ca si Manuel I dupa victoria asupra ungurilor.

Împaratul se putea bucura si de alte binefaceri, demnitatile sale provenind de la Dumnezeu. Prezenta împaratului printre oameni, era o suprema garantie, o asigurare ca harul divin pogoara peste el, ca existenta societatii umane depinde de cea a împaratului, deoarece el este cel care acorda fiecaruia valoarea pe care o meritasi deci locul pe care-l ocupa. A respecta pe împarat, însemna a

403 Cf. A. DUCELLIER, Le drame de Byzance , p.116.
404 IBIDEM, p. 117.
405 IBIDEM.

respecta întreaga umanitate crestina. Faptul ca nici un om nu-ti face vreun rau, s puneau demnitarii lui
Alexios al II-lea, reprezenta garantia ca Imperiul va fi pastrat.

respecta întreaga umanitate crestina. Faptul ca nici un om nu-ti face vreun rau, s puneau demnitarii lui
Alexios al II-lea, reprezenta garantia ca Imperiul va fi pastrat.

o afiseaza în mijlocul supusilor. Chiar si în viata zilnica a basileului nu trebuia lasata impresia vreunei tulburari interioare. Aceasta serenitate se traducea mai ales în exercitarea actului imperial de justitie, care consta «în a privi cu acelasi ochi pe toata lumea, cei care detineau autoritatea si ceilalti», care nu trebuia sa condamne pe nimeni fara o ancheta prealabila, urmarind practic echitatea suprema prin care fiecare poate obtine satisfactie. Împaratul trebuia sa aiba aceasta calitate tipic greceasca, «bunavointa fata de oameni» (filantropia), care consta în puterea de a sti sa ierti, asa cum a facut Alexios I Comnenul de-a lungul domniei sale, cu riscul, în cazul lui Constantin al IX-lea, de a da impresia unui om slab în fata dusmanilor. În afara iertarii, aceasta filantropie îngloba si generozitatea, asemenea gestului lui Vasile I, cel care dupa o perioada cu recolte slabe anula impozitul pe produse pe timp de 2 ani.
Astfel, se impune portretul unui tip de suveran ideal, admis atât de oficiali cât si de masele populare; el reiesea si din promisiunile unui Constantin al X-lea, care în 1059 în momentul succesiunii spunea:  voi fi binevoitor, pentru cei tineri voi fi ca un tata, ca un frate pentru cei de vârsta mea si un sprijin pentru cei în vârsta 406. Pâna la urma împaratul putea fi chiar u sfânt, asa cum afirma Nicolae Misticul, ca este un om  al carui suflet sfânt este inspirat de Dumnezeu .
Sfintenia imperiala putea fi considerata chiar o adevarata asceza, încasi mai meritorie decât aceea a solitarilor, caci trebuia sa reziste în acest caz grijilor mondene. Vorbind despre parintii sai, Leon al VI-lea spunea ca: «ei nu au trecut, prin viata îmbracati în par de camila, ascunsi prin grote si prin munti, ci au avut o cale grea datorita grijilor si solicitarilor care-i presau fara încetare în favoarea altora, în timp ce ei vegheau pentru salvarea universului». Ajuns la o asemenea stare, împaratul devine un model pentru supusii sai, deoarece modul de a conduce al acestora era lege pentru subiecti.
Daca împaratul era puternic, totul era bine, daca era virtuos si poporul practica aceleasi virtuti.
Aceeasi valoare de exemplu se extinde si asupra religiei: împaratul trebuia sa ajute poporul, sa înteleaga cum trebuie sa se mântuiascà si sa cunoasca mai bine pe Dumnezeu, caci asa cum spunea Fotie «suveranul nu trebuia sa se preocupe numai de propria mântuire, ci si de cea a poporului pe care-l are în grija, sa vegheze asupra lui si sa-l ia de mâna pentru a cunoaste ca si el perfectiunea

cunoasterii lui Dumnezeu». În fata acestui ghid reactia normala era una de teamasi veneratie, transformata uneori în adorare.

## Administratia centrala

Sistemul de functionare al administratiei centrale ne este cunoscut datorita gustului pronuntat al bizantinilor, îndeosebi al înaltilor functionari de la Curte, pentru taxis, ordinea, pe care Dumnezeu a lasat-o lumii, cea de care se foloseste acela care comanda trupele pe câmpul de lupta, dar si ordinea ierarhica a demnitatiilor si a functiilor în Stat407. Cei care faceau parte din adminstratia centrala erau mari amatori de tratate care explicau taxisul, taktika; unele lucrari aveau caracter militar, fiind inspirate din tratatele antice, Leon al VI-lea care aparea foarte rar pe câmpul de lupta reusind sa fie un autor prolific în acest sens. Alte lucrari contineau liste cu demnitati si functii, care ne dau multe

406 IBIDEM, p.120.407 L. BREHIER, Les Institutions de l Empire byzantin, Paris, Albin Michel, 1971, (lucrarea este foarte importanta pentru toate aspectele institutionale ale lumii bizantine). Vezi si H. AHRWEILLER, Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, Londra, 1971; N. SVORONOS, Etudes sur l organisation intérieure, la société et l économie de l Empire byzantin, Londra, 1973.

informatii despre administratia bizantina. Toata aceasta ordine exista în Palat, iar metoda de guvernare purta numele de sekreta. Seful administratiei centrale purta numele de protoasekretis si era în general un om de încredere al împaratului. Un alt post foarte important era dromos, cel însarcinat cu transmiterea ordinelor imperiale pe întreg teritoriul Bizantului, ocupându-se si cu întretinerea drumurilor si a sistemului de legaturi postale în întreg Imperiul. Sakellionul era responsabilul trezoreriei Statului; eidikonul avea în sarcina serviciul starii civile, iar genikonul era cel care trebuia sa supravegeheze colectarea corecta a impozitelor

informatii despre administratia bizantina. Toata aceasta ordine exista în Palat, iar metoda de guvernare purta numele de sekreta. Seful administratiei centrale purta numele de protoasekretis si era în general un om de încredere al împaratului. Un alt post foarte important era dromos, cel însarcinat cu transmiterea ordinelor imperiale pe întreg teritoriul Bizantului, ocupându-se si cu întretinerea drumurilor si a sistemului de legaturi postale în întreg Imperiul. Sakellionul era responsabilul trezoreriei Statului; eidikonul avea în sarcina serviciul starii civile, iar genikonul era cel care trebuia sa supravegeheze colectarea corecta a impozitelor
408 oferea onoarea de a face parte din Senat409, statut care oferea o serie de privilegii judiciare (tribunal special, juramânt la domiciliu, dispensa de cautiune).

În întregul sistem administrativ bizantin un loc important îl ocupa eficienta financiara, care cunoaste o criza sensibila odata cu devalorizarea nomismei410 de aur din secolul al XI-lea. De aceea, sistemul fiscal cunoaste începând cu secolul al VIII-lea o anumita evolutie în vederea satisfacerii necesitatilor unui Stat în expansiune precum si unele modificari sociale. Din secolul al VIII-lea au aparut primele suprataxe, ajungându-se practic în secolele X-XI la o dublare a acestora. În aceste conditii micii proprietari erau pusi în dificultate. Pericolul desfintarii unor sate a determinat Statul bizantin sa inventeze un sistem de degrevare provizorie (sympatheia) cu o durata de 30 de ani, care permitea contribuabilului datornic sau mostenitorilor acestuia, sa-si plateasca restantele în mod progresiv. În cazul în care la termenul stabilit suma restanta nu era achitata, pamântul în cauza facea obiectul unei decizii de retragere (klasma): el devenea clasmatic, proprietatea Statului411. De asemenea, marirea impozitelor a antrenat si o trecere a multor terenuri în proprietatea Statului sau o crestere semnificativa a evaziunii fiscale. Schimbarile monetare din secolul al XI-lea au condus spre

o schimbare a modului de contabilizare a impozitelor: Statul acorda ofiterilor si înaltilor demnitari,

dreptul de a precepe taxele direct din anumite zone, care le erau atribuite sub o forma concesionara.
Masura a fost profitabila pentru aristocratie, care devine beneficiara unei anum ite suveranitati, o
putere asupra oamneilor de rând.
Armata si sistemul thematic

Începând cu secolul al VIII-lea, împaratii bizantini au constientizat faptul ca marime a
originara a themelor conferea sefului acestora, strategului, o putere excesiva, devenind de multe ori o
sursa de uzurpare. Astfel, unele theme au fost divizate: cea a anatolicilor a fo st împartita înainte de
741 în thema tracesienilor la Vest si în prima jumatate a secolului al IX-lea în cea a Seleuciei la Est.
Recuceririle din Orient ca si cele din Balcani sau Italia, au condus la crearea unor noi theme;
Constantin al VII-lea în cartea sa Despre theme mentioneaza 29 de astfel de unitat i administrative.
Ofensiva din Orient a creat posibilitatea aparitiei themelor de frontiera, de mi ci dimensiuni si
concentrate în jurul unei fortarete: Germaniceea, Edessa, etc. În conditiile în care s ituatia militara

408 Titlul dat strategului bizantin, suprimat în vremea lui Alexios I Comnenul (10 81-1118).
409 Transferat în parte la Constantinopol, Senatul roman înceteaza în secolul al V-lea de a mai fi o adunare deliberativa,
continuând sa reprezinte o categorie sociala de înalti demnitari. Apartenenta la Sen at nu era un titlu sau o functie, ci o
calitate sociala non ereditara. Aceasta
calitate antrena o serie de privilegii juridice dar si obligati precum nepartici parea
directa la viata comerciala sau în domeniul finaantelor Statului.
410 Moneda de aur cu o greutate de 4,54g, care a ramas stabila pâna la mijlocul se colului al XI-lea. Valoarea monezii se
diviza în 24 de carate sau keratia, ce însemna 1/24 din nomisma.
411 Vezi nota 406.

evoluase, Imperiul trecând de la o politica defensiva la una de tip ofensiv, strategul si-a pierdut din importanta în favoarea administratiei civile, kritesulevoluase, Imperiul trecând de la o politica defensiva la una de tip ofensiv, strategul si-a pierdut din importanta în favoarea administratiei civile, kritesul, ale carui atributii nu erau exclusiv juridice.
Pe de alta parte, themele de mici dimensiuni se dovedeau insuficiente în cazul unor operatiuni de anvergura, chiar si defensive; themele de frontiera sunt regrupate sub autoritatea unui duce sau catepan413. În timpul dinastiei comnenilor, pe fondul unei fragmentari a administratiei locale, s-a încercat o reconstituire a vechilor theme, încredintate fie ducilor, fie strategului, care acumula functiile civile si militare. Acest amestec de centralizare si descentralizare a dus la o slabire a autoritatii imperiale în favoarea puterii locale.

Din momentul crearii themelor, armata bizantina era împartita între themata, formata din soldati profesionisti, care în perioadele de pace reveneau la casele lor, si tagmata, contingente de mercenari, a caror origine sociala era diversa. La rândul ei, flota era organizata dupa acelasi model: o flota a themelor maritime (Marii Egee, Samos, Kefalonia etc.) si ploimon, comandata de un drongar al ploimon414. În secolul al X-lea, pe fondul multiplicarii expeditiilor pe termen lung si la distante mari, evolutia strategicasi tehnica a modificat aceasta organizare. Armata si-a pierdut în aceasta perioada aspectul «popular» al soldatilor, transformându-se într-o armata de mercenari straini; era vorba în primul rând de varegi, specializati în garda imperialasi de turci, contingent important dar nesigur în timpul derutei de la Mantzikert. Odata cu dezvoltarea cavaleriei, au fost recrutati specialisti, crestini occidentali, desemnati prin termenul generic de franci, dar care în realitate erau normanzi, francezi, germani sau englezi. Principala noutate era faptul ca acesti cavaleri refuzau autoritatea bizantina, preferând sa fie condusi de catre un sef ales de ei415. În fruntea câtorva sute de oameni, principii armeni sau georgieni s-au pus adesea la dispozitia împaratului bizantin: Grigorie Pakurianos în fruntea georgienilor a fost folosit de Alexios I Comnenul în luptele împotriva normanzilor si a pecenegilor din Balcani. Pentru serviciile aduse, el a obtinut din partea împaratului mari suprafete de teren în Tracia, unde a fondat o manastire care a servit ca loc de retragere pentru soldatii sai.

## Dobrogea în vremea Comnenilor

Victoria împaratului bizantin Ioan I Tzmiskes asupra lui Sviatoslav în anul 971 a determinat

o serie de schimbari importante pentru teritoriile românesti. Revenirea stapânirii bizantine în

regiunile Dunarii de Jos si reorganizarea administrativa a teritoriilor din Sudu
l si Nordul Dunarii a
însemnat un reviriment politic binevenit pentru populatia româneasca. În aceasta perio
ada a luat
fiinta în zona o thema, care apare în unele izvoare sub denumirea de «tinutul de la Is
tru» sau de
«Mesopotamia», dar careia dupa mijlocul secolului al XI-lea i se consacra numele de
Paradunavon
sau Paristrion[416]. Refacerea si prosperitatea economica a unor orase-cetati de p
e Dunare, toate cu rol
strategic, precum Dinogetia, Capidava, Pacuiul lui Soare, Troesmis, Axiopolis, n
e releva cât de
efectivasi cât de dimanica a fost aceasta stapânire. Imperiul a cautat sa foloseasca
drumurile
comerciale care strabateau din vechime aceste teritorii si prin intermediul caro
ra puteau desfasura un
412 Kritesul era cel mai înalt functionar civil al unei theme, însarcinat cu justiti
a, devenind în secolul al X-lea adevaratul
guvernator al themei.
413 Era cazul Antiohiei, Mesopotamiei, Adrianopolului, Tesalonicului etc. Catepa
nul era un ofiter care se afla sub
autoritatea strategului. El comanda vaste teritorii din zona de frontiera.
414 Flota centrala bizantina.
415 A. PERTUSI, Ordinamenti militari, guerre in Occidente e teorie di guerra dei
bizantini (seccolo VI-X), în
Ordinamenti militari in Occidente nell alto Medioevo, Spoleto, 1968, p. 631-700.
416 Eugen STANESCU, Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunarea de Jos în seco
lele X-XII si sensul lor istoric, în
SCIV, 3, 1968, p. 489.

comert activ. Supunerea Bulgariei în anul 1018 a permis themei Paristrion sa se bu
cure de o
perioada de relativa liniste si de o viata prospera de care au beneficiat si une
le regiuni ale teritoriului
carpato-dunareancomert activ. Supunerea Bulgariei în anul 1018 a permis themei Par
istrion sa se bucure de o
perioada de relativa liniste si de o viata prospera de care au beneficiat si une
le regiuni ale teritoriului
carpato-dunarean. Aceasta perioada a fost însa întrerupta de prezenta pecenegilor, c
are în urma
repetatelor invazii din prima jumatate a secolului al XI-lea au creat în zona un e
vident dezechilibru
greu de controlat prin actiunea diplomaticasi militara a Bizantului. Acesta este
 si motivul care l-a
determinat pe Roman al IV-lea Diogenes (1068-1071) sa se gândeasca la restabilirea
 echilibrului
anterior. El s-a grabit sa înroleze în rândurile armatei de mercenari, pecenegi si alt
e neamuri, care
vor duce la dezastrul de la Mantzikert din 1071. În ciuda acestei situatii, Dobrog
ea a continuat sa
ramâna sub stapânirea bizantina, înregistrând sub împaratii comneni o perioada de prosperi
tate
economica, întrerupta abia în 1185 de revolta asanestilor.

Întemeietorul dinastiei comnene, Alexios I a cautat de la început sa instaureze la D
unarea de
Jos un climat de liniste care sa-i permita promovarea unei politici de recucerir
e si consolidare a
pozitiilor bizantine din Asia Micasi Balcani. În acest sens el a purtat lupte grel
e mai întâi cu
populatia oraselor din Paristrion, revoltata împotriva administratiei constantinop
olitane, framântari
care cuprinseserasi Tracia pâna la Marea Egee. Prezentând situatia încordata existenta
 de-a lungul
limesului dunarean pe la anul 1086, fiica împaratului, scriitoarea bizantina Ana C
omnena, consemna
urmatoarele: «Un trib de sciti care erau zilnic atacati de sarmati, si-au parasit
caminele si au cobarât
spre Dunare. Trebuind sa se înteleaga cu cei care traiau în partile Dunarii, cu încuvi
intarea tuturor,
au început sa duca tratative cu capeteniile lor, cu Tatos, cel numit Chalia, Sestl
av si Satzas, primul
ocupa Dristra, ceilalti Bitzina si alte cetati. Dupa ce au ajuns la întelegere cu
acestia, ei au trecut
liber Dunarea, jefuind tinuturile marginase si cucerind si câteva locuri întarite. A
poi, ramânând un
timp linistiti, au arat pamântul si au semanat mei si grâu»418. Acest fragment a dat n
astere la multe
discutii cu privire la caracterul acestor formatiuni politice si la apartenenta
etnica a conducatorilor
amintiti de Ana Comnena, ca si a populatiei pe care o stapâneau. Marele nostru ist
oric, Nicolae
Iorga, afirma la sfârsitul primului razboi mondial, casefii amintiti nu erau barba
ri, ci români ca si
supusii lor. În acest context, miscarea apare ca o încercare de emancipare politica,
 ca o prima forma
prestatala româneasca, dupa modelul ducatelor bizantine de frontiera. Cel dintâi car
e a admis ipoteza
lui Iorga a fost Nicolae Banescu, care privea miscarea conducatorilor locali dre

pt o tendinta de autonomie pornita din orasele dunarene si initiata de populatia locala419. Interpretarea data de Nicolae Iorga a devenit pentru C. Bratescu, o adevarata revelatie, voievodatele românesti din Dobrogea de la sfârsitul secolului al XI-lea, fiind comparabile cu cele ale lui Litovoi si Seneslau din secolul al XIII-lea420. Tinând seama ca Zonaras afirma despre Tatos ca ar fi peceneg, iar Attaleiates întelegea prin sciti pe pecenegi, G. Bratianu conchide ca Tatos care purta si supranumele de Chalis, era o capetenie a pecenegilor stabiliti pe teritoriul Imperiului. Despre Seslav, acelasi istoric afirma ca era un sef barbar al Vicinei între anii 1086-1088, iar Satzas (Sacea) un sef local al carui nume poate fi pus în legatura cu cel al orasului Isaccea421. Aceste concluzii au fost contrazise de unii istorici bulgari, care folosind un limbaj destul de polemic, contesta caracterul românesc al formatiunilor statale din Paristrion422.

În ceea ce priveste viata crestina în aceasta perioada, descoperirile arheologice ne indica prea putine elemente, dar ne conduc catre afirmatia ca viata cultural-bisericeasca se afla din secolul al XI-lea sub autoritatea bisericeasca a mitropoliei de Drîstra, aflata la rândul ei sub jurisdictia Patriarhiei de la Constantinopol. Importanta aceastei mitropolii este legata bineînteles de faptul ca în aceasta

417 Dan Gh. TEODOR, Romanitatea Carpato-Dunareanasi Bizantul în veacurile V-XI , Iasi, 1981, p.54.
418 ANA COMNENA, Alexiada, trad. de Marina MARINESCU, Bucuresti, 1977, pp. 256-257.
419 N. BANESCU, La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube, Cluj, 1927, p. 10.
420 C. BRATESCU, Dobrogea în secolul al XII-lea: Paristrion, în Analele Dobrogei, I, 1920, pp. 11-12.
421 Ioan BARNEA, Stefan STEFANESCU, Din Istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, Romani si Bulgari la Dunarea de Jos, Bucuresti, 1971, p. 42.
422 P. MUTAFCIEV, Les Bulgares et Roumains dans l histoire des pays danubiens, Sofia, 1932, pp.231-259.

perioada la Dunarea de Jos se manifestau unele tendinte de autonomie ale oraselo
r si ale feudalilor
locali. Este foarte probabil ca odata cu constatarea pericolului unor asemenea t
endinte, administratia
imperiala sa fi cautat sa le frâneze, atât pe calea diplomatiei si a armelor, cât si p
rin acordarea unei
anumite autonomii religioase paristrienilorperioada la Dunarea de Jos se manifes
tau unele tendinte de autonomie ale oraselor si ale feudalilor
locali. Este foarte probabil ca odata cu constatarea pericolului unor asemenea t
endinte, administratia
imperiala sa fi cautat sa le frâneze, atât pe calea diplomatiei si a armelor, cât si p
rin acordarea unei
anumite autonomii religioase paristrienilor. Din pacate nu sunt cunoscute cele c
inci episcopii
dependente de aceasta mitropolie, amintite într-o Notitia episcopatum de catre Nei
los Doxopatri,
diacon la Sfânta Sofia, notar patriarhal si nomophilax al Imperiului424. Oricum, t
eritoriul dobrogean
a avut un centru ierarhic într-una dintre principalele cetati bizantine ale regiun
ii. Localizarea lui cea
mai probabila pare a fi Dinogetia-Garvan, unde în mijlocul asezarii feudale timpur
ii (sec. X-XII) se
înalta o biserica de zid, ale carei ruine au fost descoperite cu prilejul sapaturi
lor din vara anului
1950. Planul, cupola pe pandantivi, tehnica de constructie si pictura bisericute
i de la Garvan, arata
originea ei bizantina.

Tot la Bisericuta-Garvan s-au descoperit câteva mici obiecte de cult, între care si
aprox. 50
cruciulite de diferite forme si marimi. Un tipar de bronz pentru cruciulite simp
le, descoperit tot aici
ne face sa credem ca anumite exemplare de acest tip erau lucrate pe loc. Dintre
cruciulitele secolelor
X-XII, descoperite la Garvan, trei prezinta o deosebita importanta, toate datând d
in secolul al XI-lea.
Prima este de fapt alcatuita din doua cruci de bronz, legate între ele, modelul fi
ind unic în zona. Cea
de a doua, o cruce dubla relicvar, din bronz, are pe fata chipul Mântuitorului Iis
us Hristos rastignit,
iar la capetele bratelor laterale pe Fecioara Maria si pe Sfântul Apostol Ioan. Pe
cealalta fata se afla
Maica Domnului oranta, încadrata de busturile celor patru evanghelisti. Cea de a t
reia cruce dubla
relicvar de aur este si cea mai valoroasa, cu lant din acelasi metal, descoperit
a în vara anului 1950.
Crucea propriu-zisa este alcatuita din doua jumatati, una mai mica în fata iar alt
a mai mare în spate.
Pe fata principala a crucii este aplicata în relief figura lui Hristos rastignit,
iar în jurul sau sunt
aplicate mici ornamente în filigran. Acest pretios obiect de arta ne duce cu gândul
la atelierele
constantinopolitane, cel care a purtat-o fiind un episcop existent în secolul al X
I-lea în asezarea de la
Bisericuta-Garvan425. Scaunul episcopal de la Dinogetia-Garvan se afla probabil
sub jurisdictia
mitropoliei temei Paristrion, evidentiind legaturile Bizantului cu asezarile de
la Dunarea de Jos426.
Strânsele relatii religioase cu Constantinopolul sunt confirmate si de prezenta al

tor cruci mici,
simple sau de tip relicvar, produse în capitala Imperiului sau la Chersones în secolele X-XIII si
descoperite la Enisala (jud. Tulcea), Noviodunum, Capidava si la Pacuiul lui Soare427.

Un alt centru episcopal a existat si la Axiopolis, al carui titular a fost mutat în secolul al XI-lea la Abydos în Asia Mica. Mai târziu, acelasi ierarh a primit în administratie si arhiepiscopia de
Apros, de pe continentul european, nu departe de Heracleea (vezi articole legate de problema
scaunelor episcopale din Dobrogea în secolele X-XII, trecute într-o nota).

Revenirea stapânirii bizantine la Dunarea de Jos în a doua jumatate a secolului al X-lea,
marcheaza începutul unei perioade istorice importante , în care feudalismul carpato-dunarean s-a
constituit cu trasaturile sale proprii.

423 Razvan TEODORESCU, Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românesti (secolele X-XIV),
Bucuresti, 1974, p.71.
424 NILI DOXOPATRII, Notitia thronorum patriachalium, în J.P. MIGNE, Patrologia cursus completus. Patrologia
graeca, CXXXII, Paris, 1964, col. 1109.
425 Ion BARNEA, Sigilul unui ierarh al Rusiei în asezarea de la Garvan, în Studii si cercetari de istorie veche, VII,
1956, 1-2, pp.189-190.
426 Ion BARNEA, Stefan STEFANESCU, Op.cit., p.325.
427 Mihai SPATARELU, Viata religioasa a românilor dobrogeni în secolele VII-XIII, în Biserica Ortodoxa Româna,
CIV (1986), nr. 1-2, p. 91.

Viata religioasasi culturala la Bizant în secolele IX-XII

Viata religioasasi culturala la Bizant în secolele IX-XII

Rezultatele acestei schimbari post iconoclaste au fost contradictorii: începând cu s
ecolul al
XI-lea populatia bizantina, mai ales cea din Constantinopol, nu mai era dispusa
sa-si vada patriarhul
sacrificat din interese politice, mai ales atunci când era vorba de concesiuni fac
ute papei, asa cum
experimentase Constantin al IX-lea Monomahul în 1054. De asemenea, slujirea patria
rhala atrasese
politicieni ambitiosi si elita intelectuala, precum Constantin Lihudes si Ioan X
ifilinos.

Pe plan doctrinal, pozitia Bisericii bizantine a ramas invariabila: dogma aparti
nea în mod
exclusiv sinodului, care este convocat si prezidat de împarat. La lucrarile unui s
inod puteau participa
egumenii marilor manastiri, simplii calugari sau chiar functionari ai Statului.
Ca trup tainic al lui
Hristos, Biserica avea în frunte pe Fiul lui Dumnezeu si cele 5 patriarhate: Roma,
 Constantinopol,
Alexandria, Antiohia si Ierusalimul. Conducerea efectiva a Bisericii revenea însa
sinodului
permanent, un loc privilegiat pentru contactul dintre puterea politicasi institu
tia religioasa. Din
sinodul permanent faceau parte: principalii ierarhi ai Bisericii bizantine, mitr
opolitii prezenti în
capitalasi delegatii imperiali sau chiar împaratul. Sinodul avea rolul unui tribun
al bisericesc si
definea disciplina bisericeasca, condamnând atunci când era cazul pe eretici; tot el
 alegea dintre
epicopi trei nume pentru numirea viitorului patriarh. Administrarea Patriarhiei
revenea clerului
bisericii Sfânta Sofia: marele econom, care avea grija de partea financiarasi mare
le ecleziarh, care
se ocupa cu supravegherea manastirilor din Constantinopol.

În vremea Comnenilor învatatura de credinta era transmisa prin asa-numitii didaskalo
i, în
ordine: cel care învata Psalmii, cel care explica Apostolul si cel care citea din
Evanghelii. În
momentul intronizarii sale, patriarhul trimitea episcopilor «synodikonul Ortodoxie
i», o marturisire
de credinta care continea definitia ortodoxiei sale, la care trebuiau sa se asoc
ieze toti credinciosii. De
asemenea, patriarhul trimitea carti de rugaciune si sinaxarul, carte continând rug
aciuni pentru sfintii
din timpul anului bisericesc.

Episcopul avea un rol decisiv în viata religioasa a eparhiei sale. În 1107, Alexios
I promulga
un edict privind reforma clerului, prin care impunea vizitele pastorale si încuraj
a numirea de preoti
care sa slujeasca în biserici «publice» fondate si întretinute de episcop. În mod progresi
v fiecare sat
si-a construit o biserica, iar clerul care le deservea era recrutat din rândul agr
icultorilor. La un

moment dat succesiunea la parohiile de tara devine ereditara, calitatea clerului
 având de suferit.

Monahismul bizantin cunoaste în aceasta perioada cele doua directii deja cunoscute
:
eremitismul si cenobitismul, prima fiind considerata ca o forma superioara fata
de a doua.
Monahismul a ramas în secolul al IX-lea destul de rebel fata orice forma de organi
zare, alergic la
ierarhie, singurul acceptat fiind egumenul, considerat primus inter pares. Manas
tirile erau construite
în general în locuri muntoase sau în zonele desertice si inospitaliere. În constiinta oa
menilor,
calugarii ocupau un loc aparte, dar dupa victoria în lupta cu iconoclasmul, ei s-a
u aratat a fi

incapabili sa gestioneze corect bunurile monastice. Spre deosebire de bisericile
-catedrale,
manastirile erau asezaminte private, care erau proprietatea fondatorului lor: împa
ratul pentru
manastirile imperiale, patriarhale sau episcopale daca era vorba de un ctitor pa
triarh sau episcop si
patrimoniale, în cazul în care fondatorul era o persoana privata ce lasa prin testam
ent ca manastirea
sa ramâna în familie. În aceasta situatie, problema gestionarii bunurilor monahale se
facea prin
charistike, adica o donatie conditionatasi limitata la doua sau trei generatii.
Bizantinii aveau mare
încredere în calugari, în eficacitatea rugaciunii lor: daca în ziua judecatii, calugarii
manastirii pe care
un împarat sau un om bogat au întemeiat-o se rugau pentru el, atunci acel ctitor era
salvat.

incapabili sa gestioneze corect bunurile monastice. Spre deosebire de bisericile
-catedrale,
manastirile erau asezaminte private, care erau proprietatea fondatorului lor: împa
ratul pentru
manastirile imperiale, patriarhale sau episcopale daca era vorba de un ctitor pa
triarh sau episcop si
patrimoniale, în cazul în care fondatorul era o persoana privata ce lasa prin testam
ent ca manastirea
sa ramâna în familie. În aceasta situatie, problema gestionarii bunurilor monahale se
facea prin
charistike, adica o donatie conditionatasi limitata la doua sau trei generatii.
Bizantinii aveau mare
încredere în calugari, în eficacitatea rugaciunii lor: daca în ziua judecatii, calugarii
manastirii pe care
un împarat sau un om bogat au întemeiat-o se rugau pentru el, atunci acel ctitor era
salvat.
428. Acestei initiative îi putem asocia câteva nume: Fotie, cel care a stiut sa gase
asca la
Constantinopol sau în Imperiu cele 300 de manuscrise grecesti pe care le-a analiza
t în Biblioteca sa,
Leon Matematicianul, cel care a excelat în domeniul stiintelor exacte dar si în reto
rica sau filozofie
si Arethas din Cezareea, un grec din Patras, care acopera cu activitatea sa ulti
ma parte a secolului al
IX-lea si primii ani ai secolului al X-lea. De asemenea, secolul al IX-lea a cun
oscut prin grija
cezarului Bardas, o restaurarea a Universitatii imperiale, cu patru Facultati: d
e gramatica, condusa
de Cometas, de filozofie, condusa de Leon Matematicianul, de geometrie, condusa
de discipolul
acestuia, Teodor, de astronomie condusa de Theodeghios. Aceasta Universitate a d
isparut la mijlocul
secolului al XI-lea. În secolul al X-lea civilizatia bizantina era întemeiata pe cul
tura, pe morala, pe o
conceptie despre societate si despre putere. Cultura era practic elenismul antic
, regasit, atât de mult
admirat încât nu se cauta progresul nici în litere, nici în stiinte, spiritul de imitati
e substituind
inventivitatea. Cu toate acestea familiaritatea cu mostenirea antichitatii asigu
ra cel putin
transmiterea acesteia si oferea un termen constant de comparatie si un stimulent
429. Morala era cea

crestina, influentata însa de întelepciunea antica, conceputa pe masura omului. La rândul ei conceptia despre societate era exprimata în marile culegeri juridice ale vremii si mai ales de Basilicale: ea se întemeia pe notiunea de interes obstesc si pe cea de ordine.

Învatamântul era privat, deci cu taxe, care nu erau însa insurmontabile, ceea ce asigura o relativa accesibilitate la cunoastere. Învatamântul secundar era concentrat în capitala. La vârsta de 10-11 ani un copil putea intra într-un didaskaleion sau paideuterion430 pentru a primi notiuni de cultura generala (engkyklios paideia). Fiecare scoala avea în principiu un profesor, maistor431 ajutat de un proximos. În acest sistem erau admisi elevi de toate vârstele, iar durata studiilor era de 6-7 ani.
Fondul programei era trivium, adica gramatica, poezia si retorica. În acest ciclu, profesorii urmareau perfectionarea limbajului si formarea viitorilor functionari civili sau bisericesti. Localizarea scolilor impunea adesea interventia Bisericii: ele se situau în interiorul cladirilor eclez iastice, în apropierea unei biserici care dadea si numele scolii: a Maicii Domnului, a Sfântului Teodor, a celor patruzeci de mucenici sau cea mai celebra la vremea aceea, a Sfântului Petru, unde predau simultan Mihail Psellos, Ioan Xifilinos si Nicetas Gramaticianul. La un moment dat Mihail Psellos a intervenit pe lânga patriarh pentru a-i da unui coleg de-al sau un post mai bun. Deci, patriarhul era responsabil al scolilor secundare, iar în urma reformei împaratului Alexios I Comenul din 1107, învatamântul profan s-a apropiat mult de cel religios. Unul dintre scriitorii remarcabili ai secolului al XII-lea, Ioan Tzetzes, învata interpretarea textelor vechi si retorica ca profesor privat, platit de parintii cu situatie materiala foarte buna.

428 Paul LEMERLE, Bizantul si originile civilizatiei noastre, în vol. Literatura Bizantului, Studii, ed. Univers, Bucuresti, 1971, p. 47.
429 IBIDEM, p. 50.
430 Învatamântul secundar bizantin în care se predau materiile profane.
431 Maistor, era un profesor de scoala secundara, care avea un rol fundamental în educatia tinerilor. Începând cu secolul al XI-lea, împaratul si patriarhul controlau numirea acestor profesori.

Pe plan cultural, epoca comnenilor a dat impresia de ordine si de echilibru: institutiile politice si sociale functionau foarte bine. Înainte de a muri Alexios Comnenul îsi putea privi opera cu mândrie: în interior ordinea era restabilita, iar la frontiere dusmanul era înlaturat. De aceea, entuziasmul fiicei sale, istoriografa Ana Comnena, nu era exagerat. Învatamântul literar prezenta acum un caracter filologic pronuntat, aproape stiintificPe plan cultural, epoca comnenilor a dat impresia de ordine si de echilibru: institutiile politice si sociale functionau foarte bine. Înainte de a muri Alexios Comnenul îsi putea privi opera cu mândrie: în interior ordinea era restabilita, iar la frontiere dusmanul era înlaturat. De aceea, entuziasmul fiicei sale, istoriografa Ana Comnena, nu era exagerat. Învatamântul literar prezenta acum un caracter filologic pronuntat, aproape stiintific. Bizantinii credeau înca în continuitatea civilizatiei antice, în acea stiinta enciclopedica considerata tipica pentru ei. Bizantul îsi dadea seama ca mostenirea trecutului era mai bogatasi s-a straduit s-o pastreze.

Stralucirea acestei perioade a fost data în primul rând de catre Ana Comnena (1083-1150), printesa pasionata de Tucidide si Xenofon, care povesteste în opera ei istorica Alexiada, evenimentele din vremea domniei tatalui ei «marele Alexie, faclia universului». Ea nu a fost numai o mare scriitoare, care a stiut sa descrie oameni, fapte sau lucruri, ci prin gândurile si reflectiile ei, a redat spiritul si psihologia natiunii din care facea parte. Epoca comnenilor a fost descrisasi de alti scriitori si cronicari. Astfel îi putem aminti pe Ioan Kinnamos, care în descrierea perioadei împaratilor lui Ioan al II-lea si Manuel I, se distinge prin simplitate si precizie, pe oratorul si poetul Mihail Choniates, considerat cel mai stralucit dupa Mihail Psellos. Fratele lui Mihail Choniates, Nichita, a scris dupa 1204 o istorie care reinterpreta domnia lui Manuel I în lumina catastrofei finale. Tot acum îi putem aminti si pe faimosul filozof platonician Ioan Italos, elevul lui Psellos, pe Ioan Tzetzes deja mentionat, sau pe Teodor Prodromos, nume care fac gloria epocii comnenilor. Prin acesti cronicari, teologi, matematicieni, astronomi sau muzicieni, aceasta perioada se înscrie în ceea ce unii au numit epoca Renasterii elenice. Aceasta vestea practic umanismul Renasterii italiene: aceeasi pasiune pentru antichitati, acelasi devotament pentru Platon, Aristotel si Homer, aceeasi imitare a autorilor antici, aceeasi vanitate si entuziasm pentru lupta de idei. Transformarile profunde care au avut loc în vremea Comnenilor au bulversat oarecum sistemul politic si echilibrul social, dar nu au modificat viziunea bizantina de detinatori crestini ai mostenirii antice.

Valoarea simbolica a insemnelor puterii imperiale bizantine

Asemenea lui Dumnezeu din Cer, Împaratul era înconjurat pe pamânt de un anumit decor,

care simboliza puterea sa divinasi impune aceasta idee celor care se apropiau de
 el; în mijlocul
palatului, al curtii, al ofiterilor, puterea imperiala se manifesta «cu masura», rep
roducând de fapt
miscarea armonioasa pe care Dumnezeu o exercita asupra universului. Împaratul era în
 acest sens
comparat cu cel mai nobil dintre astre, cu soarele, simbolul perfectiunii ca si
Dumnezeu. Tema
aceasta a «împaratului soare» pe care o regasim si la Psellos, este înca folosita la cur
tea lui Alexis al
III-lea, «împaratul soare» care din Orient raspândea «primavara asupra supusilor sai»; des
e Alexios
I se spunea de asemenea ca «este apusul soarelui»433. În final, parerea comuna nu pute
a face diferenta
între acest «dumnezeu terestru» si adevaratul Dumnezeu; când Isaac I intra în Constantinop
ol,
poporul s-a precipitat asupra lui ca si cum ar fi avut în fata ochilor pe Dumnezeu
, considerând
intrarea sa în oras o adevarata epifanie. La rândul sau Roman al IV-lea, în momentul în
care traversa
Asia Mica în mijlocul garzii sale imperiale era recunoscut ca egal al lui Dumnezeu
. De altfel,
împaratii îndeplineau în ochii supusilor, cu titlu de simbol sau comemorare, gesturi «as
emanatoare»
cu cele ale lui Dumnezeu. Astfel de Craciun, în cursul ceremoniei care avea loc cu
 acest prilej
«împaratii nostrii promovati si ocrotiti de Dumnezeu», aducând aminte de venirea lui Iis
us printre
oameni iau în comun aceeasi hrana corporala sau la Paste, când aparitia imperiala er
a simbolul

432 Börje KNÖS, Literatura Bizantina în limba populara din vremea Comenilor, în vol. Lit
eratura Bizantului, Studii, ed.
Univers, Bucuresti, 1971, p. 243.
433 A. DUCELLIER, Le drame de Byzance , p.122.

Învierii asa cum exprima foarte bine una din cântari, «creatia sarbatoreste astazi Pastele eliberator vazând sceptrul vostru, Stapâne, care se ridica în acelasi timp cu Învierea lui Hristos»
Învierii asa cum exprima foarte bine una din cântari, «creatia sarbatoreste astazi Pastele eliberator vazând sceptrul vostru, Stapâne, care se ridica în acelasi timp cu Învierea lui Hristos». Asemenea lui Dumnezeu, împaratul se arata rar în public, aparitiile sale fiind adevarate epifanii, deosebit de pretioase. În contradictie cu o perioada ceva mai veche, în care ideea de împarat-soldat era înca prezenta, acum la Bizant se acredita o conceptie noua: împaratul nu trebuie sa paraseasca palatul sau. Ca si Dumnezeu, trebuia sa se stie ca împaratul este mereu prezent, dar ramâne ascuns în palat.

În palatul sau, supranumit sugestiv «palatul sacru», împaratul era înconjurat de tot felul de simboluri dintre care cel mai important era purpura435. Faptul ca împaratul era îmbracat în purpura lasa sa se înteleaga ca Dumnezeu a facut alegerea Sa, astfel încât atunci când Mihail Bâlbâitul a îmbracat din greseala hlamida de purpura pe care Leon al V-lea o lasase pentru a se putea ruga, fiecare vedea un semn ca acesta îi va succeda la domnie. Tot ca simbol al puterii imperiale era si încaltamintea din purpura, kampagia. Atâta timp cât cineva avea încaltaminte de purpura în picioare, însemna ca face parte dintr-o lume diferita, chiar daca descaltându-se, persoana nu mai îndeplinea aceeasi misiune divina. «Este imposibil, spunea Bardas Skleros, ca cineva care s-a încaltat o singura data în prezenta tuturor, sa se descalte fara dificultate»436. Sensul mistic acordat purpurei ne permite sa întelegem mai bine indignarea acelora care au vazut cum Isaac al II-lea acorda unchiului sau, Teodor Kastamonites, permisunea de a folosi ornamente din purpura pentru parul sau, dreptul de a purta o mantie tot din purpurasi chiar posibilitatea de a semna corespondenta în purpura. Aceasta îl face pe Nichita Choniates sa spuna ca ceea ce se întâmpla acum «este o alunecare a lucrurilor catre ceva neobisnuit, este contra naturii»437. În calitatea sa de trimis al lui Dumnezeu, numai împaratul avea dreptul sa foloseasca insemnele imperiale: vesmintele si diademele care marcau puterea suveranului, au fost date de Dumnezeu pentru prima data lui Constantin cel Mare, în schimbul juramântului ca le va folosi numai în situatii solemne si ca nu le va împrumuta altor persoane. Împaratul Leon al VI-lea ar fi murit pentru ca cedase coroana sa fara vreun motiv anume.

Alte insemne mai putin impresionante aveau de asemenea valoare de simbol: cazul monezilor. Pentru ca aveau un caracter imperial, monezile din argint sau din aur ca numisma erau refuzate numai în cazul în care ar fi fost false. A respinge moneda unui împarat însemna a-i respinge puterea cu care

era investit de la Dumenezeu.

Acestei teocratii radicale, omul de rând nu-i putea raspunde decât prin teamasi ascultare pasiva. Este admis chiar faptul ca teroarea ar avea un «rol purificator». Mihail al IV-lea, un suveran destul de blând si întelegator, afisa de cele mai multe ori supusilor sai un chip sever. În legatura cu aceasta atitudine Mihail Psellos consemna ca «nu depasea aspectul fetei, deoarece cei care-l vedeau, de teama nu îndrazneau sa comita vreo actiune care sa-l supere; nimeni nu dorea sa-l însele pentru ca se temeau si se gândeau la vigilenta lui». Kekaumenos prezinta cu mult realism acest sentiment de teama: «trebuie ca notarii si agentii puterii sa fie patrunsi de frica, caci astfel vor fi cinstiti». Cu toate acestea, Bizantul nu era o lume a terorii, dar o teama ca principiu parea sa domine raporturile dintre împarat si subiectii sai. În aceasta directie se înscriu si cuvintele lui Psellos cu privire la anii de domnie ai lui Mihail al IV-lea: «fiecare traia pentru el, întâlnirile unora cu altii fiind suspendate»438.

Aceasta teama ambianta avea ca rezultat o anumita reticenta: nimeni nu putea conta pe sprijinul celuilalt în cazul în care era defavorizat de vreo decizie imperiala. De aici o alta consecinta: un sentiment generalizat de suspiciune care învenina uneori relatiile din Bizant, fie ele publice sau cele de simpla prietenie. Cel care detinea anumite functii oficiale era patruns si de un evident sentiment de angoasa, iar în cazul vreunei miscari împotriva puterii era nevoie de multa prudenta, teama în administratie capatând în situatii extreme forme generalizate. Acelasi Kekaumenos sfatuia

434 IBIDEM, p.123.
435 Pentru simbolurile autoritatii domnesti în Tarile Române vezi A. PIPPIDI, Op.cit.,p.40-51.
436 Cf. A. DUCELLIER, Op.cit., p. 123.
437 IBIDEM.
438 IBIDEM, p.125.

în cazul în care cineva se afla în subordinea vreunui functionar incult si incapabil,
sa fie tratat cu
menajament si teama.

în cazul în care cineva se afla în subordinea vreunui functionar incult si incapabil,
sa fie tratat cu
menajament si teama.
439. De
fapt, revolta împotriva împaratului era considerata a fi o revolta împotriva lui Dumne
zeu. «Acela care
se manifesta cu violenta împotriva împaratului, împotriva cui se ridica?» întreba Heracliu
s.
Auditoriul raspundea: «Împotriva lui Dumnezeu care l-a asezat împarat». Deci, revolta er
a un
«dusman al lui Dumnezeu» (theomahos), ceea ce se observasi din discursul lui Botania
tes împotriva
rebelului Nichifor Bryennios: «În nebunia ta, îi spune el, tu te-ai ridicat împotriva ho
tarârilor lui
Dumnezeu si împotriva mea, care am fost asezat pe tron de Dumnezeu. Astfel tu te-a
i transformat în
dusman al lui Dumnezeu»440. Chiar daca atacul împotriva împaratului de la Bizant depas
ea stadiul de
les majestate, interesant este termenul folosit în astfel de cazuri: sacrilegiu (c
atosiosis). «Ce
stupiditate, ce sacrilegiu!» spunea Mihail Attaleiates atunci când se referea la rev
olta lui Constantin
Dukas împotriva lui Botaniates, tot asa cum Leon al VI-lea crezând într-un complot org
anizat de
patriarhul Nicolae Misticul împotriva sa spunea: «Îl voi goni de pe scaunul patriarhal
pentru
sacrilegiul comis». Chiar si pentru atacuri mai putin grave rigorile erau extreme:
pentru o femeie care
împreuna cu fiica sa aruncase cu pietre împotriva lui, Nichifor II Focas, hotaraste
sa fie arse pe
strazile Constantinopolului.

Un astfel de sacrilegiu considerat ca revolta împotriva lui Dumnezeu reprezenta si
o adevarata
«apostazie». Cei vinovati, cei care «se vor opune legilor si hotarârilor divine», nu erau
pedepsiti de
împarat, ci «legile le vor lua cetatenia si toate celelalte drepturi ajungând ca niste
adevarati sclavi»,
caci atitudinea lor nu are nici o justificare. În vremea lui Constantin Porfirogen
etul s-a decis
anatemizarea rebelilor, hotarâre reînnoita de Manuel I Comnenul si de Mihail al VIII
-lea Paleologul.
În practica, astfel de excomunicari existau deja: iertarea personala a lui Isaac A
nghelos acordata
membrilor unui complot nu era suficienta, ei mergând si la Patriarh pentru a-i cer
e sa fie «dezlegati
de anatema» pronuntata împotriva lor.

Incontestabil, nelimitat, de origine divina, regimul politic bizantin era întruchi
parea Împaratiei
lui Dumnezeu pe pamânt. Pentru a fi asa, era necesar însa ca suveranul sa raspunda i
dealului fixat,
altfel Împaratia lui Dumnezeu risca sa se transforme într-un simplu despotism.

Miscari contestatare, rezultat al abandonului lui Dumnezeu

Distribuitor majestuos si impasibil al vointei lui Dumnezeu, suveranul bizantin
era adesea o
fiinta instabilasi intoleranta. Referindu-se la împaratii din vremea sa, Mihail Ps
ellos era deosebit de
sever în aprecierile sale:  Nici unul dintre ei nu si-a exersat puterea cu serenitat
e, unii au fost rai, altii
iubitori de intrigi, iar altii aveau unele slabiciuni de ordin moral 441.

În spatele imaginii unui împarat neînfricat, întâlnim adesea un suveran influentabil în as
masura încât adesea devine o simpla jucarie usor de manipulat de anturaj. Leon al VI
-lea era el însusi
constient de faptul ca era un tip usor influentabil: în fata politicii brutale a u
nuia dintre ministrii sai
 el izbucnea în lacrimi si începea sa se scuze jurând ca tot ce se întâmpla este fara voia
a, fara avizul

439 IBIDEM, p.126.440 IBIDEM.
441 IBIDEM, p.128.

sau sau fara ca el sa fi dat ordin sau sau fara ca el sa fi dat ordin . Ca si în situa tiile în care avem de-a face cu regimuri autoritare, uneori întâlnim în Bizant suverani prost sfatuiti si care transferau responsabilitatea asupra ministrilor lor. Pentru Mihail Attaleiates, ministrul Nikeforitzes era singur responsabil cu problemele guvernului; el îi da indicatii împaratului de ceea ce acesta trebuia sa facasi tot e l împartea onorurile si concesiile celor pe care singur îi alegea 443. Asistam în Bizantsi la tot felul de favoritisme: daca Constantin al IX-lea numea pe eunucul Nichifor într-un post esential, precum cel d e domestic al Orientului (general sef), aceasta se facea nu pentru ca era un om energic si efi cient în arta razboiului, ci pentru ca facuse dovada atasamentului sau fata de împarat 444. De aici si actele de coruptie de care împaratul nu era strain: judecatori locali adesea mituiti sau guvernatori ai unor provincii ce acceptau cu prea multa usurinta sugestiile celor care aveau grija sa-si sprijine argument ele cu bani. Situatia invita la un joc adesea pur si simplu de influente si bani care împingea pe cetate ni catre arbitrariul unor tirani incompetenti si avizi, acestei atitudini puterea imperiala raspunzându -i fie prin pedeapsa, fie prin toleranta.

În ceea ce-l privea pe împarat, numai Dumnezeu îl putea sanctiona, iar acesta la rândul sau detinea controlul asupra administratiei, de unde si excesul de putere ce risca s a devina uneori regula445. Istoria Bizantului permite enumerarea unor dictatori: Focas I (602-61 0), Justinian al II-lea (685-695 si 705-711), Constantin al VIII-lea (1025-1028), Andronic I (1180-1185) . În plus, acestora li se poate imputa o evidenta legeritate în tratarea unor situatii de libertate sa u constrângere : în 1028, Constantin al VIII-lea vrând sa-si casatoreasca fiica, Zoe, cu Roman Arghiros, dej a casatorit, îi acorda acestuia din urma doua variante: orbirea sau repudierea de catre sotia sa . Riscul de a se expune exceselor de tot felul, îl punea pe împarat într-o postura delicata fata de sis temul mental al bizantinilor. Împaratul era un model pentru subiectii sai. Ca orice despot, împaratu l nu avea încredere în nimeni, ceea ce îl facea de multe ori arbitrar. Acelasi Constantin al VIII-lea, e xemplu tipic de tiran înnebunit de frica, asculta la tot felul de intrigi si la cea mai mica banuiala lu a decizii radicale. Vorbind despre el, Mihail Psellos spunea ca nu se gândea sa împarta pedepsele în mod ec hitabil cu greselile comise de subiectii sai, ci mai degraba cum putea scapa de suspiciunil e sale. Cu toate acestea, bizantinii erau dominati de doua idei fundamentale, care, în ciuda fricii , vor dezvolta critica, ce va deveni actiune atunci când situatiile deveneau nedrepte. Mai întâi, împaratul nu e ste decât un om, iar pe de alta parte, era clar ca Dumnezeu nu putea accepta cruzimea, gresel ile morale si religioase de care se faceau vinovati unii suverani. De fapt, asemenea excese nu

erau posibile decât în
situatiile în care Dumnezeu cu libertatea sa absoluta de a alege, putea respinge p
e unul dintre alesii
sai terestri, tot asa cum ceva mai devreme îl promovase: în mod neasteptat, fara vre
un motiv aparent.
Pentru o vreme, persoana abandonata putea conserva aparentele unui împarat, dar er
a practic izolata,
data în mâna diavolului. Exemplul tipic este cel al lui Constantin al V-lea: dusmanul
care seamana
zâzania danseaza vazând cum învinge propria rautate în acest împarat tiranic 446. Fara a m
ge prea
departe o actiune negativa a imparatului tindea sa demonstreze ca acesta nu mai
este reprezentantul
lui Dumnezeu: ceea ce lasa sa se înteleaga Attaleiates prin expresia nelegiuire atun
ci când sereferea la ordinul dat de Mihail al VII-lea de a-l orbi pe Roman Diogene
. În astfel de situatii
împaratul îsi pierdea legitimitatea, pentru ca în loc sa-i invite pe oameni la împlinire
a vointei lui
Dumnezeu, dadea exemplu unei fiinte dominate de cel rau. Este destul de dificil
sastim, în care
moment împaratul înceta sa mai fie un suveran de drept divin si devenea ceea ce pute
m numi în mod
general tiran . Definitia tiraniei este vagasi fluctuanta. A fi un împarat tiran dese
mna mai întâi pe
cel care împiedica respectarea prescriptiilor religioase, un exemplu în acest sens f
iind ereticii. Pe de
alta parte, infractiunile de ordin disciplinar, mai putin grave, puteau conduce
de asemenea la tiranie.

442 IBIDEM.
443 IBIDEM, p.129.
444 IBIDEM.
445 Vezi H. AHRWEILER, L idéologie politique de l Empire byzantin, Paris, 1975.
446 A. DUCELLIER, Op.cit.p. 129.

Pe parcursul crizei tetragamice dupa ce interzicea lui Leon al VI-lea accesul în catedrala Sfânta Sofia, Nicolae Misticul adauga si o serie de sanctiuni suplimentare, în eventualitatea în care împaratul ar fi avut un  comportament tiranic ; în acelasi sens, suveranii de mai târziu care au dus o politica unionista, au fost de asemenea considerati tirani. Pâna la urma actul tiranic ramânea prin excelenta acela al obtinerii puterii prin violenta. Ridicându-se împotriva lui Leon al V-lea, Mihail al II-lea obtinea tronul prin  tiranie si împotriva vointei lui Dumnezeu ; simplele tentative de lovitura de Stat ratate, ca cele ale lui Bardas Skleros sau Bardas Focas din vremea lui Vasile al II-lea, sunt considerate în egala masura drept acte tiranice. Mai putem adauga si faptul ca simpla încredintare a puterii unor iresponsabili, ce o vor deturna de la cursul adevarat, capata un aspect culpabil.

Maniera cea mai simpla de a deveni tiran ramânea însa aceea a abuzului de putere fata de subiectii pe care-i conduci: ascunderea proviziilor alimentare de care s-a facut vinovat Nichifor II Focas reprezenta  un act tiranic îndreptat împotriva cetatenilor . De fapt, actul tiranic pentru bizantini era sinonim cu notiunea de exces, de lipsa de masura; notiunea poate fi neclara, dar fundamentalasi evidenta în mentalitatea greaca, impunând omului anumite limite naturale, de care acesta ar fi trebuit satina seama.  Din momentul în care iesim din mediul cel drept, spunea Ana Comnena, si ne îndreptam catre extreme, ne îndepartam de virtute . Chiar si Isaac al II-lea prin vesmintele sale, parfumurile sale, dar mai ales prin abundenta meselor (ocean de vin) cadea în excesul ce-l putea conduce la tiranie.

Totusi lipsa de masura îl lanseaza pe om în intreprinderea unor actiuni de forta, iar acest aspect este adesea întâlnit la Bizant pentru ca este sinteza a doua reactii mentale, diferite la origine, dar care erau de multa vreme apropiate; este vorba despre notiunea de exces de care am pomenit si care corespundea termenului grecesc de ibris din antichitatea elenica (greseala antica a omului care merge prea departe cu bogatia sau cu puterea si care sfârseste prin declansarea geloziei sau a razbunarii zeilor) si greseala grava a crestinilor care pot cadea în pacatul orgoliului. În acest sens, Alexios Comnenul reprosa rebelului învins Nichifor Bryennios faptul ca  si-a uitat propria masura .

Aceasta notiune de exces, din care provine la un moment tirania este adesea pusa în raport cu Dumnezeu: lipsa de masura a unui tiran consista în lipsa de credinta fata de providenta divina.
Problemele umane sunt rânduite de Dumnezeu, care se impune oamenilor prin porunci si autoritate.
Nedreptatea si asuprirea sunt alte doua aspecte ale tiraniei pe care Nicetas Cho

niates le reprosa
majoritatii împaratilor bizantini , care nu suporta bogatia celorlalti, sacrificând tot ce este nobil
pentru a lasa frâu liber dorintelor fara margini . În realitate, tirania era considerata o plaga a
umanitatii si o jignire adusa lui Dumnezeu, care detesta nedreptatea. Cine nu stie, spunea Nicolae
Misticul, ca Dumnezeu uraste tirania, iar oamenii din totdeauna au respins pe tirani ca pe o
nenorocire a umanitatii . În mod logic, o asemenea atitudine îndeamna la revolta împotriva tiranilor.
În cazul unei erezii, o tiranie împotriva lui Dumnezeu , toate izvoarele sub influenta partidelor
monahale, considerau de exemplu asasinatul lui Leon al V-lea Armeanul (813-820), o pedeapsa
dreapta pentru violarea legii , de care acesta se facuse vinovat. Din acest exemplu apare si pericolul
unei astfel de conceptii: începând din ce moment tirania devine evidenta, de când avem dreptul
legitim de a o combate? Daca fiecare se lasa condus de o apreciere de ordin personal, atunci nu mai
avem de-a face cu o autoritate, caci în orice moment, oricine poate decreta, în numele lui Dumnezeu,
ca puterea imperiala a deviat de la scopul propus.

Din fericire, Dumnezeu se manifesta atunci când abandoneaza pe un suveran: cine întelege
sau are posibilitatea sa vada semnele care vin din cer, le poate întelege si-si poate explica mai bine de
ce un împarat sau vreun dregator al Statului, a avut un sfârsit fericit sau nu. Adesea, Dumnezeu arata
casi-a îndepartat privirea de la împarat prin diferite cataclisme naturale, care se abat asupra
Imperiului. Astfel, domnia lui Mihail al II-lea a cunoscut multe semne ceresti îngrozitoare:
cutremure, incendii, asasinate. În acelasi timp, împotriva lui Mihail al IV-lea, ajuns la tron prin
asasinarea lui Roman Arghiros, Dumnezeu s-a dezlantuit prin invazii de lacuste sau a trimis vise unor
apropiati ai împaratului cum a fost cazul unui servitor al episcopului Pergamului. Explicatia unor

astfel de situatii era data chiar de cei care le-au avut: toate acestea va vin din cauza încalcarii poruncilor lui Dumnezeu .

astfel de situatii era data chiar de cei care le-au avut: toate acestea va vin din cauza încalcarii poruncilor lui Dumnezeu .
447. În general, orice necaz care venea asupra crestinilor era imputat greselilor împaratului, deoarece basileul era responsabil de toti crestinii: jaful savârsit de musulmani asupra mânastirii Sfântul Sava din Palestina nu putea fi decât consecinta sustinerii ereziei iconoclaste de catre Leon al V-lea.

În momentul în care semnele erau evidente, era nevoie de cineva care sa preia initiativa revoltei . Atâta timp cât puterea rezista, chiar si atunci când în mod deschis ea era desconsiderata de Cer, populatia se multumea cu rugaciunea si cu cererea la Dumnezeu, sa le trimita pe cineva care sa fie capabil sa elimine pe tiran . Daca un om se simtea investit cu o asemenea misiune, el nu putea fi sigur de reusita sa. Singurul mijloc infailibil în cunoasterea vointei lui Dumnezeu ramînea pâna la urma riscul aventurii, felul în care aceasta lua sfârsit; daca revolta esua, însemna ca Cerul continua sa-l sprijine pe împarat, daca reusea, autorul ei era considerat noul ales al lui Dumnezeu. La Bizant reusita ramânea cea mai solida legitimitate, deoarece reprezenta o aprobare din partea lui Dumnezeu, iar revolta care a condus la izbânda constituia o initiativa sfânta animata de un tel drept , careia uneori i se asocia si patriarhul.

În virtutea misiunii sale divine, împaratul era decis sa-si apere tronul împotriva celor care ar fi dorit sa-l ia. De aceea în caz de revolta, împaratul facea totul pentru a rezista atacului, iar atunci când iesea învingator, sanctiona prompt atitudinea tradatorilor. Asa s-a întâmplat cu Botaniates, care dupa ce l-a învins pe Bryennios, îsi reafirma în fata învinsului sau legitimitatea. Au fost si situatii în care împaratul ajungea sa-si dea seama ca a pierdut ajutorul lui Dumnezeu, si renunta la putere fara sa mai opuna rezistenta. Astfel, în momentul declansarii revoltei lui Leon al V-lea Armeanul, Mihail I îsi reaminteste de originile obscure ale puterii sale si se crede blestemat de Dumnezeu, abdicând fara rezistenta. De asemenea, el a trimis insemnele imperiale rebelului si s-a retras la o manastire, convins ca nu fàcea decât sa accepte evenimente dorite de Dumnezeu .

În privinta lui Nichifor al III-lea Botaniates (1078-1081), el reprezinta tipul suveranului care vrea sa arate pâna la capat ca este ajutat de Dumnezeu, chiar si atunci când era practic pierdut. Asa cum rezistase revoltei lui Bryennios tot asa a rezistat si celei a lui Alexios Comnenul, dar a încetat orice rezistenta

si a abdicat în momentul în care si-a dat seama ca Dumnezeu nu mai este de partea sa. Sentimentul de a fi în orice clipa abandonat de Dumnezeu, i-a determinat pe unii suverani sa se îndoiasca de capacitatile lor reale, considerându-se respinsi chiar si atunci câd nu era cazul. Mihail al VII-lea avea presentimentul unei revolte si în prezenta întregii Curti, se compara adesea cu profetul Iona, cerând ca si acesta sa fie aruncat în mare .

O asemenea resemnare poate fi explicata prin parerea ca atunci când Dumnezeu si-a manifestat dezacordul, încercarea de a rezista nu numai ca ar fi inutila, dar ar constitui si un sacrilegiu, prin rezistenta la voia lui Dumnezeu. Acela care se agata cu toata puterea de tron, atunci când este abandonat de Dumnezeu, înseamna ca lupta împotriva Cerului. Printre obstinatii de putere îl putem mentiona pe Mihail al VI-lea, a carui rezistenta din 1057 parea contemporanilor sai scandaloasa: dupa ce Isaac Comnenul a fost proclamat împarat, generalul Katakalon Kekaumenos remarca ca daca s-ar tolera întoarcerea pe tron a lui Mihail al VI-lea suveranul dezavuat atunci din Cer va coborî mânia dumnezeiasca, din cauza violarii juramântului depus de Isaac. La rândul sau, Skilitzes, facând câteva reflectii asupra aceluiasi episod, afirma ca prin rezistenta sa repetata, chiar si

447 IBIDEM.

atunci când armata, poporul si Biserica l-au abandonat, suveranul a pierdut si sin
gura compasiune
care îi mai ramânea dupa pierderea tronului: Împaratia lui Dumnezeu. Prin neascultare
de vointa lui
Dumnezeu, Mihail al VI-lea risca sa-si piardasi sufletul.

atunci când armata, poporul si Biserica l-au abandonat, suveranul a pierdut si sin
gura compasiune
care îi mai ramânea dupa pierderea tronului: Împaratia lui Dumnezeu. Prin neascultare
de vointa lui
Dumnezeu, Mihail al VI-lea risca sa-si piardasi sufletul.

Acesta este paradoxul puterii politice bizantine: fara ajutorul divin pe pamânt, p
uterea
imperiala, sub aparenta absolutismului, masca o lipsa totala de autonomie, iar o
mnipotenta
împaratului nu avea drept echivalent decât fragilitatea sa. Eforturile depuse pentru
iesirea din aceasta
dilema putea lasa impresia unui sistem politic uneori incoerent, ce va putea fi în
sa contrazis de
încercarile de conciliere între legile dumnezeiesti si cele omenesti.

Mijloacele de combatere a tiraniei

În mod paradoxal Biserica a fost cea care a limitat în mod constant actiunile uneori
excesive
ale teocratiei imperiale. Concurenta dintre împarat si Biserica a fost la un momen
t dat inevitabila,
deoarece primul era loctiitorul lui Dumnezeu pe pamânt , iar Biserica, prin intermedi
ul calugarilor
sau patriarhilor mai ambitiosi, în calitate de alesi ai lui Dumnezeu, pretindeau în
unele cazuri ca nu
depind de nici o autoritate terestra. Pe de alta parte, toti îi recunosteau basile
ului dreptul de a
interveni în problemele bisericesti. Cei mai rigurosi admiteau ca împaratul are obli
gatia sa
supravegheze respectarea legilor care guverneaza atât Biserica cât si Statul: pentru
Teodor Studitul,
Nichifor I (802-811) ajunsese sa ocupe tronul Imperiului nu numai pentru a se ocu
pa de problemele
temporale care fusesera rau administrate pâna atunci, dar si pentru a redresa Bise
rica în cazul în care
acest lucru s-ar impune . Aceasta putere de ordin disciplinar putea merge foarte d
eparte ajungând
pâna la imixtiune în cazul alegerii patriarhului: în ciuda unor reguli de principiu, împ
aratului i se
recunostea si dreptul absolut de a desemna pe patriarh448. De asemenea, prin cal
itatea sa de
reprezentant al lui Dumnezeu pe pamânt, era o binefacere, o harisma a suveranului
de a oferi
crestinilor un conducator spiritual demn de ei. În privinta desemnarii patriarhulu
i, ea era adesea
considerata ca un act de inspiratie divina: Dumnezeu este cel care sugereaza lui
Leon al VI-lea
alegerea lui Nicolae Misticul (901-907 si 912-925), a carui numire era considera
ta drept o binefacere
deosebita (haris), pentru care poporul îi este dator împaratului. Atunci când a numit
un nou patriarh,
Ioan I Tzimiskes (969-976) si-a permis sa declare fara scrupule: eu însumi l-am urc

at pe scaunul
patriarhal . În unele cazuri se ajungea si la numirea unor episcopi de catre împarat, în ciuda faptului
ca alegerea se facea de catre sinod si confirmarea era facuta de patriarh. Nichifor Focas a decretat la
un moment dat ca episcopii nu puteau face nimic fara ordinul sau. În sfârsit, puterea disciplinara a
împaratului avea si alte consecinte: el singur putea convoca Sinoadele Ecumenice449.

Cu aceste prerogative, împaratul îsi permitea de multe ori sa intervina în materie de dogma.
Asa au facut Justinian I, împaratii iconoclasti, Manuel Comnenul (1143-1180) sau Ioan Cantacuzino.
Nicetas Choniates spunea ca prin pretentiile lor de infailibilitate în domeniul religios, împaratii
ajungeau sa devina exegeti ai dogmelor, judecatori si arbitri, iar uneori chiar opresori ai celor care nu

448 H.G. BECK, Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz, în Revue des études byzantines , 24, 1966, p 1-24.449 A. HOHLWEG, Bischof und Stadherr im frühen Byzanz, în Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 20, 1972, p.
51-62.

erau de acord cu ei . Chiar daca asemenea interventii erau considerate a fi ilegale, era admis principiul conform caruia  harisma suveranitatii nu era prea departe de cea a preotilor .

erau de acord cu ei . Chiar daca asemenea interventii erau considerate a fi ilegale, era admis principiul conform caruia  harisma suveranitatii nu era prea departe de cea a preotilor .

Din partea împaratului era mult mai dificil de obtinut angajamentul pastrarii unor limite în materie de disciplina: era nevoie de aducerea aminte a faptului ca Biserica era o institutie de ordin divin. Desemnat de împarat, patriarhul ramânea pâna la urma alesul lui Dumnezeu si era numit  prin harul dumnezeiesc  asa cum era mentionat în formula de intronizare[450]. De altfel, atunci când suveranul îl numea pe patriarh fàcând uz de propria sa autoritate, toata lumea admitea principiul conform caruia cel ales era impus de suveran, dar  Dumnezeu fusese cel care-i inspirase alegerea .
De asemenea, patriarhii refuzau întotdeauna ideea ca ar fi datorat ceva autoritatii umane: pentru Nicolae Misticul nu  actiunea umana  l-a promovat pe tronul patriarhal, ci Hristos, afirmatie regasita si la rivalul sau Eutimie, care adauga:  nu oamenilor datorez ceea ce sunt, ci vointei lui Dumnezeu .
Fiind vorba de un dar al lui Dumnezeu, patriarhatul nu putea fi revendicat decât tot de Dumnezeu.

În privinta calugarilor, acestia au mers si mai departe considerându-se scutiti de orice obligatie fata de Stat si legile sale. Ales senator, acelasi Eutimie pe care l-am pomenit deja, nu venea niciodata la Constantinopol, asa cum consemna unul dintre ministrii vremii, Zautzes. Tot el spunea ca putem fi orbi si fara îndrumator atunci când nu respectam învataturile evanghelice, apostolice si scrierile Sfintilor Parinti. În acest sens el a avut mai multe interventii în guvern, cautând sa-l influenteze si pe ministrul lui Leon al VI-lea, Stylianos Zautzes. Monahii erau de parere, la un moment dat, ca Statul nu ar trebui sa aiba legi proprii, functia sa limitându-se la supravegherea aplicarii legilor religioase. Protestele violente ale ministrului si ale împaratului împotriva amestecului calugarilor în afacerile Statului ne arata ca acestia îsi dadeau seama de pericolul punerii sub tutela a puterii temporale. Faptul devine si mai explicit în momentul în care împaratul era legat de Biserica printr-un un juramânt: el depunea un juramânt la care se adauga si momentul în care el primea coroana din mâna patriarhului, cel care nu trecea prin acest ceremonial fiind considerat ilegitim.
Deci, puterea religioasa dispensa mai mult sau mai putin puterea politica, acordând Bisericii o influenta deosebita asupra autoritatii temporale. Putem spune ca daca vreun ministru ar fi sugerat

împaratului destituirea patriarhului, masura ar fi antrenat anatema asupra suveranului încoronat de cel destituit451.

Astfel Biserica aducea unele restrictii puterii imperiale, ea reprezentând o adevarata enclava în cadrul Imperiului fata de care este deosebit de ermetica, jucând uneori chiar si rolul de refugiu pentru cei care încalcau legea. Biserica putea merge chiar si mai departe: cu rabdare ea cauta sa acapareze uneori puterea temporala. Ierarhia superioara dorea sa participe la guvernare, mai ales când în frunte se gasea un patriarh energic: pentru Nicolae Misticul faptul ca împaratul nu-l tinuse la curent cu intentiile sale privind o expeditie împotriva bulgarilor, constituia un fapt scandalos. Ca episcop, spunea el, am un cuvânt de spus în deciziile care trebuie luate 452. De aici si pâna la ideea ca

450 Mai multe detalii în H.G. BECK, Geshichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich, Göttingen, 1980.
451 A. DUCELLIER, Op.cit., p. 141.
452 IBIDEM.

împaratul nu este decât o creatura a Bisericii, nu mai era decât un pas, patriarhul Mihail Cerularie în secolul al XI-lea fiind reprezentantul elocvent al acestei tendinte. Când Isaac Comnenul pretindea ca nu va mai asculta de sfaturile sale, Mihail îi declara fara ambiguitate : Eu sunt cel care te-am creat, eu voi fi cel care te voi distruge . La putin timp dupa ce a rostit aceste cuvinte , acelasi patriarh se încalta cu sandale de purpura, sub pretextul ca nu este o asa de mare diferenta între arhierie si suveranitate .

Alaturi de patriarh si Sinodul se gândea la o eventuala asociere în privinta deciziilor ce trebuiau luate în Stat. Putem spune ca Biserica îsi permite uneori sa practice o politica contrara aceleia a împaratului chiar si în domeniul afacerilor externe: patriarhul Cerularie a facut totul pentru a împiedica în 1054 tentativele de alianta dintre Constantin Monomahul si Roma. Mai târziu, odata cu slabirea progresiva a puterii imperiale, acest tip de politica externa a progresat: în timp ce Ioan al V-lea facea mari eforturi pentru realizarea unirii cu Roma, patriarhul Calist era adeptul unei politici ortodoxe stricte.

Vedem ca este absurd sa vorbim de ceea ce unii au numit cezaropapismul bizantin [453] .
Niciodata puterea temporala nu a absorbit autoritatea spiritualasi nici invers. În realitate, plasate în mâini diferite, cele doua au ramas mereu independente. Avem de-a face deja cu un proiect al teoriei celor doua puteri , pusa la punct în secolul al IX-lea sub influenta lui Fotie, care facea din patriarh si împarat, partile cele mai importante ale Statului, garantie a întelegerii între puterea imperialasi cea religioasa. Prin aceasta nu se punea problema separarii dintre spiritual si temporal, deoarece administrarea Imperiului lui Dumnezeu cerea colaborare si armonie între cele doua, deci influenta reciproca nu numai ca era acceptabila ci si absolut necesara.

O alta metoda de lupta împotriva abuzurilor cu caracter tiranic erau ideile de libertate si legalitate mostenite din lumea greco-romana. Ideea teocratica nu era suficient de puternica la Bizant, încât sa elimine orice opozitie. În aceasta privinta, opozitia la Bizant era înainte de toate conservatoare, asa cum ne aratasi elogiul facut de Psellos lui Mihail al IV-lea (1034-1041): cea mai mare parte a suveranilor abroga legea data de predecesorii lor si destituie senatori, meritul lui Mihail al IV-lea constând în faptul ca nu a fàcut nimic . Opozitia se pare ca era un fapt normal la Bizant, adesea chiar masiva. Arethas de Cezareea spunea ca numai o minoritate sustinea puterea aflata la conducere, în timp ce majoritatea o tolereaza . În alte cazuri nemultumirea se manifesta violent, ca în cazul lui Alexios al III-lea când populatia declara: nu mai suportam sa fim guverna

ti de Comneni .

O asemenea opozitie este de altfel justificatasi de traditia crestina care a rec
unoscut si a
încurajat critica morala a puterii imperiale. De asemenea, bizantinii formulau cri
tici deosebit de
violente si de îndraznete la adresa puterii, încât aceasta atitudine pare extraordinar
asi astazi. Pentru
majoritatea împaratilor romani, spunea Nichita Choniates, este absolut intolerabil
ca ei sa se
multumeasca numai cu domnia, cu obtinerea de venituri, cu folosirea bunurilor pu
blice ca si cum ar fi
ale lor, cu tratarea oamenilor liberi ca si cum acestia ar fi sclavi; daca nu-i
consideram ca fiind
întelepti, daca nu apreciem eroismul lor, daca întelepciunea lor nu este comparata c
u cea a lui
Solomon, daca nu vedem în ei niste adevarati dogmatisti, cunoscatori infailibili a
i lucrurilor
dumnezeiesti si omenesti, atunci ei se simt ofensati 454.

Acest citat demonstreaza ca se putea folosi un limbaj destul de liber la adresa îm
paratului. Un
suveran destul de autoritar cum a fost Manuel I (1143-1180) s-a vazut nevoit sa
accepte reprosurile
dure ale soldatilor sai, care-l învinuiau de înfrângerea de la Myriokefalon din 1176.
Cu toate ca
împaratul are o misiune divina, aceasta nu-l împiedica sa aibe slabiciuni ca toti oa
menii. De aici si
numeroasele critici cu privire la diversitatea formelor de adoratie. Arethas de
Cezareea, considerat
totusi un bun curtezan, nu era de acord cu obiceiul persan al prosternarii pe ca
re el îl considera barbar

453 G. DAGRON, Empereur et prêtre Etude sur le césaropapisme byzantin, Paris, 1996; D.
J. GEANAKOPOLOS,
Church and State in the Byzantine Empire: a Reconsideration of Cesaropapism, în Ch
urch History, 1965.454 A. DUCELLIER, Op.cit. p,142.

si nedemn pentru eleni. Mihail Psellos sublinia lipsa de sinceritate, iar Fotie punea accentul pe atasamentul ce trebuia sa existe între cel care guverna si guvernati.

si nedemn pentru eleni. Mihail Psellos sublinia lipsa de sinceritate, iar Fotie punea accentul pe atasamentul ce trebuia sa existe între cel care guverna si guvernati.

Originea divina a puterii ramâne indiscutabila, dar nu poate fi uitat nici fundamentul terestru, chiar daca prin aceasta se exprima de fapt tot vointa divina. Pentru Psellos autoritatea imperiala se sprijinea pe 3 fundamante: poporul, Senatul si armata. Rolul acesteia din urma era evidentiat în chip deosebit: faptul ca în aceasta institutie, în virtutea traditiei romane, majoritatea vedeau o sursa incontestabila de putere, multi dintre împaratii bizantini proveneau din sânul ei (Nichifor II Focas, Alexios al III-lea). Acelasi Psellos spunea la un moment dat ca armata ramâne nervul romanilor .
Facând dovada aceluiasi conflict uneori profund, bizantinii au avut unele probleme în distinctia pe care erau nevoiti sa o faca între idealul antic al chipului de împarat razboinic si dreptul divin ce presupunea o detasare fata de anumite actiuni exclusiv materiale. În momentul în care Roman Diogene se expune în cursul bataliei de la Mantzikert din 1071, Psellos aminteste ca gestul sau a atras batjocura celor care considerau ca în astfel de situatii un sef trebuie sa ramâna de parte, rolul sau limitându-se numai la ordine.

Mai mult decât armata, poporul constituia în realitate principalul fundament al puterii terestre.
Chiar daca era mândru de originea sa nobila, Nichita Botaniates stia ca datoreaza autoritatea sa oamenilor din popor , celor din piete . Dupa ce a exilat-o pe împarateasa Zoe, Mihail al V-lea se gândea sa adune si sa convinga nu numai Senatul, dar si pe reprezentantii poporului, ca masura de reconcilere ulterioara cu populatia capitalei .

De partea sa, poporul îsi cunostea puterea si stia sa se serveasca de ea: în definitiv poporul este cel care a provoacat caderea lui Mihail al V-lea (1041-1042) si tot el este cel care o împiedica pe Zoe (1042), cu prilejul revenirii sale, sa o înlature pe sora sa, Teodora. Cu timpul însa, vocea poporului a fost tot mai putin ascultata, fapt demonstrat în 1195 când oamenii sunt resemnati sa vada ca Alexios al III-lea depindea exclusiv de dorinta armatei. Poporul bizantin nu a cerut niciodata sa exercite singur puterea: Attaleiates ne spune ca în momentul caderii lui Mihail al VII-lea (10711078), poporul se aduna dând impresia ca exercita puterea democratica , dar scopul nu era decât alegerea unui nou împarat, Botaniates. De fapt bizantinii (poporul) au avut întotdeauna un simt ascutit al legalitatii si chiar al legalismului, încât se simteau pierduti atunci când

aceste forme nu erau respectate: în 1057 poporul cerea neîncetat lui Mihail al VI-lea (1057) sa-i arate textul prin care îl recunostea pe Isaac Comnenul drept succesor si aceasta pentru ca nu dorea sa fie considerat ca a jurat strâmb aclamându-l pe Isaac.

În realitate, limitarea puterii imperiale era provocata mai putin de brutalitatea necontrolata a poporului, care nu avea ca rezultat imediat decât înlocuirea unui tiran cu altul, ci de sensul implicit al legalitatii care impunea actelor despotice o contradictie permanenta. În întelesul obisnuit, puterea suprema este de fapt o autoritate legalasi aceasta pentru ca împaratul este personificarea legii, iar în cazul exceselor tiranice riscul este de a se nega pe sine însusi. Ca om, spunea Kekaumenos, împaratul este supus legilor care garanteaza pietatea 455. Cea mai importanta lege în acest sens era cea care stabilea succesiunea la tron: chiar daca totul vine de la Dumnezeu, bizantinul era convins ca luarea prin violenta a tronului nu era un fapt legal; de aceea Isaac Comnenul va abdica tocmai din cauza remuscarilor pentru ca dobândise tronul fara sa respecte legea , în favoarea succesorului sau, Constantin al X-lea, care spera sa ajunga la putere în conditii legale . Pe de alta parte, în momentul

455 IBIDEM, p. 143.

în care ajunge la putere, împaratul nu poate face ceea ce vrea: printre legile nescr
ise, el trebuia sa
respecte si pe  cele ale Imperiului Roman , sau pe cele deja existente. El avea drep
tul sa le si
interpreteze ajutat însa de juristi, fara posibilitatea luarii unei decizii person
ale. Acest lucru era
posibil numai atunci când nu existau prevederi legale, cu conditia respectarii dre
ptului cutumier, tipic
grecesc, care nu a încetat sa coexiste cu dreptul roman scris. Împaratul putea face
chiar legi, însa cu
respectarea fondului legislativ anterior, ceea ce interzicea editarea unor legi
arbitrare sau prea
îndepartate de legislatia deja existenta.

Bizantinii nu au uitat niciodata principiile fundamentale ale Statului, si anume
distinctia care
trebuie facuta în cazul împaratului, între autoritatea sa publicasi persoana privata,
confuzie care risca
sa duca la tiranie. Suveranul nu avea dreptul sa confunde finantele Statului cu
propriul sau buzunar.
În acest sens, Alexios Comnenul era acuzat de Zonaras ca  nu mai merita numele de ba
sileu 456.

În virtutea acelorasi principii, pare anormal ca împaratul în functie sa dispuna dupa
bunul sau
plac de tron. Decizia lui Monomahul de  a alege el însusi un împarat care sa-i succead
a , apare în
viziunea lui Attaleiates ca un exces de putere. Bizantinii erau de asemenea conv
insi ca fiecare
împarat era investit cu datorii fata de întreaga comunitate, pe care nu putea sa le
ignore si cu atât mai
putin sa se sustraga. În privinta functionarilor statului, de care depindea binele
public, atributiile lor
nu puteau deriva din simpla fantezie imperiala. Pentru Psellos generozitatea lui
Mihail al VI-lea, care
promova pe fiecare mai degraba la întâmplare  era pur si simplu haos .

Constrâns de Biserica, armata, popor si legi, scrise sau nescrise, împaratul care tr
ebuia sa se
teama ca într-o zi risca sa fie abandonat de Dumnezeu, sfârseste prin a fi mai degra
ba un om fragil.
Pentru a promova ordinea si stabilitatea în Imperiu era nevoie de impunerea unui p
rincipiu clar: în
treburile statului nu putea fi ales oricine. Anarhia si lupta diferitelor factiu
ni nu puteau fi îngaduite.
Razboaiele civile sau loviturile de Stat aveau drept consecinta printre altele s
i provocarea unui
adevarat vid de putere, care ducea la anarhie si tulburari.

Paleologii si caderea Imperiului Bizantin (1261-1453)

Cruciadele si dominatia latina au lasat Imperiul Bizantin într-o stare de epuizare
economica
accentuata, cu un teritoriu ce reprezenta numai umbra celui din vremea Comnenilo
r. La
Constantinopol, palate si cartiere întregi se gaseau în ruina, iar orasul îsi revenea
cu greu de pe urma
celor întâmplate în 1204. Celelalte localitati ale Imperiului erau de asemenea imagine
a capitalei,

sperantele revenirii la prosperitatea de alatadata fiind minime: negustorii venetieni si genovezi exploatau la maxim comertul cu Orientul grecesc. Imperiul era redus în Asia Mica, la teritoriul Imperiului de la Niceea; în Europa, la Tracia si la o parte a Macedoniei: un corp debil, slabit si mizerabil, având un cap enorm, Constantinopolul (Ch. Diehl). De jur împrejur erau State independente sau ostile: Trebizonda, care pâna la cucerirea de catre turci, a trait din propriile resurse; despotatul de Epir si ducatul Nepratos, State grecesti care acceptau destul de greu suzeranitatea bizantina. Ducatul Atenei, a continuat sa apartina francezilor, dupa care a trecut în mâna catalanilor, iar principatul Moreei a revenit în cele din urma Imperiului. În sfârsit, nenumaratele insule si o mare parte a localitatilor de coasta erau în mâna genovezilor si a venetienilor. Ceva mai departe de acest Imperiu dislocat si aflat în agonie, se gaseau Statele din Occident, Serbia, Bulgaria si turcii.

Aceasta era situatia în momentul în care trupele lui Mihail al VIII-lea Paleologul (12591282), au patruns în Constantinopol. În aceasta ultima perioada a Istoriei Bizantului (1261-1453) distingem doua etape: domnia lui Mihail al VIII-lea si cea a succesorilor sai. Anul 1282, când moare Mihail al VIII-lea si ajunge la tron Andronic al II-lea (1282-1328), a marcat de fapt o ruptura

456 IBIDEM, p. 151.

însotita de decadenta bizantina; Mihail al VIII-lea a avut ca principal obiectiv împ
iedicarea ofensivei
latine în Orient, activitatea si succesul politicii facându-l drept ultimul mare împar
at al Bizantului.
Un om singur nu putea însa înlatura cauzele profunde ale declinului unui Imperiu epu
izat, de aceea
succesorii sai nu au putut face mai mult decât sa întârzie deznodamântul final. Andronic
 al II-lea
(1282-1328) si Andronic al III-lea (1328-1341) au asistat neputinciosi la creste
rea puterii turcilor în
Asia. Ioan al V-lea (1341-1391), împreuna cu Ioan al VI-lea Cantacuzino ( 1341-135
5) au vazut cum
sârbii lui Dusan ajungeau la portile Constantinopolului precum si primele cuceriri
 turcesti în Europa.
Sub Manuel al II-lea (1391-1425) si Ioan al VIII-lea (1425-1448), progresul turc
ilor a redus Imperiul
la capitalasi la împrejurimile acesteia, iar calatoriile umilitoare ale ultimilor
doi în Occident pentru a
cere ajutor, au ramas infructuoase.  Nu se dorea decât profitul de pe urma mizeriei
Imperiului grec,
pentru a-l domina religios, pentru a-l cuceri politic si a-l exploata economic , s
punea Ch. Diehl.
Deznodamântul era deci inevitabil si a survenit în 29 mai 1453, când ultimul împarat biz
antin
Constantin al XI-lea a murit eroic pe zidurile Constantinopolului asaltat de tur
ci.

însotita de decadenta bizantina; Mihail al VIII-lea a avut ca principal obiectiv împ
iedicarea ofensivei
latine în Orient, activitatea si succesul politicii facându-l drept ultimul mare împar
at al Bizantului.
Un om singur nu putea însa înlatura cauzele profunde ale declinului unui Imperiu epu
izat, de aceea
succesorii sai nu au putut face mai mult decât sa întârzie deznodamântul final. Andronic
 al II-lea
(1282-1328) si Andronic al III-lea (1328-1341) au asistat neputinciosi la creste
rea puterii turcilor în
Asia. Ioan al V-lea (1341-1391), împreuna cu Ioan al VI-lea Cantacuzino ( 1341-135
5) au vazut cum
sârbii lui Dusan ajungeau la portile Constantinopolului precum si primele cuceriri
 turcesti în Europa.
Sub Manuel al II-lea (1391-1425) si Ioan al VIII-lea (1425-1448), progresul turc
ilor a redus Imperiul
la capitalasi la împrejurimile acesteia, iar calatoriile umilitoare ale ultimilor
doi în Occident pentru a
cere ajutor, au ramas infructuoase.  Nu se dorea decât profitul de pe urma mizeriei
Imperiului grec,
pentru a-l domina religios, pentru a-l cuceri politic si a-l exploata economic , s
punea Ch. Diehl.
Deznodamântul era deci inevitabil si a survenit în 29 mai 1453, când ultimul împarat biz
antin
Constantin al XI-lea a murit eroic pe zidurile Constantinopolului asaltat de tur
ci.

În ultima perioada a Imperiului bizantin, împaratii au fost nevoiti sa faca fata uno
r mari
dificultati financiare, introducând noi taxe si impozite asupra unor categorii soc
iale exceptate pâna
atunci. Din pacate, aceste masuri nu au putut fi eficiente într-un Stat al carui c

omert se afla în mâna strainilor. Imperiul nu mai putea întretine flota si pe soldatii armatei terestre, platiti foarte rau, fapt pentru care aveau loc în mod frecvent revolte. Ca întotdeauna la Bizant, disputele religioase au fost reflexul agitatiei politice si mai ales al disputei în jurul unei eventuale uniri cu Roma.

Dupa moartea lui Teodor al II-lea Laskaris (1254-1258), coroana imperiala a revenit fiului sau minor, Ioan al IV-lea Laskaris (1258-1261), regenta fiind asigurata de un personaj de conditie modesta, George Muzalon. În fata acestei situatii, aristocratia condusa de Mihail Paleologul a reactionat violent: Muzalon este asasinat, iar regenta preluata de Mihail Palelogul. Acesta provenea dintr-o familie aristocratica, avea sprijinul armatei si al clerului, ascensiunea sa datorându-se meritelor sale si situatiei externe care impunea o conducere ferma. Tot acum asistam si la alcatuirea unei noi coalitii occidentale condusa de Manfred, regele Siciliei si fiul natural al lui Frederich al II-lea Hohenstaufen, care nelinistiti de consolidarea Imperiului de la Niceea se asociaza cu despotul Epirului, Mihail al II-lea (1237-1271), împotriva împaratului bizantin. Alianta a gasit sprijin si la regele sârb Uros I, nelinistit si el de ascensiunea Imperiului bizantin. În ciuda acestor dificultati, Mihail al VIII-lea, cu sprijinul fratelui sau Ioan Paleologul, a obtinut o victorie stralucita în toamna anului 1259 pe Valea Patagoniei, luându-l chiar prizonier pe principile Ahaiei. El a fost mai târziu eliberat în schimbul cedarii unor localitati din Peloponez. În vederea anihilarii unei eventuale contraofensive a venetienilor, Mihail al VIII-lea a încheiat în 1261o alianta cu Genova, care a permis patrunderea pe piata bizantina a acestei republici maritime. Genovezii preiau practic în acest fel suprematia comerciala în Orient, detinuta pâna atunci de venetieni[457].

Un alt eveniment deosebit de important a fost încoronarea lui Mihail al VIII-lea în Biserica Sfânta Sofia de catre patriarhul Arsenie pe 15 august 1261. Actul simboliza renasterea Imperiului bizantin si crearea unei noi dinastii care a domnit aproape 200 de ani. În schimb împaratul legitim, Ioan al IV-lea Laskaris, a fost izolat.

457 Vezi M. BALARD, Etat et la colonisation au Moyen Âge, Lyon, 1989; Idem, La Romanie génoise, 2 vol., Roma, 1978; M. BALARD, A. DUCELLIER, Coloniser au Moyen Âge, Paris, 1995; Fr. THIRIET, La Romanie vénetienne, Paris-Roma, 1959.

Pe plan extern, în aceasta perioada Imperiul bizantin era amenintat de occidentali: Grecia continua sa fie sub dominatia latinilor prin despotatele de Epir, Moreea, Atena, Ahaia, iar despotatele de Epir si cel de la Tesalia erau ostile Imperiului bizantin. De asemenea, în Nordul Peninsulei Balcanice, sârbii si bulgarii, îsi marisera regatele în dauna bizantinilor, dar nu erau în stare sa organizeze actiuni ostile de mare amploare împotriva Imperiului decât printr-o politica de aliante.

În Occident, inamicul cel mai puternic era regatul Siciliei, care devenise foarte periculos dupa moartea lui Manfred, un dusman al papalitatii, cu Carol de Anjou devotat scaunului papal. Din acest moment începe o perioada de aliante conjucturale cu sârbii lui Uros sau cu bulgarii tarului Constantin, împotriva lui Mihail al VIII-lea, puse la cale de Carol de Anjou. În aceste conditii, Mihail al VIII-lea s-a dovedit a fi un bun diplomat, reusind sa rezolve dificultatile în care se afla, mai mult prin abilitate politica decât prin forta militara. De partea sa l-a avut si pe regele Frantei Ludovic al IX-lea, cel care prin participarea la cruciada împotriva arabilor, l-a împiedicat pe fratele sau Carol de Anjou sa atace Constantinopolul. Situatia conflictuala a fost atenuatasi de urcarea pe scaunul papal al lui Grigorie al X-lea (1271-1276), cel care în schimbul neutralitatii lui Carol de Anjou cere lui Mihail al VIII-lea accelerarea tentativelor de unire.

Tentativele de unire de la Lyon (1274)

În aceasta situatie bizantinii erau în fata unei alegeri delicate: fie erau acceptate conditiile latinilor si astfel era reconstituita lumea crestina în vederea înlaturarii pericolului otoman, cu riscul unei evidente disolutii într-un crestinism ce le devenise deja strain, fie îsi prezervau spiritualitatea traditionala prin abandonarea oricarei sperante de conservare a Imperiului Oriental[458]. Alegând cea de a doua solutie, bizantinii au ales moartea lor politica, înfrângerea de catre turci si au respins moartea culturala ce le-ar fi venit prin unirea cu Occidentul. Mihail al VIII-lea a încercat sa convinga clerul ortodox de necesitatea înfaptuirii unirii cu Roma si în ciuda unei opozitii evidente, el a trimis o delegatie la Lyon formata din fostul patriarh Gherman, marele istoric si om de stat George Acropolites si din mitropolitul de Niceea, Teofan. Între timp, adeptii unirii l-au câstigat de partea sa si pe Ioan Vekkos, un teolog de frunte care pâna atunci fusese un adversar al unirii. Chiar daca divergentele doctrinale nu se agravesera, iar dogma romana avea unii partizani precum Ioan Vekkos în secolul al XIII-lea sau pe filozoful Dimitrios Cydones în secolul al XIV-lea, bizantinii aveau mari rezerve în privinta pretentiilor disciplinare ale Bisericii latine. Lumea ortodoxa, în care rolul

sinodului tempera si limita adesea puterea patriarhala, nu putea accepta evolutia monarhica a Romei tot mai evidenta din secolul al XI-lea. Daca recunoasterea suprematiei teoretice a papei putea fi admisa, nu putea fi tolerata impunerea unei dogme de catre acesta. Chiar si partizanii unirii nu acceptau ca papa sa devina în afara sinodului o autoritate în materie de credinta. Dupa reforma gregoriana însa, autocratia romana a respins ideea unui sinod, singurul loc în care bizantinii ar fi acceptat sa se realizeze unirea. Sinonima cu supunerea fata de Roma, unirea devenea o afacere pur politica, care urma sa asigure Bizantului sprijinul roman în lupta împotriva dusmanului musulman.
Unirea care s-a realizat la Lyon în 6 iulie 1274 nu a fost înteleasa nici de cler, nici de popor: respinsa de Statele grecesti dizidente precum Epirul si Tesalia, ea a fost abandonatasi de fiul lui Mihail al VIII-lea, Andronic al II-lea, în momentul în care necesitatile politice nu o mai cereau.

Tot ratiuni tactice au condus si la alte tentaive facute pe vremea împaratilor Andronic al III-lea (1328-1341), Ioan al V-lea (1341-1391) si Manuel al II-lea (1391-1425). Acestei încercari au culminat practic cu o adevarata catastrofa spirituala pentru Biserica bizantina: conciliul de la Ferrara

458 Vezi D.J. GEANAKOPOLOS, Emperor Michael Palaeologus and the West, Cambridge, Massachusetts, 1959.
Capitolul 11 al acestei lucrarii face se refera la unirea de la Lyon din 1274.

Florenta din 1438-1439, care s-a încheiat cu capitularea în fata Romei a celor care
au semnat unirea.
Pentru a întelege dramatismul momentului, trebuie sa ne imaginam deruta în care se a
flau bizantinii
în fata iminentei distrugeri a Imperiului de catre Islam si presiunea financiara e
xercitata de latini: nu
aveau bani pentru a se întoarce la ConstantinopolFlorenta din 1438-1439, care s-a în
cheiat cu capitularea în fata Romei a celor care au semnat unirea.
Pentru a întelege dramatismul momentului, trebuie sa ne imaginam deruta în care se a
flau bizantinii
în fata iminentei distrugeri a Imperiului de catre Islam si presiunea financiara e
xercitata de latini: nu
aveau bani pentru a se întoarce la Constantinopol. La acestea se adaugau si alte p
resiuni
psihologice venite din partea împaratului si a intrigilor latinizante care urmarea
u realizarea cu orice
pret a unirii. Sarbatorirea în 1939 de catre catolici a jubileului unirii de la Fe
rrara-Florenta a
reprezantat dovada unei profunde neântelegeri a adevaratei constiinte ecleziale a
Bisericii Ortodoxe.
Faptul ca Marcu Eugenicul, episcopul Efesului, nu a semnat actul de unire, l-a f
acut pe acesta sa
devina practic reprezentantul autorizat al credintei Bisericii Ortodoxe, al expe
rientei si traditiei sale.
În momentul în care bizantinii au revenit la Constantinopol, ei au respins unirea ca
re le fusese
impusa, iar caderea Imperiului câtiva ani mai târziu, elimina în mod tragic ratiunea a
cestui act.
Imperiul pentru care unii erau gata sa sacrifice Ortodoxia, înceta sa mai existe.

Aceste tentative de unire au consolidat practic separarea: problema unitatii Bis
ericilor a fost
multa vreme amestecata cu minciuna si calculul. Biserica nu cunoaste decât unitate
a, deci nu poate
recunoaste un eventual  acord de unire . Uniatismul implica practic o lipsa de încrede
re în unitate, o
negarea a actiunii harului, care poate anula orice neîntelegere. Îndepartarea mutual
a a Orientului de
Occident, s-a încheiat printr-o separare completa: Orientul ortodox si Occidentul
catolic.

Revenind la unirea de la Lyon din 1274, putem spune ca a fost urmata de unele co
nsecinte.
Pe plan extern, situatia politica s-a ameliorat. Carol de Anjou si venetienii au
fost opriti de la atacul
asupra Constantinopolului, iar Mihail al VIII-lea a obtinut unele victorii pe ma
re împotriva
venetienilor. Pe plan intern, Mihail al VIII-lea a declansat o ampla actiune de
persecutare a celor care
nu acceptasera unirea, închisorile fiind pline acum cu oameni provenind din rândul t
uturor claselor
sociale. Dupa moartea lui Carol de Anjou în 1282, împaratul a scapat de cea mai grea
amenitare din
vremea sa, evenimentul diminuând totodatasi puterea de actiune a sârbilor si bulgari
lor.

Imperiul Bizantin sub urmasii lui Mihail al VIII-lea.
Primele conflicte cu turcii otomani

Odata cu moartea lui Mihail al VIII-lea în 1282, a început practic declinul Imperiului bizantin. Procesul a avut la baza cauze multiple: incapacitatea urmasilor lui Mihail al VIII-lea de a gestiona corespunzator situatiile de criza, structura socialasi economica fragila a societatii bizantine, patrunderea progesiva a genovezilor si venetienilor pe pietele interne bizantine. Sub urmasul sau, Andronic al II-lea (1282-1328) asistam la înmultirea problemelor interne. Criza financiara l-a obligat sa renunte la întretinerea flotei si sa lase apararea maritima pe seama genovezilor, lucru care se va dovedi a fi o mare greseala: Imperiul bizantin depindea din punct de vedere economic si militar de genovezi. Andronic al II-lea a limitat si efectivele armatei terestre, neputând rezista turcilor. Pe plan religios, el a avut o atitudine diferita fata de cea a tatalui sau, fiind un adversar al unirii de la Lyondin 1274. În acest sens l-a înlocuit pe patriarhul Ioan Vekkos cu Iosif, iar înaltii functionari care acceptau unirea erau scosi din functie. O masura importanta luata de Andronic a vizat statutul Muntelui Athos, prin hrisovul din 1291 el trecând manastirile sub autoritatea directa a patriarhului. Protosul Sfântului Munte, care din vremea lui Alexios I Comnenul era confirmat de împarat, acum era recunoscut de patriarh. De asemenea, sub Andronic al II-lea a fost alcatuita o noua Notitia episcopatum, care trebuia sa corespunda noilor cerinte ale timpului, fiind mentionate în aceasta lista Mitropolia Vicinei si episcopia Vlahilor.

459 Vezi J. GILL, Le concile de Florence, Tournai-Paris, 1964.

În mod firesc, slabiciunile de pe plan intern au condus la o politica externa modesta, în care s-a cautat asigurarea linistii prin tratative de pace cu popoarele din Nord, Sud, Est si Vest. Cu toate acestea, împaratul Andronic al II-lea a comis o grava greseala prin amestecul sau în conflictul dintre venetieni si genovezi din anul 1294. Initial, bizantini au fost alaturi de genovezi, fapt care a condus la un coflict deschis cu venetienii, din care au câstigat cei din urma, iar pacea din 1302 era defavorabila bizantinilor. La rândul lor turcii reusisera ca pâna la 1300 sa cucereasca întreaga Asie Micasi sa controleze mai multe orase. Instalarea lor în Bitinia, lânga Constantinopol le-a permis sa patrunda mai usor în Peninsula Balcanica. Pentru a face fata acestui grav pericol, Andronic al II-lea a recurs la mercenari, permitând trecerea în Imperiu a cca. 16.000 de alani, care urmau sa lupte cu turcii. Cu toate acestea, bizantinii au fost înfrânti, iar Andronic al II-lea a cerut de data aceasta ajutor catalanilor, condusi de Roger Flor. Acesta poseda o armata de 6.500 de soldati catalani si 36 de corabii, care se angajasera împotriva turcilor cu conditia ca Roger Flor sa primeasca titlul de mare duce (comandant al armatei bizantine). În 1304 catalanii au pornit o ampla campanie împotriva turcilor, încheiata cu eliberarea unor regiuni din Frigia. Dupa aceasta data apar neîntelegeri între bizantini si catalani, iar dupa uciderea lui Roger Flor din 1305, într-un complot organizat de fiul lui Andronic al II-lea, Mihail al IX-lea, se ajunge la jafuri în Thesalia, Macedonia, Tracia si Muntele Athos. Catalanii nu au reusit sa cucereasca Tesalonicul îndreptându-se catre ducatul Atenei unde i-au alungat pe francezi. Timp de 70 de ani Atena si Teba au trecut de sub dominatia franceza sub cea a catalanilor. Aceste câteva date ne arata cât de fragil devenise Imperiul bizantin în Peninsula Balcanica, situatie agravata ulterior de razboaiele civile dintre Andronic al II-lea si nepotul sau Andronic al III-lea[460].

Razboaiele interne dintre cei doi au tulburat viata bizantina în al treilea deceniu al secolului al XIV-lea. Era practic începutul unei perioade de lupte civile care vor continua si în deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea, contribuind la dezagregarea Imperiului bizantin, la slabirea fortelor sale. Motivele acestui conflict de familie erau de natura personala, dominate mai ales de comportamentul imprudent al nepotului. Printre partizanii lui Andronic al II-lea s-a aflat si viitorul împarat Ioan al VI-lea Cantacuzino[461]. Conflictul s-a încheiat în 1328 cu înfrângerea si î aturarea de pe tron a lui Andronic al II-lea.

În Asia Mica, turcii au facut progrese notabile, cucerind rând pe rând Brusa în 1326, Niceea în 1329 si Nicomidia în 1337. La moartea lui Andronic al III-lea în 1341, ei deveniser

a practic stapânii Asiei Mici si faceau dese incursiuni în Tracia. Asemenea sârbilor ei au profitat sub domnia lui Ioan al V-lea (1341-1391) de luptele interne ale Bizantului: Ioan Cantacuzino care-si casatorise fata cu sultanul Orkhan conta pe ajutorul turcilor în vederea obtinerii tronului, permitând instalarea acestora în Tracia si oferindu-le un loc pe malul european al Dardanelelor. Din acest moment turcii nu au încetat sa intervina în problemele interne ale Imperiului. Ei si-au consolidat pozitia în regiunea Gallipoli, punct de plecare spre Balcani. Murad I a cucerit Tracia, Filipopoli, Adrianopole, unde practic îsi instaleazasi capitala ca semn distinct al ambitiilor lor europene. În fata acestui pericol, Ioan al V-lea a încercat o oarecare apropiere de Occident: el se deplaseaza la Roma în 1369, acceptând o marturisire de credinta conforma cu dogma catolica, în care îl recunostea pe papa drept conducatorul crestinatatii. Acest acord a ramas la fel de lipsit de perspective precum cel de la Lyon, dar la întoarcere el a trecut pe la Venetia, unde a fost retinut ca debitor insolvabil. Ioan al V-lea este în cele din urma eliberat contra sumei datorate de catre fiul sau, Manuel. Turcii si-au continuat ofensiva, zdrobind Imperiul sîrb în batalia de la Kossovo din 1389 si trecându-i pe bulgari sub dominatie.

460 Era fiul lui Mihail al IX-lea. Pentru aceasta perioada vezi D. NICOL, The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453. Londra, 1972. Despre Andronic al III-lea poate fi consultat U.V BOSCH, Andronikus III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der Byzantinische Geschichte in den jahren 1321-1341, Amsterdam, 1965.

461 D. NICOL, The Family of Kantakuzenos, 1100-1460, în Dumbarton Oaks Studies, XI, 1968; G. WEISS, Joannes Kantakuzenos. Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch, Wiesbaden, 1969.

Ioan al V-lea Paleologul si Ioan al VI-lea Cantacuzino

Ioan al V-lea Paleologul si Ioan al VI-lea Cantacuzino

Isihasmul, un curent vechi în spiritualitatea bizantina, a fost evidentiat de Sfintii Simeon Noul Teolog si Grigorie Sinaitul. Idealul suprem al isihastilor era ca prin curatirea de patimi sa ajunga la starea de liniste care sa permita vederea luminii taborice, de la Schimbarea la Fata. Pentru a atinge acest tel monahii luptau cu patimile lor si de multe ori alegeau, pentru eficientizare, izolarea. Ei foloseau si o pozitie speciala a corpului, îsi potriveau capul cu barba în piept si cu privirea spre inima, rostind rugaciunea:  Doamne Iisuse Hristoase milueste-ma . Practica si conceptia ca lumina taborica poate fi vazuta, a creat o serie de dispute în Imperiul Bizantin. Au existat oameni care au contestat valabilitatea luminii taborice, printre acestia numarându-se si calugarul Varlaam din Calabria (Sudul Italiei). Varlaam îi numea pe isihasti în mod ironic,  privitori în buric , spunând ca lumina taborica nu este eterna, deci nu poate fi vazuta. În acest context apare Sfântul Grigorie Palama,  campionul  doctrinei isihaste, care aduce o distinctie esentiala între fiinta divina (ousia) si lucrarile ei (dinamis)[462]. Pentru a explica si mai bine raportul dintre fiinta si lucrare, Palama spunea ca esenta soarelui nu poate fi cunoscuta, dar putem vedea efectul sau. Sistemul isihast împlinea dorinta omului de a se uni cu Dumnezeu, creând o punte de legatura între lumea de aici si cea de dincolo. Aceasta era o nostalgie mai veche a crestinilor, manifestatasi pe parcursul disputelor hristologice. Isihasmul a fost declarat doctrina oficiala a Bisericii bizantine în urma sinodului din anul 1351 de la Constantinopol, iar între 1351-1356, reprezentantul gândirii scolastice occidentale, Grigore Akindin, a fost condamnat. Victoria lui Palama din 1351 nu era completa pentru ca Biserica evita sa condamne pe adversarii isihasmului. Un obstacol pentru isihasm au fost Ana de Savoia si patriarhul Ioan Calecas; Sfântul Grigorie Palama este arestat ajungându-se ca pe plan religios Imperiul sa fie împartit în doua grupari.

În vara anului 1345 a murit la Constantinopol Alexis Apokaukos, lucru care i-a dat posibilitatea lui Ioan Cantacuzino (1347-1354) sa obtina unele victorii cu ajutorul turcilor[463]. Pe 21 mai 1346 el a fost încoronat la Adrianopol ca împarat de catre patriarhul Ierusalimului, fapt care

462 J. MEYENDORFF, Grégoire Palamas et la mistique orthodoxe, Paris, 1959.

463 În vara anului 1345, Ioan Cantacuzino încheie o alianta cu Osman conducatorul turcilor osmanlîi, dându-I de sotie pe una din fiicele sale.

marca legalitatea declaratiei de la Demotica din 1341. Pe data de 3 februarie 13
47 Ioan Cantacuzino
a intrat triumfal în Constantinopol, fiind recunoscut ca împarat chiar si de catre a
dversarii sai. În
noile conditii, Ana de Savoia îsi schimba atitudinea fata de isihasm, îl depune din
scaunul patriarhal
pe Ioan Calecas, pe care-l înlocuieste cu Isidor, iar Sfântul Grigore Palama este sc
os din închisoare.
Instalarea pe tron a lui Ioan Cantacuzino a reprezentat victoria isihasmului.

marca legalitatea declaratiei de la Demotica din 1341. Pe data de 3 februarie 13
47 Ioan Cantacuzino
a intrat triumfal în Constantinopol, fiind recunoscut ca împarat chiar si de catre a
dversarii sai. În
noile conditii, Ana de Savoia îsi schimba atitudinea fata de isihasm, îl depune din
scaunul patriarhal
pe Ioan Calecas, pe care-l înlocuieste cu Isidor, iar Sfântul Grigore Palama este sc
os din închisoare.
Instalarea pe tron a lui Ioan Cantacuzino a reprezentat victoria isihasmului.

Cu prilejul razboaielor civile care au avut loc în aceasta perioada la Bizant, întâlni
m si
conducatori dobrogeni aflati sub conducerea lui Dobrotici. El se afla în fruntea u
nui despotat care
fusese întemeiat între anii 1320-1322 si cuprindea regiunea numita  tara Cavernei , adic
atinutul
dintre Varna si Caliacra. Tot în cadrul razboielor civile de la Bizant din 1346 af
lam si numele lui
Balica, un conducator dobrogean, care a intervenit în luptele dintre bizantini pri
n trimiterea a 1.000
ostasi ce urmau sa lupte sub conducerea lui Dobrotici alaturi de Ana de Savoia s
i de Ioan al V-lea.
Rolul jucat de Dobrotici este evidentiat si prin faptul ca el ajunge sa fie desp
ot peste un tinut cuprins
între Varna si Caliacra, iar formatiunea sa politica devine foarte importanta în Bal
cani. În 1386
Dobrotici a murit, iar fiul sau Ivanco scotea propria moneda de aur, ceea ce dem
onstra ca Statul
dobrogean îsi mentinea la acea data independenta. Atât Dobrotici cât si fiul sau Ivanc
o au avut
legaturi strânse cu Vlaicu Vodasi cu Mircea cel Batrân.

Situatia Imperiului Bizntin sub ultimii împarati paleologi (1391-1448)

Domnia lui Manuel II (1391-1425), urmasul lui Ioan al V-lea, a început în conditii d
eosebit
de grele, Imperiul fiind redus practic la capitala, iar o buna parte a Peloponez
ului se afla în mâna
turcilor464. În iarna anilor 1393-1394, Baiazid l-a somat pe noul împarat si pe cond
ucatorii statelor
slave din Balcani sa-i aduca omagiu.  Invitatia  a fost urmata de blocarea Constanti
nopolului,
oprirea aprovizionarii cu apa, astfel încât capitala era asfixiata de mizerie. Din 1
393, pe fondul lipsei
de unitate dintre diferitele State crestine, turcii au reusit sa cucereasca pe rân
d Bulgaria în 1393, care
a ramas sub stapânirea lor timp de 500 de ani, apoi Serbia si Dobrogea. Mircea cel
 Batrân a reusit sasi
pastreze independenta prin plata unui tribut. Dupa înfrângerea de la Nicopole din 13

96, împaratul bizantin, profund descurajat a adresat mai multe apeluri lumii crestine: s-a adresat rusilor, papei, venetienilor, regilor Frantei si Angliei. În acest demers al sau a întreprins calatorii la Venetia, la Roma, unde s-a întâlnit cu papa Bonifaciu al IX-lea, merge la Paris, unde se întâlneste cu Henric al IV-lea, fara a obtine mare lucru. Salvarea a venit însa din Est, mai precis de la conducatorul mongol Timur-Lenk sau Tamerlan, care sub pretextul supunerii de catre turci a pastorilor anatolieni, musulmani suniti ca si ei, intervin în Asia Micasi nimicesc armatele otomane la Ankara pe 20 iulie 1402. Baiazid însusi este facut prizonier si moare câteva luni mai târziu în captivitate. Între 1402 si 1413 asistam la o reconstituire a Imperiului edificat de catre Baiazid. Procesul a fost influentat profund de luptele dintre cei patru fii ai lui Baiazid Ilderim, încheiate în 1413. Dupa ce si-a eliminat fratii, Mahomed I a ramas conducatorul sultanatului, fiind însa obligat sa faca fata în continuare numeroaselor revolte, dar mai ales lui Mustafa, un fiu nelegitim al lui Baiazid. Aceasta perioada de

464 P. WITTEK, The Rise of the Ottoman Empire, Londra, 1966.

criza putea constitui un bun prilej de salvare a Imperiului bizantin de catre Oc
cident, cu atât mai mult
cu cât Mahomed I s-a aratat mai degraba prietenos cu Manuel. Din pacate irealismul
 roman, care a
apreciat gresit progresul partidului antiunionist de la Bizantsi din Tarile slav
e, lunga paralizie a
Venetiei care pâna în 1437 a luptat împotriva Ungariei precum si razboiul de 100 de an
i, care a
neutralizat Franta si Anglia, au premis turcilor sa se redreseze, fara a fi nevo
iti sa faca fata unui
eventual atac venit din Vest. În acelasi timp, aceasta perioada a înregistrat si un
rezultat pozitiv:
Manuel a putut profita de anii de pace pentru a restabilii ordinea în despotatul M
oreei, unde se
succedasera fratele sau, Teodor I si proprii sai copii, Teodor al II-lea si Cons
tantin al XI-lea.

criza putea constitui un bun prilej de salvare a Imperiului bizantin de catre Oc
cident, cu atât mai mult
cu cât Mahomed I s-a aratat mai degraba prietenos cu Manuel. Din pacate irealismul
 roman, care a
apreciat gresit progresul partidului antiunionist de la Bizantsi din Tarile slav
e, lunga paralizie a
Venetiei care pâna în 1437 a luptat împotriva Ungariei precum si razboiul de 100 de an
i, care a
neutralizat Franta si Anglia, au premis turcilor sa se redreseze, fara a fi nevo
iti sa faca fata unui
eventual atac venit din Vest. În acelasi timp, aceasta perioada a înregistrat si un
rezultat pozitiv:
Manuel a putut profita de anii de pace pentru a restabilii ordinea în despotatul M
oreei, unde se
succedasera fratele sau, Teodor I si proprii sai copii, Teodor al II-lea si Cons
tantin al XI-lea.

Asemenea tatalui sau, Ioan al VIII-lea a încercat de la început sa faca fata ofensiv
ei turcesti
printr-un ajutor occidental. Dupa asediul Constantinopolului din 1422, Ioan al V
III-lea vizitase deja
în calitate de succesor la tron curtile occidentale, iar în 1431 tratativele de unir
e dintre cele doua
Biserici au fost reluate în contextul în care papa conditiona un eventual ajutor mil
itar de finalizarea
lor. Practic, în fata ascensiunii turcilor, împaratul Ioan al VIII-lea s-a decis sa în
cerce imposibilul:
unirea cu latinii. Tatal sau, care petrecuse ani buni în Occident dupa ajutoare îi s
pusese de altfel ca
 de speriat îi poti speria pe turci cu gândul ca ai sa faci unirea cu latinii, dar eu
nu-ti dau deloc sfatul
sa faci asa ceva, pentru ca nu-i vad pe-ai nostri dispusi sa gaseasca vreo modal
itate de unire si
întelegere cu latinii. Teama îmi este sa nu se faca schismasi mai rea si atunci iata
 ca ne-am dat de
gol si în ochii pagânilor . Cu toate acestea Ioan al VIII-lea încearca, iar în 1431 are lo
c la Basel un
sinod general, care proiecta unirea cu grecii. Participantii la acest sinod, au
trimis în 1437 delegati la
Constantinopol, care au încheiat o conventie cu trimisii greci pentru ca ei sa sos
easca mai întâi în
apele teritoriale ale Italiei si dupa aceea sa se decida locul unde urma sa se t

ina sinodul care dorea
unirea. Pe data de 18 septembrie 1437, prin bula Doctoris gentium, papa Eugen al IV-lea a hotarât
transferul sinodului de la Basel la Ferrara, pe coasta orientala a Italiei. În luna noiembrie 1437, Ioan
al VIII-lea Paleologul, însotit de fratele sau si de o delegatie compusa din aproximativ 700 de
persoane, au plecat spre Italia cu corabiile puse la dispozitie de catre papa.

Din impunatoarea suita imperiala mai faceau parte: patriarhul ecumenic Iosif al II-lea care va
muri în timpul lucrarilor, Visarion mitropolitul Niceei, favorabil unirii cu latinii din motive politice,
Antonie mitropolitul Heracleei, Marcu Eugenicul al Efesului, marele adversar al unirii, Dionisie de
Sardes, Grigorie Mamas, duhovnicul împaratului si Silvestru Syropulos, marele eclesiarh al
Patriarhiei Ecumenice, cel care a scris Istoria sinodului unionist de la Ferrara-Florenta465. Din
partea celorlalte Biserici au participat: mitropolitul Isidor al Kievului, din partea marelui principe al
Moscovei Vasile al II-lea (1425-1462), Biserica Georgei prin mitropolitul Grigorie al Georgiei, un
episcop si un laic. Din tara noastra au fost trimisi la lucrari: mitropolitul Damian al Moldovei de
neam grec, însotit de vicarul sau, protopopul Constantin si un delegat mirean, logofatul Neagoe,
probabil loctitorul Episcopiei sau Mitropoliei Romanului466. Mitropolia Ungrovlahiei, care se

465 Pr. Prof. Dr. Stefan ALEXE, Sinodul de la Ferrara   Florenta (1438-1439) si participarea Bisericii Ortodoxe
Române, în Ortodoxia, 1989, nr. 4, pp. 19-28.466 Despre Damian al Moldovei exista mai multe studii, dar noi îl recomandam pe cel al Domnului Prof. Emilian
POPESCU, Completari si rectificari la Istoria Bisericii Moldovei si la relatiile cu Bizantul în prima jumatate a secolului
al XV-lea, în vol. Credinta
si cultura în Moldova, Iasi, Trinitas, 1995, pp. 125-147.

îndeparteaza acum de traditionalele legaturi cu Patriarhia de la Constantinopol, Arhiepiscopia sârba de la Ipek sau Arhiepiscopia de la Ohrida nu au fost reprezentate.

De partea cealalta, a latinilor, s-au remarcat la discutii: cardinalul Iuliu Cesarini, fost presedinte al sinodului de la Basel, Ludovic, arhiepiscop de Forli si Ioan de Raguza (Dubrovnicul de astazi). Lucrarile sinodului au început pe 9 aprilie 1438 la Ferrara, apoi s-au mutat la Florenta si s-au încheiat cu proclamarea unirii pe 6 iulie 1439. Cu toate ca unirea parea mai bine realizata decât cea de la Lyon, populatia Constantinopolului s-a opus iar Marcu Eugenicu nu a semnat actul unirii, ceea ce l-a determinat pe papa sa spuna:  daca Marcu nu a semnat n-am facut nimic . Hotarârile acceptate de împarat si de cei care au semnat actul de unire din partea ortodocsilor reflecta în buna parte deruta în care se aflau bizantinii în acele momente în care turcii amenintau distrugerea Imperiului, iar lipsurile impuneau o presiune puternica din partea latinilor. În afara consecintelor religioase, unirea a avut si consecinte politice, printre acestea cea mai importanta fiind neîncrederea lui Murad al II-lea.
A urmat o perioada de conflicte armate, în care s-au implicat si sârbii, ungurii, românii sau polonezii, încheiata cu victoria turcilor de la Varna din 1444. Aceasta înfrângere a avut consecinte mai grave decât cea de la Nicopole, descurajând profund lumea crestina. În 1446, sultanul Murad al II-lea progreseazasi în Sudul Greciei, cucerind regiuni precum Focida si Beotia, ajungând pâna la Muntii Pindului. Singurul care a rezistat mai mult a fost albanezul Skanderberg, mai precis pâna la moartea sa survenita în 1468. În aceste conditii, Ioan al VIII-lea moare la Constantinopol în 1448, tronul fiind preluat de catre Constantin al XI-lea Dragases, care dupa mama sa provenea dintr-o familie sârba. În februarie 1451 a murit si Murad al II-lea, iar succesorul sau, Mohamed, va fi cuceritorul Constantinopolului. În primele zile ale lui aprilie 1453, Mohamed a mobilizat o armata numeroasa sub zidurile capitalei Imperiului bizantin si dupa 7 saptamâni de asediu, asaltul final este dat pe 29 mai. În batalia finala a murit si Constantin Dragases, istoricii afirmând ca aceasta cucerire s-a datorat si faptului ca o poarta a cetatii ramasese deschisa, lucru speculat din plin de catre turci. Cucerirea orasului imperial de pe malul Bosforului de catre Mohamed însemna caderea oficiala a Imperiului bizantin. Prin aceasta victorie turcii realizau un pod între regiunile detinute în Europa si cele din Asia Mica. Posesiunile bizantine, latine sau slave din Peninsula Balcanica au fost si ele repede absorbite de catre acest mare Imperiu. Astfel, Atena cade sub otomani în 1456, despotatul de Moreea în 1456, Imperiul de la Trapezunt în 1461, despotatul sârbesc în 1456, iar regatul bosniac în 1463. Pâna la sfârsitul secolului al XV-lea si celelalte tari slave precum si albanezii au avut

aceeasi soarta, astfel încât turcii au ajuns sa aibe drept granita de Vest, Marea Adriatica.

Caderea Bizantului s-a datorat fara îndoiala înbatrânirii institutiilor sale, lipsurilor unui Stat cladit pe un principiu autoritar si care nu mai avea forta unei reforme. Caderea sa a avut însasi alte doua mari cauze deja pomenite: cruciadele si antagonismul religios dintre Orient si Occident. Cruciadele au ruinat inutil Bizantul, pentru ca occidentalii au fost incapabili sa se mentina în Orient. Singura speranta ramânea o posibila întelegere între greci si latini pentru apararea crestinatatii. Toate eforturile în acest sens s-au lovit de pretentiile exagerate ale papalitatii, de neîntelegerea latinilor sau de obstinatia grecilor. Atunci când Imperiul Bizantin a fost cucerit de turci, disparitia sa a lasat un mare gol în lume. Timp de 11 secole el jucase un rol important, uneori chiar decisiv în istoria Orientului si a Occidentului. De la Roma, Bizantul primise si conservase mostenirea lumii antice, în momentul în care cetatea eterna era amenintata cu disparitia de catre invaziile barbare. Dintr-o civilizatie pagâna, decadentasi incapabila de înnoire, Bizantul a reusit sa faca o civilizatie crestina, care sa raspunda mai bine nevoilor unei constiinte exigente. Elenismului primar caruia i-a asigurat continuitate, limba greaca fiind în acelasi timp simbol si instrument, Bizantul i-a adaugat roadele unui lung contact cu orientul persan si cel musulman.

Mostenirea bizantina s-a transmis prin savantii ei, misionari, comercianti sau soldati tuturor popoarelor cu care au intrat în contact; arabii si turcii au fost si ei influentati; popoarele slave le datoreaza religia si institutiile, iar dupa caderea Constantinopolului, multi savanti greci s-au refugiat în Occident, aducând cu ei si foarte multe cunostinte.

Cucerirea Constantinopolului de catre turci.
Crestinii sub dominatia turceasca.

Cucerirea Constantinopolului de catre turci la 29 mai 1453 constituie unul dintre evenimentele importante ale istoriei universale, iar consecintele ei se resimt pâna astazi. Declinul Imperiului Bizantin a început din secolul al XII-lea, când cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a (1202-1204), manevrati de Venetia, pentru interesele ei comericiale în Orient, au atacat Constantinopolul la 13 aprilie 1204. Mostenirea Bizantului au râvnit-o pe rând bulgarii, sârbii, latinii, dar mai ales turcii din Asia Mica. Popoarele balcanice, greci, bulgari, sârbi, albanezi, ravasite de nationalism si lipsite de unitate în fata pericolului comun, au cazut rând pe rând sub dominatia turcilor. Serbia a fost cucerita definitiv în 1459, Bulgaria în 1396, Grecia în 1459-1460, Bosnia în 1463, iar Egiptul în 1517. Întregul Orient ortodox, cu exceptia Rusiei, se afla sub jugul islamic, care s-a mentinut timp de patru veacuri. Aceasta perioada a marcat profund mentalitatea Bisericii Ortodoxe.

Încercând sa definim natura jugului turcesc, trebuie mai întâi sa amintim ca nu poate fi vorba la început de o persecutare generalizata a crestinilor. Atunci când Mohamed al II-lea a intrat în Constantinopol, dupa trei zile de asediu, el a instaurat ceea ce s-a numit la acea vreme  legea si ordinea 467. Sultanul Mahomed al II-lea nu era un barbar: el fusese deja la Constantinopol, cunoastea limba greaca, iar în initiativa de a cuceri Bizantul el era stimulat si de dragostea sincera pe care o nutrea fata de creatiile grecesti. Unii istorici au remarcat chiar faptul ca în suita sa  erau unii crestini care se bucurau de favorurile sale si care-i serveau ca secretari . Mahomed se gândea sa-si consolideze Imperiul si cu ajutorul culturii grecesti. În plus, Coranul chiar daca-i pomeneste pe crestini ca fiind necredinciosi, recunoaste în persoana lui Iisus un Profet, caruia îi datorau respect. De aceea, dupa cucerirea Constantinopolului una dintre primele initiative ale turcilor, a fost invitatia adresata grecilor de a-si aleage un patriarh (alegerea l-a vizat pe Ghenadie Scolarul, unul dintre participantii la Conciliul de la Ferrara-Florenta). Toti crestinii erau obligati sa plateasca anual haraciul, aceasta fiind practic singura lor obligatie fata de cuceritori. În schimb, patriarhul se bucura de libertate deplina în administrarea Bisericii si nimeni nu avea dreptul sa se amestece în hotarârile sale. Persoanele din anturajul patriarhului, episcopi sau preoti, erau persoane declarate inviolabile; clerul era scutit de impozite. Chiar daca jumatate din bisericile din Constantinopol au fost transformate în moschei, Poarta nu se amesteca în problemele interne ale Bisericii.

Libertatea de a tine sarbatorile si de a respecta cultul public erau recunoscute; casatoriile, înmormântarile si alte slujbe puteau avea loc fara nici o restrictie. Celebrarea Pastilor era autorizata în toate orasele si satele. Într-un cuvânt, Biserica avea permisiunea de a ramâne Biserica, iar crestinii îsi puteau pastra religia.

Nu trebuie uitat însa un alt aspect fundamental si anume acela privind statutul crestinilor în Imperiul turc: spre deosebire de arabi, pentru turci, care nu erau fanatici în materie de religie, crestinismul era credinta nationala a grecilor, asa cum cea mahomedana era cea a turcilor. Ca si în iudaism, de-o maniera generala putem spune ca islamul nu facea distinctie între societatea secularasi cea religioasa. Institutiile civile si politice ale societatii musulmane, justitia, legile erau determinate de islam, nefiind aplicabile celor care nu erau musulmani. Patriarhul devine acum Milet Pasa sau etnarh, adicaseful natiunii, iar ierarhia bisericeasca a fost însarcinata cu administrarea civila a populatiei crestine. Ea judeca pe crestini conform legilor grecesti, tribunalele sale erau recunoscute de Poarta, iar sentintele trebuiau executate de autoritatile turcesti. Crestinii puteau avea de asemenea

467 F. BABINGER, Mahomed II Conquérant et son Temps, Paris, 1954. Lucrarea contine si un studiu despre Murad al II-lea.

propriile lor scoli si propria programa de învatamânt. În mod teoretic, Biserica devenea un fel de Stat în Stat.

propriile lor scoli si propria programa de învatamânt. În mod teoretic, Biserica devenea un fel de Stat în Stat.

468. Imperiul otoman va intra în scurt timp într-o perioada de declin politic si arbitrariu, cinismul si coruptia devenind regula. Drepturile patriarhului au fost reduse în mod progresiv; nu-i mai ramânea decât tristul  privilegiu  de a fi responsabil al crestinilor. În sec. al XVIII-lea, 48 de patriarhi s-au succedat într-un interval de 73 de ani. Unii dintre acestia au fost depusi din scaun dupa care au fost reasezati, ajungându-se chiar la reinstalarea unora de 5 ori; multi au suferit moarte martirica. La rândul lor bisericile erau pângarite, iar Sfintele Daruri profanate. În secolul al XIX-lea, Turcia, era în plina descompunere, numai ca era în continuare sustinuta de natiunile europene, care vedeau în ea o contragreutate în fata Rusiei. Chiar daca la un moment dat asistam la o serie de reforme prin care sultanii, încercând sa europenizeze Turcia, ameliorau într-un fel situatia crestinilor, acestia din urma au avut de înfruntat noi persecutii. La rândul lor, grecii din Turcia si din Constantinopol au platit insurectia greaca din 1821 prin masacre cutremuratoare.

Anul 1821 este marcat si de martiriul patriarului Grigorie al V-lea, omorât chiar în ziua de Pasti a anului 1821. A doua jumatate a sec. al XIX-lea a fost marcata de nenumarate revolte ale crestinilor si de represiunea sângeroasa a turcilor. A fost o perioada de lupta deschisasi de masacre.
Anul 1861 a reprezentat mai multe revolte în Bosnia, Hertegovina, Serbia, Tara Româneasca, Moldova si Bulgaria; în 1866 asistam la o rebeliune în Creta, iar în 1875 la noi revolte în Bosnia si Hertegovina.

Perioada stapânirii turcesti a fost marcata în istoria Ortodoxiei si de o dezvoltare fara precedent a nationalismului religios. Cauzele pot fi cautate chiar la Bizant, acolo unde ideea unui  Stat sfânt  avea valoare absoluta. Numai ca acest principiu se nascuse si se dezvoltase mai întâi sub semnul universalismului roman. Imperiul multinational era conceput ca o depasire a frontierelor nationale; era considerat drept  oikumene ,  universul locuit , unit printr-o singura lege, autoritate, o cultura unica, prin credinta în aceleasi valori. Oricare barbar care ar fi acceptat cetatenia romanasi împartasea aceleasi valori culturale ale elenismului, înceta de a mai fi un barbar si devenea membru deplin al acestui univers, membru al aceleiasi societati. Aceasta viziune si acest spirit universalist al Romei a permis întâlnirea si alianta cu crestinismul, universal prin esenta. Daca Biserica accepta

alianta cu Imperiul si se plasa sub protectia lui, îl si sfintea prin binecuvântarea ei, Imperiul având astfel si constiinta universalitatii misiunii sale.

Prima bresa produsa în acest universalism a fost divizarea Imperiului, care a avut ca principala consecinta pierderea componentei occidentale. Chiar daca autoritatea Imperiului era nominal recunoscuta de barbarii stabiliti în Occident, conflictul cu Vestul s-a acutizat în timpul cruciadelor. Patriotismul bizantin, care se alimentase pâna atunci din visul unui Imperiu universal, s-a transformat în mod progresiv în nationalism; sentimentul pozitiv a devenit o pasiune negativa, o respingere a tot ceea ce este strain si atasament maladiv fata de ceea ce este al sau . De aceea, în timp ce Bizantul se opunea, în virtutea universalismului sau, oricarei tendinte de separare a Imperiului în mai multe State si autocefalii independente, în realitate el supunea pe slavi unei elenizari fortate: numirea de episcopi greci, reticenta fata de orice particularism local, îndeosebi

468 A. SCHMEMANN, Le chemin historique , p. 299.

lingvistic. Aceasta atitudine a dus inevitabil la o divizare a lumii ortodoxe evidentiata în momentul cuceririi Constantinopolului de catre turci. Paradoxal însa, jugul turcesc tindea mai degraba catre o restaurare a universalismului crestin de la Bizant. Fara sa faca vreo diferenta între religie si apartenenta etnica, turcii îi considerau pe crestini ca un popor condus de patriarhul de la Constantinopol, în calitate de etnarh. Astfel, în aceasta perioada, puterea imperiala ajunge sa treaca într-un fel în mâinile patriarhului. Bisericasi Imperiu vor desemna de acum aceeasi entitate: poporul grec, purtator al valorilor elenistice. Patriarhul este asezat pe tron iar episcopii se închina în fata lui ca unui Împarat si Patriarh . Patriarhul Noii Rome aflat în captivitate era privat de libertate, dar nu si de autoritate.

Glosar

Akrites: alesi dintre soldatii de elita, aveau sarcina de a apara zonele de frontiera (Taurus, Bulgaria). În aceste teritorii ei primeau si o anumita suprafata de pamânt, ceea ce le permitea sa intre în contact cu populatiile din afara granitelor Imperiului. În acest mediu marginal a luat nastere epopeea lui Vasile Digenis Akrites.

Allelengyon: sistem fiscal prin care împaratul Vasile al II-lea (976-1025) obliga pe dynatoi sa plateasca impozitul vecinilor rau platnici, fara sa beneficieze de dreptul de preemtiune asupra terenurilor.

Anthropoi kaloi: principalele elemente ale elitei urbane care în perioada secolelor XIII-XV, constituiau anturajul guvernatorului orasului.

Apocrisiar: trimis, sol.

Anthypatos: la început era o simpla traducere a cuvântului proconsul, care în vremea lui Justinian devine o demnitate; dupa perioada iconoclasta, obtinerea acestui titlu era indispensabila pentru exercitatea puterii juridice de catre strategul unei theme.

Arhonte: este un cuvânt cu sensuri multiple. În secolele VII-VIII, el desemna pe responsabilii detasamentelor maritime locale, dar se aplica si acelor persoane care reprezentau autoritatea publica. La sfârsitul secolului al XI-lea, prin acest cuvânt era desemnata elita locala.

August: în sistemul tetrarhic, era vorba de împaratul principal, în opozitie cu co-împaratii sau caesarii. Chiar daca îl mai întâlnim la unii împarati ai dinastiei Paleologilor, titlu de august nu mai este obligatoriu în secolul al XIII-lea.

Autocrator: termen foarte vechi, care desemna caracterul absolut si independenta totala a puterii imperiale în raport cu oamenii, singurul lui control fiind Dumnezeu. (En Christo to Theo Pistos Basileus   împarat credincios, în Hristos Dumnezeu).

Basileus: la origine rege, termenul desemnând prin excelenta pe Marele Rege al Persiei. El este introdus în titulatura bizantina în urma victoriei lui Heraclius asupra persilor, devenind echivalentul latinescului imperator.

Beg: titlu purtat de guvernatorul provinciilor otomane. Imperiul este împartit la un moment dat în doua mari circumscritii administrative: Anatolia si Rumelia, în fruntea carora era un beglerbeg (beg al begilor).

Catolicos: titlu purtat de patriarhii eterodocsi din Orient, precum în Armenia si în Siria   Irak.

Cezar: la origine, titlul îl desemna pe co-imperator, dar din secolul al VII-lea t itulatura era rezervata
celei de a doua demnitati imperiale.

Crysobul: cel mai solemn act al cancelariei bizantine, parafat în aur, datat si se mnat de împarat cu
cerneala rosie.

Despot: înainte de anul 1204 aceasta demnitate permitea dreptul de succesiune imperiala, iar sub Paleologi aceasta denumire era purtata de principii greci sau straini titulari ai despotatelor independente sau autonome (Epir, Moreea, etc.).

Despot: înainte de anul 1204 aceasta demnitate permitea dreptul de succesiune imperiala, iar sub Paleologi aceasta denumire era purtata de principii greci sau straini titulari ai despotatelor independente sau autonome (Epir, Moreea, etc.).

Duce: comandant militar al unei întinse circumscriptii de granita, care din secolul al X-lea regrupa mai multe theme; în timp, ducele a devenit un simplu guvernator de provincie.
Ecloga: o prescurtare a codului lui Justinian, ce permitea o evolutie a dreptului în vremea împaratilor isaurieni.

Emirat: unitate teritoriala desprinsa din descompunerea califatelor si sultanatelor musulmane, aflata sub autoritatea unui general sau emir.
Epanagoga: tratat juridic din vremea lui Vasile I Macedoneanul, destinat introducerii Basilicalelor.
Exarhat: provincii conduse de un exarh, detinator al puterii civile si militare; exista un exarhat al Cartaginei si altul al Ravenei.
Folis: moneda din bronz cu greutate variabila, care valora 1/24 dintr-un miliareison.
Gonika: pamânturi si venituri detinute sub forma ereditara.
Kral: rege, titlu purtat de suveranii sârbi.
Krites: cea mai însemnata functie civila a unei teme, cu sarcini precise în justitie. Detinatorul acestei functii devine la sfârsitul secolului al X-lea adevaratul guvernator al unei theme.
Lavra: tip de manastire care facea o sinteza între eremitism si cenobitism; calugarul traia în timpul saptamânii retras în chilia sa, iar sâmbata si duminica venea în manastire pentru a participa la slujbe si la masa în comun. Lavrele atonite urmau acest principiu, dând posibilitatea vietuitorilor sa urmeze propriul ritm (idioritmic), chiliile fiind însa situate în incinta manastirii.
Logotet (cel care da ordine): titlul purtat de sefii principalilor servicii administrative imperiale (afaceri externe, finante publice, armata). În secolul al XIV-lea, Marele logotet era un fel de Primministru.
Metoc: anexa a unei manastiri ce depindea de aceasta din punct de vedere material si religios.

Miliaresion: moneda din argint, care cântarea aproximativ 3 g. si valora 1/12 parte dintr-o nomisma.
Museion: la început desemna scolile municipale, iar în secolul al XIV-lea învatamântul literar si
stiintific din Constantinopol.

Nomisma: moneda din aur de 4, 54 g., care valora 1/72 dintr-o livra.
Novela: lege noua care se adauga Codului lui Justinian precum si altor culegeri de legi.

Paideia: învatamântul secundar disponibil mai ales la Constantinopol. Sistemul era folosit în scolile

private si concurentiale.
Partitio Romanie: tratat prin care în martie 1204, Imperiul bizantin era împartit între viitorul împarat latin, cruciati si venetieni.

Parec: taran care nu beneficiaza în mod deplin de titlul de proprietate asupra pamântului, dar îl poate

folsi daca plateste o chirie.
Patriarh: titlu dat începând cu secolul al IV-lea episcopilor de Antiohia si Alexandria, apoi si celor de la Constantinopol si Ierusalim. Patriarhul de la Roma poarta în general titlul de papa; ansamblul celor 5 patriarhi formeaza pentarhia.

Porfirogenetul: copil nascut de împarateasa în sala de purpura a Palatului imperial.

Prefectul pretoriului: seful administratiilor provinciale si principalul colaborator al împaratului pâna în secolul al VI-lea.
Proheiron: manual de drept promulgat de Vasile I Macedoneanul, destinat alcatuirii Basilicalelor.
Pronoia: concesiunea veniturilor publice unei persoane private, adesea unui militar. Acest procedeu

era la început revocabil, dar începând cu secolul al XIII-lea devine ereditar.
Res Privata: bunuri si venituri ale Casei imperiale.
Roga: salariul functionarilor, soldatilor sau demnitarilor. În cazul functiilor mai importante erau date

vesminte din materiale pretioase precum matasea.

Sekreta: birourile administratiei centrale, ale caror functionari erau asekretis sau în cazul sefilor protoasekretis.
Senat: transferat partial la Constantinopol, Senatul roman a încetat în secolul al V-lea sa mai aibe un

rol deliberativ; el devine locul unei categorii sociale de înalti demnitari. Se putea ajunge în Senat de la functia de protospatar, iar apartenenta nu era ereditara. Calitatea de senator antrena privilegii juridice, însasi obligatii.

Strateg: guvernatorul unei theme, care acumula puteri civile si militare.

Stratiot: proprietar funciar care participa financiar la armata unei theme. El însusi sau un servitor al sau era înrolat în acest corp de armata.
Tagmata: contingent al armatei centrale, format din soldati permanenti, adesea mercenari.
Theme: o provincie comandata de un strateg. La origine, teritoriul unei theme era foarte întins

(existau numai patru theme pentru întregul teritoriu al Asiei Mici).
Typicon: actul de fondare al unei manastiri, cu reguli de organizare, obligatii si drepturi, statut si dotari.

Lista împaratilor Lista împaratilor
286-305 Maximian   împarat asociat
305-306 Constantiu I Clor   împarat asociat
305-311 Galeriu   împarat asociat
306-312 Maximian   împarat asociat
306-324 Constantin I cel Mare   împarat asociat
312-324 Licinius   împarat asociat
324-337 Cosntantin I cel Mare
337-340 Constantin al II-lea   împarat asociat
337-350 Constantiu al II-lea   împarat asociat
337-350 Constant   împarat asociat
350-361 Constantiu al II-lea
361-363 Iulian Apostatul
363-364 Iovian
364-375 Valentinian I   împarat asociat
364-378 Valens   împarat asociat
375-383 Gratian-împarat asociat
379-392 Teodosie I   împarat asociat
383-392 Valentinian al II-lea   împarat asociat
392-395 Teodosie I
Orient Occident
395-408 Arcadius 395-423 Honorius
408-450 Teodosie al II-lea 423 Constantiu al III-lea
450-457 Marcian 423-425 Ioan
425-455 Valentinian al III-lea
455 Maxim
455-456 Avitus
457-474 Leon I 457-461 Marjorian
461-465 Libius Sever
467-472 Anthemius
472 Olybrius
472-474 Glycerius
474 Leon al II-lea 474 Iulius Nepos
474-491 Zenon 474-476 Romulus Augustus
475-476 Basiliscus   uzurpator
491-518 Anastasie I
518-527 Iustin I
527-565 Justinian I
565-578 Iustin al II-lea
578-582 Tiberiu al II-lea Constantin
582-602 Mauriciu
602-610 Focas

610-641 Heraclius   primul basileu bizantin
641 Constantin al III-lea   basileu asociat
641 Heracleonas   basileu asociat
641-668 Constant al II-lea Pogonat
668-685 Constantin al IV-lea
685-695 Justinian al II-lea
695-698 Leontiu
698-705 Tiberiu al II-lea
705-711 Justinian al II-lea
711-713 Filipicos Bardanes
713-715 Anastasie al II-lea
715-717 Teodosie al III-lea
717-741 Leon al III-lea Isaurul
741 Constantin al V-lea Copronimul
742-743 Artavasde   uzurpator
743-775 Constantin al V-lea Copronimul
775-780 Leon al IV-lea
780-797 Constantin al VI-lea
797-802 Irina 800-814 Carol cel Mare
802-811 Nichifor I
811 Staurakios   uzurpator
811-813 Mihail I Rhangabe
813-820 Leon al V-lea Armeanul 814-840 Ludovic cel Pios
820-829 Mihail al II-lea Bâlbâitul 817-831 Lotar I
829-842 Teofil 840-855 Lotar al II-lea
842-867 Mihail al III-lea Betivul 850-875 Ludovic al II-lea
842-856 Teodora   regenta
867-886 Vasile I Macedoneanul 875-877 Carol Plesuvul

881-888 Carol cel Gras

886-912 Leon al VI-lea
891-894 Guy
894-898 Lambert
896-899 Arnulf
901-905 Ludovic al III-lea

912-913 Alexandru
913-959 Constantin al VII-lea Porfirogenetul 915-922 Bérenger
920-944 Roman I Lecapenul
959-963 Roman al II-lea 962-973 Otto I
963-969 Nichifor al II-lea Focas 967-973 Otto al II-lea
969-976 Ioan I Tzimiskes
976-1025 Vasile al II-lea Bulgaroctonul 996-1002 Otto al III-lea

1014-1024 Henric al II-lea
1025-1028 Constantin al VIII-lea 1027-1039 Conrad al II-lea
1028-1034 Roman al III-lea Arghiros
1028-1056 Zoe Porfirogeneta
1034-1041 Mihail al IV-lea Paflagonianul
1041-1042 Mihail al V-lea Calafatul
1042-1055 Constantin al IX-lea Monomahul 1046-1056 Henric al III-lea
1055-1056 Teodora Porfirogeneta
1057 Mihail al VI-lea Stratioticos

1057-1059 Isaac I Comnenul 1057-1059 Isaac I Comnenul
1067-1068 Eudoxia Macrembolitissa
1068-1071 Roman al IV-lea Diogene
1071-1078 Mihail al VII-lea Dukas
1078-1081 Nichifor al III-lea Botaniates
1081-1118 Alexios I Comnenul 1084-1105 Henric al IV-lea
1118-1143 Ioan al II-lea Comnenul
1143-1180 Manuel I Comnenul
1180-1183 Alexios al II-lea Comnenul
1183-1185 Andronic I Comnenul
1185-1195 Isaac al II-lea Anghelos
1195-1203 Alexios al III-lea Anghelos
1203-1204 Isaac al II-lea Anghelos si Alexios al IV-lea
1204 Alexios al V-lea Dukas
Împarati latini:
1204-1222 Teodor I Laskaris 1204-1205 Baldouin I
1206-1216 Henric
1217 Pierre de Courtenay
1217-1219 Yolanda
1221-1228 Rober de Courtenay
1222-1254 Ioan al III-lea Dukas-Vatatzes
1254-1258 Teodor al II-lea Laskaris 1228-1261 Baudouin al II-lea
1231-1237 Jean de Brienne
1258-1261 Ioan al IV-lea Laskaris
1259-1282 Mihail al VIII-lea Paleologul
1282-1328 Andronic al II-lea Paleologul
1328-1341 Andronic al III-lea Paleologul
1341-1391 Ioan al V-lea Paleologul
1347-1354 Ioan al VI-lea Cantacuzino
1390 Ioan al VII-lea Paleologul
1391-1425 Manuel al II-lea Paleologul
1425-1448 Ioan al VIII-lea Paleologul
1449-1453 Constantin al XI-lea Paleologul
Despotii Epirului Sebastocratorii Tesaliei
1204-1215 Mihail I
1215-1224 Teodor
1237-1271 Mihail al II-lea 1271-1296 Ioan I
1271-1296 Nichifor 1296-1303 Constantin
1296-1318 Toma 1303-1318 Ioan al II-lea

Despotii Tesalonicului

Despotii Tesalonicului

Lista sultanilor musulmani

786-809 Harun-al-Rasid 902-908 Muktafi
809-813 Amin 912-932 Muqtadir
813-833 Mamun 932-934 Kahir
833-842 Mutasim 934-940 Radi
842-847 Watik 940-943 Mutaki
847-861 Mutawakil 943-946 Mustakfi
861-862 Muntasir 946-974 Muti
862-866 Mutazz 974-991 Tai
866-869 Muhtadi 991-1031 Kadir
869-892 Mutamid 1031-1075 Kaim
892-902 Mutadid

Sultani seldjucizi de Rum

1063-1072 Alp Arslan 1210-1220 Kaikawous I
1072-1092 Malek-Sah 1220-1237 Kaikudab I
1077-1086 Soliman I 1237-1245 Kaikosru al II-lea
1092-1107 Kilidj-Arslan 1246-1257 Kaikawous al II-lea
1107-1116 Malek-Sah 1248-1265 Klidj Arslan IV-lea
1116-1156 Massud I 1249-1257 Kaikudab al II-lea
1156-1192 Kilidj Arslan II 1265-1282 Kaikosru al III-lea
1192-1196 Kaikosru I 1282-1304 Massud al II-lea
1196-1204 Soliman al II-lea 1284-1307 Kaikudab al III-lea
1204 Kilidj Arslan al III-lea 1307-1308 Massud al III-lea
1204-1210 Kaikosru I

Sultani otomani   pâna la caderea Constantinopolului

1288-1326 Osman 1402-1410 Soliman
1326-1362 Orhan 1411-1413 Musa
1362-1389 Murad I 1421-1451 Murad al II-lea
1389-1402 Baiazid 1451-1481 Mahomed al II-lea
1402-1421 Mahomed I

Lista patriarhilor de Constantinopol

211-217 Filadelfiu 667-669 Toma al II-lea
240-265 Evghenie I 669-675 Ioan al V-lea
284-295 Rufin I 675-677 Constantin I
306-314 Mitrofan I 677-679 Teodor I
314-337 Alexandru 679-686 Gheorghe I
337-339 Pavel I 686-687 Teodor I
339-341 Eusebiu de Nicomidia 688-694 Pavel al III-lea
341-342 Pavel I 694-706 Calinic I
346-351 Pavel I 706-712 Cyrus
351-360 Macedonie I 712-715 Ioan al VI-lea
360-370 Eudoxiu de Antiohia 715-730 Gherman I
370 Evagriu 730-754 Anastasie
370-380 Demofil 754-766 Constantin al II-lea
380 Maxim Cinicul 766-780 Nichita I
379-381 Grigorie I de Nazianz 780-784 Pavel al IV-lea
381-397 Nectarie 784-806 Tarasie
398-404 Ioan I Hrisostom 806-815 Nichifor I
404-405 Arsaciu 815-821 Teodot
406-425 Atticus 821-837 Antonie I
426-427 Sisinie I 837-843 Ioan al VII-lea
428-431 Nestorie 843-847 Metodie I
431-434 Maximian 847-858 Ignatie I
434-446 Proclu 858-867 Fotie I
446-449 Flavian 867-877 Ignatie I
449-458 Anatoliu 877-886 Fotie I
458-471 Ghenadie I 886-893 Stefan I
472-489 Acaciu 893-901 Antonie al II-lea
489-490 Fravitas 901-907 Nicolae I Misticul
490-496 Eufimie 907-912 Eutimie I
496-511 Macedonie al II-lea 912-925 Nicolae I Misticul
511-518 Timotei I 925-927 Stefan al II-lea
518-520 Ioan al II-lea 927-931 Trifon
520-535 Epifanie 933-956 Teofilact
535-536 Antim I 956-970 Polieuct
536-552 Mina 970-974 Vasile I
552-565 Eutihie I 974-979 Antonie al III-lea
565-577 Ioan al III-lea Scholasticos 979-991 Nicolae al II-lea
577-582 Eutihie al II-lea Vacanta timp de 4 ½ ani
582-595 Ioan al IV-lea Postitorul 996-998 Sisinie
595-606 Chiriac 1001-1019 Serghie al II-lea
607-610 Toma I 1019-1025 Eustatiu
610-638 Serghie I 1025-1043 Alexei Studitul
638-641 Pyrrhus I 1043-1058 Mihail I Cerularie
641-653 Pavel al II-lea 1059-1063 Constantin al III-lea
654 Pyrrhus al II-lea 1064-1075 Ioan al VIII-lea
654-666 Petru 1075-1081 Cosma I

1081-1084 Eustratie Garidas 1081-1084 Eustratie Garidas
1084-1111 Nicolae al III-lea Grammaticos 1265-1266 Gherman al III-lea
1111-1134 Ioan al IX-lea Agapetos 1266-1275 Iosif I
1134-1143 Leon Stypes 1275-1282 Ioan al II-lea Bekkos
1143-1146 Mihail al II-lea Kurkuas 1282-1283 Iosif I
1146-1147 Cosma al II-lea Atticus 1283-1289 Grigorie al III-lea
1147-1151 Nicolae al IV-lea Muzalon 1289-1293 Atanasie I
1151-1152 Teodot al II-lea 1294-1303 Ioan al XII-lea
1153-1154 Neofit I 1303-1309 Atanasie I
1153-1154 Teodot al II-lea 1310-1314 Nifon I
1154-1157 Constantin al IV-lea 1315-1319 Ioan al XIII-lea
1157-1170 Luca Chrysovergis 1320-1321 Gherasim I
1170-1178 Mihail al III-lea Anchialos 1322-1332 Isaia
1178-1179 Hariton Eugeniotis 1334-1347 Ioan al XIV-lea
1179-1183 Teodosie 1347-1350 Isidor I
1183-1186 Vasile al II-lea Camateros 1350-1353 Calist I
1186-1189 Niceta al II-lea Muntanes 1353-1355 Filotei Kokkinos
1189 Dositei de Ierusalim 1355-1363 Calist I
1189-1191 Leontiu Theotokites 1364-1376 Filotei Kokkinos
1191-1198 Gheorghe al II-lea Xifilinos 1376-1379 Macarie I
1198-1206 Ioan al X-lea Camateros 1379-1388 Nil
1208-1214 Mihail al IV-lea 1389-1390 Antonie al IV-lea
1214-1216 Teodor al II-lea 1390-1391 Macarie I
1216 Maxim al II-lea 1391-1397 Antonie al IV-lea
1217-1222 Manuil I 1397 Calist al II-lea
1222-1240 Gherman al II-lea 1397-1410 Matei I
1240 Metodiu 1410-1416 Eutimie al II-lea
1244-1254 Manuil al II-lea 1416-1439 Iosif al II-lea
1255-1259 Arsenie Autoreianos 1440-1443 Mitrofan al II-lea
1260 Nichifor al II-lea 1443-1453 Grigorie al III-lea
Lista papilor
311-314 Miltiade 422-432 Celestin I
314-335 Silvestru I 432-440 Sixt al III-lea
336 Marcu 440-461 Leon I cel Mare
337-352 Iulius I 461-468 Ilarie
352-366 Liberiu 468-483 Simpliciu
352-365 Felix al II-lea   antipapa 483-492 Felix al III-lea
366-384 Damas I 492-496 Ghelasie I
366-367 Ursin   antipapa 496-498 Anastasie al II-lea
384-399 Siricius 498-517 Symac
399-401 Anastasie I 498-501 Laurentiu   antipapa
401-417 Inocentiu I 514-523 Hormisdas
417-418 Zosima 523-526 Ioan I
418-422 Bonifaciu I 526-530 Felix al IV-lea
418-419 Eulalius   antipapa 530-532 Bonifaciu al II-lea

530 Dioscur   antipapa 817-824 Pascal I
533-535 Ioan al II-lea 824-827 Eugen al II-lea
535-536 Agapet 827 Valentin
536-537 Silver 827-844 Grigorie al IV-lea
537-555 Vigiliu 844 Ioan   antipapa
556-561 Pelagiu I 844-847 Serghie al II-lea
561-574 Ioan al III-lea 847-855 Leon al IV-lea
575-579 Benedict I 855-880 Anastasie   antipapa
579-590 Pelagiu al II-lea 855-858 Benedict al III-lea
590-604 Grigorie I cel Mare 858-867 Nicolae I
604-606 Sabinian 867-872 Adrian al II-lea
607 Bonifaciu al III-lea 872-882 Ioan al VIII-lea
608-615 Bonifaciu al IV-lea 882-884 Marin I
615-618 Adeodat 884-885 Adrian al III-lea
619-625 Bonifaciu al V-lea 885-891 Stefan al VI-lea
625-638 Honorius I 891-896 Formosus
Vacanta episcopala 896 Bonifaciu al VI-lea
640 Severin 896-897 Stefan al VII-lea
640-642 Ioan al IV-lea 897 Roman
642-649 Teodor I 897 Teodor al II-lea
649-655 Martin I 898-900 Ioan al IX-lea
654-657 Eugeniu I 900-903 Benedict al IV-lea
657-672 Vitalian 903 Leon al V-lea
672-676 Adeodat al II-lea 903-904 Christofor   antipapa
676-678 Donus 904-911 Serghie al III-lea
678-681 Agaton 911-913 Anastasie al III-lea
682-683 Leon al II-lea 913-914 Landon
684-685 Benedict al II-lea 914-928 Ioan al X-lea
685-686 Ioan al V-lea 928 Leon al VI-lea
686-687 Conon 928-931 Stefan al VIII-lea
687 Teodor   antipapa 931-935 Ioan al XI-lea
687 Pascal   antipapa 936-939 Leon al VII-lea
687-701 Serghie 939-942 Stefan al IX-lea
701-705 Ioan al VI-lea 942-946 Marin al II-lea
705-707 Ioan al VII-lea 946-955 Agapit al II-lea
708 Sisinus 955-964 Ioan al XII-lea
708-715 Constantin 963-965 Leon al VIII-lea
715-731 Grigorie al II-lea 964-966 Benedict al V-lea
731-741 Grigorie al III-lea 965-972 Ioan al XIII-lea
741-752 Zaharia 973-974 Benedict al VI-lea
752 Stefan al II-lea   antipapa 974 Bonifaciu VII   antipapa
752-757 Stefan al III-lea 974-983 Benedict al VII-lea
757-767 Pavel I 983-984 Ioan al XIV-lea
767-769 Constantin   antipapa 985-996 Ioan al XV-lea
768 Filip   antipapa 996-999 Grigorie al V-lea
768-772 Stefan al IV-lea 997-998 Ioan XVI   antipapa
772-795 Adrian I 999-1003 Silvestru al II-lea
795-813 Leon al III-lea 1003 Ioan al XVII-lea
816-817 Stefan al V-lea 1004-1009 Ioan al XVIII-lea

1009-1012 Serghie al IV-lea 1198-1216 Inocentiu al III-lea
1012-1024 Benedict al VIII-lea 1216-1227 Honorius al IV-lea
1012 Grigorie   antipapa 1227-1241 Grigorie al IX-lea
1024-1032 Ioan al XIX-lea 1241 Celestin al IV-lea
1032-1044 Benedict al IX-lea Vacanta episcopala
1045 Silvestru al III-lea 1243-1254 Inocentiu al IV-lea
1045 Benedict al IX-lea 1254-1261 Alexandru al IV-lea
1045-1046 Grigorie al IV-lea 1261-1264 Urban al IV-lea
1046-1047 Clement al II-lea 1265-1268 Clement al IV-lea
1047-1048 Benedict al IX-lea Vacanta episcopala
1048 Damas al II-lea 1271-1276 Grigorie al X-lea
1049-1054 Leon al IX-lea 1276 Inocentiu al V-lea
1055-1057 Victor al II-lea 1276 Adrian al V-lea
1057-1058 Stefan al IX-lea 1276-1277 Ioan al XXI-lea
1058-1060 Benedict al X-lea 1277-1280 Nicolae al III-lea
1059-1061 Nicolae al II-lea 1281-1285 Martin al IV-lea
1061-1073 Alexandru al II-lea 1285-1287 Honoriu al IV-lea
1061-1072 Honorius al II-lea   antipapa
1288-1292 Nicolae al IV-lea
1073-1085 Grigorie al VII-lea 1294 Celestin al V-lea
1084-1100 Clement al III-lea   antipapa
Vacanta episcopala
1086-1087 Victor al III-lea 1294-1303 Bonifaciu al VIII-lea
1088-1099 Urban al II-lea 1303-1304 Benedict al XI-lea
1099-1118 Pascal al II-lea 1305-1314 Clement al V-lea
1100-1102 Teodoric   antipapa
Vacanta episcopala
1102 Albert   antipapa 1316-1334 Ioan al XXII-lea
1105 Silvestru al IV-lea   antipapa 1328-1330 Nicolae V   antipapa
1118-1119 Ghelasie al II-lea 1334-1342 Benedict al XII-lea
1118-1121 Grigorie al VIII-lea   antipapa
1342-1352 Clement al VI-lea
1119-1124 Calixt al II-lea 1352-1362 Inocentiu al VI-lea
1124-1130 Honorius al III-lea 1362-1370 Urban al V-lea
1124 Celestin al II-lea   antipapa 1370-1378 Grigorie al XI-lea
1130-1143 Inocentiu al II-lea 1378-1389 Urban al VI-lea
1130-1138 Anaclet al II-lea   antipapa 1378-1394 Clement VII   antip.
1138 Victor al IV-lea   antipapa
1389-1404 Bonifaciu al IX-lea
1143-1144 Celestin al II-lea 1394-1423 Benedict XIII   antip
1144-1145 Lucius al II-lea 1404-1406 Inocentiu al VII-lea
1145-1153 Eugeniu al III-lea 1406-1415 Grigorie al XII-lea
1153-1154 Anastasiu al IV-lea 1409-1410 Alexandru V   antip.
1154-1159 Adrian al IV-lea 1410-1415 Ioan al XXIII-lea
1159-1181 Alexandru al III-lea Vacanta episcopala
1159-1164 Victor al IV-lea 1417-1431 Martin al V-lea
1164-1168 Pascal al III-lea   antipapa 1423-1429 Clement VIII   antip.
1168-1178 Calixt al III-lea   antipapa 1424 Benedict XIV - antipapa
1179-1180 Inocentiu al III-lea   antipapa
1431-1447 Eugen al IV-lea
1181-1185 Lucius al III-lea 1439-1449 Felix V - antipapa
1185-1187 Urban al III-lea 1447-1455 Nicolae al V-lea
1187 Grigorie al VIII-lea
1187-1191 Clement al III-lea
1191-1198 Celestin al III-lea

Abrevieri
a
RN   Revue du Nord
SCIV   Studii si cercetari de istorie veche
SCIVA   Studii si cercetari de istorie veche si arheologie
ST   Studii Teologice